KÜLTÜREL ANTROPOLOJİ

Editörler
Prof. Dr. Mustafa Talas - Dr. Öğr.Üyesi Gökçen Çatlı Özen

2. BASKI

KÜLTÜREL ANTROPOLOJİ

Editörler
Prof. Dr. Mustafa Talas
Dr. Öğr.Üyesi Gökçen Çatlı Özen

Editörler
Prof. Dr. Mustafa Talas - Dr. Öğr. Üyesi Gökçen Çatlı Özen

KÜLTÜREL ANTROPOLOJİ

Yazarlar
Prof. Dr. Ahmet Onay
Prof. Dr. Dolunay Şenol
Prof. Dr. Mustafa Talas
Prof. Dr. Nihat Yılmaz
Prof. Dr. Sadettin Paksoy
Doç. Dr. Ahmet Burak Kahraman
Doç. Dr. Aysel Günindi Ersöz
Doç. Dr. Mehmet Çebi
Doç. Dr. Yaşar Barut
Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Nuri Dicle
Dr. Öğr. Üyesi Aylin Dikmen Özarslan
Dr. Öğr. Üyesi Ayşegül Sili Kalem
Dr. Öğr. Üyesi Erdinç Kineşçi
Dr. Öğr. Üyesi Gökçen Çatlı Özen
Dr. Öğr. Üyesi Seçil Sağır
Dr. Öğr. Üyesi Sevda Özütürker
Dr. Sezgin Erdem

KÜLTÜREL ANTROPOLOJİ

Editörler : Prof. Dr. Mustafa Talas, Dr. Öğr. Üyesi Gökçen Çatlı Özen

ISBN : 978-625-7825-23-8
e-ISBN : 978-625-7825-35-1
Baskı : Vizyon Basımevi
Basım Sayısı : 2. Basım, 2021

©Tüm Hakları Saklıdır. Bu kitabın bütün hakları Lisans Yayıncılık Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti.'ne aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bir kısmının elektronik, mekanik ya da fotokopi yoluyla basımı, yayımı, çoğaltımı ve dağıtımı yapılamaz.

Kitapta yer alan bölümlerin sorumluluğu yazarlarına aittir

KÜTÜPHANE BİLGİ KARTI

Talas, Mustafa., Çatlı Özen, Gökçen.
İslâm İbâdet Esasları / *Editörler :*
1.Basım. X + 358 s. 16x23,5 cm. Kaynakça var, dizin yok.
ISBN : 978-625-7825-23-8
e-ISBN: 978-625-7825-35-1
1. Sosyoloji, 2. Antropoloji, 3. Sosyal Antropoloji

Lisans Yayıncılık
Tahtakale Mah. Hicret Sokak No:8/A
Avcılar-İSTANBUL
Tel: 0212 619 18 38
e-posta : lisans@lisansyayincilik.com.tr
www.lisansyayincilik.com.tr

Önsöz

Kültürel Antropoloji, sosyoloji ve antropoloji bilimlerinin ortak etkileşiminin ürünü olarak bir alt disiplin şeklinde gelişmiştir.

Sosyal bilimler için disiplinlerarası bir özelliğe sahip olan bu alan ile ilgili olan disiplinler, antropoloji ve sosyolojinin haricinde; psikoloji, sosyal psikoloji, felsefe, ekonomi, tarih, coğrafya, anatomi, arkeoloji, sanat tarihi, siyaset bilimi ve uluslararası ilişkiler vs. şeklinde sıralanabilir Konusu insan ve çevresi olan bütün bu alanlar, toplumsal bilimler ya da insan bilimleri olarak adlandırılmaktadır. Bu bilimlerin hepsinden faydalanan antropoloji ise, "insan bilimi" ya da "insan çeşitliliğine bir bakış" şeklinde ifade edilebilir.

Antropoloji bilimininin alt dalları nelerdir gibi bir soru ile karşılaşıldığında, buna iki alt dalı vardır şeklinde cevap vermek gereklidir. Bu alt dallardan birincisi, insanı canlı bir organizma olarak fiziksel, bedensel özellikleriyle değerlendirmeye tabi tutan fizikî antropoloji; ikincisi ise insanı sosyokültürel boyutuyla analiz eden sosyal ya da kültürel antropolojidir.

Bu eser de, sosyal ya da kültürel antropoloji kitabı olarak tasarlanmış olup, önemli bir açığı doldurmayı amaçlayan niteliğe sahiptir. Eserin birinci bölümünde, antropolojinin alanı, konusu ve sınırlarının izahı Sayın Dr. Aylin Dikmen Özarslan tarafından hazırlanmıştır. Bu bölümde, tarihi süreçte antropolojinin doğuşu ve gelişiminden sonra ilgili olduğu diğer alanlar ele alınmıştır.

Birinci bölümden sonra kültürel antropoloji alanı için önemli konular, sırasıyla, geniş bir bakış açısıyla, ele alınmıştır. İkinci bölümde kültürel antropolojide kullanılan araştırma yöntem ve teknikleri Sayın Dr. Sevda Özütürker tarafından hazırlanmıştır. Kapsamlı bir yöntem çalışması olarak öne çıkan bu bölüm anlamlı bir katkı niteliğinde olmuştur. Üçüncü bölüm ise Doç. Dr. Aysel Günindi Ersöz tarafından hazırlanmış olan kültür ve kültür kuramları adıyla hazırlanmıştır. Sosyoloji, antropoloji ve psikoloji için başta olmak kaydıyla; disiplinlerarası bir mesele olan kültür, Sayın Günindi Ersöz tarafından önemli bir çalışma olarak hazırlanmıştır. Bundan sonra, dördüncü bölüm olarak biyolojik ve sosyal evrim konusu, evrim hakkındaki farklı anlatım biçimiyle, Sayın Dr. Ayşegül Sili tarafından hazırlanmıştır. Beşinci bölüm olarak uyarlanma konusu tarafımdan hazırlanmıştır. Altıncı bölümde günümüz toplumbilimsel araştırma konularının en popülerlerinden birini temsil eden etnisite konusunu Sayın Dr. Erdinç Kineşçi ele almıştır. Etnisite ile ilgili tartışmalar göreceli bakış açısıyla yaklaşım gösterilen hususlardandır. Bu bağlamda Kültürel Antropoloji kitabının önemli açıklarından birini kapatması bakımından anlamlı olmuştur.

Sayın Prof. Dr. Sadettin Paksoy, önemli bir gayretle antropoloji açısından ekonomik sistemlerin önemini yedinci bölüm olarak dizayn etmiştir. En ilkel toplumdan en modernine kadar bütün toplumsal yapıların olmazsa olmazları arasında yer alan ekonomik sistemler Sayın Paksoy tarafından çok güzel bir biçimde analiz edilip takipçilerin hizmetine sunulmuştur.

Toplumsal yapılardaki önemli alt sistemlerden olan siyasal sistemlerin kültürel antopoloji kitap içeriğinde bulunması anlamlıdır. Sayın Doç. Dr. Nihat Yılmaz, önemli toplumsal kurumsal sistemler bütünü olan siyasal sistemleri büyük bir titizlikle hazırlamıştır. Toplumsal yapılardaki bir diğer önemli husus olan din ve inanç sistemleri sosyal antropoloji açısından Sayın Prof. Dr. Ahmet Onay tarafından hazırlanmıştır. Son dönemlerin en çok ilgi çeken konularının başında gelen Toplumsal Cinsiyet hususu Sayın Prof. Dr. Dolunay Şenol ile Sezgin Erdem tarafından önemli bir detayla hazırlanmıştır. Evlilik aile ve akrabalık konusu hem geçmiş hem de günümüz göndermeli olarak Sayın Doç. Dr. A. Burak Kahraman tarafından hazırlanmıştır. Bu bölümde, son dönemlerdeki sosyo-kültürel değişimden etkilenen aile ve evlilik kurumunun geniş boyutlu analizi yapılmıştır. Dr. Yaşar Barut, Dr. Dr. Öğr. Üyesi Abdullah Nuri Dicle ile Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Çebi on birinci bölümde, dil ve iletişim konusunu daha önceki antropoloji ve sosyal antropoloji kitaplarından daha geniş ve kapsamlı biçimde hazırlamıştır. Bu bölümde, dil ve iletişim konusu bir etkili iletişim modeli şeklinde hazırlanmıştır. Son bölümümüzü ise Doç. Dr. Gökçen Çatlı Özen büyük bir titizlikle hazırlamıştır. Bu bölüm özellikle güncel popüler sosyal meselelere vurgu yapan önemli bir çalışma niteliğindedir.

Kültürel Antropoloji başlığındaki bir eser olarak literatürde yerini alacak olan bu kitap, edebiyat fakültelerinin sosyoloji, antropoloji, psikoloji ve felsefe bölümlerinin, eğitim fakültelerinin rehberlik ve psikolojik danışmanlık ve sosyal bilgiler öğretmenliği programlarının yanı sıra dil ve iletişim ile ilgilenen programlarının temel eseri olarak değerlendirilebilecek niteliktedir. Bu eserin hazırlanmasında emeği geçen bütün meslektaşlarıma ve bu çalışmanın organize aşamasından, baskı aşamasına kadar her aşamayı yürüten Lisans Yayıncılık çalışanlarına teşekkürlerimizi sunarız.

İstanbul, 2019

Editör
Prof.Dr. Mustafa Talas
Dr. Öğr. Üyesi Gökçen Çatlı Özen

İÇİNDEKİLER

Önsöz III

Bölüm 1
KÜLTÜREL ANTROPOLOJİNİN ALANI VE KONUSU 11

1.1. Antropolojinin Gelişimi 17
1.2. Antropolojinin Konusu 22
1.3. Antropolojinin Alt Dalları 23
1.3.1. Fiziki (Biyolojik) Antropoloji 23
1.3.2. Arkeoloji 25
1.3.3. Linguistik Antropoloji 26
1.3.4. Uygulamalı Antropoloji 26
1.3.5. Kültürel Antropoloji 27
Yararlanılan Kaynaklar 31

Bölüm 2
KÜLTÜREL ANTROPOLOJİDE
ARAŞTIRMA YÖNTEM VE TEKNİKLERİ 33

2.1. Nicel Araştırmalar 37
2.2. Nitel Araştırmalar 37
2.3. Alan Araştırması 38
2.3.1. Alan Araştırmasının Özellikleri 40
2.4. Antropolojinin Özgün Yöntemi: Etnografya 41
2.5. Etnografik Araştırma Teknikleri 41
2.5.1. Gözlem ve Katılımcı Gözlem 42
2.5.2. Mülakat (Görüşme) 43
2.5.2.1. Yapılandırılmış Görüşme 44
2.5.2.2. Yapılandırılmamış Görüşme 44
2.5.3. Soyağacı Yöntemi 45
2.5.4. Konuya Vakıf Kişiler 45
2.5.5. Yaşam Öyküleri 46
2.5.6. Sorun Odaklı Çalışmalar 47
2.5.7. Boylamsal Araştırma 47
2.6. Survey (Tarama) Araştırması 47

2.7. Doküman Analizi 48
Yararlanılan Kaynaklar 50

Bölüm 3
KÜLTÜR VE KÜLTÜR KURAMLARI 53

3.1. Kültürle İlgili Bazı Temel Kavramlar 54
3.1.1. Kültürün Özellikleri 57
3.2. Kültür Kuramları 59
3.2.1. Evrimci Kuramlar 60
3.2.1.1. Lewis Henri Morgan 60
3.2.1.2. Sir Edward Burnett Tylor 61
3.2.2. Tarihsel Tikelcilik 62
3.2.2.1. Franz Boas 62
3.2.2.2. Alfred Lewis Kroeber ve Clyde Kluckhohn 63
3.2.3. İşlevselcilik ve Yapısal İşlevselcilik 64
3.2.3.1. Bronislaw Malinowski 64
3.2.3.2. Radcliffe-Brown 65
3.2.4. Maddeci Değişim Kuramları 66
3.2.5. Yapısalcılık 68
3.2.5.1. Claude Lévi-Strauss 68
3.2.6. Kültür ve Kişilik Kuramları 70
3.2.6.1. Ruth Benedict 71
3.2.6.2. Margaret Mead 72
3.2.7. Diğer Kuramlar 72
3.2.7.1 Simgesel/Yorumsamacı Kuramlar 72
3.3. Kültürel Süreçler 73
Yararlanılan Kaynaklar 74

Bölüm 4
EVRİM 75

4.1. Evrim ve Yaratılış Üzerine Tezler 76
4.2. Darwin'in Evrim Yaklaşımı ve Evrimci Yaklaşımlar 77
4.3. Biyolojik Evrim 80
4.4. Sosyal Evrim 85
Yararlanılan Kaynaklar 89

Bölüm 5
UYARLANMA 91

5.1. Uyarlanma 93

5.2. Uyarlanma ile Keşif ve İcatlar Arasındaki İlişki 96
5.3. Avcı-Toplayıcılık Dönemi 97
5.4. Göçebe Bahçıvanlık Dönemi 99
5.5. Tarım Toplumu Dönemi 102
5.6. Endüstri Toplumu Dönemi 103
5.7. Küreselleşme Döneminde Uyarlanma 105
5.8. Uyarlanma Bir Kültürel Gelişim Meselesidir 107
Yararlanılan Kaynaklar 109

Bölüm 6
ETNİSİTE 111

6.1. Kavramın Kısa Tarihsel Gelişimi 113
6.2."Irk" ve Etnisite 115
6.3. Etnisite Kavramının Etimolojisi ve Tarihselliği 118
6.4. Etnisitenin Günümüzdeki Anlamı 121
6.5. Etnisiteye Dair Yaklaşımlar 122
6.5.1. İlkselci (Primordiyal) Yaklaşımlar 123
6.5.2. Araçsalcı (Durumsalcı) Yaklaşımlar 127
6.5.3. İnşacı Yaklaşımlar 130
6.6. Etnisite ve Diğer Sosyal Olgular 133
Yararlanılan Kaynaklar 137

Bölüm 7
EKONOMİK KAVRAMLAR 139

7.1. Üretim 140
7.1.1. Üretim Faktörleri (Kaynaklar) 142
7.2. Tüketim 144
7.3. Mübadele (Değişim) 145
7.4. Mülkiyet 146
7.5. Para 149
7.6. Piyasa 150
7.6.1. Satıcı Piyasaları 152
7.6.2. Alıcı Piyasaları 155
7.7. İş Bölümü 157
7.8. Ekonomik Sistemler 168
7.8.1. Piyasa Ekonomisi (Kapitalizm) 159
7.8.2. Sosyalizm (Merkezi Planlama Ekonomisi) 162
7.8.3. Karma Ekonomi (Demokratik Planlama) 164
Yararlanılan Kaynaklar 166

Bölüm 8
SİYASAL SİSTEMLER 167

8.1. İlkel Topluluklarda Siyasal Sistem ve Yönetim 171
8.1.1. Takımlar ve Yönetim 173
8.1.2. Kabileler ve Yönetim 174
8.1.3. Şeflik Yönetimi ve Erken Devlet 176
8.2. Tarım Toplumlarında Yönetim ve Siyasal Sistem 179
8.3. Endüstriyel Toplumlarda Siyasal Sistemler 184
8.4. Tabakalaşma 185
8.5. Devlet 189
8.6. Modern Dünya Sistemi 192
Yararlanılan Kaynaklar 196

Bölüm 9
DİN 199

9.1. Kültürel Antropoloji ve Din 200
9.2. Din Antropolojisi ve Teoloji 204
9.3. Din Olgusu ve İnsan 204
9.4. Dinin Kökenine ve Gelişimine Dair Çalışmalar 208
9.5. Dinin Bireysel ve Sosyal Fonksiyonuna Dair Çalışmalar 210
9.6. Son Dönemde Yapılan Çalışmalar 213
Yararlanılan Kaynaklar 217

Bölüm 10
TOPLUMSAL CİNSİYET 219

10.1. Temel Kavramlar 221
10.1.1. Cinsiyet (Sex) 221
10.1.2. Toplumsal Cinsiyet (Gender) 221
10.1.3. Ataerkil ve Anaerkil Yapılanmalar 223
10.1.4. Toplumsal Cinsiyet Algısı 225
10.1.5. Toplumsal Cinsiyet Rolleri 225
10.1.6. Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği 226
10.2. Toplumsal Cinsiyetin Ajanları 228
10.2.1. Aile 228
10.2.2. Okul 239
10.2.3. Kitle İletişim Araçları ve Medya 231
10.2.4. Sosyalizasyon Süreci 232
10.3. Toplumsal Cinsiyetle İlgili Kuramsal Açıklamalar 234
10.3.1. Psikanalitik Kuram 234

10.3.2. Sosyal Öğrenme Kuramı 235
10.3.3. Bilişsel Gelişim Kuramı 236
10.3.4. Kültürel Yaklaşım 237
10.4. Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Önemi 238
10.5. Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğinin Sonuçları 240
10.6. Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Sağlanması 242
Yararlanılan Kaynaklar 244

Bölüm 11
AİLE, EVLİLİK, SOY VE AKRABALIK 247

11.1. Aile 249
11.2. Evlilik 252
11.3. Evlilik Biçimleri 253
11.3.1. Eş Sayısına Göre Evlilik Biçimleri 253
11.3.2. İkinci Evlilikler: Sorarat, Levirat, Hayalet Evlilik ve Taygeldi Ailesi Evliliği 256
11.3.3. Satın Alma ya da Değiş-Tokuş Yoluyla Evlenme 257
11.3.4. Farklı Toplumsal Birimlere Göre Evlilik Biçimleri 259
11.3.5 Eşlerin Yerleşim Yerlerine Göre Evlilik 260
11.4. Evlilikte Ensest Tabusu 261
11.5. Soy ve Akrabalık 262
Yararlanılan Kaynaklar 269

Bölüm 12
DİL VE İLETİŞİM 271

12.1. Dilin Niteliği 272
12.2. Biyolojik Bakımdan İnsanın Konuşması 280
12.2.1. Davranışçı Kuramlar 280
12.2.2. Sosyal Öğrenme Kuramları 281
12.2.3. Psikolinguistik Kuramlar 281
12.3. Beden Dili ve Sözel Olmayan İletişim Biçimi 282
12.3.1. İletişimde Beden Dilinin ve Sözel Olmayan İletişim Biçiminin Önemi 283
12.3.2. İnsanlar Arası İlişkilerde Beden Dili ve Sözel Olmayan İletişim Biçimi 284
12.3.2.1. Kişilerarası Mesafeler ve Selamlaşma 284
12.3.2.2. Jest ve Mimikler 288
12.3.2.3 Yüz İfadeleri, Gözler ve Bakışlar 289
12.3.2.4. Baş Hareketleri 292
12.3.2.5. Eller, Kollar ve Parmaklar 293

12.5. İletişim 293
12.5.1. İletişimin Öğeleri 295
12.5.2. İletişimin Süreçleri 297
12.5.3. İletişim Türleri 300
12.5.4. İletişim Becerileri 304
Yararlanılan Kaynaklar 306

Bölüm 13
KÜRESELLEŞMENİN ETKİLERİ 311

13.1. Küreselleşme 313
13.2. Modernleşme 317
13.3. Yoksulluk ya da Yoksulluğun Küreselleşmesi 321
13.4. Zenginlik 323
13.5. Yaşlılık 325
13.6. Engellilik 330
13.7. Kadın Hareketleri 334
13.8. Çalışma ve Çalışmama 336
13.9. Kültürel Çeşitlilik, Çok Kültürlülük, Kültürel Çatışmalar ve Sorunları 338
13.10. Gençlik Hareketleri 342
13.11. Çevre Sorunları 345
13.12. Obezite Sorunu 347
Yararlanılan Kaynaklar 349

Bölüm 14
ANTROPOLOJİ, GIDA VE KİMLİK 353

14.1. Antropoloji 355
14.1.1. Kültürel (Sosyal) Antropoloji 355
14.1.2. Biyolojik Antropoloji 355
14.2. Besin, Beslenme ve Temel Özellikler 357
14.3. Tarih Öncesi ve Sonrası Dönemlerde Beslenme 358
14.3.1. Paleolitik Dönemde Beslenme 358
14.3.2. Neolitik Dönemde Beslenme 359
14.3.3. Yerliler ve Beslenme Alışkanlıkları 360
14.4. Besin Seçimlerini Etkileyen Faktörler 361
14.5. Dinler ve Beslenme 362
14.6. Gıda ve Kimlik 365
Yararlanılan Kaynaklar 367

Bölüm 1

Aylin Dikmen Özarslan [1]

ANTROPOLOJİNİN ALANI VE KONUSU

1.1. Antropolojinin Gelişimi
1.2. Antropolojinin Konusu
1.3. Antropolojinin Alt Dalları
    1.3.1. Fiziki (Biyolojik) Antropoloji
    1.3.2. Arkeoloji
    1.3.3. Linguistik Antropoloji
    1.3.4. Uygulamalı Antropoloji
    1.3.5. Kültürel Antropoloji
Yararlanılan Kaynaklar

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

KÜLTÜREL ANTROPOLOJİNİN ALANI VE KONUSU

Antropoloji kelimesi, Yunanca "insan" anlamına gelen *anthropos* ve "araştırma" anlamındaki *logos* kelimelerinden türemiştir ve buradan hareketle, çok genel olarak antropolojinin insanı inceleyen bir bilim dalı olduğu söylenebilir. Ancak insanı konu alan çok sayıda uzmanlaşmış bilim dalı vardır ve bu genel tanım antropolojinin sözünü ettiğimiz bu disiplinlerle arasındaki farkı ortaya koymaya yetmemektedir. Bu ayrımı açıklamaya geçmeden önce, kelimenin kökenleri üzerinde biraz daha durmak ilginç olacaktır.

Aristo'nun antropoloji kavramını ortaya atan kişi olduğu kabul edilmekle birlikte bugünkü anlamıyla kullanmadığı[2] ve hatta hiç de övgü dolu bir anlamda kullanmadığı belirtilmektedir.[3] Nitekim Wulf da, antropoloji teriminin" klasik Yunan'dan ve özellikle Aristoteles'ten kaynaklanmadığını iddia etmektedir.[4] Bununla birlikte Aristo'nun özellikle insanın fiziksel farklılıklarına ilişkin düşünceleriyle fiziki antropolojinin öncüleri arasında sayıldığını da yeri gelmişken hatırlamak gerekmektedir.

Modern anlamıyla kavram, on altıncı yüzyılda Latince formunda kullanılmaya başlanmıştır. *Anthropologium* kavramı, insanın beden yapısıyla ilişkili olarak sınırlı bir anlamda kullanılmıştır. Kavramın ilk defa,

---

[2] **Peter of Greece and Denmark** (1969), **The Science of Anthropology**, The Hague: Mouton, , s. 7.

[3] **Haddon**, Alfred C. (1910), **History of Anthropology**, New York: The Knickerbocker Press, s. 1.

[4] **Wulf**, Christoph (2015), **Tarihsel Kültürel Antropoloji**, 2. Baskı, Çev.: Özgür Dünya Sarısoy, Ankara: Dipnot Yayınları, s. 17.

Magnus Hundt'ın 1501 tarihli, insan anatomisi ve fizyolojisini genel olarak ele alan *Anthropologium de Hominis Dignitate* adlı eserinde kullanıldığı ifade edilmektedir. Kelime İngilizcede ilk olarak 1655 yılında, anonim bir kitap olan *Anthropologie Abstracted; or The Idea of Humane Nature Reflected in Brief Philosophicall and Anatomical Collections*'da kullanılmıştır. Eserde yazıldığına göre antropolojinin ya da insan doğasının tarihi, kabaca psikoloji ve anatomi olarak iki bölüme ayrılmaktadır.

Haddon'a göre antropoloji kelimesinin anlamı ancak on dokuzuncu yüzyılın başında, 1822 tarihli *British Encyclopedia*'nın "insan doğası üzerine araştırma" tanımı ile nispeten açık hale gelmiştir. Kelimenin bugünkü kullanımına ilişkin tanım ise Topinard'ın 1876 tarihli l'*Anthropologie* adlı çalışmasında karşımıza çıkmaktadır. Bu tanıma göre antropoloji; doğal tarihin insandan ve ırklardan söz eden dalıdır. Haddon da, antropolojinin bundan daha kısa ve öz olarak, insan bilimi olarak tanımlanabileceğini eklemektedir.[5]

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi, antropoloji insanın incelenmesidir fakat bu konuyu ele alan tek disiplin değildir. Tarih, ekonomi, siyaset bilimi, felsefe, tıp, psikoloji, teoloji, beşeri coğrafya, sosyoloji ve benzeri, insanı konu alan çok sayıda disiplin sıralanabilir. Bu durumda antropolojiyi insan bilimi olarak tanımlamak, insanı inceleyen diğer disiplinlerle arasındaki farkı ortaya koymamaktadır. Antropolojinin, insanı konu edinen diğer disiplinlerden farkı, grup içindeki insanın kökenlerini, davranışlarını, gelişimini ve insan gruplarının çeşitliliğini araştırmasıdır. Antropolojinin konusu eski insanlardan kalan fosilleşmiş iskeletler, tarih öncesi ve tarihi arkeolojik bölgelerde bulunan sanat eserleri ve diğer materyaller ile dünyadaki tarihi ve çağdaş tüm kültürleri kapsamaktadır. Antropologlar türlerin biyolojik ve kültürel kökenlerini ve evrimsel gelişimlerini anlama çabasındadırlar. Antropologlar, hem geçmişteki hem de zamanımızdaki tüm kültürlerle, bu kültürlerin davranış modelleri, düşünce sistemleri ve maddi ürünleriyle ilgilenmektedirler.[6] Diğer bir deyişle antropoloji, en geniş anlamıyla insan olmanın ne demek olduğunu açıklamaya çalışmaktadır. Nitekim Claude Lévi-Strauss, antropolojinin

---

[5] Haddon, 1910, ss. 1-4.

[6] **Ferraro**, Gary; **Andreatte**, Susan (2017), **Cultural Anthropology: An Applied Perspective**, 11th edition, USA: Cengage Learning, s. 5.

konusunun insanlık olduğunu ancak diğer insan bilimlerinden ayrı olarak araştırma nesnesini en farklı tezahürleriyle kavramaya çalıştığını belirtmektedir.[7] Bununla birlikte neyin çalışıldığı kadar nasıl çalışıldığı da antropolojinin farkının belirginleşmesinde önemlidir. Antropolojiyi, insanı konu alan diğer disiplinlerden farklılaştıran; evrensellik, bütünsellik, bütünleşme ve kültürel göreceliğe yaptığı vurgudur.

Modern antropolojinin temel ilkelerinden biri, bütün insanların, tamamen ve aynı derecede insan olduklarıdır. On dokuzuncu yüzyıl evrimcileri, insanların tümünün aynı biyolojik türe ait olduğu ve kültürler arasındaki genetik farklılıkların yüzeysel olduğu ilkesini benimsemişlerdi. Dolayısıyla evrimciliğin ırkçılıkla ilgisi yoktu. Kültürel farklılıklar biyoloji ile açıklanamazdı.[8] Daha açık bir ifadeyle, apelere yakın olan ya da diğerlerinden daha fazla gelişmiş olan bir ırk yoktur. Ve bütün insanlar, aynı derecede insan olduklarından hepsi antropolojinin konusudur. Afrika'da yaşayan Pigmeler, Avustralya Aborjinleri, Kuzey Amerika ya da Batı Avrupa'nın endüstrileşmiş toplumlarında yaşayanlar... Hiçbir insan grubu, antropolojinin ilgisini çekmeyecek kadar küçük, uzak, eski dönemlere ait ya da alışılmadık değildir. Diğer bir deyişle, dünya üzerindeki bütün, eskiden yaşamış veya hala var olan bütün insan grupları antropolojik araştırmanın konusudur. Bütün bu insan gruplarının incelenmesi, insanlık durumu ve insan türünün potansiyelleri ile sınırlılıkları hakkında çok önemli şeyler söylemektedir.[9] Kısaca, insanlığı ilgilendiren her şey, antropolojinin dikkatini çekmektedir. Nitekim Llobera, Terence'in[10], "homo sum: humani nihil a me alienum puto" (ben insanım: insana dair hiçbir şey bana yabancı değildir) deyişinin, özellikle sadece antropoloji için geçerli olduğunu belirtmektedir[11].

---

[7] **Lévi-Strauss**, Claude (1992), **The View From Afar**, Trans. by.: Joachim Neugroschel; Phoebe Hoss, USA: University of Chicago Press, s. 25.

[8] **Eriksen**, Thomas Hylland; **Nielsen**, Finn Sivert (2013), **A History of Anthropology**, 2nd edition, London: Pluto Press, s. 22.

[9] **Howard**, Michael C. (1988), **Contemporary Cultural Anthropology**, 3th edition, USA: Harper Collins Publishers, s. 11.

[10] Publius Terentius Afer (M.Ö. 195-159), Romalı komedi yazarı.

[11] **Llobera**, Josep R. (2003), **An Invitation to Anthropology The Structure Evolution and Cultural Identity of Human Societies**, Oxford: Berghahn Books, s. 2.

Bu evrensel bakış antropolojiyi, insanı konu edinen diğer disiplinlerden farklılaştırmaktadır. Bu geniş kapsamlı bakış açısı, Haviland ve arkadaşlarının ifadesiyle, antropologların pek çoğunun gururla kabul ettiği gibi, antropolojinin bazen bilimlerin en insancılı ve beşeri bilimlerin en bilimseli olarak ifade edilmesine neden olmaktadır.[12]

Daha önce, insanı konu alan çok sayıda disiplinin olduğundan söz etmiştik. Ancak bu disiplinler insanlık halinin ve insan davranışlarının belli bir boyutunu ele alarak inceleme eğilimindedirler. Örneğin ekonomi üretim, üretilenlerin bölüşümü ve tüketim sistemlerini çalışmaktadır. Siyaset toplumsal düzenin ve çatışmanın temellerine, güç ve otoritenin dinamikleri ile dağılımına odaklanmaktadır. Benzer şekilde diğer disiplinler de insanın ve davranışlarının belirli bir yönünü ele alıp incelemektedir. Buna karşılık antropologlar, insanlık halinin bütün boyutlarını inceleme çabasındadırlar. Bir toplumun ekonomisini, politik örgütlenmesini, inanç sistemini, akrabalık sistemini ve evlilik kurallarını, dilini, teknolojisini, çocukların nasıl yetiştirildiğini bilmek isterler. Bunların yanında insanın, biyolojik bir varlık olduğunu da göz ardı etmezler. Dolayısıyla antropolojinin bu bütünsel oryantasyonu, insanın biyolojik ve kültürel yönlerine ilişkin farkındalığı kapsamaktadır. İnsanlığın bütün boyutlarına gösterilen bu ilgi, parçaların bütünle karşılıklı ilişki içinde olduğu nosyonuna dayanmaktadır. Dahası parçaları ancak, bütünü ve söz konusu parçaların bütün içinde nasıl yer aldığını anlayarak bilmek olasıdır. Dolayısıyla antropologlar, her bir olguyu bütün ile ilişkisi içinde incelerler.

Antropolojik bütünsellik kavramı insan varlığının çeşitli bileşenlerinin birbiriyle bütünleşmiş (tümleşik) olduğunu iddia etmektedir. Antropologlar için örneğin Navaho'ların siyasetini, sanatını, dinini, akrabalık sistemini ve ekonomisini tek tek incelemek yeterli değildir. Antropologlar bu farklı yönleri, Navaho kültürünün parçaları ve Navaho'ların yaşadığı biyolojik ve toplumsal çevrenin ayrılmaz bileşenleri olarak görmektedirler. Herhangi bir geleneğin tamamen kavranabilmesi ancak bu geleneğin içinde ortaya çıktığı geniş bağlamı hesaba katmakla olasıdır. Dolayısıyla antropologlar inceledikleri grubu, tüm yönleriyle kapsayan bir bakışa ulaşmaya çalışmaktadırlar. Antropolojinin bu tutumu, bütüncül yaklaşımı benimsemesiyle açıklanır.

---

[12] **Haviland**, William A.; **Prins**, Harald E. L.; **McBride**, Bunny; **Walrath**, Dana (2013), **Cultural Anthropology: The Human Challenge**, 14th edition, USA: Cengage Learning, s. 16.

Howard'a göre antropologlar, bilimsel amaçlarının yanında farklı kültürel geçmişlere sahip gruplar arasında "empati" kurmayı da hedeflemektedirler. Diğer insanlara karşı anlayışlı olmanın önündeki en önemli engel etnosantrizmdir yani etnik merkezciliktir. Etnosantrizm, diğerlerinin davranışlarını kendi kültürel değerlerimize ve geleneklerimize göre yorumlamaktır. Etnosantrizmin aşırı ifadesi, kültürel şovenizmdir; kişinin kendi gelenekleri ve inançlarının otomatik olarak ve tartışmasız bir şekilde diğerlerinden üstün olduğu görüşüdür.

Antropolog I.M. Lewis, etnosantrizmin insanlığın doğal durumu olduğunu ifade etmektedir. Bir toplum içinde büyüyen her çocuk, küçüklükten itibaren nasıl düşüneceğini ve davranacağını öğrenmektedir. Kişinin kendi kültürel değerlerinin içselleştirilmesi yaşam boyu devam eden bir süreçtir. Kültürün temel değerleri ve standartları dini pratiklerde, kamusal seremonilerde, televizyonda ve spor etkinliklerinde, partilerde, kısacası gündelik yaşamın her alanında pekiştirilmektedir. Nereye gidersek gidelim, neyin doğru, gerçek, mutlak, makbul ve önemli olduğu konusunda eğitilmekteyiz. Ancak bu eğitimin sadece pasif alıcısı da değilizdir. Her birimiz, öğrenci olduğumuz kadar öğretmeniz de. Sürüp giden toplumsal etkileşim yoluyla diğer insanlarla düşüncelerimizi, inançlarımızı, geleneklerimizi ve davranış kalıplarımızı paylaşmakta ve böylece kendi kültürümüzü yaratmaktayız.

Genel olarak baktığımızda etnosantrizmin, insanlara gurur, iyi olma ve güven duygusu vermek gibi olumlu işlevleri vardır. Fakat bunun yanında olumsuz yönleri de vardır; bağnazlık ve ayrımcılığın temelinde etnosantrik bakış yatmaktadır. "Zalimler", egemenliklerini her zaman ezdikleri ve sömürdüklerinin geri kalmış, ilkel ya da başka bir şekilde kendilerinden daha aşağıda oldukları ideolojisi ile meşrulaştırmaktadırlar. On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılda Avrupalı kolonyalistlerde olduğu gibi, zalimler genellikle kendi sistemlerini ve değerlerini diğerlerine dayatmakla "özverili bir şekilde", kendilerinden aşağıda olan bu insanlara kendilerini geliştirme imkânı sunduklarını beyan etmişlerdir. On sekizinci ve on dokuzuncu yüzyılda Avrupalı kolonyalistler, zor ve şiddet yoluyla ele geçirdikleri topraklarda kendi sistem ve değerlerini "özverili bir şekilde" çalışarak dayatmışlardır. Amaçlarının "uygarlık götürdükleri" bu topraklara ve insanlara kendilerini geliştirme imkânı sunmak olduğunu ise çeşitli bilimsel yaklaşım ve iddialarla yüzyıllarca savuna gelmişlerdir. Oysa aslında, bu insanların yaşam şekillerine zarar vermek ve topraklarına el koymaktan başka çok az şey yapmışlardır.

Kısacası etnosantrizm, ötekilere karşı anlayış geliştirmemizin önündeki en büyük engeldir. Diğerlerini anlamak için kültürel göreceliğe gereksinim vardır. Kültürel görecelik, diğerlerinin davranışlarını ve inançlarını kendi yaşam koşulları, deneyimleri ve gelenekleri bağlamında değerlendirmek ve yorumlamak anlamına gelmektedir. Bir kültürde doğru ve makbul olan diğer bir kültürde değildir. Örneğin pek çok Batılı için Hinduların sığır yememe geleneği "mantık dışı" ve "israf" olarak görünürken, Çinlilerin köpek yemesi "tiksindirici" gelmektedir. Tersinden bakacak olursak da Batılıların inekleri kesmesi Hindulara göre "barbarlıktır" ve köpek eti yemeyi reddetmeleri de Çinliler tarafından "şaşkınlık" ve "alayla" karşılanmaktadır.

Kültürel görecelik, belirli bir kültürün her yaptığı ve inandığının, eleştirilmeksizin onaylanması ya da kabul edilmesi anlamına gelmemektedir. Kültürel görecelik, kültürel yapıları ortaya çıktıkları bağlam içinde değerlendirmek gerektiğini ifade etmektedir.[13]

Bu yaklaşım farklılıklarının yanında antropolojinin araştırma yöntemleri de disiplini, insanı inceleyen diğer bilim dallarından farklılaştırmaktadır. Antropologlar, herhangi bir toplumu ve kültürünü bütün yönleriyle inceleme çabasında, sadece gözlem yapmanın yeterli olmayacağı inancıyla katılımcı gözlem yöntemini geliştirmişlerdir. Katılımcı gözlem, kültürü gözlemlemenin ötesinde deneyimlemeyi içermektedir. Antropolojinin çalışma yöntemleri kitabın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılarıyla açıklanmıştır; bu nedenle antropologların inceledikleri insanların davranışlarını, onlarla uzun süre -klasik bir söylemle dört mevsim- bir arada yaşarken ve etkileşim halinde gözlemlemektedirler ve bu yöntemle, diğer sosyal bilimlerden farklılaşmaktadır demekle yetinilebilir.

1.1 Antropolojinin Gelişimi

Antropolojinin tarihine baktığımızda, konuyla ilgili yazanların büyük bölümü bu konuda, üzerinde fikir birliğine varılabilecek bir tablo çizmenin zorluğundan söz etmektedirler. Bununla birlikte gene pek çok yazar, antropolojinin insanlık tarihi kadar uzun bir geçmişe sahip olduğu konusunda ağız birliği etmektedirler. Zira insanlar, dünya üzerinde var oldukları süre boyunca kendilerini, çevrelerindeki dünyayı ve diğer insanları merak etmiş ve bununla ilgili sorular sormuşlardır. Bu açıdan genellikle antropolojinin başlangıcı, bir anlamda insanın ilk kez kendi

[13] Howard, 1988, ss. 12-13.

doğası, kökenleri ve çeşitliliği üzerine sistematik düşünmeye başladığı antik çağlara kadar geri götürülebilir. Nitekim erken dönemlerin tarih yazımı, coğrafya, seyahat yazımı, felsefe ve hukuk içinde önemli öncülleri bulunmaktadır. Fakat açıkça tanımlanmış bir akademik araştırma alanı olarak, son iki yüzyılda Batı'nın yaratısı olarak gelişmiştir. Burada antropolojinin gelişimine çok kısaca değinilecektir.

Antropolojiyi kültürel çeşitliliğin araştırılması olarak tanımlarsak, kökleri Antik Yunan'a kadar götürmek olasıdır. Burada antropolojinin öncülü olarak en fazla adı geçen isim M.Ö. 5. yüzyılda yaşamış olan tarihçi Herodot'tur. Genç yaşlarında seyahat etmeye başlayan Herodot, Yunanlılarla ilişki içinde olan pek çok yabancı halkla ilgili kişisel bilgiler edinmiştir. Batı Asya'nın çeşitli bölgeleri, Mısır hakkında gezi anlatıları kaleme almış ve Karadeniz'in kuzey kıyısındaki İskitlerin ülkesi kadar uzak bölgeler, Etiyopyalılar ve İndus vadisi halkları hakkında ikinci elden topladığı bilgileri yazmıştır. Bugünkü dünyamızdan çok uzak olan bu anlatılarda, çeşitli şekillerde, antropolojiyi günümüze kadar meşgul eden bir sorunu fark etmekteyiz; "ötekilerle" nasıl ilişki kurmalıyız? Aslında bizim gibiler mi yoksa temel olarak bizden farklılar mı? Çoğunlukla antropolojik teori, bu iki pozisyon arasında bir denge kurmaya çalışmaktadır ki Herodot'un da yaptığı buydu. Bazen yabancı olan her şeyi küçümseyen önyargılı ve etnosantrik bir uygar adamdı. Bazen de, farklı insanların, ahlaki açıdan eksik oldukları için değil, farklı koşullarda yaşadıklarından dolayı farklı değerlere sahip olduklarını kabul etmekteydi.[14] Ayrıca Herodot'un, bu "barbar"[15] halkların gelenek ve göreneklerini Atinalılarınki ile karşılaştırması[16] nedeniyle antropolojik yaklaşımın öncülüğünü yaptığı söylenebilir.

Antropolojinin öncüleri olarak anılması gerekenlerden bir diğeri de Sofistlerdir. Pek çok yirminci yüzyıl antropoloğunun yaptığı gibi mutlak bir gerçeklikten söz edilemeyeceğini ve gerçeğin bağlama bağlı olduğunu savunan Sofistler ilk görececiler (rölativist) olarak anılmaktadır.[17]

---

[14] Eriksen; Nielsen, 2013, s. 2.

[15] "Barbar kelimesi Yunanlıların yabancı anlamında kullandıkları bir terimdir. Eriksen ve Nielsen, Yunanlı bir kulağa göre bu yabancılar ancak, kulağa "bar-bar, bar-bar" gibi gelen anlaşılamaz sesler çıkarabiliyor oldukları düşüncesiyle bu kavramın kullanıldığını iddia etmektedirler" (Eriksen; Nielsen, 2013, s. 3).

[16] **Eriksen**, Thomas Hylland (2001), **Small Places, Large Issues An Introduction to Social And Cultural Anthropology**, 2nd edition, London: Pluto Press, s. 9.

[17] Eriksen, 2001, ss. 9-10.

Yunanlılar, fikirlerini doğrudan diğerleriyle nasıl ilişki kurmamız gerektiğiyle ilgili olan bir felsefi paradoksla, evrenselliğe karşı görececilik paradoksu ile test etmekteydiler. Bu bağlamda Sokrates'in evrensel gerçeklere olan inancı, gerçekliğin her zaman deneyimle ve bugün kültür dediğimiz şeyle, değişeceğine dair göreceli görüşe karşı çıkmaktaydı.[18]

Antropolojinin öncüleri arasında anılması gereken önemli isimlerden bir diğeri on birinci yüzyılda yaşamış olan Ebu Reyhan El-Birûnî'dir. El-Birûnî, çeşitli milletlerin adet ve inançları hakkında yazmıştır. Orta Doğu, Akdeniz ile özellikle Güney Asya'daki dinlerle kültürler üzerine ayrıntılı karşılaştırmalı çalışmalar yapmıştır. Yaşadığı çağın çok ötesinde kast, sınıf sistemi, ayinler ve adetler, kültürel pratikler ve kadınların sorunları gibi modern antropolojinin ilgi alanlarına odaklanmıştır. El-Birûnî'nin kültürlerarası karşılaştırmalı çalışma geleneği, on dördüncü yüzyılda İbn-i Haldun tarafından sürdürülmüştür.

İbn-i Haldun, Kuzey Afrika'daki Berberiler hakkında, antropoloji disiplini var olmadan önce ayrıntılı antropolojik çalışmalar yapmış ve "toplumsal uyum", "grup dayanışması" ile "kabilecilik" üzerine yazmıştır. Ayrıca bugün fiziki antropoloji olarak anılan dalın alanına giren, özellikle insanın kökeni ve evrimi hakkında düşünceler kaleme almıştır[19].

Pek çok antropolojiye giriş kitabı, antropolojinin uzun bir seyahat, bir macera olduğu ifadesiyle başlamaktadır. Bu benzetmelerin kasıtlı olup olmadığı hakkında bir şey söylemek olası değilse de, seyahat olgusu antropolojinin gelişiminde önemli bir yere sahiptir. Nitekim on beşinci ve on altıncı yüzyıllarda Avrupalı kaşiflerin seyahatleri gelişmekte olan antropoloji için önemli bir itici güç olmuştur. Bu seyahatlerde Asya, Afrika, Amerika ve Pasifik Adalarındaki, fiziki olarak Avrupalılardan farklı görünen ve farklı geleneklere sahip olan insanlar gün ışığına çıkmıştır. Böylece mitolojilerde ve seyyahların hikayelerinde resmedilen efsanevi ülkeler ve acayip yaratıklar da gözden düşmüştür. Elde edilen bu yeni bilgiler, o zamana kadar insan hakkında kabul gören kategorilere

---

[18] Eriksen; Nielsen, 2013, s. 3.

[19] **Chaabani**, Hassen (2012), *"Insights On The History Of Anthropology: Its Emergence In The Wider Middle East Before It Existed As A Discipline"*, **International Journal of Modern Anthropology**, 5, ss. 80-87, https://www.ajol.info/index.php/ijma/article/viewFile/76791/67229, 23.08.2018, ss. 81-84.

uymuyordu. Önemli bir heyecan yaratan bu yeni bilgiler ışığında yeni spekülasyonların ve zamanla bu insanların, insanlık düzeni içindeki yeri hakkındaki bilimsel araştırma tasarılarının yolu açılmıştır.

On sekizinci yüzyıl ve on dokuzuncu yüzyılın başları, insanla ilgili eldeki verilerin bilimsel olarak derlendiği ve sınıflandırıldığı bir dönem olmuştur. Fiziki antropoloji ilk gelişen antropoloji alt dalı olmuştur. Dönemin önde gelen doğa bilimcileri insanı, bir hayvan türü olarak sınıflamışlar ve apelerle ve diğer hayvanlarla karşılaştırmalar yapmışlardır. Ayrıca yaşayan insanlar ve iskeletler üzerinde yaptıkları ölçümlerle insanları ırklara göre sınıflamışlardır.

Öte yandan on sekizinci yüzyılın sonlarında, uygarlaşmış Batılıdan az çok farklı olan vahşi veya barbar insanların gelenekleri hakkında önemli ölçüde güvenilir bilgi toplanmıştı. Örneğin on yedinci yüzyıl Cizvit misyonerleri Kuzey Amerika'daki Kızılderili kabilelerle ilgili hacimli kayıtlar bırakmıştır. Batılı düşünürler bu malzemeleri sistematize etmeye ve böylece farklı gelenekleri karşılaştırmaya ve genelde kültürün ve toplumun kökeni ile gelişimi üzerinde düşünmeye başlamışlardır. Bu bağlamda öncü çalışmaların çoğu Hobbes, Locke, Voltaire ve Rousseau gibi filozoflar tarafından yapılmıştır.[20]

On dokuzuncu yüzyılın başlarında Avrupa ve Amerika Birleşik Devletlerinde, etnoloji çalışmaları için bilimsel topluluklar oluşturulmuş, müze sergileri açılmış ve bilimsel yayın serileri başlamıştır. Hatta denizaşırı ülkelerden, kral maiyetine ve halka açık panayırlarda sergilenmek üzere, yerli insan(lar)dan örnekler getirilmiştir.[21] Antropolojiye olan ilgi devlet kurumları, bilimsel topluluklar, müzeler ve meraklı akademisyenler veya sıradan insanlar eliyle bütün dünyada yayılmıştır.

---

[20] **Keesing**, Felix M. (1958), **Cultural Anthropology The Science of Custom**, New York: Rinehart Company Inc., ss. 11-13.

[21] Bunların en bilinen örneği Hotanto Venüsü'dür. 1789 yılında Güney Afrika'da doğmuş olan Saartjie Baartman, çok geniş kalçalar, büyük ve sarkık cinsel organ gibi genetik özellikleri nedeniyle Avrupa'da bir seyir nesnesi haline gelmiştir. Ölümünden sonra da bedeni doğa bilimci ve zoolog George Cuvier tarafından kesilip biçilmiş fakat bundan hemen önce vücudunun kalıbı çıkarılarak yapılmış heykeli müzede sergilenmiştir. **Badou**, Gérard (2003), **Hotanto Venüsü**, Çev.: Pınar Dirim, İstanbul: Epsilon.

Organik evrim teorisinin bilim dünyasını derinden etkilemesi dolayısıyla, belki de kaçınılmaz olarak, on dokuzuncu yüzyılda toplumsal ya da kültürel evrim teorileri etkili olmuştur. Bu teorilerde on dokuzuncu yüzyılın Batılı eğitimli entelektüellerinin (yani kendilerinin) davranışları, evrim merdivenlerinin en üst basamağını temsil ediyordu. Bu durumda, bundan farklı davranış ve geleneklere sahip insanlar barbarlık ve hatta ilkellik aşamasının kalıntılarını ifade etmekteydi. Bütün bir kültürel gelişme ve farklılaşma hikayesini açıklamayı amaçlayan bu cazip fakat aşırı basitleştirilmiş yaklaşım, yirminci yüzyılın başlarında antropologlar tarafından reddedildi. Gene de bu evrimci bakışın çağdaş düşüncede hala izlerini görmenin mümkün olduğunu da eklemek gerekir.

Alan çalışması, uzman antropologlar için giderek öncelikli bir iş haline gelmiştir. 1879'da Birleşik Devletler hükümeti Amerikan Etnoloji Bürosunu kurmuştur. Büro esas olarak Kızılderili grupları, barışçı yollarla asimile etmek için kullanılabilecek bilgiler elde etmek amacıyla kurulmuştur. Ancak bu büronun kuruluşu, kendilerine antropolog diyen ve alan çalışması yürüten tam zamanlı uzman bilim insanı grubunun gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bunun anlamı, antropolojik kayıtların artık seyyahların, memurların, misyonerlerin, tüccarların ve diğerlerinin tesadüfi gözlemlerine dayanmayacak olmasıydı.

Yirminci yüzyılın başlarında uzman antropologların çoğunun müzelere, bilimsel topluluklara ya da resmi bilimsel kuruluşlara bağlı bir kariyeri vardı fakat üniversitelerle ilişkileri sınırlıydı. Bu nedenle insanlık durumunun incelenmesine yönelik merakın, uzun tarihine rağmen antropolojinin kurumsallaşması, üniversitelerde bu adla kürsülerin ve programların kurulması diğer disiplinlere göre daha geç olmuştur.[22]

Antropoloji bugünkü formunu on dokuzuncu yüzyılın sonları ile yirminci yüzyıl boyunca almıştır. Batı düşüncesi monolitik yani tekli bir yapı değildir fakat genellikle birbirine karşıt akımların, karmaşık biraradalığıdır ve bu, antropolojinin kariyeri açısından da geçerlidir. Dahası bu akımlar tarihsel bir boşlukta akıp gitmiyordu ama her an, dönemin egemen ahlaki, politik ve ekonomik kaygılarına cevap veriyordu. Nitekim Britanya antropolojisi imparatorluğun büyümesine

[22] Keesing, 1958, ss. 13-15.

paralel, sömürge yönetiminin, yönetilen halklar üzerindeki üstünlüğünü sağlamak için önlemler alması ve bu ülkelerdeki toplumsal örgütlenme ve kültürel geleneklerin bilgisinin dolaylı yönetimin[23] hizmetlerinin dönüştürülmesi gayesinin bir sonucu olarak gelişmiştir. Buna karşılık Avrupa kıtasındaki pek çok ülkede -daha yaygın şekilde etnoloji olarak adlandırılan- antropolojinin gelişimi, on dokuzuncu yüzyıl sonu ile yirminci yüzyıl başındaki milliyetçi hareketlerle ve bu hareketlere bağlı olarak, yerel halk ya da köylü kültür geleneklerinde ulusal mirası keşfetme çabaları ile ilişkilendirilmektedir. Amerika Birleşik Devletleri ve Kanada'da yaşayan Kızılderili nüfusu, çok geç olmadan henüz varlığını sürdüren yerli grupların fiziksel özelliklerinin, maddi eserlerinin, dillerinin ve kültürlerinin mümkün olduğunca kayıt altına alınmasını Amerikalı antropologların çoğunun önceliği haline getirmiştir[24].

1.2.Antropolojinin Konusu

Antropoloji kendini, tüm toplumsal ve kültürel koşullardaki insanların incelemesi olarak yeniden tanımlamadan önce bir kararsızlık yaşanmış gibi görünmektedir. 1923'te Radcliff Brown, Kültürel Antropoloji ve etnolojiyi uygarlaşmamış insanların incelenmesi olarak tanımlarken, 1944'te tüm insan toplumlarının Kültürel Antropolojinin alanına girdiğini söylemektedir. Evans-Pritchard, 1951'de kültürel antropolojinin teorik olarak bütün insan toplumlarının araştırılması olduğunu fakat öncelikle ilkel toplumlara yönelik bir sosyolojik çalışma kolu olduğunu ifade etmiştir. Buna karşılık 1934 gibi erken bir tarihte W. Lloyd Warner, ilkel ya da medeni, basit ya da karmaşık her türden insan toplumunun antropolojinin alanına girdiğini savunmuştur. Günümüzde, bir medeniyetin ya da ulus devletin parçası olan veya bunlarla ilişkili bir topluluğu incelemek antropologlar için olağandır. Malaya, Burma, Paraguay, Çin, Kanada, Belçika ya da Amerika'daki topluluklarla ilgili çok sayıda araştırma yapılmıştır. Evans-Pritchard, sömürge idaresindeki Müslüman bir cemaat üzerine çalışmıştır. Ruth Benedict Japonya, Robert

---

[23] "yerel elitler eliyle yönetim", **Özbudun**, Sibel; **Uysal**, Gülfem (2012), **50 Soruda Antropoloji**, İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı, s. 25.

[24] **Ingold**, Tim (2002), "*General Introduction*", **Companion Encylopedia of Anthropology: Humanity, Culture and Social Life**, Ed. By: Tim Ingold, Salisbury: Routledge, ss. xiii-xiv.

Lowie Almanya hakkında kitap yazmışlardır. Bir grup Amerikalı antropolog, bütün Porto Riko'yu kapsayan bir çalışma yürütmüşken, başka bir grup Japonya'da endüstri kurumunu incelemiştir.[25]

Özellikle son elli, altmış yıldır antropologların kendi toplumları üzerine çalışmaları yoğunlaşmıştır. "Yerli antropolog" kavramı, kendi kültürü, etnik grubu, topluluğu üzerine çalışan antropologları ifade etmektedir.[26] Bir yandan Batılı antropologlar ilgilerini kendi ülkelerine çevirirken bir yandan da, daha önce Batılı antropologların araştırma sahası olan Afrika, Asya vb. ülkelerinden gelen antropologlar, kendi toplumları üzerinde araştırmalar yürütmeye başlamışlardır.

1.3.Antropolojinin Alt Dalları

Antropoloji, insanlık durumunu tüm yönleriyle anlama ve açıklama çabasındadır ancak bu geniş perspektif bir araştırmacının tek başına gerçekleştirebileceği gibi bir iş değildir. Bu nedenle antropolojinin, insanlığın farklı yönlerine odaklanan alt dallara ayrılmasının pratik bir gereklilik olduğu söylenebilir. Fakat alt dalların belirlenmesinde de bir dil birliği olmadığının altını çizmek gerekmektedir.

Amerikan geleneğinde uzun zamandır antropoloji içinde dört alt alan tanımlanmaktadır; fiziki antropoloji, arkeoloji, linguistik ve kültürel antropoloji. Buna karşılık Britanya geleneğinde fiziki antropoloji, arkeoloji ve -kültürel antropoloji yerine tercih edildiği gibi- kültürel antropoloji olmak üzere üç alt alan tanımlanmaktadır.[27] Gene de bir çok yazar alanı temel olarak iki büyük alana ayırma eğilimdedir. Biz de bu yolu benimseyerek fiziki (biyolojik) antropoloji ve kültürel/sosyal antropoloji ayrımını benimseyeceğiz.

1.3.1. Fiziki (Biyolojik) Antropoloji

Fiziki antropoloji, insanı biyolojik bir olgu olarak ele almaktadır. Fiziki antropologlar geleneksel olarak insanın evrimi, adaptasyonu ve

---

[25] **Redfield**, Robert (1989), **The Little Community and Peasant Society and Culture**, London: The University of Chicago Press, ss. 9-10.

[26] **Kenny**, Micheal G.; **Smillie**, Kirsten (2017), **Antropolojiye Giriş Kültür ve Mekan Hikayeleri**, Çev.: Soner Torlak, 2. Baskı, Ankara: Dipnot Yayınları, Ankara, s. 48.

[27] Ingold, 2002, xiv.

çeşitliliği üzerine çalışmaktadırlar. Tüm insanlık, *homo sapiens* olarak adlandırılan tek bir türe dahilken insan popülasyonları arasında büyük bir çeşitlilik mevcuttur. Fiziki antropologlar, genetik mirasa bağlı bu çeşitliliğin neden ve nasıl olduğunu araştırmaktadırlar. Dolayısıyla fiziki antropolojinin iki temel sorusu olduğu söylenebilir; insan türünün zaman içindeki evrimi ve insanın uyarlanmasındaki biyolojik süreçlerin araştırılması.

Atalarımızın yaşamının nasıl olduğu ve evrimin neden ve nasıl gerçekleştiği konusuna odaklanan antropologlar (paleoantropoloji), fosil kalıntıları üzerinde çalışmaktadırlar. Böylece örneğin atalarımızın ne zaman dik yürümeye başladığı, ya da evrimin hangi aşamasında beyin büyüklüğünün modern boyutlarına ulaştığı gibi sorulara yanıt aramaktadırlar.

Modern insanlar arasındaki biyolojik çeşitliliğin incelenmesi konusunda uzmanlaşan fiziki antropologlar deri rengi, saç ve tüylerin şekli gibi görünür özelliklerin yanında, kan grupları ve genler gibi görünmeyen özelliklerle ilgilenmektedirler.[28]

Fiziki antropoloji doğa bilimleri içinde anılmaktadır ancak kültürel/sosyal antropoloji ile karşılıklı olarak birbirlerinin bilgi birikiminden yararlanmaktadırlar zira biyoloji kültürel kapasitemizi belirlediği gibi, kültür de fiziki özelliklerimizdeki farklılaşma üzerinde etkili olabilmektedir. Kültür tarafından yönlendirilen davranışlarımız, belli bir genç nüfus içindeki sıklığını şekillendirmektedir. İnsanların gereksinimlerini karşılayan kültürel modelleri sürdürmeleri ve sonraki kuşaklara aktarmaları muhtemeldir. Bu modellerin aynı zamanda bireyin genetik uygunluğunu arttıracağı düşünülebilir ya da bir genin yeniden üretilme derecesini belirleyebilir.[29]

Bu kitabın esas konusu olan kültürel/sosyal antropolojiye geçmeden önce, bazen genel antropoloji disiplinin dört alt disiplini içinde, bazen de kültürel antropolojinin alt dalları olarak anılan arkeoloji ve linguistik antropolojiden de kısaca söz etmek yararlı olacaktır.

---

[28] Howard, 1988, s. 14.

[29] Bodley, John H. (2011), Cultural Anthropology Tribes, States, And The Global System, 5th edition, United Kingdom: Alta Mira Press, s. 10.

1.3.2. Arkeoloji

Arkeoloji genel olarak insan kültürlerinin ve toplumlarının geçmişinin, hem eski maddi kültür kalıntılarının hem de ve daha önemlisi bunların konumlandığı fiziki şartların araştırılması yoluyla incelenmesi olarak tanımlanabilir. Arkeoloji bazen kültürel antropolojinin geçmiş zamanı olarak tanımlanmakla birlikte, arkeoloji ile sosyokültürel antropoloji arasındaki ilişki oldukça karmaşıktır ve bölgesel ya da ulusal akademik geleneklere göre büyük ölçüde farklılaşmaktadır. Amerikan üniversitelerinde arkeoloji, genel olarak antropoloji bölümünü oluşturan dört daldan (biyolojik antropoloji, arkeoloji, linguistik antropoloji ve kültürel antropoloji) birisidir. Öte yandan Avrupa ülkelerinde (ve bu gelenekten etkilenen, Avrupa ülkelerinin eski sömürgeleri olan ülkelerde) tarih öncesinin incelemesi olan arkeoloji, daha çok tarih ve özellikle ulusal tarih ile yakından ilişkili olma eğilimindedir.[30]

Arkeoloji, araştırma konuları ve metodolojik yaklaşımları açısından, fiziki antropoloji ile benzerlik göstermektedir. Genel olarak arkeologların geçmişten kalan materyallerle ilgilendikleri söylenebilir ancak bu kesin değildir. Bazı arkeologlar çağdaş alanlardaki maddi objelerle ve örneğin kent kültüründeki endüstri toplumlarının atıkları yani çöpleri üzerinde çalışmaktadırlar. Arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan aletlerin, süs eşyalarının, çanak-çömlek vb. objeler nasıl ki bundan binlerce yıl önce yaşamış insan topluluklarının yaşamlarına dair ipuçları sunmaktaysa, modern çöp atıkları da günümüz toplumlarının gündelik yaşamlarıyla ilgili bilgi vermektedir[31]. Çöpler üzerinden çalışma yapan antropologlar, kültürel ideallerin söylendiği/iddia edildiği gibi değil de, saklandığı gibi yaşandığını vurgularlar. Örneğin dondurulmuş gıda tüketir misiniz sorusuna verilen yanıtlar, sağlıksız olduğu için hiç tüketilmediği olsa da, çöplerden bunların atıklarının çıkması, *söylenen ile yapılananın birbirini desteklemediği* yönündedir.

---

[30] **Dietler**, Micheal (2002), "*Archeology*", **Encyclopedia of Social And Cultural Anthropology**, Ed. by: Alan Barnard; Jonathan Spencer, London: Routledge, ss. 69-77, ss. 69-70.

[31] **Haviland**, vd., 2013, s. 11.

1.3.3. Linguistik Antropoloji

Kuşkusuz konuşabilme yetisi, insanları diğer canlılardan ayıran en önemli özelliğidir. Diğer canlıların ve özellikle maymunların çıkardıkları sesler ve bedensel hareketlerle birbiriyle iletişim sağladıklarını gösteren çalışmalar bulunmakla birlikte, insanlar kadar karmaşık ve gelişmiş simgesel bir iletişim sistemine sahip değillerdir. Dil, kültürün en önemli unsurudur; kültürün kazanılması ve diğerlerine aktarılması dil yoluyla mümkün hale gelmektedir. Ayrıca insanlar dünyayı, kendilerini ve ötekileri konuştukları dil aracılığıyla anlamlandırmaktadırlar. Bu nedenle dil, kültürün ve toplumsal yaşamın anlaşılmasında önemli bir araçtır.

Linguistik antropologlar, belli bir bölgede konuşulan dilin zaman içindeki değişimini ve farklı diller arasındaki karşılıklı ilişkileri araştırmaktadırlar ve bu çalışmalar insanların geçmiş yaşamları hakkında önemli katkılar sağlamaktadır. Diller arasındaki ilişki ve mekânsal dağılımlarının araştırılmasıyla, bu dilleri konuşanların o bölgede ne kadar süreyle yaşadıklarını tahmin edebilmektedirler. Bunun yanında, dilin toplumsal ve kültürel bağlamını incelemektedirler. Örneğin yaş, toplumsal cinsiyet, etnisite, sosyal sınıf, eğitim, mesleki ve ekonomik durum gibi faktörlerin konuşmayı nasıl etkilediğini araştırmaktadırlar. Gelişen teknoloji ile birlikte iletişim kanalları ve olanakları da çeşitlenmektedir. Buna bağlı olarak linguistik antropologlar cep telefonu, elektronik posta, sosyal medya gibi kanalların iletişimi nasıl etkilediklerini incelemektedirler.

Antropolojinin geleneksel olarak ayrıldığı bir diğer alt alan kültürel/sosyal antropolojidir. Bu alt dalların dışında diğer bir alt dal da uygulamalı antropolojidir. Bu kitabın esas konusu kültürel antropolojinin incelenmesi olduğundan burada önce uygulamalı antropolojiden kısaca söz edip sonrasında kültürel antropolojiyi ayrıntılandırmak uygun olur.

1.3.4. Uygulamalı Antropoloji

Bu dal, antropolojik bilgiyi, teorik yaklaşımları ve metotları toplumsal sorunların çözümü için kullanmaktadır. Van Willigen'in "kullanımdaki antropoloji" (anthropology in use) olarak tanımladığı uygulamalı antropoloji, problem çözme odaklı bir uğraştır. Uygulamalı antropoloji, verilerin sağlanması, doğrudan eylemin başlatılması ve/veya politikanın oluşturulması yoluyla, belirli kültürel sistemlerde değişim veya istikrar üreten araştırmaya dayalı, araçsal yöntemlerden oluşan bir

komplekstir. Uygulama alanında çalışan antropologlar özellikle kalkınma politikaları ve pratikleri, adalet sistemi, sağlık, eğitim ve okullar, istihdam ve işgücü, çevre, barınma, hükümet ve yönetim vb. pek çok alanda karşılaşılan sorunların çözümünde rol almaktadırlar.[32]

1.3.5. Kültürel/Sosyal Antropoloji

Kültürel/sosyal antropoloji insan toplumlarını ve kültürlerini ele almakta, toplumlar ve kültürler arasındaki benzerlik ve farklılıklar ile bu benzerlik ve farklılıkların nedenlerini anlamaya çalışmaktadır. Fiziki antropoloji, insanlık halinin biyolojik temelleri üzerine odaklanırken, kültürel/sosyal antropoloji, toplumsal ve kültürel deneyimler yoluyla aktarılan sosyal kalıtım ile ilgilenmektedir. Genellikle kültürel antropoloji, sosyal antropoloji ya da sosyokültürel antropoloji kavramları birbiri yerine kullanılmaktaysa da, esas olarak sosyal ve kültürel antropoloji iki farklı gelenekten, Britanya ve Amerikan geleneklerinden beslenmiştir.

On dokuzuncu yüzyılın önde gelen antropologları İngiliz veya ABD kökenliydi. İngiltere en büyük kolonyal güçtü ve ötekilerle ilişki kurma imkanları çok fazlaydı. ABD ise, ötekilerin yanı başındaydı.[33] Dolayısıyla ötekiyle olan ilişkinin motivasyonu, biçimi ve gereksinimleri, ötekileri anlama çabasında farklı bir yaklaşımın benimsenmesine yol açmıştır.

Teoride sosyal antropolojinin, kültürel antropolojiden daha dar bir anlamı vardır. Sosyal antropoloji genellikle akrabalık, ekonomi, toplumsal ve politik örgütlenme ve ideoloji (özellikle din ve değerler) araştırmalarını kapsamaktadır. Kültürel antropoloji ise, bu alanların yanı sıra maddi kültür, dünya görüşleri, sanat, kişilik gibi çalışmalarla da ilgilenmektedir. Ayrıca kültürel antropoloji sembollerle ilgilenirken, sosyal antropolojinin toplumsal ilişkilere odaklandığı söylenebilir. Ancak pratikte sosyal antropoloji ile kültürel antropoloji arasındaki çizgiler, ortaya konulan katı tanımlamalardan çok daha bulanıktır.[34]

---

[32] **Van Willigen**, John (2002), **Applied Anthropology An Introduction**, 3rd edition, USA: Greenwood Publishing, ss. 8-10.

[33] **Eriksen**, Thomas Hylland; **Nielsen**, Finn Sivert (2010), **Antropoloji Tarihi**, Çev.: Aksu Bora, İstanbul: İletişim Yayınları, İstanbul, s. 33 (A History of Anthropology başlıklı kitabın 2001 tarihli birinci baskısının çevirisidir).

[34] Llobera, 2003, s. 6.

Daha ayrıntılı olarak açıklamak gerekirse sosyal ve kültürel antropoloji içindeki tartışmalar, toplumsal ve kültürel arasındaki ayrım etrafında şekillenmiş ve disiplinin sözlüğüne ve metodolojisine damgasını vurmuştur. Kültür işaret, sembol ve anlam sistemlerini ifade ederken, sosyal kurumlara, insanların ve somut alanlardaki eylemlerinin düzenine atıfta bulunmaktadır. Örneğin alfabe, Oklid geometrisi ve Eski Ahit'teki yaradılış hikayesi anlam sistemleridir. Öte yandan Vatikan, alışveriş merkezi ve üniversite sosyal kurumlara örnek verilebilir. Bir açıdan bu ayrımın keyfi olduğu iddia edilebilir. Çünkü kültürel sistemleri, bunları kullanan sosyal kurumları göz ardı ederek açıklamak mümkün değildir; aynı sosyal kurumların, ortaya çıkmalarını ve işlemelerini yönlendiren anlam sistemleri olmadan açıklanamayacağı gibi. Sosyal ve kültürel antropologlar arasındaki tartışma, kavramlar arasındaki farklılıklarla ilgili değildir, analitik öncelikle ilgilidir; "toplumsal tavuk ya da kültürel yumurta". İngiliz antropologlar, toplumsala vurgu yapmaktadırlar. Sosyal kurumların kültürü belirlediği ve akrabalık, ekonomi, siyaset ve din gibi toplumun evrensel alanlarının aile, geçimlik tarım, parlamento ve kilise gibi belirli kurumlar tarafından temsil edildiği varsayılmaktadır ve bu kurumlar, kültürlerarası karşılaştırmalar yoluyla incelenebilir.

Buna karşılık Amerikan antropolojisi, kültürün önemini vurgulamaktadır. Kültürün ortak inançları, temel değerleri, iletişim araçlarını ve toplumsal yaşamı mümkün kılan diğer araçları sağlayarak sosyal kurumları şekillendirdiğini savunmaktadır. Evrensel sosyal alanların var olduğunu kabul etmemekte, bunun yerine her toplumun kendi sınıflandırıcı şemaları, diğer bir deyişle kültürü gibi alanları ampirik olarak keşfetmeyi tercih etmektedir. Dahası herhangi bir sosyal kurumun, kendi bağlamından ayrı anlaşılabileceğini reddetmektedir. Bir dereceye kadar İngiliz ve Amerikan antropolojisinin bu kategorizasyonu bir abartmadır çünkü hem İngiliz, hem de Amerikan antropologlarının çoğu hem toplumsal hem de kültürel olanı anlamaya ve birleştirmeye çalışmaktadırlar. Yine de yönelim ve odak açısından önemli farklılıklar gözlenmektedir.[35]

---

[35] **Delaney**, Carol; **Kaspin**, Deborah (2017), **Investigating Culture: An Experiential Introduction to Anthropology**, 3th edition, USA: John Wiley&Sons Inc., s. 13.

Burada kitabın başlığında benimsenen kültürel antropoloji adlandırılması kullanacaktır. Ancak yazdıklarımızın hemen tamamıyla sosyal antropoloji başlığı için de geçerli olduğunu akılda tutmakta yarar vardır.

Kültürel veya sosyal antropolojinin konusu insan değil, topluluk içindeki insandır. Referans birimi, toplumdur. Toplumsal kurumlar, toplumsal ilişkiler gibi toplumsal yapının farklı yönlerini araştırmaktadır. Ve kültürel antropoloji toplumların karşılaştırmalı incelemesini içermektedir.

Toplumu, üyelerinin karşılıklı sosyal ilişkilerinin ortak bir kültür ortamında yerleştiği ve bu yolla ifade edildiği görece özerk topluluklar olarak tanımladığımızda kültür anahtar bir kavram olarak belirmektedir.[36] Özbudun'un ifadesiyle kültür kaygan bir zemindir. Bu kayganlık büyük oranda kavramın "uçsuz bucaksız ve muğlak" kapsamından kaynaklanmaktadır. Kültür kavramı hem yerele, hem de evrensele gönderme yapmaktadır.[37]

Kültürün evrenselliği, insanların varlıklarını sürdürebilmek için hemen tamamen kültüre bağımlı olmaları ve dolayısıyla bütün insan toplumlarının ortak özelliğinin kültüre sahip olmasıdır. Öte yandan her toplum kendine özgü bir kültüre sahiptir. Kültür kavramı ileriki bölümlerde ayrıntılı bir şekilde ele alınacağından burada toplumsal olarak şekillenmiş insan düşüncesi ve davranışı veya insanın yapıp ettiği her şey olarak tanımlamak yeterli olacaktır. Buradan hareketle sosyal antropolojinin temel amacının kültür, toplumsal kurumlar, toplumsal ilişkiler ve toplumsal etkinliklerin incelemesi olduğu söylenebilir.[38]

Son olarak en genel çerçeveden kültürel veya sosyal antropoloji, insanların neden davrandığı gibi davrandığını anlama çabasıdır. Bu çaba boyunca benimsedikleri bütünsel ve rölativist bakış sayesinde antropologlar, önyargıları ortadan kaldırmaya çalışmanın ve karşılaştıkları farklı düşünce ve davranış biçimlerine karşı saygılı

---

[36] **Lewis**, Ioan M. (2017), **Social And Cultural Anthropology In Prspective**, 3rd. edition, New York: Routledge, s. 16.

[37] **Özbudun**, Sibel (2003), "Önsöz Yerine: "Kültür Hali" Üzerine Sesli Düşünceler", **Kültür Halleri**, Ankara: Ütopya Yayınları, ss. 7-9.

[38] **Sharma**, Ram Nath; **Sharma**, Rajendra K. (1997), **Anthropology**, New Delhi: Atlantic Publisher and Distributors, s. 205.

olmanın gerekliliğini anlamaktadırlar. Bu durum farklı kökenlerden gelen insanlar arasındaki iletişime ve fikirlerin paylaşılmasına yardım etmek için antropolojiye bir rol tanımlamaktadır. Antropoloji eğitimi, en azından bir grubun çağdışı ve bağnazlık olarak görebileceği davranışların başkaları için savunma ve korunma stratejileri oluşturduğunu fark etmemizi sağlayacak şekilde hazırlamaktadır.[39] Bu donanım günümüzde çok daha önemli hale gelmiştir. Zira yaşadığımız dünya kültürel çeşitliliğin, iletişimin, hareketliliğin, anlaşmazlık ve çatışmaların, etnik karışıklıkların yoğun olduğu ve bunun yanında toplumsal ve kültürel değişimin büyük bir hızla gerçekleştiği bir dünyadır. Bu koşullar karşısında antropolojinin sağladığı bilgi her zamankinden daha vazgeçilmezdir. İnsan çeşitliliğinin araştırılmasında antropoloji, günümüz dünyasını daha kolay anlamamızı sağlayacak araçlar ve bakış açıları sunmaktadır.

Çağdaş dünyayı anlamamızda antropolojinin özellikle işlevsel hale geldiğinin altını çizmektedir. Çok sayıda insanın karşılıklı olarak yer değiştirmesi, yoğun etkileşim, ötekinin bilgisini daha önemli hale getirmiştir. Bu artan etkileşim bir yandan dünyanın her yerinde kültürün hızla değişmesine neden olurken diğer yandan da küresel sorunları giderek daha fazla politik gündeme dahil etmektedir. Bu koşullar antropolojinin bütünsel ve karşılaştırmalı bakış açısını daha işlevsel kılmaktadır.

[39] **Hendry**, Joy; **Underwood**, Simon (2012), **Anthropology A Beginner's Guide**, Oxford: Oneworld Publication, ss. 5-6.

Yararlanılan Kaynaklar

Bodley, John H. (2011), **Cultural Anthropology Tribes, States, And The Global System**, 5th edition, United Kingdom: Alta Mira Press.

Chaabani, Hassen (2012), *"Insights On The History Of Anthropology: Its Emergence In The Wider Middle East Before It Existed As A Discipline"*, **International Journal of Modern Anthropology**, 5, ss. 80-87, https://www.ajol.info/index.php/ijma/article/viewFile/76791/6722, 23.08.2018.

Delaney, Carol; **Kaspin**, Deborah (2017), **Investigating Culture: An Experiential Introduction to Anthropology**, 3th edition, USA: John Wiley&Sons Inc..

Dietler, Micheal (2002), "*Archeology*", **Encyclopedia of Social And Cultural Anthropology**, Ed. by: Alan Barnard; Jonathan Spencer, London: Routledge, ss. 69-77.

Eriksen, Thomas Hylland (2001), **Small Places, Large Issues An Introduction to Social And Cultural Anthropology**, 2nd edition, London: Pluto Press.

Eriksen, Thomas Hylland; **Nielsen**, Finn Sivert (2010), **Antropoloji Tarihi**, Çev.: Aksu Bora, İstanbul: İletişim Yayınları.

Eriksen, Thomas Hylland; **Nielsen**, Finn Sivert (2013), **A History of Anthropology**, 2nd edition, London: Pluto Press, London.

Ferraro, Gary; **Andreatte**, Susan (2017), **Cultural Anthropology: An Applied Perspective**, 11th edition, USA: Cengage Learning.

Haddon, Alfred C. (1910), **History of Anthropology**, New York: The Knickerbocker Press.

Haviland, William A.; **Prins**, Harald E. L.; **McBride**, Bunny; **Walrath**, Dana (2013), **Cultural Anthropology: The Human Challenge**, 14th edition, USA: Cengage Learning.

Hendry, Joy; **Underwood**, Simon (2012), **Anthropology A Beginner's Guide**, Oxford: Oneworld Publication.

Howard, Michael C. (1988), **Contemporary Cultural Anthropology**, 3th edition, USA: Harper Collins Publishers.

Ingold, Tim (2002), "*General Introduction*", **Companion Encylopedia of Anthropology: Humanity, Culture and Social Life**, Ed. by: Tim Ingold, New York: Routledge.

Kenny, Micheal G.; **Smillie**, Kirsten (2017), **Antropolojiye Giriş Kültür ve Mekan Hikayeleri**, Çev.: Soner Torlak, 2. Baskı, Ankara: Dipnot Yayınları.

Lewis, Ioan M. (2017), **Social And Cultural Anthropology In Prspective**, 3rd. edition, New York: Routledge.

Lévi-Strauss, Claude (1992), **The View From Afar**, Trans. by.: Joachim Neugroschel; Phoebe Hoss, USA: University of Chicago Press.

Llobera, Josep R. (2003), **An Invitation to Anthropology The Structure Evolution and Cultural Identity of Human Societies**, Oxford: Berghahn Books.

Özbudun, Sibel; **Uysal**, Gülfem (2012), **50 Soruda Antropoloji**, İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı.

Özbudun, Sibel (2003), "Önsöz Yerine: "Kültür Hali" Üzerine Sesli Düşünceler", **Kültür Halleri**, Ankara: Ütopya Yayınları, ss. 7-9.

Peter of Greece and Denmark (1969), **The Science of Anthropology**, The Hague: Mouton.

Redfield, Robert (1989), **The Little Community and Peasant Society and Culture**, London: The University of Chicago Press.

Sharma, Ram Nath; **Sharma**, Rajendra K. (1997), **Anthropology**, New Delhi: Atlantic Publisher and Distributors.

Van Willigen, John (2002), **Applied Anthropology An Introduction**, 3rd edition, USA: Greenwood Publishing.

Wulf, Christoph (2015), **Tarihsel Kültürel Antropoloji**, 2. Baskı, Çev.: Özgür Dünya Sarısoy, Ankara: Dipnot Yayınları.

Bölüm 2

Sevda Özütürker[1]

KÜLTÜREL ANTROPOLOJİDE ARAŞTIRMA YÖNTEM VE TEKNİKLERİ

2.1. Nicel Araştırmalar
2.2. Nitel Araştırmalar
2.3. Alan Araştırması
    2.3.1. Alan Araştırmasının Özellikleri
2.4. Antropolojinin Özgün Yöntemi: Etnografya
2.5. Etnografik Araştırma Teknikleri
    2.5.1. Gözlem ve Katılımcı Gözlem
    2.5.2. Mülakat (Görüşme)
        2.5.2.1. Yapılandırılmış Görüşme
        2.5.2.2. Yapılandırılmamış Görüşme
    2.5.3. Soyağacı Yöntemi
    2.5.4. Konuya Vakıf Kişiler
    2.5.5. Yaşam Öyküleri
    2.5.6. Sorun Odaklı Çalışmalar
    2.5.7. Boylamsal Araştırma
2.6. Survey (Tarama) Araştırması
2.7. Doküman Analizi
Yararlanılan Kaynaklar

[1]Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan B. Yıldırım Üniversitesi

KÜLTÜREL ANTROPOLOJİDE ARAŞTIRMA YÖNTEM VE TEKNİKLERİ

Kültürel antropoloji insan davranışları, düşünceleri ve duygularındaki alışılagelmiş kalıpları inceler. Antropolojinin bu dalı, insanı kültürü üreten ve sürdüren bir varlık olarak ele alır. Bu nedenle kültürel antropologların yaptıkları işi anlamak için kültürün ne demek olduğunu bilmek gerekir. Kültüre ait ilk açık ve kapsamlı tanımlama İngiliz antropolog Edward Burnett Tylor'a aittir. Tylor, kültürü "kişinin, toplumun bir üyesi olarak kazandığı bilgi, inanç, sanat, ahlak, adet, gelenek, alışkanlık ve yeteneklerinin karmaşık bir bütünü" olarak tanımlamıştır.[2]

Kültürel antropoloji ve sosyoloji; sosyal ilişkiler, organizasyon ve davranış alanlarında ortak bir paydayı paylaşır. Fransız sosyolog Emile Durkheim gibi toplumu inceleyen ilk araştırmacılar, sosyolojinin ve antropolojinin ilk kurucuları arasında yer alırlar. Durkheim, Avusturalya yerlilerinin dinlerini incelediği gibi aynı zamanda modern toplumlarda kitlesel olgu olarak intihar oranları üzerine araştırmalar yapmıştır. Antropoloji ve sosyolojinin arasındaki temel farklılıklar, her birinin farklı türlerdeki toplumları incelemesi sonucu ortaya çıkmıştır. Her iki toplum bilimin ortaya çıktığı ilk dönemlerde sosyologlar, endüstrileşmiş Batı toplumları üzerine yoğunlaşırken, antropologlar da endüstrileşmemiş toplumları incelemişlerdir. Bu farklı tipteki toplumlar için farklı veri toplama ve analiz yöntemleri geliştirilmiştir.[3]

---

[2] **Haviland**, A. William (2008). **Kültürel Antropoloji**, İstanbul: Kaknüs Yayınları, s. 68.

[3] **Gezon**, Lisa; **Kottak**, Condrad (2016). **Kültür**, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.s. 40.

Antropoloji, özellikle çalışma alanının evrenselliği, bütüncülüğü, karşılaştırmacı doğası, kültürel göreceliği nedeniyle ve alan çalışması yöntemi çerçevesinde uyguladığı tekniklerle diğer sosyal bilimlerden farklılaşmıştır.[4]

Antropolojinin konusu insan, toplum ve kültürler olmak üzere üç ayaklı olup, amacı hangi düzeyde birbirimize benzeyip, hangisinde farklılaştığımızdır. Buna göre antropolojinin amacı,

- İnsanlar ve toplumlar neden birbirlerine benziyorlar?
- İnsanlar ve toplumlar neden birbirlerine benzemiyorlar?
- İnsanlar ve toplumlar neden ve nasıl değişiyorlar?

Sorularına doğru, güvenilir ve evrensel cevaplar aramaktadır. Antropologların bu sorulara cevap vermek için kullandıkları yöntem, doğa tarihi yöntemi, başvurdukları teknik ise ise objektif gözlem yoluyla veri toplama tekniğidir, yani etnografyadır.[5]

Sosyal bilimciler araştırmalarını genellikle kendi kültürleri ve toplumları üzerinde yürütürken, antropologlar çoğu zaman uzak coğrafyalardaki farklı kültürleri incelemek durumunda olmuşlardır.[6]

Sosyokültürel antropoloji bünyesindeki etnoloji ise kültürel benzerlik ve farklılıkları tespit edip açıklamayı, savları sınamayı, kültürel ve toplumsal sistemlerin nasıl işlediğini anlamayı sağlayacak teoriler geliştirmeyi amaçlayan karşılaştırmalı bir bilim dalıdır.[7]

Yerel ortamların ilk elden incelenmesi olarak nitelendirilen etnografi, antropologların sıklıkla kullandıkları bir araştırma tekniğidir. Etnografi, modern sanayi toplumlarına kıyasla daha fazla kültürel benzerliği ve daha az toplumsal farklılığı olan toplumlar üzerinde yürütülen bir araştırma modelidir.[8] Geleneksel etnograflar, daha küçük ve okur-yazar olmayan toplumları inceleyip, bu toplumlara uygun etnolojik yöntemler kullanmışlardır. "Etnoloji, antropoloğun başka bir kültürü yakından gözleyip, kayıtlar tutarak, o toplumun günlük hayatına aktif olarak katıldığı

---

[4] **Aydın**, Suavi (2013). **Antropoloji**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.s. 11.
[5] **Güvenç**, Bozkurt (1999). **İnsan ve Kültür**, İstanbul: Remzi Kitabevi. ss. 67-72.
[6] Güvenç, 1999, ss. 67-72.
[7] **Kottak**, P. Condrad (2016). **Antropoloji: İnsan Çeşitliliğinin Önemi**, Ankara: De Ki Basın Yayım Ltd. Şti. s. 13.
[8] **Saran**, Nephan (1989). **Antropoloji**, İstanbul: İnkılap Yayınevi.ss. 21-24.

bir süreçtir; diğer bir deyişle, alan çalışması olarak da adlandırılan bir deneyimdir".[9] Wilhelm Dilthey'in tin bilimleri ya da kültür bilimleri için önerdiği yöntemin, yani **yorumlamacılığın** (hermeneutik) izinden giden antropologlar böylesi genel-geçer önermeler aramayı bırakarak, her kültürün kendi özel hikâyesini yazmaya başlamışlardır. Böylelikle alan araştırmasına dayanan her etnografya çalışması, ayrı birer insan gerçekliği olarak, insan çeşitliliğinin farklı bir yönünü gözler önüne sermektedir. Bir toplumu sadece belli bir mevsime ya da döneme özgü etkinlikler içinde gözlemlemek, onları bütüncül olarak kavramak bakımından yetersiz kalacağı düşüncesinden hareketle, alan araştırmasının en az bir yıl yani dört mevsim sürmesi beklenir. Antropolojinin alan araştırması, araştırmacının bütün duyuları ile araştırdığı toplumun içinde yaşayarak, o kültürü doğrudan deneyimleyerek o toplulukla doğrudan ilişki kurmasının ve bu yolla mümkün olan en çok bilgiye ulaşmasının en uygun yolu olarak görülmüştür.[10]

Etnografi, insan çeşitliliğinin dağılımına ilişkin mevcut bilgilerimizi genişleterek, insan davranışı ve toplumsal yaşama dair birtakım genellemeler yapabilmeyi elverişli hale getiren bilimsel bir zemin hazırlar. Etnograflar, yabancı kültürlerin ya da toplumların yaşam biçimlerine ait büyük bir resmin parçalarını bir araya getirmek amacıyla çok çeşitli araştırma tekniklerine başvururlar.[11]

Sosyal bilimlerde araştırmalar iki ana yöntem/paradigma üzerinden ilerlemektedir. Birincisi pozitivist yöntem veya nicel araştırma yöntemi, ikincisi ise yorumlayıcı yöntem veya nitel araştırma yöntemi. İlk yöntem survey/tarama araştırmaları için, ikincisi ise saha araştırmaları için daha uygundur.[12]

Araştırmacıların kullandıkları veri toplama teknikleri, nitel yöntemler, nicel yöntemler ya da her ikisinin birlikte kullanılmasını kapsar.

---

[9] **Marcus**, E. George; **Fisher,** Michael J. (1986). **Anthropology as Cultural Critique: An Experimental Moment in the Human** Sciences, Chicago: University of Chicago Press.s. 18.

[10] Aydın, 2013, s. 15.

[11] **Şahin**, M. Cem (2011). "Antropolojinin Alanı ve Tarihi Gelişimi", **Kültürel antropoloji**, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları. ss. 10-13.

[12] **Bal**, Hüseyin (2015). **Sosyolojide Yöntem ve Araştırma Teknikleri**, İstanbul: Sentez Yayın. s. 177.

Bu araştırma yöntemlerine alan araştırmaları, kapalı uçlu soru kağıtları, örnek olay incelemeleri, katılımlı gözlem teknikleri, video ve ses kayıtları, odak grup görüşmeleri ve bunun gibi dokümanter araştırmalar örnek gösterilebilir.[13]

Bir araştırmaya başlamadan önce araştırmacının yürütmek istediği araştırmanın yöntemini belirlemesi gerekmektedir. Bu bağlamda araştırmacının nicel ve nitel araştırma yöntemlerini bilmesi ve bu yöntemlerin hangisinin araştırmasına uygun olduğunun kararını vermesi gerekir.

2.1. Nicel Araştırmalar

Nicel araştırmalar, önceden oluşturulmuş olan hipotezleri sınamak amacıyla geniş çaplı örneklemlerden sayısal veriler toplayan ve bu veriler aracılığıyla toplumsal olgu ve olaylar arasındaki neden sonuç ilişkilerini ortaya koyarak toplumsal düzenin yasalarını keşfetmeyi amaçlayan, verilerini istatistiksel olarak çözümleyen ve bulgularını genelleme amacı taşıyan araştırmalardır.[14]

2.2. Nitel Araştırmalar

Nitel araştırmalar, sosyal olguların kendine özgü bir yöntemle incelenmesini savunan yorumlayıcı post pozitivist paradigmanın ürünüdür. Nitel araştırmalar, toplumsal olguları parçalarına ayırmadan, bütüncül olarak kavramaya, bu olgu ve olayları gerçekleştirdikleri toplumsal-kültürel bağlam içerisinde, yaşayanların deneyimleriyle derinlemesine bir şekilde anlamaya çalışan araştırmalardır. Aynı zamanda toplumsal olgular arasındaki nedensellik ilişkisini de sorgulamaya çalışır. "Ne, nerede, ne kadar" gibi açıklamaya yönelik survey tipi soruların aksine, toplumsal olgulara ilişkin detaylı bilgiye ulaşmayı amaçlayan ve "neden, nasıl" gibi sorularla insanların sosyal gerçekliği nasıl anladığını, deneyimlediğini ve yorumladığını ortaya koymaya çalışan araştırmalardır.[15]

---

[13] **Layder**, Derek (2013). **New Strategies in Social Research**, Cambridge: M.A: Polity. s. 81.

[14] **Yıldırım**, Ali ve **Şimşek**, Hasan (2003). **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri**, Ankara: Seçkin Yayıncılık. ss. 28-40.

[15] **Kümbetoğlu**, Belkıs (2005). **Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma**, İstanbul: Bağlam Yayıncılık. s. 34; **Orhan**, Kamil (2010). "Bilim ve Araştırma Yaklaşımları" **Bilimsel Araştırma Yöntemleri**, Ed. Erdinç Tutar ve Cafer Gariper. İstanbul: Lisans Yayıncılık. s. 58; **Sandelowski**, Margarete (2004).

Nitel araştırmalar, insanların;

-Davranışlarının altında yatan nedenleri,

-Tutum, düşünce, inanç gibi öznel sistemleri nasıl biçimlendirdiğini,

-Çevrelerindeki olaylardan nasıl etkilendiklerini,

-Kültür, toplum, aile gibi sosyal varlıklardan nasıl etkilendiğini ve bu sosyal varlıkları nasıl etkilediğini açıklamaya çalışır.[16]

2.3. Alan Araştırması

Alan araştırması, kendi gündelik yaşantılarının doğal akışında hareket eden insanların incelenmesidir. Saha çalışanı, öteki insanların nasıl yaşadığı, nasıl konuşup nasıl davrandığı ve onları neyin cezbettiği ile üzdüğü hakkında ilk elden bilgi edinmek için onların dünyalarına doğru bir maceraya atılır. Ayrıca, uygulayıcılarının, gözlemlenen etkinliklerin o etkinlikte bulananlar için ne anlama geldiğini anlamaya çalıştığı bir inceleme yöntemi olarak da görülür.[17]

Akademik alan araştırması, 19. yüzyılın sonlarına doğru antropoloji bilimi ile başladı. İlk antropologlar yalnızca kâşiflerin, devlet görevlilerinin ya da misyonerlerin raporlarını okuyordu. Masa başa antropoloji olarak sınıflandırılan bu dönemde antropologlar inceledikleri insanlarla doğrudan temastan yoksunlardı. Britanyalı kültürel antropolog Bronislaw Malinowski,[18] Avusturalya'nın Trobriand adalarında yerliler arasında dört yıl yaşadı, katılımlı gözleme dayanan alan araştırmasını gerçekleştirdi ve veri toplama hakkında yazı yazan ilk araştırmacı oldu. Malinowski'nin bu çalışması daha sonraki alan araştırmaları için bir model olarak kabul edilmiştir. Malinowski, 1920'lerde, yoğun saha çalışmasını yeni bir yöntem olarak sundu, doğrudan gözlem ile yerlilerin açıklamalarını, gözlemcilerin çıkarımlarından ayırmak gerektiğini savundu.Toplumsal

---

Qualitative Research, The Sage Encyclopedia of Social Science Research Methods, Sage Publications. s. 893.

[16] Orhan, 2010, 60.

[17] Emerson'dan akt, **Neuman**, W. Lawrence (2013). **Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar**, Ankara: Yayınodası. s. 541.

[18] Bronislaw Malinowski, 1844-1942.

araştırmacıların, yerli halklar arasında yaşayarak onlarla doğrudan iletişime girmesi, onların adetleri, inançları ve toplumsal süreçlerini öğrenmesi gerektiğini belirtti.[19]

Alan araştırması, araştırmacının, şimdiki zamanda ve çoğu kez araştırmacının kendi kültürü içindeki küçük ölçekli toplumsal ortamları doğrudan gözlemlediği ve onlara katıldığı nitel bir araştırma tarzıdır. Araştırmacının kendisi, incelenen insanlarla doğrudan konuşur ve onları gözlemler. Aylar ya da yıllar süren etkileşim boyunca, bu insanlar, onların hayat hikâyeleri, hobileri, ilgileri, alışkanlıkları, umutları, korkuları ve hayalleri hakkında bilgi edinir. Yeni insanlarla tanışmak, arkadaşlıklar geliştirmek ve yeni toplumsal dünyalar keşfetmek eğlenceli olabilir; ancak bu zaman alıcı, duygusal açıdan tüketici ve bazen fiziksel olarak tehlikeli de olabilir.[20]

Alan araştırması sırasında antropologlar, insanlara sorular sorup dikkatli bir şekilde verilen yanıtları kaydederler. Bu bağlamda antropologlar; sepetler, heykeller, müzik aletleri, silahlar, mücevherler, giysiler, evler gibi insan üretimlerini yakından incelemek için insanları günlük işlerini yaparken ve etkileşim halinde iken izlemektedir. Etnografik betimlemeler antropologların gerçekleştirdiği bu faaliyetler sonucunda elde edilmektedir. Bu betimlemeler bir bütün halinde insan kültürünün genişliği ve çeşitliliği hakkında değerli bir bilgi kaynağı meydana getirir. Bunlar sıradan gözlemler değildir. Aksine antropolojik raporlara ayırt edici ve heyecan verici nitelikler kazandıran ilk elden gözlemlerdir.[21]

Antropologlar yeni bir bölgeye geldiklerinde sık sık derin ve rahatsız edici bir yabancılaşma hissi olarak tanımlanabilecek olan bir "kültür şoku" yaşarlar. Ancak zaman içinde, başlangıçta yabancı gelen kültürel kalıplara alışır ve bunları normal olarak görmeye başlarlar. Etnografın bölgede uzun süre kalması, başlangıçtaki kültür şoku ve yabancılıktan dolayı gözden kaçmış olabilecek bazı olayların geçtiği dönemleri tekrar gözlemleyebilmesini sağlar.[22]

---

[19] **Özbudun**, Sibel ve **Balkı**, Şafak (2005). **Antropoloji, Kuramlar/Kuramcılar**, Ankara: Dipnot Yayınları. s. 130; Neuman, 2013, s. 543.

[20] Neuman, 2013, 541.

[21] **Bates**, G. Daniel (2009). **21. Yüzyılda Kültürel Antropoloji**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları. s. 260.

[22] Kottak, 2016, 231.

2.3.1. Alan Araştırmasının Özellikleri

Araştırmacı, sahada grup önderleriyle ilişkiler kurarak diğerlerine ulaşmayı kolaylaştırabilir. Daha küçük gruplarda yüz yüze güven geliştirici iletişim sağlanabilir. Araştırmacı kimliğini baştan açıklama veya açıklamama durumuna göre ilişkilerinin yönü değişir. İlişki düzeyi, saha ortamının özelliklerine, üyelerle uzlaşmalara ve sahada üstlenilen role göre değişir. Sahanın sınırlarının bilinmesi, araştırmada ele alınacak probleme ve birlikte çalışılacak grubun hareket alanına göre değişir. Bazen ele alınan örnek bir olay sabit bir mekânın dışında farklı mekânlarda izlenebilir. Bir monografi çalışması ait olduğu aile, köy veya kurumun bulunduğu yerle sınırlıdır. Bir etnik veya dini grup üzerinde çalışılıyorsa bu grubun yaşam alanları sahayı oluşturur. Araştırmacı sahada grup üyeleriyle yakın ilişkiler kurar, hatta araştırmalarda onlardan biri gibi davranabilir. Ancak hiçbir zaman grubun üyesi olacak kadar içeriden biri olamaz. Dışarıdan biri olarak içeride olmayı, gözlemlerini bunun farkında olarak gerçekleştirmeyi başarmalıdır. Sahada onlardan biri gibi davranmak, örneğin savaş çıkması durumunda o insanlarla birlikte savaşa girmek demek değildir; ancak antropologlar savaşçı insan gruplarıyla birlikte yaşayarak seferberliğin o grubun kültüründe nasıl bir yer tuttuğunu rahatlıkla anlayabilirler.[23]

Araştırmacılar, sahada olup bitenleri dikkatle izlemek ve dinlemek durumdadır. Araştırmacı sahada bütün bilgi kaynaklarını özümseyen bir araç haline gelir. Araştırmacı fiziksel ortamın özelliklerini dikkatle inceler ve buna ek olarak insanların eylemlerine, kıyafetlerine, iletişim şekillerine dikkat eder. Öyle ki, "profesyonel biçimde giyinmiş olan kısa boylu, aşırı kilolu açık tenli altmışlarındaki siyahi kadın eski püskü bir sandalyeye yerleştiği sırada, yırtık tişörtlü, kirli kot pantolonlu, uzun boylu, beyaz, kaslı, 19 yaşındaki erkek, parlak ışıklandırılmış odaya koşarak girdi" demek, "bir kişi içeri girdi, diğeri oturdu" demekten çok daha fazla şey söyler.[24]

Alan araştırmasının verilerinin büyük bir kısmı saha notları biçimindedir. Saha notlarının tamamı içinde haritalar, fotoğraflar, ses kayıtları, video kasetler, hatırlatma notları, sahadan alınan nesneler, sahada

[23] Bal, 2015, 155; Haviland, 2008, 70.
[24] Neuman, 2013, 570.

alınan notlar ve sahadan ayrıldıktan sonra yazılan notlardan oluşur. Sahaya ait notlar kaydedilirken, sahada geçirilen zamandan daha fazla zaman harcanabilir.[25]

Bogdan ve Taylor'a göre "saha çalışması yapmanın bedeli, para olarak değil (saha çalışması, birçok teknikten daha az maliyetlidir), fiziksel ve zihinsel çaba olarak büyüktür. Çok ağır bir iştir. Aynı anda iki hayat yaşamak çok zordur".[26]

2.4. Antropolojinin Özgün Yöntemi: Etnografya

Antropoloji, bu alandaki ilk bilim insanlarının Amerikalı yerli halkın yaşadığı kampları incelemeye, uzak diyarlarda yaşayan avcı ve toplayıcıları ya da çiftçi grupları çalışmaya başlaması ile birlikte bağımsız bir bilim olma yolunda gelişmeye başlamıştır. Eski geleneksel bakış açısına göre, kültürel antropolog olmak için öncelikle toplumda çalışma yapmak yani saha/alan araştırması yapmak gerekiyordu. Bu sebeple ilk etnograflar, sınırlı teknoloji ve ekonomik imkânlarla, küçük çaplı ve göreceli olarak izole edilmiş topluluklarla yaşamış ve o toplumları incelemişlerdir. Dolayısıyla etnoloji, kültürel birlikteliğin daha büyük olduğu, modern ve endüstrileşmiş toplumların aksine, sosyal farklılaşmanın daha az olduğu toplumların incelenmesinde bir araştırma stratejisi olarak ortaya çıktı. Etnograflar bilgi toplamak için alan araştırması yöntemini kullanırlar. Önceden belirlenmiş bir toplum ya da toplulukta katılımcıları gözlemleyerek topluluğun bütününü ve sosyal yaşam örgüsünü anlamaya çalışır. Etnoloji, insan çeşitliliği üzerine elde ettiğimiz bilgileri çoğaltarak insan davranışları ve sosyal yaşam ile ilgili genellemeler yapabilmemiz için bir tür temel hazırlarlar. Etnograflar, çeşitli teknikler kullanarak başka yaşam tarzlarının resmini oluşturmak için bilgi toplarlar.[27]

2.5. Etnografik Araştırma Teknikleri

Etnografik araştırma tekniklerini belirlemek gerekirse:

-Katılımcı gözlem de dahil olmak üzere davranışların ilk elden ve doğrudan gözlemlenmesi;

---

[25] Neuman, 2013, 573.
[26] Neuman, 2013, 573.
[27] Gezon ve Kottak, 2016, 40.

-Karşılıklı yakınlık ve olup biten hakkında bilgi sağlayan günlük sohbetlerden, yapılandırılmış veya yapılandırılmamış uzun mülakatlara kadar çeşitlilik gösteren resmiyet düzeylerinde karşılıklı konuşmalar;

-Soyağacı yöntemi;

-Konuya vakıf kişiler ya da bilgilendiricilerle, toplum hayatının belirli alanlarına dair detaylı çalışmalar;

-Belirli insanların (anlatıcıların) hayat hikayelerinden derleme için derinlemesine görüşmeler;

-Sorun odaklı çalışmalar;

-Bir bölgenin veya alanın uzun süreli araştırılmasıdır (boylamsal araştırma).[28]

2.5.1. Gözlem ve Katılımcı Gözlem

Gözlem, bir araştırma tekniği olarak antropolojik çalışmalarda sıklıkla kullanılmaktadır. Sosyal olguları, süreçleri davranışları anlama amacı ile yapılan niteliksel araştırmalarda araştırmacı etkisinin en fazla hissedildiği veri oluşturma tekniği gözlemdir. Alan çalışmalarında araştırmacının gözlemlerini içeren notları diğer tekniklerle oluşturulan verileri zenginleştiren önemli bir veri kaynağıdır. Gözlem araştırmacının öncelikle bu konuda bilgisine, daha sonra yoğunlaşmasına, sabrına, duyarlılığına ve dikkatine bağlı olarak etkinleştirilebilecek bir tekniktir.[29]

Katılımcı gözlem; günlük davranışın doğrudan, ilk elden gözlemlenmesini ifade eder. Katılarak gözlem bu tekniğin en karakteristik yönüdür. Katılımcı gözlem, bir antropoloğun inceleme yaparken toplum hayatına katılma sürecini ifade etmektedir. Ancak bir topluluk içinde yaşayan bir birey olarak antropoloğun tümüyle tarafsız ve kopuk gözlemciler olması mümkün değildir. Antropologlar gözlemledikleri ve anlamaya çalıştıkları süreçlere ve olaylara bizzat katılmış olurlar. Böylelikle bir yandan bu etkinliklerin nasıl düzenlendiğini ve gerçekleştirildiğini anlarken, bir yandan da insanların bu deneyimleri neden anlamlı bulduğunu çözümlerler.[30]

---

[28] Kottak, 2016, 230.
[29] Kümbetoğlu, 2005, 127.
[30] Kottak, 2016, 231.

Kültürel antropologlar diğer sosyal bilimcilerin kullandıkları teknikler yerine genellikle alan araştırması yaparlar ve alanda katılarak gözlem tekniğini kullanırlar. Katılarak gözlem tekniğinde esas topluluğun içine girilerek dünyaya onların gözleriyle bakabilme, doğal ve toplumsal dünyayı onların kültürel penceresinden anlamlandırmaya çalışma yetisini kazanmaktır.[31] Örneğin bir araştırmacı, katılımcı gözlemle incelediği bir grubun kendine özgü davranışlarının, beden hareketlerinin, yaptıkları şakaların, kelime oyunlarının ne anlama geldiğini bilecek ve verilerini daha nitelikli bir şekilde yorumlayabilecektir. Topluluğun gözünden dünyayı ve çevreyi anlamlandırma girişimine "emik", ancak bütün çalışmanın sonucunda bu öznel konumun dışına çıkarak genel antropoloji bilgisiyle o topluluğa bakabilme becerisine ise "etik" yaklaşım denilmektedir.[32]

2.5.2. Mülakat (Görüşme)

Görüşme (interview) tekniği, bir konu hakkında, ilgili kişilerden sorulacak sorular çerçevesinde bilgi almaktır. Tarihsel gelişimi içerisinde bakıldığında görüşme tekniği, gözlem teknikleri içinde en eski olanıdır. Toplumbilimlerin bilim dalı olarak kabul edilmeye başlandığı 19. yüzyılın ikinci yarısında hem toplumsal araştırmalarda kullanılmıştır. Ancak yoğun olarak kullanılması, kitle iletişim araçlarının, özellikle yazılı basının yaygın olarak kullanılması ile olmuştur. Daha sonraları ise, radyo ve televizyon yayınlarında görüşme tekniği kullanılarak programlar yapılmıştır.[33]

Bir veri toplama tekniği olarak görüşme, açık uçlu soruların sorulması, dinlenmesi, cevapların kaydedilmesi ile araştırma konusunun detaylı bir şekilde incelenmesini mümkün kılar.[34] İlk bakışta görüşme, kolay bir veri toplama yöntemi gibi görülse de Patton'a göre görüşme; beceri, duyarlılık, yoğunlaşma, bireylerarası anlayış, öngörü, zihinsel uyanıklık ve disiplin gibi pek çok boyutu kapsaması açısından hem sanat hem de bilimdir.[35]

---

[31] Aydın, 2013, 15.
[32] Kottak, 2016, 236.
[33] Aziz, 2017, 85.
[34] Kümbetoğlu, 2005, 71.
[35] Yıldırım ve Şimşek, 2003, 92.

Literatürde genellikle iki görüşme türünden söz edilir; "yapılandırılmış" ve "yapılandırılmamış" görüşme. Bu iki tür görüşme bir doğrunun iki ucunu temsil eder. Bir yanda önceden belirlenmiş bir dizi soru ve yanıtı içeren yapılandırılmış görüşme, diğer yanda açık uçlu sorular içeren yapılandırılmamış görüşme yer alır.[36]

2.5.2.1. Yapılandırılmış Görüşme:

Bir konu hakkında derinlemesine değil, yüzeysel olarak birçok katılımcıdan veri toplama yöntemidir. Bunun için şıkları belirlenmiş soru formları oluşturulur ve yanıtların bu sistemleştirilmiş şıklar arasından seçilmesi sağlanır.[37]

2.5.2.2. Yapılandırılmamış Görüşme

Yapılandırılmamış ya da etnografik görüşme olarak da adlandırılan derinlemesine görüşme, araştırma problemine ilişkin yüzeysel bilgilerden çok kişilerin düşünce, görüş ve deneyimleriyle ilgili bilgi toplanmak istendiğinde kullanılan bir görüşme tekniğidir. Derinlemesine görüşmelerde az sayıda insanla görüşülerek katılımcıların deneyimleri, görüşleri, düşünceleri, inançları hakkında çok detaylı bilgi elde edilmeye çalışılır.[38]

Derinlemesine görüşmelerde kapalı uçlu sorular kullanılmaz. Ya açık uçlu sorular sorulur, ya da katılımcının kendiliğinden konuşması sağlanır. Araştırmacının amacı, görüşülen kişi ne söylemek istiyorsa bunu söyleyebileceği rahat bir ortam sağlamaktır. Görüşme sesli ya da görsel olarak kaydedilebileceği gibi araştırmacı görüşme sırasında notlar da alabilir. Görüşme sürecinde araştırmacı çeşitli sorular sorarak görüşmeciyi konuya yönlendirir, cevapları dikkatle dinler, görüşmenin planlanan şekilde sürüp sürmediğini kontrol eder ancak standart görüşme yönergesine bağlı kalmaz. Derinlemesine görüşmelerde katılımcıların, kendilerine yöneltilen açık uçlu soruları mümkün olduğunca detaylı bir şekilde cevaplamaları hedeflenir ve zaman zaman konu dışına çıkmakta da serbest bırakılırlar. Derinlemesine görüşme yapan araştırmacı, hakkında

---

[36] Chadwick ve ark. akt: Yıldırım ve Şimşek, 2003, s. 93.

[37] **Aziz**, Aysel (2017). **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri**, Ankara: Nobel Yayıncılık. s. 87.

[38] Aziz, 2017, 87; Kümbetoğlu, 2005, 81.

bilgi toplamak istediği konuyu katılımcıya aktarabilir, katılımcı konu hakkında konuşurken araştırmacıya göre değil, kendisine göre anlamlı ve önemli olan şeylere odaklanır.[39]

2.5.3. Soyağacı Yöntemi

Birçoğumuz atalarımız ve akrabalarımızla ilgili bilgileri soyağacımızı araştırarak öğreniriz. Günümüzde artık çeşitli internet siteleri ve bilgisayar programları sayesinde soyağacımızı bulmamız, izini sürmemiz mümkün hale gelmiştir.

Soyağacı yöntemi, sağlam ve güvenilir bir etnografik teknik olmakla birlikte, ilk etnograflar akrabalık, soy ve evlilik gibi konuları incelemek için diyagram ve semboller geliştirmişlerdir. Kapsamlı akrabalık ilişkileri, insanların akrabalarıyla birlikte yaşayıp çalıştığı sanayileşmemiş toplumlarda toplumsal düzenin önemli bir yapı taşıdır. Antropologlar, mevcut toplumsal ilişkileri ve tarihi anlamak için soy bilgisi toplamaya ihtiyaç duyarlar. Sanayileşmemiş kültürlerde yaşamını idame ettiren insanlar, hayatlarının tümünü neredeyse sadece akrabalarıyla birlikte geçirirler. Merkezi örgüt yapısı olmayan toplumlarda bu bağlar toplumsal yaşamın ve siyasal örgütlenmenin temelini teşkil etmektedir. Hatta antropologlar böyle toplumları akraba temelli toplumlar olarak sınıflandırırlar. Herkes birbiriyle akrabadır ve zamanlarının çoğunu birlikte geçirirler. Akrabalık ilişkileri çerçevesinde şekillenen davranış kuralları günlük yaşamın temelini teşkil eder. Evlilik kurumu aynı zamanda sanayileşmemiş toplumların örgütlenmesinde çok önemlidir. Çünkü köyler, kabileler ve klanlar arasındaki stratejik evlilikler yeni siyasal ilişkileri şekillendirmektedir. Dolayısıyla ilk antropologlar sanayileşmemiş kültürlerin toplumsal yapı taşları olan akrabalık, soy ve evliliğin ilkelerini, derinlemesine incelemek ve açıklamak için soyağacı sistemini geliştirmişlerdir.[40]

2.5.4. Konuya Vakıf Kişiler

Her toplumda, o toplumun yaşamına ait detaylı ya da faydalı bilgiler verebilen insanlar vardır. Bu insanlar, bu bilgileri deneyimlerinden ötürü, belirli yetenekleri ya da eğitimleri sayesinde elde etmişlerdir. Bu

---

[39] **Gönç,** Şavran (2015). **Sosyolojide Araştırma Yöntem ve Teknikleri,** Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, s. 87.

[40] Kottak, 2016, 234; Gezzon ve Kottak, 2016, 44.

insanlara temel kültürel danışman ya da konuya vakıf kişi denir. Bu kişilerin verdiği bilgiler yazılı kaynaklarda geçmeyen ve sözlü tarih niteliği taşıyan kaynaklar olması nedeniyle değerlidirler.[41] Sözlü tarih, kâşif, misyoner ve tüccarların öyküleri, arazi adları, doğum-ölüm ve diğer arşiv kayıtlarını inceleyen bir etnografya türüdür.[42] Araştırmacı, derlemesini yaparken, insanlarla geçmişteki olaylar ya da yaşamları hakkında yapılandırılmamış görüşmeler yürütür. Bu yaklaşım seçkin olmayan gruplar ya da okuma yazması olmayanlar için özellikle değerlidir.[43]

2.5.5. Yaşam Öyküleri

Gelişmiş toplumlarda olduğu gibi, endüstrileşmemiş toplumlarda da bireylerin kişilikleri, ilgi alanları ve becerileri farklılık gösterir. Bazı köylüler, etnografın çalışmalarına özel ilgi gösterir ve ona yardımcı olmaya çalışırlar. Antropologlar, sahada çalışırken ilgisini çeken birisini bulduğunda onun hayat hikâyesi hakkında bilgi edinmek ister. Yaşam öyküsü, yaşam tarihi ya da biyografik görüşme, saha görüşmesinin özel bir türüdür. Sözlü tarihle de örtüşür. Yaşam öyküsü görüşmesinde, araştırmacı belli bir bireyin genellikle yaşlı bir bireyin yaşamı hakkında görüşme yapar, malzeme toplar. Araştırmacılar kişinin kendi geçmişini nasıl anladığını yakalamak için açık uçlu sorular sorarlar. Hikâyenin tam olarak doğru olmasından ziyade hikâyenin kendisi daha önemlidir. Araştırmacılar, kişinin geçmişi yeniden inşa edebileceği ya da şimdiki yorumlarını geçmişe ekleyeceğini bilir; kişi kendi öyküsünü yeniden yazabilir. Bireyin yaşam deneyimlerinden oluşan bu anılar kültürel bir portre oluşturur. Daha sonra tekrar incelenmek ve analiz edilmek üzere sesli ya da görüntülü olarak kaydedilen yaşam öyküleri, bazı insanların hayatlarını etkileyen değişimleri nasıl algıladıklarını, bunlara nasıl tepki verdiklerini ya da bu değişimlere nasıl katkıda bulunduklarını ortaya çıkarır. Bu tür veriler, her toplumda var olan çeşitliliği açıklamada yardımcı olabilir çünkü burada odak noktası, farklı insanların aynı sorunları nasıl yorumladığına ve bu sorunlarla nasıl başa çıktığına odaklandığı için her toplumda görülen çeşitliliğe de ışık tutar. Birçok etnograf hayat hikâyeleri oluşturmayı araştırma stratejilerinin önemli bir bileşeni olarak görür.[44]

---

[41] Kottak, 2016, 234; Gezzon ve Kottak, 2016, 44.
[42] Haviland, 2008, 129.
[43] Neuman, 2013, 623.
[44] Gezzon ve Kottak, 2016, 44; Kottak, 2016, 234; Neuman, 2013, 588.

2.5.6. Sorun Odaklı Çalışmalar

Antropologlar, insan davranışlarını her yönüyle incelemekle ilgilenseler de, her şeyi incelemek mümkün değildir. Bu nedenle alan araştırmaları genellikle özgül sorunlara eğilir ve sahaya belli bir sorunu araştırmak için iner, o sorun hakkında veriler toplar. Yerel halkın antropoloğun sorduğu sorulara verdiği yanıtlar tek veri kaynağı değildir. Antropologlar nüfus yoğunluğu, doğal çevre, iklim, beslenme alışkanlıkları ve toprak kullanımı gibi etkenlere ilişkin bilgiler de toplar.[45]

2.5.7. Boylamsal Araştırma

Coğrafi koşullar artık antropologları daha az sınırlamaktadır. Özellikle eskide saha araştırmasının yapılacağı yere ulaşmak aylar alıyor ve bir kez ayrıldıktan sonra sahaya geri dönüş şimdiki kadar sık yapılamıyordu. Ulaşım araçlarının gelişmesi ve hızlanması sayesinde, antropologlar araştırma sahalarını genişletebilmekte ve çalışma yaptıkları sahaya defalarca gidebilmektedir. Etnografik raporlar günümüzde düzenli olarak sahada iki ya da daha çok kez kalınarak toplanan verileri içermektedir. Boylamsal araştırma; bir topluluğun, bölgenin, toplumun, kültürün ya da bir grubun belli aralıklarla ziyaret edilerek uzun vadede incelenmesi demektir.[46] Farklı zaman aralıklarında yürütülen boylamsal araştırmalardan elde edinilen veriler neticesinde, antropologlar zaman içerisinde o sosyokültürel yapıda meydana gelen toplumsal, kültürel değişmeleri doğuran antropolojik ve sosyolojik etkenleri tespit edebilirler.[47] Boylamsal çalışmalar, aslında değişimi çalışmak isteyenler açısından daha çok tercih edilmektedir.

2.6. Survey (Tarama) Araştırması

Geniş çaplı toplumlarda çalışmak, antropologların etnografi ile survey (tarama) araştırmasını birlikte kullanarak yaratıcı yöntemler geliştirmelerine neden olmuştur. Sosyologlar, siyaset bilimciler ve ekonomistler, nüfus yoğunluğu yüksek olan geniş toplumlarla çalışırken örneklem, genel veri toplama ve istatistiksel analizi içeren bir tarama araştırma modeli geliştirmişlerdir. Tarama araştırması genellikle daha geniş bir

---

[45] Kottak, 2016, 235.
[46] Kottak, 2016, 234; Gezzon ve Kottak, 2016, 44.
[47] Kottak, 2016, 235.

popülasyondan bir örneklem alır. Uygun bir yöntemle seçilmiş bu temsil grubunu inceleyen sosyal bilimciler o topluluğun daha büyük resmine ilişkin doğru çıkarımlarda bulunabilirler.[48] Tarama pek çok insana inançlarını, görüşlerini, özelliklerini, geçmişteki ya da şimdiki davranışlarını sorar. Araştırmacılar çoğunlukla taramalarda tek seferde pek çok şey hakkında soru sorar, değişkenleri ölçer ve tek bir taramada birden fazla hipotezi test eder.[49]

Tarama yöntemi ile yapılan çalışmaların beraberinde getirdiği bazı avantaj ve dezavantajları bulunmaktadır. Tarama yöntemi ile kısa sürede çok sayıda kişiden çok miktarda bilgi toplama imkânı bulunmaktadır. Bugünün hızlı değişen dünyasında bu kadar fazla insandan bu kadar kısa sürede bilgi edinme imkânı sunan bir başka yöntem günümüz şartlarında bulunmamaktadır. Bu sebeple zaman ve maddi imkânların kullanımı açısından diğer yöntemlere oranla son derece tasarruf sağlayan bir yöntem olarak kabul edilmektedir. Tarama yöntemi ile yapılan çalışmalarda örnekleme yöntemi kullanıldığı için toplanan bilgilerden genelleme yapılması mümkündür. Bu yöntemle kısa sürede çok fazla bilgi toplanmaktadır ancak elde edilen bilgiler son derece yüzeyseldir. Tarama yönteminde katılımcılardan genellikle kendilerine sunulan seçenekler arasından seçim yapması istenir. Bu durum katılımcıların gerçek düşüncelerini değil, seçenekler arasından en uygun olanı seçmesi gibi bir sorunu beraberinde getirir. Ayrıca katılımcı çeşitli seçeneklerin etkisi altında kalarak cevap verebilir, bu da cevapların geçerlik ve güvenirlik oranını önemli oranda etkileyebilir.[50]

2.7. Doküman Analizi

Nitel çalışmalarda, gerek ön araştırmalarda gerekse araştırma sürecinde doğrudan gözlem veya görüşmenin mümkün olmadığı durumlarda, araştırmanın geçerliliğini artırmak amacıyla, çalışılan araştırma problemiyle ilişkili yazılı görsel materyal ve malzemelerin de araştırmaya dâhil edilmesi şeklidir. Doküman analizi, araştırılması hedeflenen olgu veya olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsar. Çeşitli ve farklı tipteki dokümanlar nasıl kullanılır ve yararları nedir sorularını

---

[48] Gezzon ve Kottak, 2016, 51.

[49] Neuman, 2013, 395.

[50] **Şenol**, Dolunay (2016). *"İnsan, Bilim ve Bilgi"* **Bilimsel Araştırma Yöntemleri**, Ed. Hamit Coşkun ve H. Mustafa Paksoy. İstanbul: Lisans Yayıncılık, s. 28.

niteliksel araştırma açısından cevaplamak için dokümanların niteliklerine göre değerlendirilmesi gerekir. Öncelikle bazı dokümanlar araştırmacının kendisi tarafından bir araya getirilirler. Örneğin, kişisel mektuplar, anlatılar, günlükler, fotoğraflar gibi. Bazı dokümanlar ise, araştırmacıdan bağımsız olarak ve başka amaçlarla üretilmişlerdir. Örneğin, resmi ya da özel kuruluşların raporları, kayıtları, dergiler, çeşitli belgeler, istatistiksel veriler gibi. Dokümanların bir bölümü ise, yazılı bir biçimde düzenlenmemiş olmayabilirler. Örneğin fotoğraflar, filmler, sergiler, haritalar gibi materyaller yazılı biçimde düzenlenmiş olmasa da veri kaynağı olarak kullanılabilirler.[51]

Geleneksel olarak, antropologlar küçük-ölçekli toplumlarda çalışırlar bununla birlikte antropologlar, kent hayatını incelemek için de etnografik işlemleri kullanabilirler ancak karmaşık toplumlarda gerçekleştirdikleri araştırmalarda ise tarama çalışmalarına ağırlık verip, niceliksel veri kullanmakta ve istatistiksel tekniklerle analiz edip yorumlayabilmektedir.

[51] Kümbetoğlu, 2005, 145; Yıldırım ve Şimşek, 2003; 140.

Yararlanılan Kaynaklar

Aydın, Suavi (2013). **Antropoloji,** Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Aziz, Aysel (2017). **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri ve Teknikleri,** Ankara: Nobel Yayıncılık

Bal, Hüseyin (2015). **Sosyolojide Yöntem ve Araştırma Teknikleri,** İstanbul: Sentez Yayın.

Bates, G. Daniel (2009). **21. Yüzyılda Kültürel Antropoloji**, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Gezon, Lisa; **Kottak**, Condrad (2016). **Kültür**, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Gönç, Şavran (2015). **Sosyolojide Araştırma Yöntem ve Teknikleri**, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Güvenç, Bozkurt (1999). **İnsan ve Kültür**, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Haviland, A. William (2008). **Kültürel Antropoloji,** İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Kottak, P. Condrad (2016). **Antropoloji: İnsan Çeşitliliğinin Önemi**, Ankara: De Ki Basın Yayım Ltd. Şti.

Kümbetoğlu, Belkıs (2005). **Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma**, İstanbul: Bağlam Yayıncılık.

Layder, Derek (2013). **New Strategies in Social Research**, Cambridge: M.A: Polity.

Marcus, E. George; **Fisher,** Michael J. (1986). **Anthropology as Cultural Critique: An Experimental Moment in the Human** Sciences, Chicago: University of Chicago Press

Neuman, W. Lawrence (2013). **Toplumsal Araştırma Yöntemleri Nitel ve Nicel Yaklaşımlar**, Ankara: Yayınodası.

Orhan, Kamil (2010). "Bilim ve Araştırma Yaklaşımları" **Bilimsel Araştırma Yöntemleri**, Ed. Erdinç Tutar ve Cafer Gariper. İstanbul: Lisans Yayıncılık.

Özbudun, Sibel ve **Balkı,** Şafak (2005). **Antropoloji, Kuramlar/Kuramcılar**, Ankara: Dipnot Yayınları.

Sandelowski, Margarete (2004). **Qualitative Research, The Sage Encyclopedia of Social Science Research Methods**, Sage Publications.

Saran, Nephan (1989). **Antropoloji**, İstanbul: İnkılap Yayınevi.

Şahin, M. Cem (2011). "Antropolojinin Alanı ve Tarihi Gelişimi", **Kültürel antropoloji**, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Açık Öğretim Fakültesi Yayınları.

Şenol, Dolunay (2016). "*İnsan, Bilim ve Bilgi*" **Bilimsel Araştırma Yöntemleri**, Ed. Hamit Coşkun ve H. Mustafa Paksoy. İstanbul: Lisans Yayıncılık, ss: 14-34.

Yıldırım, Ali ve **Şimşek**, Hasan (2003). **Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri**, Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Bölüm 3

Aysel Günindi Ersöz [1]

KÜLTÜR VE KÜLTÜR KURAMLARI

3.1. Kültürle İlgili Bazı Temel Kavramlar
3.1.1. Kültürün Özellikleri
3.2. Kültür Kuramları
3.2.1. Evrimci Kuramlar
3.2.1.1. Lewis Henri Morgan
3.2.1.2. Sir Edward Burnett Tylor
3.2.2. Tarihsel Tikelcilik
3.2.2.1. Franz Boas
3.2.2.2. Alfred Lewis Kroeber ve Clyde Kluckhohn
3.2.3. İşlevselcilik ve Yapısal İşlevselcilik
3.2.3.1. Bronislaw Malinowski
3.2.3.2. Radcliffe-Brown
3.2.4. Maddeci Değişim Kuramları
3.2.5. Yapısalcılık
3.2.5.1. Claude Lévi-Strauss
3.2.6. Kültür ve Kişilik Kuramları
3.2.6.1. Ruth Benedict
3.2.6.2. Margaret Mead
3.2.7. Diğer Kuramlar
3.2.7.1 Simgesel/Yorumsamacı Kuramlar
3.3. Kültürel Süreçler
Yararlanılan Kaynaklar

[1] Doç. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi.

KÜLTÜR VE KÜLTÜR KURAMLARI

İnsanlar, sosyal varlıklar olarak hayatlarını diğer insan gruplarıyla paylaşırlar. Hatta bu paylaşıma, sosyalleşme içgüdüsü ve becerisi geliştirmiş diğer hayvanlar da (maymunlar, kurtlar, karıncalar vb.) dâhildir. Ne var ki insanlarla hayvanları ayıran birçok unsura ilaveten, insanın öğrenme ve dil aracılığıyla bunları sonraki nesillere aktarma becerisine sahip olması onu adeta bir *kültür yaratıcısı* haline getirmiştir. Kültür yaratan insanın kültür bağlamı, uzun süre sadece antropolojinin temel konusu olmuşsa da, diğer toplumbilimleri de onun zamanla birleştiriciliğini, biricikliğini ve elzemliğini anlamışlardır[2]. Kültürün, bilimsel olarak incelenebilirliğini ilk kez 1871 yılında *Primitive Culture* adlı kitap çalışmasında tartışmaya açan İngiliz antropolog Sir Edward Burnett Tylor, bir önermede bulunmuş ve kültürlerin, doğa kanunlarına boyun eğdiğini ve bu sebepten mütevellit bilimsel olarak incelenebileceği söylemiştir. Tylor'un kültür[3] yaklaşımında insan, biyolojik özelliklerinden ziyade, bir toplumun üyesi olarak geleneksel açıdan öğrenerek kazandığı özelliklerine vurgu yapılarak açıklanmıştır. Bu öğrenme kazanımlarının temel kavramları ve evreleri aşağıda ele alınmaktadır:

3.1. Kültürle İlgili Bazı Temel Kavramlar

-***Alt kültür***: Bir toplumun en temel özelliği çoğunluk tarafından paylaşılan kültürdür. Bunun yanında *kültür içinde kültür* olarak

---

[2] **Gezon**, Lisa, **Kottak**, Conrad. (2016). **Kültür,** Çeviri Editörü: Akile Gürsoy, Ankara: Nobel, s. 18.

[3] **Tylor,** Edward Burnett (1871/1958). **Primitive Culture**. New York: Harper Torchbooks, p. 1.

tanımlayacağımız ve alt gruplardan oluşan alt kültür grupları da bulunmaktadır[4]. Alt grup diğer gruplardan farklı sembol temelli kültürel geleneklere sahiptir.

-***Karşıt kültür***: Toplum içinde yaygın kabul gören maddi kültür unsurları ile değer, norm ve yaşam biçimlerinin reddedilmesidir. Bu reddedilenlerin yerine alternatif maddi ve moral kültür unsurları konulmaya çalışılır.

-***Maddi kültür***: Somut, elle tutulan ve gözle görülen araç ve gereçlerdir. Maddi kültür, manevi kültüre göre değişime daha kolay ve daha çabuk uyum sağlar.

-***Moral/manevi kültür***: Öğrenilen ve paylaşılan inançları, kabulleri, değerleri ve bunların yanı sıra davranış beklentilerini içerir. Gelenekler, görenekler, tabular vb. her türlü yazılı veya yazılı olmayan ürünlerden oluşur. Maddi kültüre göre değişime daha zor ve daha yavaş uyum sağlar hatta bazı unsurlarda değişmemek için direnir.

-***Etnik merkezcilik/Kültürel taassup***: Kişinin kendi kültürünün en iyisi olduğunu düşünme eğilimidir. Kişi başka toplumların kültürlerini kendi kültürünün davranış ve inançları ile karşılaştırarak, onları kendi standartlarına göre değerlendirir.

-***Kültürel görecelilik***: Bu yaklaşım tüm kültürlere ait değerlerin ve standartların değişebilirliği ve tüm kültürlerin saygınlığı hak ettiğine inanan bir yaklaşımdır. Görecelilik her kültürün kendi standartlarına göre değerlendirilmesi gerektiği ilkesine dayanır. Dolayısıyla kültürler arasında hiyerarşik bir sıralama yapılamayacağı anlamına gelir.

-***Yüksek kültür***: Toplumun seçkin grubunu farklı kılan kültürel yapılardır. Örneğin bale, tiyatro, klasik müzik bu bağlamda değerlendirilir.

-***Popüler kültür***: Toplumdaki bireylerce yaygın olarak kullanılan ve gruplarca yeni benimsenmiş olan kültürel yapılardır.

-***Ulusal kültür***: Bir toplumun üyelerince paylaşılan kültürel deneyimler, inançlar, öğrenilmiş davranış örüntüleri ve değerlerdir.

-***Uluslararası kültür***: Ulusal sınırları aşan kültürel gelenekler anlamına gelir.

Kültürün tanımı: Tarihsel olarak bakıldığında "hayvan ve ekin yetiştirme", "dinsel tapınma", "bireysel öğrenme", "aklın ve kişisel

[4] **Newman,** David M. (2016). **Sosyoloji,** Çeviri: Ali Arslan, Ankara: Nobel, s. 51.

görgünün geliştirilmesi"[5] anlamlarına gelen kültür, günlük dilde "bilgili olma" ve "medeniyet" anlamlarında kullanılır. Antropologlar ise kavrama çok daha fazla anlamlar yükler. Antropologlar kültürü simgeler, anlamlar ve değerler sistemi olarak görürler. Antropoloji için kültür; Aborjinlerin çölde yön bulma ve yaşamda kalma çabalarından, yaşamak için ihtiyaç duydukları türlerin devam etmesini sağlayan törenlerine, Hintli kadınların "sari" adı verilen giysilerinden, batı toplumlarının "fast-food" tarzı beslenme alışkanlıklarına kadar uzanır. Antropoloji için kültür ince bir zevk ve beğeni içermediği gibi sadece eğitimli insanları değil, bütün insanları kapsayan ortak bir özelliktedir.

Edles[6] kültürün üç farklı kullanımı olduğunu hatırlatır. Kültürün birinci anlamı; bale, opera gibi seçkin sanatsal faaliyetleri içermesidir. Kültürün ikinci anlamı; bir halkın ya da grubun tüm yaşam biçimine karşılık gelmesidir. Üçüncü ve son kullanış şekli ise paylaşılan sistemleri veya şablonları içermesidir. Kültür; paylaşılan semboller/anlamlar sistemi ya da kalıbı anlamına gelir.

Back ve arkadaşları[7] kültürü; sosyal yaşam ve sosyal eylemin yorumlanmasını yapılandıran sistematik kodlar, anlatılar, söylemler ve uygulamalar; Geertz ise, kültürel öğrenmeye ve simgelere dayalı düşünce sistemleri olarak tanımlar.[8] Ona göre kültürler, davranışların yönetilmesi ile ilişkili olan kontrol mekanizmalarıyla ilintilidir; tıpkı bir bilgisayar programı gibi. Bu programların, kültürden kültüre değişim göstererek toplumlarca özümsendiği ve bunların kodlanarak sembollere dönüştüğü belirtilir[9]. Tüm bu programların ve sembollerin öğrenilmesi uzun ve zorlu bir yolculuktur.

Yine de kültürün ne olduğu ve neyi kapsadığı tartışma konusu olmuştur. Bu tartışmanın ilkini, ismine ve önemine daha önce de değindiğimiz Tylor yapmıştır. 1871 yılında *Primitive Culture* adlı kitap çalışmasında Tylor kültürü şu şekilde tanımlamıştır: Kültür ya da

---

[5] **Smith,** Philip, **Riley,** Alexander (2016). **Kültürel Kurama Giriş,** Çevirenler: Seme Güzelsarı-İbrahim Gündoğdu, Ankara: Dipnot Yayınları, s. 19.

[6] **Edles,** Laura Desfor (2005). **Kültürel Sosyoloji,** Çeviri: Cumhur Atay, İstanbul: Babil Yayınları, s. 5.

[7] **Back,** Les, **Bennett,** Andy, **Edles,** Laura Desfor, **Gibson,** Margaret, **Inglis,** Davis, **Jacobs,** Ronald, **Woodward,** Ian (2012). **Cultural Sociology,** UK,Wiley-Blackwell.

[8] **Kottak,** Conrad Phillip (2008). **Antropoloji,** Çevirenler Serpil Altuntek vd., Ankara: Ütopya Yayınevi, s. 49.

[9] **Geertz,** Clliford (1973). **The Interpretation of Culture**. New York: Basic Books, s. 44.

uygarlık, insanın bir toplum üyesi olarak edindiği, bilgi, inançlar, sanatlar, ahlak, yasalar, adetler ve diğer yeti ve alışkanlıkları içeren karmaşık bir bütündür.[10] Bu kapsayıcı tanım klasiklere girmiş olsa da, başka yaklaşımların getirilmesine kapı aralamıştır. Buna göre kimi için kültür, bir toplumun üyeleri tarafından paylaşılan yaşama düzeni olup, topluma ait aletler, teknik, sosyal kurumlar, davranışlar, tavır alışlar, inançlar ve değer yargılarının bütünü olarak açıklanmıştır.[11] Güvenç[12] ise, insanoğlunun elinin değdiği ve insanın çabası sonucu elde edilen her şeyin kültürel olarak bir anlam ve değer taşıdığı görüşüyle onun insana özgü nitelikte olduğunu vurgulamıştır. Antropolog Leslie White'a göre kültür sembolleştirmeye bağımlıdır. Kültür, eşyalar, aletler, edevatlar, giysiler, süsler, gelenekler, kurumlar, inançlar, ritüeller, oyunlar, sanat ürünleri, dil ve benzeri şeyler üzerine kuruludur. Ona göre kültür, sembollerden ibarettir ve bu semboller atalar tarafınca edinilmiş, nesilden nesile aktarılmıştır[13]. Bir toplumun üyesi olarak bireyin kültüre, dolayısıyla sembollere yüklediği mana kıymetli bir bütüne karşılık gelmektedir. Dolayısıyla semboller, insan tarafından çokça üretilmektedir. Bu yeti diğer canlılarda bulunmamaktadır. Bu derinlik, aşağıda da ele alındığı gibi kültürü çok özellikli hem somut hem de soyut bir alana çekmektedir.

3.1.1. Kültürün Özellikleri

Kültür parmak izi gibidir. Nasıl ki bir bireyin parmak izi eşsiz ise, bir kültürün de kendine özgü ve diğer kültürlerden farklılaşan özellikleri bulunmaktadır.[14] Evrensel ortak öğeler bakımından ise kültürün beş temel özelliği bulunmaktadır. Buna göre kültürün; öğrenilme, paylaşılma, değişme, simgelere dayalı olma ve bütünleştirici olma özellikleri bulunmaktadır.

Kültür öğrenilir: Daha önce de bahsedildiği üzere insan ve hayvanlar kültürü tecrübe ve deneyim kurarak öğrenirler. Örneğin kurtlar avlanma stratejilerini sürünün diğer üyelerinden öğrenirler. Kültürleme ve kültürlenme sürecinde birey, ihtiyaçlarını nasıl tatmin

---

[10] **Güvenç,** BOzkurt (1979). **İnsan ve Kültür,** İstanbul: Remzi Kitabevi, s. 102.
[11] **Saran,** Nephan (1992). **Antropoloji,** Ankara: İnkılap Kitabevi, s. 136.
[12] **Güvenç,** 1979, s. 119.
[13] **White**, Leslie A. (1959). **The Evolution of Culture: The Development of Civilization to the Fall of Rome.** New Yor: McGraw-Hill, p. 3.
[14] **Çatlı Özen,** Gökçen (2017). "Nusayrîlerin Kültürel Etkileşim İncelemeleri". ***Journal Of Analytic Divinity.*** Cilt 1, Sayı 1, s. 162.

edeceğini öğrenir.[15] Birey bunları toplum içinde büyüyerek öğrenir. Çünkü kültür toplumsal ilişkiler yoluyla aktarılır. Bireyler gözlem, dinleme, konuşma ve diğer insanlarla etkileşim yoluyla içinde yaşadıkları toplumun kültürünü öğrenirler. Birey içinde yaşadığı toplumsal alandaki bireyleri gözlemleyerek, ilgili kültürün neyi kabul edip neyi kabul etmediğini öğrenir ve davranışlarını buna göre düzenler.

Acıktığımızda yemek yemek bir dürtüdür. Ancak günde kaç öğün, hangi saatte, nasıl, ne yeneceğini belirleyen kültürdür. Örneğin Türkler yemeğe çorba ile başlar ve genellikle tatlı ile bitirirler. İtalyanlar ise makarna ile başlarlar. Kimi toplum yemeği yer sofrasında, kimi masada yerken, bazı toplumlar yemek aleti olarak çatal-kaşık kullanırken, bazıları "chopstick" kullanmayı tercih etmektedir. Hatta bazı toplumlar yemek yeme geleneğinde alet kullanmaksızın ellerini kullanırlar.

Her toplumun sıvı alma özelliği de birbirinden farklıdır. İngilizler saat 5'te çay içerken, Moğolistan'da çay tüm gün içildiği gibi öğünlerde de yemekle birlikte alınmaktadır. Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere kültürlenme yoluyla insanlar biyolojik gereksinimlerini karşılamanın toplumca onaylanan yollarını öğrenir ve bunları kültürlerinin bir parçası haline getiriler.

Kültür paylaşılır: İnsanlar ve gruplar tarafından yaratılan kültür aynı zamanda onlar tarafından da paylaşılır. Grup üyelerinin alışkanlıkları, davranışları, tutumları ve değerleri birbirlerine benzerdir. Bu hem toplumun devamlılığını sağlar hem de dayanışma ile birlik içerisinde, diğerlerine karşı grubun savunma davranışını artırır. Ancak, bu paylaşılma her birey için aynı olmadığından bazı farklılıklar gösterir. Bu fark, özellikle kadın-erkek rollerinde görülür. Aslında kültürdeki paylaşılma farklılıkları bir dereceye kadar doğal kabul edilir.

Kültür değişir: Kültür zaman içinde yaşadığı doğal ortama uyum gösterir. Kültürel sistemin bir parçasında yaşanan değişme, sistemin diğer parçalarını da etkiler. Çünkü kültür hayatiyetini devam ettirebilmek için değişen koşullara uyum sağlayabilecek kadar esnek olmalıdır. Kültürlerin tamamı devingen olsa da, bu devingenliğin hızı her kültürde aynı değildir. Bazı kültürler, değişikliğe daha çok direnç gösterirken bazı toplumlarda değişikliğe uyum daha hızlı olur. Kültürün ihtiyaç karşılayıcı özelliğe sahip olması, onun yeni ihtiyaçlar karşısında değişmesini gündeme getirir.

---

[15] **Gezon** ve **Kottak**, 2016, ss. 18-19.

Kültür simgeseldir: Simge veya sembol keyfi ve kuramsal olarak başka anlamlara gelen, doğal bir iletişim gerekmeksizin oluşan sözlü veya sözsüz işaretlerdir[16]. Simgesel düşünme becerisi sadece insanoğluna ait bir özelliktir. Simge, bir şeyi anlamlı biçimde temsil eden işaretler, amblemler, sesler gibi unsurlara denir. İnsan davranışlarının çoğu da simgelerle anlamlı bir biçimde ortaya konulmaktadır.

Kültürün insanoğlunun nesnelere ve olaylara anlam yüklediği ve bu anlamları kavrayıp değerlendirmeye başladığı zaman ortaya çıktığını savunan[17] White, kültürü maddi öğelerin, davranışların, düşünce ve duyguların, simgelerden oluşan simge (sembollere) dayalı bir örgütlenme olarak tanımlar.[18] Simge kullanarak öğrenme; yani nesneyle yakın ilişkisi olmayan işaretler kullanabilme sadece insana özgüdür.[19] Kültürlenme yoluyla bireyler dünyalarını tanımlamak, duygularını ifade etmek ve yargıda bulunmak için önceden kurulmuş anlam ve semboller sistemini içselleştirirler. Bu içselleştirme bireylerin davranış ve algılarını biçimlendirir. Ancak simgelerin anlam kazanabilmeleri için insanlar bu simgeler üzerinde hemfikir olmalıdırlar. Kültürel hayatımızda iki tür simge bulunmaktadır: yazılı simgeler (dil gibi) ve yazısız simgeler (bayrak gibi).

Kültür bütüncüldür: Mantıklı bir şekilde birbirine kenetlenmiş işlevsel bir bütündür. Kültür, birbirinden ayrı parçaların bir araya gelerek oluşturduğu, düzenli bir bütün olarak işleyen iyi yapılanmış bir sistem olarak ön plana çıkmaktadır. Bu parçaların her birinin kendine has özellikleri vardır. Tam bir uyum anlamına gelmese de, kültürün bölümleri arasında belli bir tutarlılık vardır. Çünkü her kültürde birey-grup-kurum arasında belli bir oranda çatışma olması kaçınılmazdır.

3.2. Kültür Kuramları

Kültüre ilişkin kuramsal açıklamalar iki kategoride ele alınabilir. Bunlardan birincisi kültürün, içeriğinin toplum tarafından üretildiği, ikincisi ise kültürün toplumu yönlendiren özerk bir güç olduğu gerçeğidir. Kültürel kuramlar kültürü toplumu yönlendiren özerk bir güç olarak görür.[20] Kuramlar kültürün icadını anlamaya yönelik araçları ortaya

[16] Gezon ve Kottak, 2016, s. 19.
[17] Kottak, 2008, s. 50.
[18] Aktaran Güvenç, 1979, s. 102.
[19] Kottak, 2008, s. 47.
[20] Smith ve Riley, 2016, s. 2.

çıkarır. Kültürü açıklamaya yönelik sayısız kuram bulunmaktadır. Burada tüm kuramlara yer vermek mümkün olmadığından sınırlamalara gidilerek, belli başlı kuram ve kuramcılara yer verilmiştir.

3.2.1. Evrimci Kuramlar

Evrimci görüşü savunan kuramcılar arasında Morgan ve Tylor'un isimleri öne çıkar. Evrimcilerin bir grubu "Tek Hatlı Evrim" düşüncesini savunurken, bazıları da özgül "Çok Hatlı ve Paralel Evrim" düşüncesine sahiptir. Çok Hatlı Evrimden kastedilen, kültürlerin çok farklı sayıda gelişme hattını/çizgisini takip ettikleri gerçeğidir. Yani, her toplumun tikel/özgül bir evrim çizgisi izlemiş olabileceği yaklaşımıdır.[21]

3.2.1.1. Lewis Henri Morgan (1818-1881)

19. yüzyıl evrimcilerinden Lewis Henri Morgan (**Ancient Society**) **"Eski Toplum"** adlı eserinde insanlık tarihinin "Tek Hatlı Evrimi" yani, bütün kültürlerin, üç ana evreden geçerek, aynı sıra düzenle evrildiğini iddia etmiştir. Morgan, toplumların "Yabanıllık", "Barbarlık" ve "Uygarlık" aşamalarından geçmesini buluşlar üzerinden tanımlamaktadır:

-***Yabanıllık:*** Bu dönemi alt, orta ve üst yabanıllık olarak ele alan Morgan için bu süreç insanlığın var olmasıyla başlar. Bu dönemin ayırt edici özelliği; ateşin bulunması, ok ve yayın icadı, insanların meyve ve yağlı tohumlarla beslenmesidir.

-***Barbarlık:*** Alt, orta ve üst barbarlık olarak üç dönemde ele alınır. Burada insanoğlunun sanat, tarım, mimari ve dil alanında kaydettiği gelişmeler belirleyici olmuştur. Barbarlık dönemi: çömlekçilik sanatının gelişmesiyle başlar, hayvanların evcilleştirilmesi, tarımın gelişmesi, sulu tarıma geçilmesi, kerpiç mimarı ve demirin ergitilmesi ile fonetik alfabenin bulunması ve kullanılmasıyla son bulur.[22]

-***Uygarlık:*** Son aşama olan uygarlık aşaması ise, fonetik alfabe ve yazının kullanılmaya başlanmasını anlatır. Bu dönemi Morgan Eski ve Modern olarak ikiye ayırır. Ona göre Avustralya, Iroquois, Aztek, Grek ve Roma örnekleri üzerinden izleyerek, evrim şemasını sıralamasıyla

Gens --- Fratri --- Kabile --- Kabileler Federasyonu --- Devlet

---

[21] Kottak, 2008, s. 267.

[22] **Özbudun,** Sibel, **Şafak,** Balkı ve **Altuntek,** N. Serpil (2007). **Antropoloji Kuramlar/Kuramcılar,** Ankara: Dipnot yayınları, ss. 50-51.

açıklanır.[23] Bu saptamasıyla Morgan, eskiden moderne doğru bir gelişim evrim şeması dâhilinde ilerleyen insanın, nüfusunun çoğalmasına binaen yönetimsel olarak kendisini yenilediğini ortaya koymaktadır.

3.2.1.2. Sir Sir Edward Burnett Tylor (1832-1917)

19. yüzyıl evrimcilerinin bir diğer temsilcisi olan Sir Edward Burnett Tylor'un en belirgin özelliği yaptığı geniş kültür tanımıdır. Tylor kültürü; araçları, kurumları, inançları, gelenekleri ve dili kapsayan bir bütün olarak tanımlar. Dili kültürün bir şartı olarak kabul eden Tylor, bireyin içinde yaşadığı toplumun kültürünü dil aracılığıyla öğrendiğini söyler.[24] Primitive Culture (İlkel Kültür, 1871) çalışmasında genel manada kültürün, özel manada ise dinsel düşüncenin geçirmiş olduğu evrimi ele alır.

"Kültür ya da uygarlık, insanın bir toplum üyesi olarak edindiği bilgi, inançlar, sanatları ahlak, yasalar, adetler ve diğer yeti alışkanlıkları içeren karmaşık bir bütündür. Çeşitli insan toplumları arasında kültürün durumu, genel ilkeler çerçevesinde de incelemeye yetili olduğu ölçüde, insan düşünce ve ediminin yasalarının incelenmesine uygun bir konudur. Bir yanda kültüre egemen olan tek biçimlilik, büyük ölçüde tek biçimli nedenlerin tek biçimli etkisine atfedilebilirken, öte yanda çeşitli dereceleri, gelişim ya da evrimin her biri önceki tarihin sonucu olan ve geleceğin tarihini biçimlendirmede kendi rolünü oynayacak olan evreleri olarak görülebilir."[25]

Yukarıdaki anlatıma binaen Tylor, toplumların geçirdiği bu evreleri üçe ayırır: yabanıl ya da avcı-toplayıcı evre, hayvan ve bitkilerin evcilleştirilmesiyle karakterize edilen barbarlık evresi ve yazının bulunmasıyla başlayan uygarlık evresi. Tylor dinsel inanç konusunda ise birçok çağdaşı ile karşıt görüşlere sahiptir. İlk insanların animizm olarak tanımlanan bir çeşit dine sahip olduklarını savunan Tylor, evrimci anlayışının yansıması olarak, dinsel düşüncenin çoktanrılı yapıdan tek tanrılı yapıya doğru evrildiğini söylemiştir.

---

[23] **Morgan**, Lewis Henri (1986). **Eski Toplum I**. Çeviri: Ünsal Oskay. İstanbul: Payel Yayınları.

[24] **Lévi-Strauss**, Claude (2012a). **Yapısal Antropoloji,** Çeviren: Adnan Kahiloğulları, Ankara: İmge kitapevi. s. 107.

[25] **Tylor,** Edward Burnett (1996). **The Science of Culture**. McGee & Warms, p. 26.

Buna ilaveten Tylor'un ortaya koyduğu **kalıntılar kuramına** göre, geçmiş inanç ve pratiklerin, özgün bağlarını yitirdikten sonra da, varlıklarını kalıntılar olarak sürdürdükleri, yeni biçimlerle kaynaştıkları yer alır:

"Dünya uygarlığının izlediği yolların izini sürmemize yardımcı olan ipuçları arasında, 'kalıntılar' terimini kullanmayı uygun bulduğum, büyük olgular sınıfı yer almaktadır. Bunlar, alışkanlık zoruyla, toplumun, özgün yuvalarınkinden farklı olan yeni durumuna taşınmış süreçler, adetler, görüşler vb.'dir ve böylelikle, kültürün içinden yeninin geliştiği daha eski durumun kanıt ile örneklerini oluştururlar".[26]

3.2.2. Tarihsel Tikelcilik

20. yüzyılın başlarında, "tek hatlı ve ortak" bir evrim çizgisine karşı çıkılmaya başlanmıştır. Özellikle alandan elde edilen bilgilerin artışı bu karşı çıkışı güçlendirmiştir. Bu gelenek içinde özellikle, kültürün biyolojik kökenini topyekûn reddeden Franz Boas'ın adı öne çıkar.

3.2.2.1. Franz Boas (1858-1942)

Boas her kültürün bir başka kültür ile karşılaştırılamayacak tekil bir kendiliği olduğunu ve kültürel göreceliliği fikrini savunur. Franz Boas, yaptığı saha çalışmaları sonucunda, kültürün doğal koşulların mekanik bir yansıması değil, kendi bağımsız yasalarının denetimindeki özgül, tekil süreçlerin ürünü olduğu görüşüne ulaşmıştır. Kültürün algıları şekillendirdiğini ileri sürmüştür.[27] Boas'a göre tüm duyumsal algılarımız tarihsel olarak koşullanmıştır ve öğrenme süreçleri yoluyla aktarılır; dünyaya ilişkin algılarımıza kaynaklık eden, tarihsel ve kültürel olarak koşullanan süreçtir.[28] Boas kapsayıcı, tekil ve tek hatlı bir evrim iddialarının aksine bölgesel, kültürel bir odaklaşmayı savunmuştur. Boas'ın karşı duruşu ailenin gelişimi ile iktisadi yaşam arasındaki bağlar, dinsel düşüncenin gelişimi, sanatın ve değer sistemleri konusunda da devam etmiştir. Ona göre, bir toplumun kültürel özellikleri, onun tarihsel evrimi ile çevresel koşullarının benzersiz bir ürünüdür.

Boas'ın kültür konusundaki yaklaşımı iki temel noktada özetlenebilir. Bunlardan birincisi; kültürlerin yayılma ve ticaretin artmasına bağlı olarak ortak özellikler taşıyabileceği ve çevresel şartların ya da tesadüfi

---

[26] Tylor, 1996, p. 35.

[27] Özbudun ve vd, 2007, s. 76.

[28] Özbudun ve vd, 2007, s. 76.

benzerliklerin ortaya çıkabileceğini göz önüne alarak evrensel bir açıklama yapılamayacağıdır. İkincisi; kültürel adetlerin incelenebilmesi için; çevre koşulları, psikolojik etkenler ve tarihi ilişkilere yaptığı vurgudur. Boas'ın tarihsel tikelcilik görüşü; her toplumun, kendi tarihsel koşullarının özgül bir ürünü olduğu ve kültürel görüngülerin ancak ait oldukları toplumun tarihsel gelişimi ile anlaşılabileceği gerçeğidir.[29]

3.2.2.2. Alfred Lewis Kroeber (1876-1960) ve Clyde Kluckhohn (1905-1960)

Alfred Lewis Kroeber hocası Boas'ın izinden giderek "tek hatlı evrim" görüşüne karşı çıkmıştır. Ancak hocasından farklı olarak o Durkheim'in görüşlerinden etkilenerek, kültürün, bireylerden kaynaklanıp bireylerce sürdürülmesine karşın, bireylerin üzerinde ve onları kontrol eden bir örüntü olduğunu ileri sürmüştür. Dolayısıyla, bireyin davranışlarını yönlendiren kültürün, bireyin davranışlarının kendinden daha fazla toplumun tarihsel koşullarına bağlı olduğu görüşünü dile getirmiştir.[30]

Kroeber kültürü, temel ve ikincil kültür olmak üzere ikiye ayırarak incelemektedir. Gerçeklik kültürü adını verdiği temel kültürü; geçim, besin üretimi gibi pratik konularla bağlantılı, teknolojik ve çevresel etkenlere bağlamaktadır. Değer adını verdiği ikincil kültürü; sanatsal çabalar gibi yaratıcılık ile açıklamaktadır. Dolayısıyla Kroeber kültürü daha çok "değer" kültürü ile özdeş görmekte ve kültürün yaratıcılıkla ilişkisini vurgulamaktadır.

Meslektaşı Clyde Kluckhohn ile birlikte 1952 yılında hazırladıkları (Culture: A Critical Review of Concepts and Definitions) "Kültür: Kavram ve Tanımların Eleştirel Bir Gözden Geçirilmesi" adlı çalışılmalarında 164 farklı kültür tanımını kategoriler halinde toparladıktan sonra kendi kültür tanımlarını yapmışlardır. Buna göre kültür; simgelerle edinilip aktarılan içkin ve dışsal davranış örüntülerinden oluşmaktadır. Kültürün özünü geleneksel fikirler ve özellikle bunlara atfedilen değerler oluşturur. Bu değerler ise değişken ve görelidir. Onlara göre kültür, bağlı kısımlardan oluşan, bütünleşmiş ve yapılanmış bir bütündür. Bu nedenle, bir kültürü oluşturan düşünce sistemleri, ifadelerde, tecessümlerde ya da sonuçlarda görülebilir.[31]

---

[29] Özbudun ve vd, 2007, s. 81.
[30] Özbudun ve vd, 2007, s. 85.
[31] Özbudun ve vd, 2007, s. 89.

3.2.3. İşlevselcilik ve Yapısal İşlevselcilik

20. yüzyılın başlarında özellikle Avrupa antropolojisinde hâkim anlayış olan işlevselcilik ve yapısal işlevselcilik akımları, evrimin önemini yadsımadan modern toplumları incelemeye yönelmişlerdir. İşlevselciler parçaların; geniş sistemlerde bir araya gelmiş organizmalara benzediğini ve toplumsal kurumların vücudun kısımları gibi daha geniş sistemler halinde işlev gördüğü konusunda hemfikirdirler.[32] Bu kuramın savunucularına göre kültür, psikolojik ve ekonomik ihtiyaçlara bir cevaptır. Bu kuramın önde gelen iki temsilcisi Malinowski ve Radcliffle-Brown tek bir toplumdaki kurumlar ve göreneklerin birbirine karşıtlığına dikkat çekmişlerdir. Bu yüzden kültür yerine akrabalık gibi toplumsal yapısal değişkenlerini incelemeye yönelmişlerdir.

3.2.3.1. Bronislaw Malinowski (1884-1942)

Malinowski"nin toplum anlayışının temelini "kurum" oluşturur. Kurumsallaşmış insanlar ise, toplumsal ve yasal yaptırımlarla desteklenen özgül normlara uygun davranırlar. Ona göre, kurumlar evrensel olarak aynı yapıyı takip ederler. Antropoloji; bir kurumun çeşitli yönlerinin birbiri üzerindeki etkilerinin ve bu kurumun üzerinde temellendiği toplumsal ve psikolojik mekanizmaların çözümlenmesine yönelmesi gerektiğini ileri sürer.[33]

Malinowski'nin kültür kuramı; insanların biyolojik ve psikolojik ihtiyaçlarının ortak olduğu noktasından hareket ederek, kültürün temel fonksiyonun insanların bu gereksinimleri karşılamaları olduğunu ileri sürer. İnsan kültürü, insanın biyolojik gereksinimlerine dayanır. Bunların ilkine göre "kültür bir araçtır ve ihtiyaçların giderilmesi, özel, somut problemlerin çözülmesinde yardımcıdır. Malinowski, her âdetin, her uygulamanın bir amacı, toplum üyeleri için canlı, geçerli bir işlevi olduğunu öne sürer. Ona göre kültürün temel işlevi insanın temel ve türetilmiş gereksinimlerini karşılamaktır. Buradan hareketle her bir biyolojik gereksinim, bir kültürel sisteme yol açmakta, gereksinimleri karşılayan kültürel uygulamalar ise, yeni kültürel gereksinimleri doğurmaktadır. Kültür; biyolojik, araçsal ve estetik gereksinimleri karşılamaya yöneliktir.

---

[32] Özbudun ve vd, 2007, s. 101.
[33] Özbudun ve vd, 2007, s. 102.

Malinowski temel ihtiyaçlar ile kültürel karşıtlarını söyle belirtmektedir.[34]

Temel İhtiyaç	Kültürün Tepkisi
1-Metabolizma	Beslenme sistemi
2-Üreme	Akrabalık
3-Bedensel rahatlık	Konut
4-Güvenlik	Koruma ve savunma
5-Hareket	Faaliyetler ve iletişim sistemleri
6-Büyüme	Eğitim
7-Sağlık	Hijyen

Kültür ihtiyaçları karşılayan temel bir araçtır. Kültür bu ihtiyaçları karşılayabilmek için kurumlar halinde örgütlenmiştir. Kültür; düşüncelerden ve bu düşüncelerin harekete dökülmüş şekli olan eylemler ve nesnelerden oluşan bir sistemdir. Dolayısıyla kültürün hem maddi yönü (nesneler ve görülür eylemler) hem de manevi yönü (zihniyetler) vardır. Bu iki yönün toplamı bize kültür sistemini vermektedir. İnsanların sistemler inşa etme ve bilgiyi örgütleme gereksiniminin sonucu olarak din ortaya çıkmıştır.[35] Olguları açıklamak ve güven duygusu birer insanı ihtiyaçtır. Teknoloji ve bilim bazı doğal olayları açıklamakta yetersiz kaldığında, bu olayları açıklamak ve güven duygusu için din ve büyü ortaya çıkmıştır.

3.2.3.2. Alfred R. Radcliffe-Brown (1881-1955)

Radcliffe-Brown'un işlevselciliği, kültürü her bir unsuru özgül bir işleve sahip, birbirleriyle etkileşim içinde, bütünleşmiş bir tüm olarak değerlendirilmesine dayanır.

Kültürün "belirsiz bir soyutlama" olduğunu iddia eden Radcliffe-Brown, onun doğrudan incelenemeyeceğini o nedenle "sosyal yapı" sosyal ilişkiler ağını gösterdiğinden "kültür" yerine akrabalık gibi sosyal yapıların incelenmesi gerektiğini iddia etmiştir.[36] Antropolojinin işinin soyut kavramlar değil, fizik, biyoloji gibi bir disiplin olduğu görüşündedir. Ona göre kültür ancak toplumsal sistemin bir özelliği olarak

[34] Özbudun ve vd, 2007, s. 109.
[35] Özbudun ve vd, 2007, s. 11.
[36] Edles, 2005, s. 10.

incelenmeyi hak eder. Antropoloğun yapması gereken, gelenek ve inançların sistemin devamlılığını sağlamada nasıl bir işlev gördüğünü incelemektir.[37]

Toplumsal yapı üzerine yoğunlaşan Radcliffe-Brown, toplumsal yapıya yapısal biçim demektedir; yapı onun için olgulardan ibarettir ve bu sebeple toplumsal yapı, gözlemlenebilir bir gerçekliktir. Yapısal biçim ise, bu gözlemlerden yapılan çıkarsamalardır. Ona göre yapısal biçim kendini toplumsal alışkanlıklar olarak dışa vurmaktadır. Toplumsal işleyişe göre, toplumsal yapılar değişken, yapısal biçimler istikrarlıdır. Bunu şu örnekle açıklamaktadır: İnsanlar, doğar-ölür, evlenir-boşanır, işe başlarlar-ayrılırlar vb. Tüm bu bitiş ve yeniden başlangıçlar aynı alışkanlıklar çerçevesinde gerçekleşmektedir. Bu bağlamda toplumun *iskeletini* oluşturan yapısal biçimin istikrarı, kurumların bütünleşmesinde ve kısımların gerekli rolleri yerlerine getirmelerine bağlıdır. İşlev, bir kurumun toplumun bütününü sürdürümüne yaptığı katkıdır ve işlevini yitiren kurumların önce çözülüp ardından yok olacağı görüşündedir.

Radcliffe-Brown, totemizm üzerine insanlarla doğa arasında toplumsal dayanışmalar sisteminin kurduğu bir mekanizmadır ve doğayı evcilleştirmenin de bir yoludur. Bu suretle toplumsalın, ahlaki dolayısıyla dinsel bir düzen olarak kavranılmasını oluşturduğunu belirtir.[38]

Öte yandan yapısal-işlevselci kabul edilen Talcott Parsons ve Neil Smelser, toplumu çok sayıda birleşimden meydana gelen karmaşık yapılı canlı bir organizma olan sisteme benzetir. Buna göre toplumsal kurumlar, toplumun varlığının sürdürülebilmesi için hayati rol oynar. Toplumsal kurumlar toplumlara belirli hedeflerin gerçekleştirilmesinde, toplumsal çatışmaların azaltılmasında, değişen çevreye uyumun sağlanmasında, bireylere statü ve rol kazandırmada yardımcı olurlar. Tıpkı ekonomik kurumunun, azalan doğal kaynaklara uyum sağlamada ve diğer toplumlarla rekabet etmek için topluma yardımcı olurlar.

3.2.4. Maddeci Değişim Kuramları

Maddeci değişim kuramları içerisinde; "Yeni Evrimcilik", "Kültürel Ekoloji" ve "Kültürel Maddecilik" yer alır ve bu kuramlar İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaşanan siyasal ve ekonomik değişimlerden

---

[37] **Haviland,** William A., **Prins,** Harald E. L., **Walrath,** Dana, **Mcbride,** Bunny (2008). **Kültürel Antropoloji,** Çeviren: İnan Deniz Erguvan Sarıoğlu, İstanbul: Kaknüs Yayınları, s. 120.

[38] Özbudun ve vd, 2007, s. 122.

etkilenmiştir. Özellikle, ABD'de maddeci değişim kuramları Leslie White, Julien Steward ve George Peter Murdock gibi isimlerle anılır. Leslie White genel bir evrim çerçevesini biçimlendirirken, Steward tekil kültürlerin özgül çevresel şartlara nasıl uyarlandığına yoğunlaşmıştır. Murdock ise dikkatini antropolojik yöntemi yeniden canlandırmaya vermiştir.[39]

Hem Leslie White hem de Julian Steward kültürler arasındaki benzerliklerin benzer çevre koşullarıyla ilişkili olduğunu iddia ederler. Onların çevreden anladıkları toplumsal ve teknolojik unsurlardır. Her iki düşünür de toplumların, çevrelerine kültürleri aracılığıyla uyarlandıklarını kabul ederler. Bu kültürel uyarlanma süreci, evrimsel bir gelişme, büyüme ve gerileme sürecine karşılık gelir.[40] Ona göre bir grubun geçimi için önemli olan bir yapı, ayinsel değere sahip edilmektedir.

Yeni evrimcilik akımının temsilcisi olan White kültürü; en önemli bileşeni teknoloji olan bütüncül, dinamik ve simgesel bir sistem olarak tanımlar.[41] Göstergeler ile simgeler arasındaki ayrıma dikkat çeker. Göstergeler şeylerle ilintili iken, simgeler keyfidir görüşündedir. Alet imalatı, hayvan ve bitkilerin evcilleştirilmesi, tarımın yoğunlaşması vb. görüngülerin kültür evrimini hızlandırıcı etkisine vurgu yapar. Bu nedenle, insanlığın uygarlıkları ya da kültürleri, enerjinin örgütleniş biçimi olarak görürler. Ona göre kültürel ilerleme, insanın bedeninin enerjisi ile başlayıp, hayvanlarının evcilleştirilmesi, bitkilerin ekilip biçilmeye başlanması ve tarımla devam etmiştir.

Kültürlerin, çok sayıda farklı gelişme hattı/çizgisi izlediklerine işaret eden "Çok Hatlı Evrim" kuramının sahibi[42] Steward ise, doğal çevrenin toplumsal sistemler üzerindeki etkisine vurgu yapar. Aynı benzer çevre koşullarının benzer teknolojik buluşlara yol açtığını, bunun da benzer siyasal, toplumsal ve dinsel kurumları ortaya çıkardığını savunur.[43] Geçim pratiklerine en yakın kültürel özellikleri, "kültürel çekirdek" olarak kavramsallaştırır. Bir kültürün kalıcı ve nedensel öğeleri olan toplumsal örgütlenme, siyasa, din vb. "kültürel çekirdekte" yer alır. Sanatsal örüntüler, bireysel davranışlar, modalar ise çevreseldir. Bunun için kültürel çekirdekleri paylaşan kültürler aynı kültür tipi içinde yer alır. Bu

[39] Özbudun ve vd, 2007, s. 140.
[40] Özbudun ve vd, 2007, s. 149.
[41] Özbudun ve vd, 2007, s. 144.
[42] Kottak, 2008, s. 267.
[43] Özbudun ve vd, 2007, s. 150.

kültür tiplerini ortaya çıkardıktan sonra onları karşılaştırmış ve karmaşıklıklarına göre bir hiyerarşi içerisine yerleştirmiştir. Örneğin Mezopotamya, Mısır, Peru, Çin ve Orta Amerika gibi beş farklı kurak bölgede gelişen uygarlıkları tek bir "gelişimsel tip" altında sınıflamıştır.[44] Steward çalışmaları sonucunda; aile, çoklu aile, devlet gibi evrimsel bir sıralamaya ulaşmıştır.

George Peter Murdock ise, Social Structure (Toplumsal Yapı) adlı çalışmasında aile yapısı, akrabalık ve evlilik pratikleri arasındaki ilişkileri yöneten evrensel bir ilkenin var olduğunu, kültürler arası çalışmalarla ortaya koymaya çalışmıştır.

3.2.5. Yapısalcılık

Yapısalcılar için "yapı" tüm insanlar için ortak bir karakteristikler dizisi, psikolojik karakterli, doğuştan bir nitelik olarak tanımlanır.[45]

Yapısalcıların kültür konusundaki yaklaşımları şu noktalarda belirginleşir. Yüzeydeki görünümün izlerinin derin düzlemde olduğu, derindeki mekanizmaların ise hazır, etkili, örgütlü ve yapılı olduğunu söylerler. Kültürün dile benzediğini, çünkü kültüre yönelik yapısal yaklaşımların benzeşen öğeleri (işaretler, kavramlar) tanımladığı ve bu öğelerin mesaj taşımak için nasıl düzenlendiğini açığa çıkarmaya çalışırlar.[46]

3.2.5.1 Claude Lévi Strauss

Yapısalcı kuramın en önemli temsilcisi Lévi-Staruss için kültür; Belli bir uygarlıktaki insanların dünyayla kurduğu ilişkilerin toplamından oluşurken; toplum ise bu insanların birbiriyle kurduğu ilişkilerden meydana gelmektedir.[47]

Çalışmalarına mit, ritüel ya da gelenek ile başlayan Strauss insan bilişiminin temel yapısını anlayabilmek amacıyla mitos ve dinin kültürler arası karşılaştırmalarına yoğunlaşmıştır. Mitoslar, çoğunlukla insanın yaratılışı, dünyanın başlangıcı veya atalarımızı etkileyen olağandışı olaylar hakkındaki anlatılara dayanır. Halk masalları, söylenceler gibi mitoslar da kültürel inanç ve değerlerin ifadesidir.

---

[44] Kottak, 2008, s. 267.

[45] Özbudun ve vd, 2007, s. 183.

[46] Smith ve Riley, 2016, s. 145-146.

[47] **Lévi-Strauss**, Claude (2012b). **Modern Dünyanın Sorunları Karşısında Antropoloji,** Çeviren: Akın Terzi, İstanbul: Metis Yayınları s. 65.

Okur-yazar olmayan toplumların sözlü edebiyatı olan Mitos ve halk masallarını çözümlemeye yönelen Strauss, kültürel sistem içine (örneğin mitsel düşünme yapısı) daha derin, oluşturucu mantığı yerleştirmek için yüzeydeki olasılığı örneğin belli bir mit) incelemenin ötesine geçilmesi gerektiğini söyler.[48] İnsan zihni ortak özelliklere sahiptir. Bu ortak zihinsel yapılar, her yerde insanları toplum ve kültür zemininden bağımsız olarak benzer biçimde düşünmeye yöneltmektedir. Bu evrensel zihinsel karakteristikler arasında sınıflandırma, doğanın yönleri, insanların doğayla ve kendi aralarındaki ilişkilerinin düzenlenmesi zorunluluğu bulunmaktadır. Bu evrensel sınıflandırma ise zıtlık veya karşıtlık üzerine kuruludur. Bu sınıflandırma ikili şekilde işler.[49] Sınıflandırma ve ikili zıtlıklara ilişkin varsayımını mitos ve halk masallarına uygulayarak, bunların basit işlemlerle başka bir şekle dönüştüğünü göstermiştir. Kısaca, mitosun yapısal çözümlemesini yaptığında; evrensel olarak insanların doğa ve kültürün yönlerini evrensel olarak ikili zıtlıklar şeklinde sınıfladıklarını iddia etmiştir. İnsan düşüncesi birbirine zıt kutuplar olarak yapılanmıştır; aydınlık-karanlık, iyi-kötü, doğa-kültür, çiğ-pişmiş, gibi karşıtlıklardır. En büyük karşıtlık ise kendilik ve diğerleri karşıtlığıdır ve bu simgesel iletişimin ortaya çıkmasına neden olur.[50] Ensest tabusu bu "kendilik" ve "diğerleri" karşıtlığının sonucudur. Yapısal çözümleme ile kültürün farklı yönleri arasındaki örtülü bağlantıları keşfetmeyi amaçlamıştır. Mitoslar da bir öykü anlatmalarının yansıra bazen kültüre özgü, bazen de evrensel olan simgesel gerçekleri açığa çıkarırlar.

Lévi-Strauss "genelleştirilmiş mübadele sistemlerine" neden olan dışevlilik kurallarını da çözümlemiştir. Ona göre, akrabalık kurallarından daha temel olanı ensest tabusudur. O, evrensel olarak yasaklı olan bu tabuyu kültürel yaşam için başlangıç noktası olarak kabul eder.[51] Bu yolla akraba ve akraba olmayanlar arasında ayrım yapılır. İlkel toplumlarda kadınların karşılıklı mübadelesi ve akrabalık ağlarının oluşmasıyla sonuçlanır. Yani kadınların mübadelesi ile başlayan dışevlilik, iki farklı grup arasında bağlaşıklık yaratır.[52] Lévi-Strauss, akrabalık sistemleri, mitoloji, sanat ve edebiyat gibi farklı veri kaynaklarını kullanarak, kültürel

[48] Smith ve Riley, 20161, s. 150.
[49] Kottak, 2008, s. 473.
[50] Havilland ve vd, 2008, s. 435.
[51] Smith ve Riley, 2016, s. 152.
[52] Lévi-Strauss, 2012a, s. 95-96.

sistemlerin öncelikle dünyayı sınıflandırmaya yönelik işlediğini savunmuş ve "ilkel" değimiz düşüncenin bu düzen üzerine kurulduğunu iddia etmiştir.[53]

Lévi-Strauss'un kültür kuramının en güçlü yönü, kültürün özerkliğini kanıtlamış olmasıdır. Onun sergilediği türden yapısalcı yaklaşımlarda kültürel sistemlerin kendi kendini sürdüren ve kendi kendini destekleyen özellikleri vardır. Bu kültürel sistemlerin kendi kuralları ve işleyiş mantığı olduğu anlamına gelir. Bu nedenle, kültürü anlamak istiyorsak açık anlamların ve kişisel deneyimlerin görünürdeki düzeyinin arkasına bakılmalıdır.

Yapısalcı kültür yaklaşımının bir diğer temsilcisi olan Roland Barthes; dilbilimi ile kültürel araştırma arasındaki yakın ilişkiyi ve semiyotik araştırmayı anlamak için bazı temel terminolojik ve kuramsal temaları detaylı açıklamıştır. [54] Bunlar, dil/konuşma, gösteren/gösterilen, sözdizimi/sistem ile anlam/ imadır. Ona göre kültür içindeki işaretler asla masum değildir; aksine ideolojik yeniden üretimin karmaşık ağlarına sahiptir.[55]

3.2.6. Kültür ve Kişilik Kuramları

Kültür ve kişilik ekolü içinde yer alan kuramcılar Freud'un psikanaliz ve ABD psikolojisinin Gestalt'cı yaklaşımından etkilenmiştir. Gestalt'cı yaklaşımı savunan antropologlar insanların kültürü edinme ve kültürün bireysel kişilikleri üzerindeki etkilerine yoğunlaşmışlardır. Freud'un psikanalizinden etkilenenler ise erken deneyimlerin benlik oluşumu üzerindeki etkisine yoğunlaşmışlardır.[56]

Kültür ve kişilik kuramcıları; çocukluktaki deneyimlerin yetişkinliği belirlediği, her bir toplumun, tekil bir kişilik tipiyle karakterize edildiği, bu tekil kişiliğin, tikel bir kuruma yol açtığı varsayımlarını dile getirir. Kültür ve kişilik ekolünün öncüsü kabul edilen Abram Kardiner; insanların psikolojik boyutlarının kültür ve insan davranışının asli bileşenlerinden biri olduğunu ve kültürlerin bütünleşmesinin o kültür içerisinde yaşayan insanların kişilik özelliklerinin, toplumun değer ve özellikleriyle

[53] Smith & Riley,2016, s. 150.
[54] Smith & Riley,2016, s. 159.
[55] Smith & Riley,2016, s. 161.
[56] Özbudun ve vd, 2007, s. 91-92.

uyum içinde olmasına bağlı olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre, çocuklar büyüme süreçlerinde kurumlara uyarlanmaktadırlar. Yani çocuğun kişiliğinin oluşmasında birincil kurumlar etkilidir.

Kültür ve kişilik arasındaki nedensellik ilişkisini Linton ve Kardiner anlamaya çalışırlar ve kültürün bütün olduğunu, çünkü bir toplumun bütün üyelerinin tayin edilebilir bir temel kişilik yapısını meydana getiren belirli ilk yaşantıları paylaştığını ve temel kişilik yapısının kültürün diğer yönlerini oluşturup, sürdürdüğünü ileri sürerler.[57]

3.2.6.1 Ruth Benedict

Benedict birçok kuramcının tersine kültürü bütünleşmiş ve tutunumlu bir kendilik olarak görme eğilimindedir.[58] Kültürlerin yayılma sonucu değişime uğradığı ancak zamanla tutarlı bir bütün oluşturduklarını bunun da kişilik yoluyla olduğunu vurgular. Her kültürün ayrı bir kişilik yapısı oluşturduğunu ve kültür tipleriyle duygulanım örüntüleri arasında ilişki bulunduğunu iddia eder. Ona göre her kültürün belli bir kişilik tipi bulunmaktadır.[59]

Üç farklı kültürü incelediği ve 1934 yılında yayınladığı (Patterns of Culture) "Kültür Örüntüleri" adlı eserinde; incelediği her bir kültürün, kültürel konfigürasyon adını verdiği, eşsiz bir örüntüye sahip olduğunu ve bu örüntünün, kültürün tüm üyelerinin temel kişilik özelliklerini belirlediğini savunur. İnsanlar, kültürlenme yoluyla mensubu bulundukları kültürün dominant kişilik tipi kalıplarına uyarlanırlar görüşüne ulaşmıştır.[60] Benedict üç toplum üzerine yaptığı çalışmasında; ekonomik uygulamalar, aile yapısı, politik yetke, din, savaş ve folkloru dikkatle değerlendirir. Böylece, baskın kültürel biçimlenişin birçok farklı aktiviteyi bütünleştirdiği gerçeğine ulaşır. Benedict her biçimlenişin tek bir kültür için olasılıkla biricik bir "görgül nitelendirme" olduğunun altını çizer.[61]

---

[57] **Bock,** Philip K. (2001). **İnsan Davranışının Kültürel Temelleri,** çeviren: N. Serpil Altuntek, Ankara İmge Kitabevi, s. 123.

[58] Özbudun ve vd,2007, s. 94.

[59] Özbudun ve vd,2007, s. 95.

[60] Özbudun ve vd, 2007, s. 95.

[61] Bock, 2001, s. 103.

3.2.6.2 Margerat Mead

Kültür ve kişilik yaklaşımının öncü isimlerinden olan Margaret Mead; büyüme ve gelişme, kültürler arası sosyalleşme, cinsiyet rolleri ve mizaç, ulusal karakterlerin ilk elden incelenmesi ile kültürel değişme ve kişilik arasındaki ilişkilere yoğunlaşmıştır. Mead farklı kültürlerin farklı kişilik özellikleri yarattığına inanmaktadır. Kültürü toplumsal, iktisadi, siyasal, ideolojik ve kişilik yapısı gibi karşılıklı bağlantılı unsurlardan oluşan karmaşık sistemler olarak anlamaktadır.

Kuşaklar arası ilişkilere yönelen Mead özellikle "ergenlik krizini" kendisine konu seçmiştir. Alan araştırmaları sonucunda "ergenlik krizinin" önemli oranda bir kültürün yetişkinliğe geçiş sırasında genç insanlardan talep edilenlerle ilişkili olduğuna sonucuna ulaşmıştır. "*Coming of Age in Samoa*" adlı eserinde, Samoa kültürünün homojen, küçük yaşlardaki cinselliğe ve sorumluluğa yönelik ilgisiz tutumunun "ergenliğe" geçişi kolaylaştırdığını bulmuştur. Ona göre, ailelerin ve köylerin organizasyonu sosyal ilişkilerin daha fazla yayılmasında olumlu rol oynamaktadır. Mead, sözel olmayan iletişim yoluyla kültürel örüntülerin erken öğrenimi üzerine önemli açıklamalar getirir.[62]

3.2.7. Diğer Kuramları

3.2.7.1 Simgesel / Yorumsamacı Kuramlar

Ayrıntılı bir şekilde anlatılan kuramların yanı sıra kültürü açıklamaya çalışan başka kuramlar da bulunmaktadır. Bunlardan birisi olan Simgesel/Yorumsamacı kuram insanın "simgeleştirme" özelliğine dikkat çeker. Kültürün simgesel olma özelliğinden hareket ederek, insanları bilgi ve mesaj ileten iletişim aracı işlevi gören bir gösterge ve simge sisteminin taşıyıcısı, ürünü, öznesi ve nesnesi olarak görmekte ve insanların diğer insanlarla ve doğal dünyayla etkileşim içerisinde edindiği kodlar ve iletiler sistemini incelemektedirler.[63] Paylaşılan simgeler sistemi olarak dil önemli bir bileşendir. Onlara göre, kültür bireyin çevresinde gördüğü olay ve şeyleri yorumlama tarzından bağımsız düşünülemez.

Bu kuram içinde özellikle Geertz'in adı öne çıkmaktadır. Kültürü simgesel bir sistem olarak gören Geertz kültürel süreçlerin iyi okunması gerektiğini, tercümesinin ve yorumlanmasının önemine vurgu yapar.

---

[62] Bock, 2001, s. 108.

[63] Özbudun ve vd, 2007, s. 281.

Düşünüre göre kültür, toplum içinde paylaşılan ve toplumsal ilişkiler yoluyla kavranılan simgesel anlamların genelleştirilmiş halidir. Kültür insan davranışının gözlenmesiyle belirlenebilecek bir soyutlamadır. Kültür insan eylemleri için bir rehberdir. Kısaca Geertz kültürün simgesel olduğunu, kültürün toplumsal eylemin model ve rehberi olduğunu ve dinin de kültürün bir hülasası olduğunu ileri sürer.

3.3. Kültürel Süreçler

Kültürleme: Bir toplumun kültürünün bir nesilden diğerine aktarılması ve bu yolla bireylerin toplumlarına uyarlanmasıdır. İçinde yaşadığı toplumun istek ve beklentilerini öğrenen birey toplumun üyesi haline gelir. Geniş anlamda eğitim olarak tanımlanabilir.

Kültürlenme: Belli bir toplumun alt-kültürlerinden, ya da farklı toplumlardan gelen birey ve grupların, buluşması ve bir etkileşim süresi sonunda, asıl kültür ve alt kültürlerde bulunmayan yeni formun orta çıkmasıdır.[64]

Kültürel yayılma: Maddi ve manevi öğelerin sürekli olarak yayılmasıdır. Bu kültürler arasında doğrudan veya aracılar kanalıyla ödünç alma şeklinde olur. Örneğin batı tarzı beslenme biçimi olan fast-food'un tüm dünyaya yayılması.

Kültürleşme: Farklı kültürler arasındaki ilişkiler neticesinde ortaya çıkan kültürel alış verişe "kültürleşme" denir. Kültürel yayılma süreciyle gelen maddi ve manevi öğelerle, başka kültürden birey ve grupların, belli bir kültüre girmesi sonucu ortaya çıkan karşılıklı kültür alışverişinin ortaya çıkardığı birleşimdir.[65]

Kültür şoku: İçinde sosyalleştiği kültürden başka bir kültüre giden bireylerin, gittikleri ülkenin kültürüne uyum göstermede karşılaştığı sıkıntı, zorluk, bunalım ve buna gösterdikleri tepkilerdir.

Zorla kültürleme: Bir kültüre ait birey veya grupların, başka bir kültür tarafından zorla değiştirilmesidir.

Kültür değişmesi: Kültürün maddi ve moral unsurlarında meydana gelen değişmelerdir.

---

[64] Güvenç, 1979, s. 131.
[65] Güvenç, 1979, s. 131.

Yararlanılan Kaynaklar

Back, Les, **Bennett,** Andy, **Edles,** Laura Desfor, **Gibson,** Margaret, **Inglis,** Davis, **Jacobs**, Ronald, **Woodward**, Ian (2012). **Cultural Sociology,** UK,Wıley-Blackwell.

Bock, Philip K. (2001). **İnsan Davranışının Kültürel Temelleri,** çeviren: N. Serpil Altuntek, Ankara İmge Kitabevi.

Çatlı Özen, Gökçen (2017). "Nusayrîlerin Kültürel Etkileşim İncelemeleri". ***Journal Of Analytic Divinity***. Cilt 1, Sayı 1, ss. 150-166.

Edles, Laura Desfor (2005). **Kültürel Sosyoloji**, Çeviri: Cumhur Atay, İstanbul: Babil Yayınları.

Geertz, Clliford (1973). **The Interpretation of Culture**. New York: Basic Books, s. 44.

Gezon, Lisa, **Kottak**, Conrad. (2016). **Kültür,** Çeviri Editörü: Akile, Gürsoy, Ankara: Nobel, s. 18.

Güvenç, B0zkurt (1979). **İnsan ve Kültür,** İstanbul: Remzi Kitabevi

Haviland, William A., **Prins,** Harald E. L., **Walrath,** Dana, **Mcbride,** Bunny (2008). **Kültürel Antropoloji,** Çeviren: İnan Deniz Erguvan Sarıoğlu, İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Kottak, Conrad Phillip (2008). **Antropoloji,** Çevirenler Serpil Altuntek vd., Ankara: Ütopya Yayınevi.

Lévi-Strauss, Claude (2012a). **Yapısal Antropoloji,** Çeviren: Adnan Kahiloğulları, Ankara: İmge kitapevi.

Lévi-Strauss, Claude (2012b). **Modern Dünyanın Sorunları Karşısında Antropoloji,** Çeviren: Akın Terzi, İstanbul: Metis Yayınları

Morgan, Lewis Henri (1986). **Eski Toplum I**. Çeviri: Ünsal Oskay. İstanbul: Payel Yayınları.

Newman, David M.(2016).**Sosyoloji,** Çeviri: Ali Arslan, Ankara: Nobel.

Özbudun, Sibel, **Şafak,** Balkı ve **Altuntek,** N. Serpil (2007). **Antropoloji Kuramlar/Kuramcılar,** Ankara: Dipnot yayınları.

Saran, Nephan (1992). **Antropoloji,** Ankara: İnkılap Kitabevi.

Smith, Philip & **Riley,** Alexander (2016). **Kültürel Kurama Giriş,** Çevirenler: Seme Güzelsarı-İbrahim Gündoğdu, Ankara: Dipnot Yay.

Tylor, Edward Burnett (1871/1958). **Primitive Culture**. New York: Harper Torchbooks, p. 1.

Tylor, Edward Burnett (1996). **The Science of Culture**. McGee & Warms, p. 26.

White, Leslie A. (1959). **The Evolution of Culture: The Development of Civilization to the Fall of Rome.** New Yor: McGraw-Hill, p. 3.

Bölüm 4

Ayşegül Sili Kalem[1]

EVRİM

4.1. Evrim ve Yaratılış Üzerine Tezler
4.2. Darwin'in Evrim Yaklaşımı ve Evrimci Yaklaşımlar
4.3. Biyolojik Evrim
4.4. Sosyal Evrim
Yararlanılan Kaynaklar

[1] Dr. Öğr. Üyesi, N. Erbakan Üniversitesi

EVRİM

Yeryüzünde insanoğlunun ilk görünürlük kazandığı zamanlardan itibaren geçirmiş olduğu değişim, dönüşüm ve farklılaşmalar her dönemde insan düşüncesinin ve bilimin konusu olmuştur. Evrim kavramı ile ifade edilen bütün bu süreçlerin odağı, insanoğlunun hem biyolojik hem sosyal yönden, doğumuyla birlikte kendisini hazır olarak içinde bulduğu doğal ve kültürel çevreye uyum sağlamak için ne sebeple ve hangi yollarla dönüştüğüdür. Bunu anlamanın tek yolu geçmiş toplumların bıraktığı izlere bakmaktır ve kayalar, fosiller ve canlılar üzerinde yapılan bilimsel araştırmalar, geçmişte yaşananlar hakkında kafamızda bir tablo oluşmasına yardımcı olurlar. Evrimsel süreçte gerçekleşen temel olaylar, evrimin izlediği yol ve zaman konusunda bilim adamları arasında büyük ölçüde görüş birliği olmakla birlikte bazı konularda görüş ayrılığı da bulunmaktadır.

Bu görüş ayrılığından dolayı, evrim konusundaki farklı yaklaşımları değerlendirmek gereklidir.

4.1. Evrim ve Yaratılış Üzerine Tezler

İnsan düşüncesinin ve onun sistemli uzantısı olarak gelişen bilimin açıklama amacı güttüğü doğa olayları, insan-doğa ilişkileri ve insan-insan ilişkileri temelde iki bakış açısından yararlanarak açıklanmaya çalışılmıştır. Bunlar yaratılışçı ve evrimci bakış açılarıdır. Yaratılışçı bakış açısı, canlı türlerinin ayrı ve bir anda bugünkü biçimleri ile yaratılmış oldukları ile hiç değişmemiş ve değişmeyecek oldukları argümanlarına dayalıdır. Yaratılışçı kuram sabitlik, değişmezlik ve evrimsizlik gibi yaklaşım biçimleriyle metafizik düşüncenin bütün özelliklerini taşımaktadır.[2]

[2] **Hançerlioğlu**, Orhan (1989), **Felsefe Sözlüğü**, İstanbul: Remzi Kitabevi, s. 453.

Yaratılış, farklı inanç öğretileri içerisinde ve farklı toplumlarda değişik şekillerde anlatılmakla beraber genel olarak dinlerin kuramı insanın ve diğer canlıların aynen yaratılmış olduğu yönündedir. Her ne kadar, Kur'an'da yaratılışın aşamalı oluşundan söz edilmişse de, şimdiye kadar, bütün dinlerde türlerin değişmezliği benimsenmiş, yaratılış görüşü bilim dünyasından da destekçi bulabilmiştir.[3] Evrimci düşünceler ise, Hıristiyan dünyası içerisinde, ancak 17. yüzyıldan sonra bilimsel düşüncenin gelişmesi ile yaygınlaşmaya başlamıştır. Evrim kavramının günümüze gelinceye değin birçok tanımı yapılmakla birlikte, genel anlamda evrim, 'gelişerek değişme[4] anlamına gelmekte, teorik açıdan kendi kendini devam ettiren, kendiliğinden değişen ve kendini aşan, zaman içinde doğrusal olduğu için geriye dönemeyen, yenilik, farklılık, daha karmaşık örgütlenme ve artan bilinçli düşünsel aktivite yaratan süreç[5] olarak tanımlanmaktadır. Evrimsel düşünce düzenli olduğundan, neden-sonuç ilişkisine dayanarak bilimsel olarak incelenebilir ve dahası her bir bilinen olgunun karakteristikleri soy ilişkisi veya atası hakkında bir şey bilmeksizin tam anlamıyla anlaşılamaz ve açıklanamaz.[6] Bu aşamada, evrim denildiğinde akla ilk gelen Darwin ve evrim ile ilgili olan diğer yaklaşımlar hakkında ayrıca izahat yapmak gerekmektedir.

4.2. Darwin'in Evrim Yaklaşımı ve Evrimci Yaklaşımlar

Charles Darwin

Evrim düşüncesi sıklıkla İngiliz doğa bilimci Darwin'le anılmasına rağmen, evrim düşüncesinin kökeni çok eskilere dayanmaktadır. Darwin "Türlerin Kökeni" isimli kitabıyla üne kavuşmuş olmakla birlikte, onun asıl başarısı, evrim düşüncesine saygınlık kazandırmak ve evrimin gerçekleştiğini kanıtlayacak bulgular toplamasıyla ilgilidir. Rönesans ile birlikte canlılar hakkındaki bilgi birikiminin artmasıyla birlikte, evrim teorisi üzerinde çalışan bilim insanı sayısı da artmıştır. Hook, Ray, Buffon, Erasmus Darwin ve Lamarck bunlara iyi birer örnektir.

---

[3] **Demirsoy,** A (1991), **Kahtım ve Evrim,** Ankara: Meteksan Yayınları, s.42

[4] Hançerlioğlu, 1989, 102

[5] Huxley, 1956,3

[6] Service, 1971, 5 akt. **Türk,** H., (1996), **Kuramsal Yaklaşımlar Işığında İnsanın Biyokültürel Evrimi,** Ankara: Bilim Yayınları, s.3

Yine, bu dönemde, Da Vinci gibi sanat insanlarının da canlı bilimiyle uğraştığı görülmektedir.[7] Evrim kuramı, 19. yüzyıl başlarında, henüz rağbet görmemesine rağmen, Lamark'ın kuramı, kilise ve kralın iktidarına karşı bir tez oluşturduğu için 1790'lar Fransa'sında devrimci çevrelerde rağbet görmekteydi. Evrim düşüncesini İngiltere için tehlikeli fikir haline getiren Fransa'dakine benzer bir devrimin İngiltere'de de gerçekleşebileceği korkusuydu ki, hayvanbilimci Robert Grant, Lamark'ın fikirlerini açıkça desteklediği için Londra Üniversitesi'ndeki işinden atılmış ve yoksulluk içinde ölmüştü. Benzeri örnekler, Darwin'i uzun süre sessiz kalmaya itmiş, kafasındaki kuram gittikçe berraklaşırken dostuna 'sanki bir cinayeti itiraf ediyormuşum gibi' diye yazmıştı. 1858 yılında Alfred Wallace'ın (doğabilimci, biyolog) doğal seçilim düşüncesine değinmesi Darwin'i cesaretlendirmiş, kuramını ölümünden sonra yayımlanmak üzere rafa kaldırmaktan vazgeçip, hayattayken yayımlamasına sebep olmuştur.[8]

Canlıların en ilkel düzeyde, kendiliğinden oluştuğunu ve doğanın gereksinimlerine göre organların meydana geldiğini belirten transformizm düşüncesi Aristoteles'e kadar geri götürülebilir. Ancak Aristoteles'teki değişim düzenli ve belli bir amaca yöneliktir. İlk doğa bilimcilerinden biri olan Carl von Linné, "taksinomi" olarak da bilinen bütün canlıları anlamlı gruplar halinde organize etmiş, aynı zamanda cins ve tür ayrımı yaparak ikili isimlendirmeyi bilim dünyasına kazandırmıştır. Lamarck, Lyell ve Cuvier gibi düşünürler ise modern anlamda evrim düşüncesinin temelini atmış ve evrimle ilgili kuramlar kısmen de olsa Darwin öncesinde geliştirilmiştir. Evrimin insan ömrünü oldukça aşan süreci kapsaması, evrim konusundaki araştırmaların fosillere odaklanmasını zorunlu hale getirmiştir. Canlılar taksonomisi içerisinde insan, memeli hayvanların en gelişmiş grubu olan primatlar (Primates) takımı içinde, maymunlarla birlikte sıralandırılmaktadır. Primat yaşayan ve soyu tükenmiş olan maymunları, kuyruksuz büyük maymunları ve insanı kapsayan, memelilerin birtakımıdır.[9] Bu takımın üyeleri, iki alttakıma ayrılır. İlkinde, Eskidünya'nın tropik bölgelerinde ağaçlar üzerinde yaşayan ve maymunlara benzeyen makiler, cadımakiler, lorisler, galagolar gibi

---

[7] **Demirsoy,** A. (1989). **Yaşamın Temel Kuralları,** Cilt 1. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları 9

[8] **Gamlin,** L. (1999), **Evrim,** Çev. Aksu Bora, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara: Semih Ofset, s.20

[9] www.insanbilimi.com/2012/12/insann-canllar-dunyasndaki-yeri.html

küçük yapılı, gececi hayvanlar yer alır. İkincisinde ise Eskidünya ile Yenidünya'da dağılmış gerçek maymunları, Eskidünya'nın tropik bölgelerinde yaşayan gibon, şempanze, goril, orangutan gibi insansı maymunlar ve insan bulunur.

İnsanöncesi (pre-human) ve öninsanın (proto-human) yaşadığı dönemlerden beri sayısız insan toplumları farklı yaşam biçimleri ile birbirinden ayrılmaktadır. Çağdaş tipteki insan türü gerçekten önce yeryüzünün belli tek bir bölgesinde evrimleşmişse bile, ilk insan topluluklarının insanlığın bu bölgesinden yayılışları hakkında kesin bir bilgimiz bulunmamaktadır. Günümüz insanları arasındaki ırksal farklılıkların sonradan bazı küçük biyolojik değişiklerle ortaya çıktığı bilinmekte, fakat ne zaman ve nerede biçimlendiği belirsizliğini korumaktadır. İnsan davranışını zaman içerisinde değiştiren etkenlerin çeşitli insan toplulukları arasındaki biyolojik farklılıklarla ilişkisi kültürel farklılaşmaya nazaran ikinci planda önemsenmektedir. Hatta kültürel farklılaşma bile önceleri göze çarpacak dereceye ulaşmış olmayabilir. Kültürel evrimin biyolojik evrimin önüne geçmesi insanoğlunun uzayan bebeklik ve çocukluk dönemine bağlı olarak öğrenme kapasitesinin genişlemesi ile açıklanmakta, öğrenme kapasitesi gittikçe gelişen insanoğlunun rastlantıların yardımıyla yapılan buluş ve keşiflerden daha fazlasını bilinçli biçimde koruyup sürdürdüğü bilinmektedir. Bu sürecin gerçekleşmesiyle kültürel evrim, yavaş ilerleyen biyolojik evrimi aşmaya başlamıştır. İnsanın davranışlarının DNA moleküllerinin insana hayranlık veren düzenekleri yoluyla biyolojik olarak kalıtımla edindikleri herhangi bir şeyden çok daha fazla, insanların toplumda öğrendikleri şeylerle yönetilmeye başlanması, yani kültürel evrimin önceliği biyolojik evrimin elinden almasıyla, en kesin ve özel anlamıyla insanlık tarihi başlamıştır.[10] Bununla birlikte, kültürel evrimin ilk dönemlerde içinden çıktığı biyolojik evrimin gidişine benzer şekilde yavaş bir seyir izlediği ifade edilmelidir.

Buradan hareketle, evrimci yaklaşımın temel iddiaları genel itibariyle şu şekilde sıralanmaktadır:[11]

- Evrim bütün toplumlarda görülen evrensel ve doğal bir süreçtir.

---

[10] **Mcnell,** W.H., (2013), **Dünya Tarihi**, Çev. Alâeddin Şenel, 15. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi, s.26

[11] **Smith,** A.D. (1996), **Toplumsal Değişme Anlayışı**, Ankara: Gündoğan Yayınları, s.46-48

▪ Evrim herhangi bir birim için kendi toplumsal potansiyellerini gerçekleştirme sürecidir. Bu değişim, o birimin kendi içinden gelir, dışarıdan herhangi bir yardıma ihtiyacı yoktur.

▪ Evrimin belirli bir yönü vardır. Toplumlar her zaman daha iyiye doğru ilerlerler.

▪ Evrim zorunludur ve kaçınılmazdır. Uygarlıklar belirlenmiş safhaları sırayla geçerler ve her biri bir öncekinden daha karmaşıktır. Evrimci bir çalışmanın amacı da uygarlıkların geçeceği bu toplumsal aşamaları sıralamanın kanunlarını bulmaktır.

▪ Evrimsel süreç sürekli ve aşamalıdır, ani değişim devrim olamaz.

▪ Doğadaki değişim ve evrim süreci ile toplumların değişim ve evrim süreci arasında benzerlikler vardır.

Çalışmanın devamında da belirtildiği üzere evrim konusu biyolojik evrim ve sosyal evrim olarak iki boyut üzerinden ele alınmaktadır:

4.3. Biyolojik Evrim

İnsanların, primatlardan başlayarak hominidler ve modern anlamda insana ulaşan biyolojik evrimine bakıldığında, uzunca bir tarih içerisinde gerçekleşen dönüşümü düzenli bir sıralama içerisinde açıklamak mümkündür:[12] Prosimianları, Eski ve Yeni Dünya maymunlarını, kuyruksuz büyük maymunları ve insanı içine alan Primat takımı, yeryüzünde ilk kez Paleosen olarak adlandırılan üçüncü zamanın ilk evresinde görülmeye başlar. Eosen dönemde Prosimianlar yaygınlaşırken, günümüz Eski ve Yeni Dünya maymunlarının ataları Oligosen dönemde varlık göstermeye başlamıştır. El ve ayaklarında beş parmağı bulunan, iri beyinli ve ağaç hayatına uyarlanmış olan bu canlılar, kuyruksuz büyük maymunların ve insanların atasal kuşağında da yer almaktadırlar. İnsan ailesine ilişkin ilk fosiller Miyosen adı verilen dönemde Afrika'da karşımıza çıkmaktadırlar. Bu dönemin ortalarında ise Anadolu'nun da içinde yer aldığı Avrasya'ya yayılarak çeşitlenen Hominoidler, insan ve insansıların kökenini oluşturmuşlardır. İlk hominidler veya insansılar, Afrika kıtasında yaklaşık 7 milyon yıl önce ortaya çıkmışlardır. İlk insansılar Afrika'nın doğusunda, güney-kuzey doğrultulu olarak uzanan Rift Vadisi'nin çevresindeki alanlarda rastlanan Australopiteklerdir. Dik duruşa dayalı bir hareket sistemine sahip olmasına karşın küçük beyinleri, iri çene ve dişleri, uzun kolları ve eğik parmakları gibi özellikleriyle Australopitekler, alet üretme

[12] Erdal, 2012, 112

yetisinden uzak görünmektedirler. Bu nedenle, insan cinsine dâhil edilmemekte, hominid yani insansı olarak anılmaktadırlar. Hominidlerden insana geçiş süreci, yaklaşık 2,5 milyon yıl önce iri beyni, küçülmüş çene ve dişlere sahip olan, dahası yontuk çakıl kültürü olarak adlandırılan taş aletleri üreten Homo habilis ve Homo rudolfensisler bilinen ilk insanlardır yani Homo cinsinin ilk üyelerinin ortaya çıkması ile gerçekleşmiştir.. İnsan (Homo) cinsine dâhil edilen bu türler Homo ergaster ve Homo erectus'a evrimleşerek Afrika dışına yayılmışlardır. Avlanmayı bilen ve ateşi bilinçli olarak kullanan bu insanlar, el baltalarının yaygın olduğu Alt Paleolitik kültürlerini de yaratmışlardır. Homo antecessor ve Homo heidelbergensisler tarafından da sürdürülmüş bu alet yapma biçimi ya da kısaca alet kültürü, ancak Neanderial olarak adlandırılan insanlarca Orta Paleolitik dönemde değişmiştir. Mağarada yaşayan Neanderialler yonga aletleri üretmişler, ölülerini gömmüşler ve hayvan postlarıyla giyinmişlerdir. DNA analizleriyle körelmiş bir evrimsel dal olarak kabul edilen Neanderiallere karşın, 200 bin yıl önce ortaya çıkan Homo sapiensler, doğrudan atamız olarak kabul edilmektedir. Dilgi aletler, olta, zıpkın, mızrak, ok ve yay gibi birçok aletin gündelik yaşamda kullanılmaya başladığı Üst Paleolitik kültürünü yaratan Homo sapiensler, ayrıca mağara resimleri, Venüs heykelcikleri, takılar gibi objelerle estetik eserler de üretmişlerdir. Bu nedenle yalnızca biyolojik değil düşünsel açıdan da günümüz insanına benzerlik gösterirler.

Evrim süreci, belirli mekanizmalarla ilerleyen bir karaktere sahiptir. Evrim mekanizmaları, genel olarak, canlılar üzerinde sürekli veya aralıklarla etkili olan doğa yasalarıdır. Bunların başlıcaları doğal seçilim, yapay seçilim, cinsel seçilim, akraba seçilimi, gen akışı (göç), genetik sürüklenme, mutasyonlar, yatay gen transferi ve virüsler şeklinde sıralanmaktadır. Doğal seçilim, yapay seçilim, cinsel seçilim ve akraba seçilimi, evrimin seçici/eleyici mekanizmaları arasında yer almakta, gen akışı ve mutasyonlar çeşitlilik mekanizmaları olarak tanımlanan grupta sayılmakta, genetik sürüklenme ise, duruma göre ikisine de dâhil edilmekle birlikte, bir nevi çeşitlilik mekanizması kabul edilmektedir. Evrim mekanizmalarını kısaca tanımlamak gerekirse;[13] *doğal seçilim* doğada, yaşadıkları ortama en uyum sağlamış olan canlıların hayatta kalmaları ve üremeleri sonucu kendilerindeki avantajlı genleri yavrularına aktarabilmelerine denir. Bu mekanizma sayesinde, aynı doğada, aynı ortama

[13] www.evrimagaci.org.

uyum sağlayamamışlar ölürler veya üreyemezler. Bunun sonucunda da "elenmiş" olurlar. *Yapay seçilim*, insanların bilinçli ve amaçlı olarak bir organizmanın belli özelliklerini seçmesi ve kontrollü olarak yetiştirmesi sürecini anlatır. İnsan eliyle hangi hayvan ya da bitkinin üretileceğine karar verildiği yapay seçilimin aksine, doğal seçilimde ne tür varyasyonların ve genlerin gelecek nesillere aktarılacağını çevre veya doğa şartları belirler. Cinsel seçilim ise dişilerin erkekleri, erkeklerin de dişileri belirli özellikleri dâhilinde seçme eğilimlerini açıklamaktadır. Örneğin kuşlarda, güzel ötüş, parlak renkler, en güzel yuva yapmak gibi özellikler seçici olmaktayken; insan türünde zekâ, çalışkanlık, iyi huyluluk gibi faktörler seçim sebebi olabilmektedir. Buna ilaveten insan türünde yapay seçilimin biçimlenmesinde ve tercih önceliği oluşturmasında kültürün etkisi vardır. *Gen akışı*, temel olarak, henüz aralarında türleşme gerçekleşmemiş, yani aynı türlere mensup ancak normal olarak birlikte yaşamayan bireylerin, yaşam alanlarının birbirine yakın olmasından ötürü birbirleriyle üremeleri, birbirlerinin alanlarına geçmeleridir. *Genetik sürüklenme*, belirli özellikleri temsil eden genlerin frekanslarının, rastlantısal olarak değişmesi ve *mutasyon*, radyoaktif ışınımlar, mutajenler veya DNA'nın normal işleyişi sırasındaki işlevsel hataların etkisi altında bir molekülün veya atomun elektronik yapısının değişmesiyle, kimyasal özelliklerinin değişmesi ve bunun sonucunda bağ kurduğu atomların cinslerinin farklılaşması olarak tanımlanmaktadır.

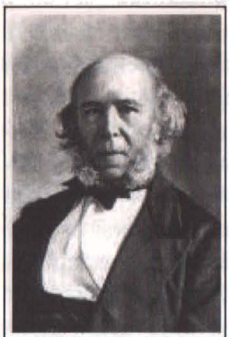
Fiziksel antropoloji ve genetik biliminin verileri bugünkü insanın ortaya çıkışı ve evrim süreçleri ile ilgili sürekli ve yeni, birtakım sonuçlar ortaya koymaktadırlar. Kültürel antropoloji ise, bu evrimsel gelişmeye eşlik eden davranışsal değişiklikleri saptamaya çalışır. Avrupa ile sınırlanan arkeolojik bulguların insanoğlunun kültürel yolculuğunu açıklama kapasitesi, Avrupa-dışı bölgelerin keşfedilmesi ile önem kaybetmiştir. Avrupa-dışı arkeolojik bulgular, insanın kültürel yolcuğunun Avrupa'daki örneği ile açıklanamayacak ölçüde karmaşık olduğunu göstermiştir. Bilim adamları kültürel gelişimin birikimsel bir süreçle mi, yoksa köklü değişikliklerle mi gerçekleştiği noktasında hemfikir değildir. Bununla beraber bugünkü insanın ortaya çıkışı hakkında biyolojik/zihinsel ve toplumsal görüş olmak üzere iki karşıt görüş yaygın kabul görmektedir[14]:

---

[14] **Lewin,** R. (1999), **Modern İnsanın Kökeni**, Çeviri: Nazım Özüaydın, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, İstanbul: Pro-Mat Basım Yayın, s.148-149.

Bunlardan ilki Richard Klein'in insanın davranışsal dönüşümünü, zihinsel yeteneğindeki uzun, biyolojik atılım sürecinin son evresinde gerçekleştiğini savunan düşünceye dayanır. Son atılımın önemi, insanın kültürel değerler yaratmaya yönelik bu yeni yeteneğini uyum sağlayıcı bir donanım olarak görülmesinde yatmaktadır. Buna karşın, Olga Soffer'in savunduğu ikinci görüş, toplumsal dokuyu insanın kültürel gelişiminin ardındaki itici güç olarak görmektedir. Soffer, Kuzey Avrasya'daki Orta ve Üst Paleolitik dönem arasındaki farklılıkların dişe karşı dilginin (blade) ya da başka araçların yaratılmasında değil, ekonomik ve toplumsal ilişkilerdeki çarpıcı değişikliklerde yattığını ifade etmektedir. Ona göre arkaik insanla bugünkü insan arasında yetenek farkı değil başarı farkı vardır ve kültürel evrimin temelinde bu fark yatmaktadır. Bu düşünce tüm zamanlarda aynı potansiyele sahip insan varlığının, toplumsal koşulların zorlamasıyla kültürel olarak geliştiği savından hareket etmektedir. Bu görüş Ofer Bar-Yosef'in nitelik açısından tarım, endüstri ya da teknolojik devrim gibi yeni ve daha karmaşık şeyler yapan insanın temelde aynı insan olduğu savıyla desteklenmektedir. Modern insanın davranışlarının kökenine odaklanan bu iki karşıt bakış açısı en yakın atalarımızı iki farklı sebeple arkaik olarak nitelendirmektedir. İlkinde atalarımız daha karmaşık davranış biçimleri geliştirecek zihinsel yetenekten yoksun oldukları için, ikincisinde ise, bugünkü insan davranışını başlatan kültürel devrimi henüz gündeme getirmedikleri için arkaiktirler. Bu iki karşıt görüş açısının arasında kalan ve insan davranışının tek yönlü değil çok yönlü bir nitelik taşıdığını ve bu sebeple karmaşık bir örüntüye sahip olduğunu savunan üçüncü görüşe göre ise, farklı biyolojik ve davranışsal özelliklerin, günümüzde birbiriyle ilişkili görünse bile, işlev ve zaman açısından ayrı köklerden gelmiş olma olasılıkları daha yüksektir. Lawrence Straus, her yerde, hatta Batı Avrupa gibi dar bir bölgede bile tek geçiş sürecinin söz konusu olmayacağını, Üst Paleolitik taş alet teknolojisi ve tipolojisi, kemik/geyik boynuzu aletler, büyük çapta avcılık, süsleme ve sanatı kapsayan tek bir 'paket' olmadığını, bu unsurların (tamamı zorunlu olmamakla birlikte) bazılarının farklı zaman ve yerlerde çeşitli birliktelikler halinde bulunabileceğini, değişen koşullar ve bunlara uyum farklılıkları konusunda her bölgenin kendine özgü tarihi olduğunu ileri sürmektedir.

Antropoloji biliminin, her biri birbirinden konu ve yöntem bakımından oldukça farklı üç alana, tarih, sosyoloji ve biyolojiye dayalı karakteri, antropolojik kuram ve yaklaşımlarındaki çeşitliliğin başlıca

Herbert Spencer

sebebi olarak kabul edilmektedir. Özellikle, evrim gibi çok boyutlu konularda, bu disiplinler bünyesinde, örneğin Darwin'in kuramı gibi bir gelişme olduğunda eskilere tepki olarak yeni okullar, metodolojik eğilimler ve tercihler ortaya çıkarak kısa sürede teorik ve ideolojik akımlara dönüşmektedir.[15] Bu akım veya okullardan en başta geleni Evrimciler (Evolüsyonistler), 19. yüzyıl antropologlarının büyük çoğunluğunun 'evrimci' olmasısebebiyle (Morgan, Spencer, Tylor, Bachofen Maine ve Marx gibi) antropolojinin gelişmesinde evrim düşüncesinin etkili olmasında önemli rol oynamışlardır. Onlar, insanlar arasındaki çeşitliliği sosyal/kültürel farklarla açıklıyorlar, kültürel farkların nedeni sorulduğunda evrimci açıklamalara başvuruyorlardı. Evrimci düşünürlerden bazıları sosyal/kültürel evrimi ırk, din, aile, ekonomi ve iş bölümü gibi bir kurum ya da değişkenle açıklamaya çalışıyorlardı. Bu teorilerden hepsine egemen olan ana fikir sosyal gelişmedir; sosyal kurum ve davranışların 'ilkel'den 'uygar'a doğru dönüşmesidir ve ilkellikten uygarlığa doğru genel ve kaçınılmaz bir evrimin var olduğudur. Evrimcilerden kimi (Spencer gibi) sürecin doğrusal, ötekiler ise paralel olabileceğini ileri sürmüşlerdir. Evrimci okulun üyeleri çeşitli toplumları ve evrim çizgisi veya merdiveni üzerinde farklı nokta veya basamaklara yerleştirmişlerdir. Onlara göre, toplumlar veya insanların birbirinden farklı olmasının nedeni, ulaşmış bulundukları evrim aşamalarının değişik olmasıdır. Evrimciler bir veri olarak kabul ettikleri evrimin nedenini bulmak için tarih veya karşılaştırma yöntemi kullanmışlar, sosyal/kültürel gelişmenin tarihi yörüngesini çizmeye çalışmışlardır Güvenç'e göre;[16] evrimciler gerçekten var olup olmadığını sormadan, genel bir veri olarak benimsedikleri evrimin nedenlerini göstermeye çalışmışlardır. Oysa 20. yüzyıl sosyal bilimcisinin aynı fenomene verdiği isim sosyal/kültürel değişmedir. Ekonomistler, idareciler ve politikacılar kalkınma ve gelişme kavramlarını tercih ederler. Aslında, değişme bütün bu kavramları içine almaktadır.

[15] **Güvenç,** B. (1979), **İnsan ve Kültür,** 3. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi, s.74-75
[16] **Güvenç,** B. (1976), **Sosyal ve Kültürel Değişme,** Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, s.1-4

4.4. Sosyal Evrim

Auguste Comte

Sosyolojik açıdan evrimci yaklaşım, gelişmiş ve gelişmemiş toplumlar arasında karşılaştırma yapmakta, gelişmişlik kavramını gelişmemişlik üzerinden tanımlamaktadır. Avrupa toplumları evrim sürecinde ulaşılabilecek en üst, mükemmel bir toplum, bir başka deyişle model olarak ele alınır. Batı Avrupa toplumları ve diğer toplumlar arasında karşılaştırma yapılır. Evrimci yaklaşım, etnosantrik -diğer toplumların belli bir toplum kültüründen hareketle ele alınması ve bunun sonucunda belli yargılarda bulunulması ve Avrupa merkezci bir bakış açısına sahip olmakla eleştirilmektedir. Yeşildal,[17] evrimci yaklaşımın sosyoloji açısından Comte'un pozitivist bilim anlayışı ile başlayan süreçte, Darwin'den etkilenen Spencer ve Durkheim ile temsil edildiğini ifade etmektedir. Buna göre Comte, fen bilimlerinden aldığı statik ve dinamik kavramlarını sosyolojiye uyarlayarak sosyolojiyi toplumsal statik ve toplumsal dinamik olarak ikiye ayırmıştır. Toplumsal statik, toplumsal düzenin; toplumsal dinamik ise toplumsal değişmenin incelenmesidir. Comte toplumsal değişmeyi, evrimci ve ilerlemeci bakış açısıyla açıklar. Comte'a göre, değişmenin belirli bir yönü vardır ve her toplum daha önceden belirlenmiş aşamalardan geçerek ilerler. Bir önceki aşama, bir sonraki için gerekli olan ön koşulları sağlar ve etkiler. Daha sonra gelen aşamalar öncekilerden farklıdır. Comte'un toplumsal değişme anlayışı teolojik, metafizik ve pozitivist olmak üzere üç aşamadan oluşur. Bu aşamalardan her biri ideolojik düzeyde olan değişimleri ifade eder. Zorunlu hareket olarak tanımladığı teolojik aşamada mitolojik, geçiş evresi olarak tanımladığı metafizik aşamada ise teolojik ve felsefi düşünceler hâkimdir. Pozitivist aşamada ise artık bilimsel akıl hâkimdir. Comte'a göre bütün toplumlar sırasıyla bu aşamalardan geçecek ve sonunda en mükemmel aşama olan pozitivist aşamaya geleceklerdir.

Bir diğer evrimci yaklaşımcı Spencer, biyolojik organizmalar ve toplumların büyüme aşamaları arasında benzerlik olduğunu iddia eder. Darwin'in Türlerin Kökeni isimli çalışmasından etkilenen Spencer'a göre evrim, basitten karmaşığa doğru bir ilerleme sürecidir. Bu süreç içinde

[17] **Yeşildal,** H. (2012), **Toplumsal Değişme ve Küreselleşme, Sosyolojiye Giriş,** Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, s.59

yapısal olarak farklılaşan parçalar, artan oranda karşılıklı bağımlı hâle gelirler. Bu ise parçalar arasında bütünleşmenin artmasını ve parçaların işlevlerinin farklılaşmasını sağlar. Böylece işlevlerin ve yapıların farklılaşarak bir üst düzeyde bütünleşmeleri ile evrim gerçekleşmiş olur. Bu durum diğer toplumlarla olan rekabet durumunda önemli bir avantaj sağlar. Toplumlar farklı doğal ortamlarda yerleştikleri ve farklı şartlar içinde varlıklarını sürdürmeleri sebebiyle yaşamak için verdikleri kavga da farklı olacaktır. Zengin doğal çevrede yerleşmiş olan toplumlarda, nüfus yoğunluğu daha fazla olur, uzmanlaşma ve işbölümü daha üst düzeyde gerçekleşir. Politik olarak da güçlü olan bu toplumlar, güçlü bir orduya da sahip olurlar. Durkheim ise, geleneksel ve modern toplum karşılaştırmasını kullanarak toplumsal değişmede en önemli faktörün işbölümü olduğunu söyler. Ona göre, evrim süreci mekanik dayanışmadan organik dayanışmaya geçiştir. Benzerliğe dayalı ve küçük olan toplumlardan, nüfus yoğunluğu ve farklılaşmanın arttığı toplumlara geçiş sürecinde işbölümü toplumsal düzeni yeniden kurmaktadır. Sosyolojide klasik organizmacı yaklaşımdan farklı olarak gelişen sosyo-biyolojik yaklaşımın temel sayıltıları, iki ayaklı canlı olarak insanın evriminde genlerin, öğrenmenin ve doğal seçilimin önemi üzerinde odaklanmaktadır. Sosyolojik düşüncenin biyoloji üzerinden geliştirildiği bu yaklaşım insan evrimini, Darwin'in doğal seçilim ilkesine dayanarak tüm sosyal olayların temeline biyolojik kabullerin konmasıyla karakterize edilmektedir.[18] Hayvanların uyarlanmasıyla ilgili genel kuram insanlar için geçerli kılınmıştır.

İnsanın biyolojik bir varlık olduğu kadar sosyal bir varlık olduğu gerçeği, evrimci teorinin sosyoloji üzerinde etkili olmasına ve bunun sonucu olarak biyoloji ile sosyoloji arasında paralel düşüncelerin oluşmasına sebep olmuştur. İnsan evrimi çeşitli yönleri ile farklı bilimlerce ele alınırken sosyo-biyolojik yaklaşım gibi kesişim alanları oluşturan teoriler de geliştirilebilmiştir. Bununla beraber sosyoloji ve biyoloji literatüründe ortaklaşan kavramlar ön plana çıkmıştır.

Örneğin biyoloji literatüründe kültür kavramı, toplumsal hayvanlardan oluşan bir grubu tanımlayan davranış biçimleri, tercihler ve hayvanların faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan ürünlerin toplumsal yolla aktarıldığı bir sistem olarak tanımlanır. Kültürel evrim ise toplum içinde

---

[18] **Burcu,** E. (1998), **Evrimci Teorinin Sosyolojik Düşünce Üzerindeki Etkileri ve Sosyobiyoloji,** Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Haziran, C.15, sayı:2, s.185

toplumsal yolla aktarılan tercihler, davranış biçimleri ya da davranışlarla ortaya çıkan ürünlerin zamanla değişen doğası ile frekansı olarak tanımlanmaktadır.[19] Farklı ele alışların gelişmesiyle evrimsel biyoloji, bireyler arasındaki bütün kalıtsal farklılıklardan sadece DNA'nın sorumlu olduğu görüşü günümüzde insanların kafasında oldukça yer etmiş olsa bile, artık DNA dışında dikkate alınması gereken faktörleri sıralamaktadır. Evrimi dört boyutlu bir süreç olarak bu yaklaşıma göre, DNA ile birlikte evrim sürecine etki eden faktörler; epigenetik kalıtım sistemleri (genleri aktivize ve pasifize eden olaylar zinciri dışında hücrelerdeki bellek sistemi), davranışsal kalıtım sistemleri ve simgesel kalıtım sistemleridir. Bu şekilde evrimin gen dışındaki üç boyutu da tamamlanmakta ve eksiksiz bir evrim anlayışı oluşturulmaya çalışılmaktadır.[20] Evrimsel sürecin biyolojik ve sosyolojik yönlerinin birbirlerini tamamlama gereği, çok boyutlu teorileri destekler nitelik göstermekte, insanın tüm yönleri ile bir bütün olduğu gerçeği tek yönlü ele alışları zayıflatmaktadır.

İnsanın kültürel gelişiminin nasıl başladığı sorusuna Gehlen[21] insanın sosyal düzene istikrar kazandırması sayesinde ilkel kültürlerin oluşmaya başladığı cevabını verir. Kabile fertlerinin karşılıklı ilişkilerini düzenlemek üzere devamlı kurumlar kurmakla başlayan bu süreç, bitki ve hayvan yetiştiriciliğinin gelişmesiyle devam etmiş, sonrasında yüksek kültürün gelişmesine paralel olarak şehirlerin kurulması, dil ve yazının gelişmesi ile de ileri seviyelere taşınmıştır. Alet yapma becerisinin gelişmesi ise, teknik ve kültürel evrim arasındaki güçlü ilişkinin başlangıcını teşkil etmektedir. Sonrasında buhar makinesi ve motorun keşfi gibi dönüm noktaları sayesinde kültürel evrim, biyolojik evrime oranla hızını büyük ölçüde artıracaktır. Milyon yıllarla ölçülen evrim sürecinde biyolojik ve kültürel evrimin çok uzun süre karşılıklı ilişki ve etkileşim içinde geliştiğini söylemek mümkündür. Australopitek adı verilen ilkel türün yaşadığı çağlarda, insanoğlunun öğrenme gücü ve kapasitesi kültürel evrimin hızını sınırlandırmıştır. Bu çağlarda merkezi sinir sistemi dil öğrenmeye elverişli olanlar, dil öğrenmede geri kalanlara karşı üstünlük sağlayıp, kültürel evrimi dil vasıtasıyla gerçekleştirmişlerdi. Çünkü dil aracılığıyla atalarının bilgilerini, yaşantılarını ve törelerini, kısaca

---

[19] **Jablonka,** E., **Lamb** M.J. (2011), **Evrimin Dört Boyutu**, Çev. Mehmet Doğan, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, s.165.

[20] Jablonka, Lamb, 2011, 15.

[21] **Gehlen,** A. (1954), **İnsan,** İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası, s.33

kültürlerini aktarıp öğrenebiliyorlardı. Bu durum, kültürel evrimde, öne geçen insanların, geride kalanları sömürmesine ve hatta bazı durumlarda ortadan kaldırmasına sebep oldu. Böylece doğal seçilim kadar kültürel seçilim de insanoğlunun varlığını ve yazgısını etkilemeye başladı. Bu iki boyutlu ayıklanma yoluyla güçsüzler elendi, güçlüler çoğaldı. Kültürel evrimin ilk aşamasında biyolojik ve kültürel gelişme arasında hayati bir ilişki vardı ancak Kro-Magnon insanının ortaya çıkışı ile bu etkileşim değişti. Son 25-30 bin yılda kültürel evrim hızlandı, buna karşın biyolojik yapıda dile getirilebilir bir değişim gözlenmedi. Bu açıdan, kültürel evrim biyolojik evrimin yerini alıyormuş görüntüsü çizmekte, uzun bir süredir doğanın koşullarına karşı kendisini kültürü ile savunma konusunda başarılı görünmektedir.[22] Kültür kavramının içeriğini oluşturan somut değişkenler ve kültürel değişimin her toplumun kendine has karakteri içerisinde belirlenmesi ise konunun farklı boyutlarını teşkil etmektedir.

İnsan evriminin gerek biyolojik gerekse kültürel açıdan tamamlanmış olduğunu söylemek mümkün değildir. İnsanın biyolojik evriminin durmuş gibi görünmesi, onun kültürel evrime göre oldukça yavaş oluşuyla ilgilidir. Artık insan evrimi sürecinde en uygunun belirlenmesinde kültürün sağladığı şartlar daha etkilidir.[23] Ve insan toplumları gelenekselden modern topluma dönüşmekle kalmamış, tüketim kültürünün gelişmesiyle yeni değişim olanaklarını oluşturmuştur. Dünyanın denetlenemez çeşitliliği ve öngörülemez alternatiflerin varlığı evrimsel süreçte modern dünyadaki dönüşümlerin sebepleri olmaya devam edecektir. Küreselleşme yeryüzünün bütününde genelleşmiş antropolojik[24] ve sosyolojik değerlendirmeleri mümkün kılmakta, insanın evrim serüveninde kültürel benzeşmeler artık, ayrışmalardan daha belirleyici rol oynamaktadır. Her ne kadar sosyal değişme kavramı sosyal evrime tercih edilmeye uygun gibi görülse bile,[25] evrim kuramlarının açıklama kapasitesini artırması sosyolojik evrim fikrinin reddini zorlaştırıyor görünmektedir.

---

[22] **Güvenç,** B. (1993), **Antropoloji,** Ed. Merih Zıllıoğlu, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, s.20

[23] Türk, 1996, 307

[24] **Augé,** M. (2012), **Çağdaş Dünyaların Antropolojisi,** Çev: Hülya Uğur Tanrıöver, Ankara: Dipnot Yayınları, s.197

[25] **Boran,** B.S., **Sosyal Evrim Meselesi**, http://dergiler.ankara. edu.tr/ dergiler/26/1262/14501.pdf, E.T. 21.12.2013, s.65

Yararlanılan Kaynaklar

Augé, M. (2012). **Çağdaş Dünyaların Antropolojisi,** Çev: Hülya Uğur Tanrıöver, Ankara: Dipnot Yayınları.

Boran, B.S., **Sosyal Evrim Meselesi,** http://dergiler.ankara. edu.tr/ dergiler/26/1262/14501.pdf, E.T. 21.12.2013

Burcu, E. (1998). **Evrimci Teorinin Sosyolojik Düşünce Üzerindeki Etkileri ve Sosyobiyoloji,** Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, Haziran, C.15, sayı:2, 175-186.

Demirsoy, A. (1989). **Yaşamın Temel Kuralları,** Cilt 1. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Demirsoy, A (1991). **Kalıtım ve Evrim,** Ankara: Meteksan Yayınları.

Evrim Mekanizmaları, www.evrimagaci.org/makale/107, E.T. 02.01.2014

Gamlin, L. (1999). **Evrim,** Çev. Aksu Bora, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara: Semih Ofset.

Gehlen, A. (1954). **İnsan,** İstanbul: Edebiyat Fakültesi Matbaası.

Güvenç, B. (1976). **Sosyal ve Kültürel Değişme,** Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Güvenç, B. (1979). **İnsan ve Kültür**, 3. Basım, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Güvenç, B. (1993). **Antropoloji,** Ed. Merih Zıllıoğlu, Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Hançerlioğlu, Orhan. (1989). **Felsefe Sözlüğü**, İstanbul: Remzi Kitabevi.

İnsanın Canlılar Dünyasındaki Yeri (2012). Web üzerinde www. insanbilimi.com/2012/12/insann-canllar-dunyasndaki-yeri.html, E.T. 05.01.2014

Jablonka, E., **Lamb** M.J. (2011). **Evrimin Dört Boyutu**, Çev. Mehmet Doğan, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

Lewin, R. (1999). **Modern İnsanın Kökeni**, Çeviri: Nazım Özüaydın, Tübitak Popüler Bilim Kitapları, İstanbul: Pro-Mat Basım Yayın.

Mcneil, W.H., (2013). **Dünya Tarihi,** Çev. Alâeddin Şenel, 15. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.

Smith, A.D. (1996). **Toplumsal Değişme Anlayışı,** Ankara: Gündoğan Yayınları.

Türk, H., (1996). **Kuramsal Yaklaşımlar Işığında İnsanın Biyokültürel Evrimi,** Ankara: Bilim Yayınları.

Yeşildal, H. (2012). **Toplumsal Değişme ve Küreselleşme, Sosyolojiye Giriş,** Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Bölüm 5

Mustafa Talas[1]

UYARLANMA

5.1. Uyarlanma
5.2. Uyarlanma ile Keşif ve İcatlar Arasındaki İlişki
5.3. Avcı-Toplayıcılık Dönemi
5.4. Göçebe Bahçıvanlık Dönemi
5.5. Tarım Toplumu Dönemi
5.6. Endüstri Toplumu Dönemi
5.7. Küreselleşme Döneminde Uyarlanma
5.8. Uyarlanma Bir Kültürel Gelişim Meselesidir
Yararlanılan Kaynaklar

[1] Prof. Dr., Niğde Ö. Halisdemir Üniversitesi

UYARLANMA

Bütün insanlık tarihi değerlendirildiğinde görülebilecek en önemli şeylerden bir tanesinin insanların temel probleminin hayatta kalmak olduğu çok büyük rahatlıkla söylenebilir. Tarih sahnesine çıkıldığı andan bugüne kadar, insanoğlunun devamlı olarak, hayatta kalmak için belirli bir mücadele içerisine girmek durumunda olduğu açıktır. Hayatta kalma mücadelesi sürerken, insanlar, çeşitli problemlerine çözümler getirmektedirler. Beslenme, barınma, güvenlik vs. gibi insanların temel problemlerinin[2] belirli çabalar sonucunda çözülebildiğini ifade etmek mümkündür.

Belirtilen bu problemleri, insanlar, çözmek mecburiyetindedirler. Çünkü eğer, çözüm söz konusu olmazsa varlıklarını sürdürebilme şansları olmayacaktır. Hayatta kalma problemlerine getirilebilecek çözümleri ile ortaya çıkan duruma uyum sağlama ya da uyarlanma (adaptasyon) denilmektedir.

Uyarlanma ile ilgili olarak, tarihsel süreç içerisinde, insanlığın izlediği yol esnasında meydana gelebilecek hayatta kalmak için gerçekleştirilen çözümler meselesini sekiz başlıkta değerlendirmek mümkündür. Öncelikle uyarlanmanın ne anlama geldiği, sonra bu uyarlamanın üzerinde en önemli etkiye sahip olan keşif ve icatlar, daha sonra ise uyarlanmanın aşamaları değerlendirilecektir. Son olarak da, sonuç yerine geçebilecek şekilde, uyarlanmanın bir kültür meselesi olduğu tezini savunan son alt başlığı ele almak mümkün olacaktır.

---

[2] **Güvenç,** Bozkurt (1991). **İnsan ve Kültür,** İstanbul: Remzi Kitabevi, ss. 203-215.

Buna göre, öncelikle, uyarlanmanın ne olduğuna bakmak gerekmektedir.

5.1. Uyarlanma

İnsan, yaşayan bir organizma olarak biyolojik ve toplumsal bir varlık olarak da kültürel uyarlanma ile yaşamını düzenleyen veya yeniden organize eden bir varlıktır.

Uyarlanma, organizmaların çevreye uyum gösterme sürecine verilen addır. Bu süreç, yalnızca organizmaların kendilerinde değil, aynı zamanda, çevrelerinde de değişime neden olur. Böylesi bir devingen etkileşim, insanlar da dâhil, bütün yaşam türlerinin sürekliliği açısından gereklidir.[3]

Uyarlanma, insanın, çevreye sağladığı uyumla beraber yeni yaşamsal ve mekânsal çevreler yaratması demektir. İnsan biyolojik yapısıyla bağlantılı olarak fiziki koşullarını kendi beklentisine uygun hale dönüştürmektedir. Söz gelimi sıcak bir bölgede eğer yaşamını sürdürüyorsa, cildinin rengi hemen değişim göstermektedir. Elbette, bu süreç, çok uzun bir zamanda meydana gelen bir değişimdir. Bütün diğer canlılarda olduğu gibi, insanın da, doğal çevreye uyumu yavaş yavaş söz konusu olmaktadır.

İnsanlar uyarlanmanın buraya kadarki yönleri ile diğer canlılar ile benzer kaderi paylaşırken, bu noktadan sonra, uyarlanma konusunda farklı durumlarla karşı karşıya kalmaktadır. İnsan, diğer canlılardan akıl ve zekânın etkisindeki uyarlanması ile esaslı bir biçimde ayrılmaktadır. Uyarlanma sürecinin etkisiyle, insan beyni büyümüş olup zekâsı da artmıştır. İnsanlar, beyinlerinde yeterli gelişmeler sağlandıktan sonra, etraflarını kendi çıkarlarına göre tesis edecek araçlar ve şartlar geliştirmeyi başarmışlardır. İnsan beyninin farklı özelliklerine bağlı olarak sembolik düşünme yeteneği gelişerek diller ortaya çıkarılmıştır. Bu da, insanoğlunun biyolojik olarak diğer canlılardan donanım bakımından dezavantajlı konumda olmasına rağmen, çoğu zaman aldığı tedbirlerle bu sakıncaları bertaraf edebilecek çözümler geliştirerek uyum sağlama yolunu seçmiş olduğunu ortaya koymaktadır. İleri düzeyli işlevlere sahip giysiler, soğuk

---

[3] **Haviland,** William A.-Prıns, Harald E.-Walrath, Dana-Mcbrıde, Bunny (2008). **Kültürel Antropoloji**, Çev. İnan Deniz E. Sarıoğlu, İstanbul: Kaknüs Yayınları, s. 318.

ve sıcağa karşı tedbirler içeren binalar, araçlar ve ortamlar oluşturmasıyla insanlar, uyarlanmanın çeşitli gelişmiş biçimlerini ortaya koyabilmektedirler. İşte insanın diğer varlıklardan bir anlamda üstün yanı da, insanın yaşamını çevreyi kendi çıkarları doğrultusunda yeniden tesis etmeyi başarabilmesidir.[4]

İnsanlar, yaşamlarını sürdürürken kültürel değişimi biyolojik değişmeden daha fazla görebilmektedirler. İnsanlar, ellerindeki kaynaklara ve içinde yaşadıkları çevrenin sınırlamalarına uygun yollar geliştirirler. İnsanlar, bunu kültürel uyarlanma aracılığıyla başarmaktadırlar. Belirli bir çevrede yaşayan insanlar, farklı adet ve gelenekleri birbirlerinden ödünç alarak toplumlarında uyarlanma gerçekleştirirler. Bazı durumlarda uyarlanma başarıldığı takdirde, çok uzun bir süre dayanıklılık gösterebilir. Kısacası, insanlığın kendine has uyarlanma becerisi, insan türünün yaşamını devam ettirmesini temin etmiştir.[5]

İnsan uyarlanmasının en eski ve en evrensel çeşidi yiyecek toplayıcılığıdır. Bu tür uyarlama, genelde, coğrafi hareketliliği gerektiren bir yapıya sahiptir. Dünyanın bazı bölgelerinde, uyarlanmalardan bitki ve hayvanların evcilleştirilmesi gibi örnekleri on bin yıl önce gelişmeye başlamıştır. Bahçecilik/bahçıvanlık daha yerleşik bir yaşama yol açarken, (köyler ve kentler) hayvancılık, otlak ve su bulabilmek için hareketli olmayı gerektirir. Tarımsal hayatın yoğun hale dönüşmesi, farklı işlerde uzmanlaşabilmeyi desteklemiştir. Bu sayede de yetecek miktarda yiyecek üretebilir olmuştur. Bunun sonucunda da, bazı bölgelerdeki kentleşmenin başlangıcı beş bin yıl kadar öncesine rastlamaktadır. Karmaşık ve geniş ölçekli toplumsal örgütler, ortaya çıkan bu değişikliklerin etkisiyle meydana gelmiştir. Günümüze gelindiğinde ise, pek çok defa yemek yemek ve su içmek için diğer etkinliklerin kesintiye uğratıldığını görmekteyiz. Hâlbuki gün boyu aç kalındığında, açlık belirtileri hemen etkisini göstermekte olup; bir ay sürmesi durumunda vücudumuz ortaya çıkan hasarı asla onaramayabilir. Hatta bir haftadan on güne kadar susuz geçen zaman, sizi öldürmek için yeterli olacaktır.

Bu durumlar, uyarlanmaya bağlı olmaksızın geçmiş dönemlerde de varlığını benzer şekilde sürdüren organizmaya has özelliklerdendir. Bu türden gereksinimler insanların ve bütün canlı organizmaların hayatta

---

[4] **Hançerlioğlu,** Orhan (1998). **Ekonomi Sözlüğü**, İstanbul: Remzi Kitabevi, s. 12.
[5] **Haviland**, vd,, 2008, s. 312.

kalmak için karşılamak zorunda oldukları temel gereksinimleri arasındadır. Yiyecek, su, barınak gereksinimleri bunların en başta gelenleri arasındadır.[6] İnsanlar, yalnızca kuru ekmekle yaşamını sürdürmekte zorlanabilir ancak ekmeksiz uzun süre var olamayabilir, yaşayamayabilir. Varlıklar, yaşamlarını sürdürebilmek için su ve yiyecek kaynaklarına düzenli olarak ulaşabilmek, elde etmek ve kullanmak ile ilgili araçlara sahip olmalıdırlar. "Bir aslan av bulamaz hale geldiği, dişleri ile pençeleri yumuşadığı ve sindirim sistemi iflas ettiğinde ölebilir. Ancak insanların benzer sorunlarla karşılaştıklarında bile diğer yaratıklardan çok üstün bir özelliğe, yani kültüre sahip oldukları söyleyenebilir. Eğer et kaynaklarımız azalırsa, soya fasulyesi gibi sebzelere dönebilir ve onları bazı işlemlerden geçirerek et tadında üretilebilir. Hatta midemiz belli yiyeceği sindiremez hale gelirse, yiyecekleri kaynatarak ya da püre haline getirerek sindirimi kolaylaştırılabilir".[7] Bu yönüyle insan, kültür denen varlık sebebinin bir ürünü olarak, öğrendiklerini aktarabilmekte ve geliştirebilmektedir.

Bazı bilim adamlarının uyarlanma ile ilgili izahlarına da bakmak anlamlı olacaktır: "John Benneth, kültürel uyarlanma tanımını iki biçimde ele almaktaydı. Bunların ilki, tikel toplumdaki bireylerin gereksinimlerini karşılamalarını ve kendi sorunlarını çözmelerini sağlayan çok sayıda aynı düzenleme tarafından biçimlendirilmiş uyarlanma stratejileridir. İkincisi uyarlanma süreçleri olup, tikel bir mahalde benzeri stratejilerin yinelenerek uygulamasından kaynaklanan uzun süreli değişmelerdir. İnsanlar, kendi uyarlanma stratejilerinin bilincindeyken yaşadıkları uyarlanma süreçlerinin çoğu kez farkına varmazlar. Bu durum, arkeolog ya da tarih yönelimli etnologlar gibi gözlemci ve analizciler tarafından ortaya çıkarılmıştır. Yahudi Cohen, uyarlanma sürecini bir grubun iktisadi üretim sistemini tanımlamak için kullanmıştır. Kendisi, iki (ya da daha fazla sayıda) birbirinden bağımsız kültür arasındaki benzerliklerin en önemli nedenini, benzer uyarlanma stratejilerini izlemeleriyle açıklanmıştır".[8]

Uyarlanma hakkında verilen genel açıklamalar ardından sonra bu aşamada uyarlanmanın ortaya çıkışında rol oynayan en önemli faktörlerden keşif ve icatlar ile ilgili bilgilere yer verilmiştir.

---

[6] Güvenç, 1991, ss. 203-219.

[7] Haviland, vd., 2008, s. 313.

[8] **Kottak,** Conrad Philip (2008). **Antropoloji,** Ankara: Ütopya Yayınları, ss. 267-268.

5.2. Uyarlanma ile Keşif ve İcatlar Arasındaki İlişki

İnsanlar, teknolojik seviyede meydana gelen gelişmeler sayesinde buluşlar yaparlar. Yapılan bu buluşların bir kısmı daha önceden insan hayatında olmayıp sonradan insan tarafından geliştirilen yapıdadır. Bazıları ise, var olan şeylerin varlığından haberdar değilken haberdar olunmasının sağlanması şeklindedir.[9] Bu iki tür yenilik insanoğlunun akıl ve zekâsının ürünü olarak hayatını kolaylaştıran ve onları rahatlatan yapıdadır. Bu yenilikler, insanın kültürel gelişimini temin ederken, yeni şartlara adaptasyonuna da katkıda bulunmaktadır.

İnsanlar, keşif ve icatlarla yaşamdaki ihtiyaçlarını karşılamak konusunda avantajlar elde ederler. Bu avantajlar ile yaşamları kolaylaşır. Toplumsal yapılarında ilerleme kaydederler. İnsanların ve toplumun ihtiyaçlarında yani yaşamlarında etkili olan faktörlerin yerine getirilmesi konusunda ortaya çıkarılan çözüm getirici yaklaşımlar insanların bütün yaşamlarında değişimleri getirmektedir. Bu sonuçla da, insanların çağlarına, toplumlarına, fiziksel atmosferlerine uyumları söz konusu olur. İşte bu durumda, keşif ve icatlar ile uyarlanma arasında çok yakın ve derin bir ilişki var denilebilir.

Keşif ve icatlarla insanların bulmuş olduğu araçlar, gereçler, yollar ve yöntemler geliştiriliyor ve bu geliştirme de hem yaşamı kolaylaştırıyorlar hem de insanların uyarlanmasına katkıda bulunuyorlar. Öyle ki, uyarlanma sayesinde geliştirilen teknikler, insanların varlık gerekçelerini geliştirip güçlendirirken bazen, çevre koşullarında ve ekosistemde tahribata da yol açacak kadar insanın hareket alanının genişlemesine neden olabilmektedir.

Sözgelimi teknolojideki ilerleme tıp alanında insanların ortalama ömrünü uzatmakta, yaşaması gereken süreleri arttırırken, farklı açıdan bakıldığında, radyoaktif madde salınımını arttırdığı için de doğal ortamdaki insan dışı varlıkların yaşama sürelerine olumsuz etkide bulunabilmektedir.

Yine insan kendi yaşam alanını genişletirken, yaşamasını ve ihtiyaçlarını karşılamakta doğaya acımasız bir saldırı ile istila yöntemini kullanmaktadır. Bunu yaparken kısa vadede kendi adaptasyonuna olumlu

---

[9] **Bozkurt,** Veysel (2011). **Değişen Dünyada Sosyoloji**, Bursa: Ekin Yayınevi, ss. 107-108.

katkıda bulunmaktadır. Ancak, uzun vadeli şartlar açısından da sağlıksız çevrenin bütün canlı sistemin yaşantısını tahrip edecek sonuçlar yarattığını unutmamak gerekmektedir.

Kalp hastalıkları, çeşitli kanserler gibi ölümcül rahatsızlıklar için geliştirilen ilaçlar ve farklı tedavi yöntemleri de, insanın keşif ve icatlarla uyarlanmasına katkıda bulunmasına örnekler olarak öne sürülebilir. Yani, insanın hayatta kalma mücadelesini başarmasına ve ömrünü uzatmasına neden olmaktadır.[10] Bu sonuçlar da, insanların, çok uzun süre sağlıklı olarak yaşayabilmelerine neden olmasıyla uyarlanmaya konu olmaktadır.

Benzer bir biçimde bulunan sentetik gıdalar, açlık ile ilgili sorunları ortadan kaldırıp insanların açlıktan ölmelerine neden olmaktadır. Ancak, obezite ve kanser gibi uzun vadede ortaya çıkacak sağlık sorunlarına ve toplumsal meselelere de neden olmaktadırlar.[11]

Tekerleğin icadı ve yazının buluşundan itibaren ortaya çıkan keşif ile icatların hepsi, insanın doğal şartlardaki güçlüklerle baş ederek hayatta kalma sorunlarını ortadan kaldırmalarına neden olmuştur. Bundan dolayıdır ki, daha fazla örneklendirilebilecek olan keşif ve icatlar ile uyarlanma etkileşiminin çok fazla olduğu söylenebilir.

Verilen bu örneklerin yeterli olduğunu ifade ederek, uyarlanmanın farklı toplum aşamalarındaki görüntülerine avcılık toplayıcılıktan başlayarak devam edilebilir.

5.3. Avcı-Toplayıcılık Dönemi

On bin yıl öncesine kadar, insanların büyük çoğunluğu avcı-toplayıcı şeklinde yaşamaktaydı. İnsanlar, tarihin uzunca bir boyutunda avcı-toplayıcılık biçiminde küçük gruplar halinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Avcı toplayıcı toplumlarda insanlar, hayatlarını hayvan avlayarak ve doğanın verdiklerini toplayarak idame ettirebilme şansına sahiplerdi. Bunu yaparken basit bir teknoloji kullanımı ile küçük göçebe grupları içinde yaşamlarını tasarımlamak durumunda kalmaktaydılar. Az da olsa

---

[10] **Bilton,** Tony-Bonnett, Kevin-Jones, Pip-Lawson, Tony- Skınner, David-Stanworth, Michelle-Webster, Andrew (2009). **Sosyoloji,** Editör: Bülent Özçelik, Ankara: Siyasal Kitabevi, ss. 375-378.

[11] **Koç,** Mustafa (2010) "Yokluk Çokluk: Küresel Gıda Sisteminde Parçalanmış Bütünlük", **Küreselleşme Yerelleşme ve Türkiye** içinde, Editörler: Mustafa Talas-Bülent Kara, Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları, ss. 73-93.

bazı avcı toplayıcı gruplarda daha geniş toplumsal örgütlenmeye rastlanabildiği söylenebilir. Bu tür toplumlarda cinsiyete dayalı bir iş bölümünü bulunmaktaydı. Erkeklerin avcı, kadınların ise toplayıcı şeklinde yaşamlarına devam ettirmek mecburiyetleri bulunmaktaydı. Avcı-toplayıcı toplumlarda insanlar hayatlarını idame ettirebilmek adına avlanacak hayvanlar ve toplanacak bitkiler bulabilmek için sürekli bir yerlerden başka yerlere göç etmek durumundaydılar. Geniş bir alana yayılmış olan bu tür topluluklar, sadece, çok sınırlı düzeyde bulunan uzmanlık alanlarına sahiplerdi. Bu sınırlılık durumu işbölümü düzeylerini de etkilemişti.[12]

Bu tür toplumlarda teknolojik seviye düşük ve kapasite yetersiz olmaktaydı. Modern dünyadaki ekonomik düzene tanık olunma şansı yoktu. Malların üretim, tüketim ve dağıtım düzeni aile içinde gerçekleştirilecek şekildeydi. Zamanla gerçekleştirilen çeşitli icatlar ile avcı-toplayıcılarda değişimler meydana gelmişti.[13]

Günümüzde de, çok az da olsa, avcı toplayıcılıkla yaşamlarını sürdüren çeşitli küçük sosyal gruplar, dünyanın bazı yerlerinde bulunmaktadır. Orta Afrika'da Aka ve Pigme, Güneybatı Afrika'da Buşmen, Avustralya'da Aborjin, Kuzeybatı Kanada'da Kaska ve Malezya'da Barok ve Semai toplulukları dâhil olmak üzere çok az sayıda toplum kalmıştır. Batı kültürünün yayılmasıyla yok edilen bu kültürler dünya nüfusunun içinde çok küçük bir oranı temsil eder hale gelmiştir.[14]

Avcı toplayıcı toplumlar, yürüttükleri faaliyetlerinde, kendilerini aileye bağımlı hissetmektedirler. Yiyeceğin alınması, dağıtımı, üyelerin korunması ve çocukların eğitilmesinden aile sorumlu idi. Bütün toplum üyelerinin günlük hayatı neredeyse aynı olmaktaydı. Avcı toplayıcı toplumun mensubu olan insanlar, zamanlarının büyük bir kısmını, yiyecek aramaya ayırmaktaydı. Bir öğün bittiğinde, hemen diğer öğünün ihtiyacını karşılamak kaygısıyla arayışa başlanırdı. Bireylerin yapacakları işler konusunda, yaş ve cinsiyet büyük bir etkiye sahipti. Toplumdaki bireyler arasında, iş konusunda yoğun bir işbölümü ve uzmanlaşma yoktu. Bir bakıma herkes, elinden geldiği ölçüde ve elinden gelen işi yaşına ve cinsiyetine göre yapmaya çalışmaktaydı.

---

[12] Bozkurt, 2011, s. 135.

[13] Bozkurt, 2011, s. 136.

[14] **Aksoy,** Erdal (2013). "Toplum" **Sosyolojiye Giriş** içinde, Ed: İhsan Çapcıoğlu-Hayati Beşirli, Ankara: Grafiker Yayınları, s. 65.

Avcı toplayıcı toplumlarda çok sistematik olmasa da, belirli bir inanç sistemi de bulunmaktaydı. Yüksek saygınlığa sahip şaman niteliğinde olan ancak diğer toplum üyeleri gibi hayatta kalmak için yiyecek bulmak zorunda olan din adamları bulunmaktaydı. Bir bakıma sosyal eşitliğin hemen herkesi kapsadığı bir düzen içinde yaşama zorunluluğu bulunmaktaydı.

Mızrak, ok, yay ve taş bıçak gibi basit malzemeler avlanmada kullanılmaktaydı. Savaş, avcı toplayıcıların hayatlarında nadir olarak yer almaktaydı. Çünkü çoğunlukla, doğa olaylarıyla mücadele etmek durumunda kalmaktaydılar. Fırtına ya da kuraklık gibi besin maddelerini yok eden doğal afetler, bu dönemdeki insanların mücadele alanlarına daha fazla girmekteydiler. Özellikle, bu tür zorluklar karşısında baş edebilme çabaları avcı toplayıcı toplumların uyum sorununu çözmelerinde son derece etkili olabilmekteydi.[15]

Avcı toplayıcı toplum, doğa karşısında elde edilen kazanımların artmasıyla aşılmış ve yeni bir döneme geçilmiştir. Bu yeni dönem göçebe bahçıvan toplum aşaması ismiyle adlandırılmaktadır. Bu noktada göçebe bahçıvanlığın uyarlanma aşaması olarak anlatımı gerekmektedir.

5.4. Göçebe Bahçıvanlık

Avcı toplayıcı toplum aşamasının bitimiyle geçilen yeni dönem, göçebe-bahçıvan dönemidir. Bu dönemde, insanların yaptığı faaliyetlerin sonucunda ortaya çıkan devrimsel dönüşümlerin doğal bir sonucu insanlar, avcı-toplayıcı aşamasındayken beslenme ürünleri ve barınak malzemeleri arayışı esnasında bulunan yeni potansiyel gıda ve tedarik malzemeleri alanları tespit edince, bilinçsiz gezip dolaşma yerini bilinçli hareketlilik denilen göçe bırakmıştır. Bu aşamaya geçişte, tespit edilen yeni alanlara kolay erişim sağlamada, evcilleştirilen hayvanlar da önemli etken olarak ortaya çıkmıştır. Bu arada alet kullanımı, madenlerin eritilmesiyle gelişme kazandı ve sonuçta bu da ekip biçmeye katkı sağladı. Böylece göçebe bahçıvan dönemi başlamış oldu.

Avcı ve toplayıcı toplumlar aşamasında insanlar, yaşamlarını sürdürebilmek adına, hayvanları evcilleştirip yetiştirmeye ve küçük hacimli toprak parçalarında ekimler yapmaya başlamışlardır. Göçebe dönemdeki

---

[15] **Macıonis,** John J. (2012). **Sosyoloji**, Çeviri Editörü: Vildan Akan, Ankara: Nobel Yayınları, s. 89.

topluluklar, bu ehlileştirilen hayvanlar ve bunların ürünleri ile çok sınırlı düzeyde bitkisel üretim ile hayatlarını idame ettirmekteydiler. Bu aşamadaki pek çok toplum, kırsal ve tarımsal ekonomilerin karışımı biçiminde bir toplumsal yapı özelliğine sahiptir. Göçebe kır toplumlarındaki insanlar, genellikle mevsimsel değişimlere bağlı olarak, farklı yerlerden bambaşka yerlere doğru göç ederler.[16] Bu aşamaya gelmiş olan toplumlardaki insanların yaşam biçimleri, maddi bakımdan avcı ve toplayıcılara kıyasla daha karmaşık bir yapılarının varlığına rağmen, bu insanlar, doğaldır ki, göç etme alışkanlıkları sebebiyle, maddi varlık birikimi yapmaktan oldukça uzak olmaktadırlar.[17]

Göçebe olan bu toplumlarda insanlar, çobanlık yapmak suretiyle günlük yaşamdaki geçimlerini sağlamaya başlamışlardır. Bununla beraber toplumsal yapının sahip olduğu nüfusta artış olmaya, politik ve ekonomik kurumlarda gelişimler meydana gelmeye başlamıştır. Bu bir bakıma, toplumsal ve kültürel yapıda farklılaşmanın meydana gelmesi anlamına gelmekteydi. Bu farklılaşmaya bağlı olarak toplum içerisinde farklı gerekçelerin ortaya çıkışıyla çatışmaların meydana gelmesi söz konusu olmuştur. Üretimde çeşitlilik organizasyonda çeşitliliği getirmiş ve bunun sonucunda ticaretin gelişimi de söz konusu olmuştur. Ekonomi kurumlarındaki bu çeşitlilik toplumsal yaşamın farklı yönlerinde de etkisini göstermeye başlamıştır. Sosyal organizasyonun inanç boyutlarıyla ilgili olarak, bu aşamadaki toplumlarda, birkaç tanrıya tapınılan dini inançlar yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Çok tanrıcılık yani politeizm bu toplumlarda ortaya çıkmıştır. Bitki yetiştirmeye dayalı olan bir üretim sisteminin egemen olduğu toplumlar ise bahçıvan toplumlardır. Bu toplumlar aşaması antropolojik olarak ara kesit örnekleri temsil eder. Bunun nedeni ise, besin kaynaklarında yapılan düzenlemelerle elde edilen kazanımların yani ehlileştirmelerin uzun sürmesidir. Bazen bu kazanımlar, yüzyıllar ya da binlerce yıllık bilgi birikiminin ürünü olmuşlardır. Bu uzun süre içerisinde, insanlar yerleşik bir yaşam düzenine geçmiştir. İnsanlar, bu aşamada, çapa kullanarak yapılan tarımla geçimlerini temin etmekteydiler.[18] Özetle, bu tür toplumlarda var olan kültürel yapı, bahçıvan kültürü özelliği taşımaktaydı.

---

[16] Macionis, 2012, ss. 89-90.

[17] **Giddens,** Anthony (2000). **Sosyoloji,** Çev.: M. Öz, İstanbul: Türkiye İş bankası Yayınları, s. 51.

[18] **Aslan,** Cahit (2010). "Toplum, Tipleri ve Toplumsallaşma", **Sosyoloji** İçinde, Editörler: Feridun Merter-Mustafa Talas, İstanbul: Lisans Yayıncılık, ss. 152-154.

Giddens, tarım toplumlarının çoban toplumlarıyla aşağı yukarı aynı dönemlerde ortaya çıkmış olabileceklerini öne sürmektedir.[19] Ancak, gerçek durumun tarım toplumunun, daha sonraki dönemlere, özellikle toprağa yerleşmeyle bahçıvanlığın daha ileri boyuta ulaşmasıyla söz konusu olabildiğini ortaya koymaktadır.

Avcı ve toplayıcılar belirli bir dönemde, yabanda yetişen ürünleri toplamak yerine, ürünlerini kendileri yetiştirmeyi başarmışlardır. Bu durum, öncelikle, çapa ya da bazı kazı yapmakta kullanılan aletlerin kullanımıyla bahçeciliğin yapılışı biçiminde ortaya çıkmıştır. Ancak yaşanan tüm gelişme ve değişmelere rağmen bu eski dönem kalıntısı üretim sistemlerinin günümüzde tümüyle ortadan kalktığını söyleyebilmek imkânsızdır.

Aslında, bu yeni üretim biçimi bir tür uyarlanma ve aynı zamanda hayatta kalma mücadelesinin sonuçları olarak düşünülebilir. Bu durum, aynı zamanda, geçim şartlarındaki iyileşmeler anlamına da gelmektedir. Çünkü bahçıvanlıkla geçimlerini elde eden insanlar, hem avcı toplayıcılar hem de göçebelerden daha avantajlı ve kazançlı olmaktadırlar. Çünkü bu aşamadaki toplumun insanları göç etmediklerinden daha az giderleri olmakta ve daha düzenli yaşamları olmaktadır.

Bu toplumsal gelişim aşamasında hayvancılığın ya da bahçıvanlığın arasında seçim yapmak konusu, büyük oranda, insanın doğal ortamının özelliğine göre bulduğu çözüme göre değişim göstermektedir. Eğer kurak bir bölge ve yağışın düzenli olmadığı bölge ise, bahçıvanlık yapmak yerine insanların hayvancılığı tercih ettiği ya da göç ederek bölgeyi terk ettikleri, tersi durum söz konusu ve sucul bir alan ise, bu durumda, hayvancılık yerine bahçıvanlığın tercih edildiği görülmekteydi. Bir başka ifadeyle, bahçıvanlıkla geçimlerini temin eden insanlar, mevsimsel değişmeler ya da yağış rejimlerinde meydana gelen değişmelerle göç edip yer değiştirmeyi tercih ederken hayvanları taşımacılıkta kullanabilme avantajlarından dolayı çok daha uzak mesafelere hareket edebilme şansına sahip olmaktadırlar.[20]

Bütün bunlar, insanın yaşamını sürdürebilmek ve neslinin devamlılığını sağlayabilmek amacıyla, çok çeşitli yöntemler geliştirerek, değişen koşullara göre adaptasyon sağlamayı başardığını ortaya koyan örnekler olarak ifade edilecek şeylerdir.

---

[19] Giddens, 2000, s. 53.
[20] Aksoy, 2013, s. 67.

Bu aşamada, meydana gelen çeşitli değişme ve gelişmelerle birlikte, tarımsal üretime dayalı yeni bir dönem başlamıştır. Tarım dönemi de çeşitli yönleriyle daha öncekilerden daha karmaşık bir yapıyı ifade etmektedir. Bu noktada, tarım toplumlarında uyarlanma konusuna bakmak gerekir.

5.5. Tarım Toplumu Dönemi

Göçebe bahçıvan toplumun bahçıvanlık dönemi, aslında tarım toplumunun ilk habercisi gibi bir fonksiyon görmüştür. Tarımdaki ilk teknikler bahçıvanlık aşamasında kendini ortaya koymuştur. Ayrıca bu dönemleri kesin çizgilerle birbirinden ayırmak da pek mümkün görünmemektedir. O sebeple, bunları farklı dönemlerde de olsalar da, birlikte varlıklarını sürdürebilecek hususlar olarak görmek gerekmektedir.

Tarım devrimine Macionis gibi bilim adamları "medeniyetin şafağı" tabirini kullanmaktadırlar.[21] Gerçekten de hareketli ve belirli bir yer tutmamış insan toplulukları tarım devrimi ile toprağa yerleşme yolunu seçmişlerdir. Bir bakıma bu da yerleşik hayata geçmekle başlayan medeniyetin başlangıç noktası anlamına gelmektedir.

Tarım toplumları evresinde bulunan, yeni teknolojik tekniklerle ve geliştirilen yaklaşımlarla tarım alanlarında kullanılan hayvanların gücünden yararlanarak daha çok alanın işlenebilmesine imkân doğmuştur.[22] Sözgelimi, sabanın kullanılması sonucu daha geniş alanlar, ekilemez iken ekilebilir hale dönüşmüştür. Ayrıca bu yeni buluşlar, toprağın verim düzeyinde çok anlamlı artışlar sağlamıştır. Üretimdeki verim düzeyinde elde edilen artış, beraberinde artan uzmanlaşmayı getirmiştir. Yapılan yeni çalışmalar da meslek çeşitliliğini temin etmiştir. Bu meslek çeşitlenmeleri birbirine zıt olma durumu artış kaydeden bir tabakalaşma sistemini ortaya çıkarmıştır.[23] Bunun anlamı tarım toplumlarında eşitsizliğin fazla olması demekti. Özellikle yaşam koşulları açısından üretim araçlarına sahip olan toprak sahipleri ile toprakta çalışanlar arasında çok büyük uçurumlar bulunmaktaydı.[24] Bu da, çoğunlukla, işin doğasında olan bir durum olmaktaydı. Geçimin tarıma bağlı olduğu bu dönemde, şehirler kurulmuş ve sosyal sınıflar da belirginleşmiştir.

---

[21] Macionis, 2012, s. 90.

[22] Aslan, 2010, s. 153.

[23] **Eröz,** Mehmet (1982). **İktisat Sosyolojisine Başlangıç**, İstanbul: Filiz Kit.,s. 335.

[24] **Bahar,** Halil İbrahim (2009). **Sosyoloji,** Ankara: Usak Yayınları, s. 28.

Özellikle bazı aletlerin keşfinden sonra, tarım devrimi gerçekleşmiştir. Toprağın bahçıvanlık için işlenmesinin geliştirilmesi sayesinde, daha geniş kitlelerin ihtiyacını karşılamak için üretim sistemi geliştirilmiş ve buda bir toplumsal devrim oluşturmuştur. Toplumun yapısı yeni buluşlar ile tümüyle değişmiştir. İnsanlar göç ve hareketliliği bırakıp toprağa yerleşerek hayatını idame ettirmeye başlamışlardır. Bir bakıma bu yeni aşama da yeni bir uyarlama olarak ifade edilecek bir özelliğe sahiptir.

İnsanların göçebelik esnasında öğrenmiş oldukları bahçe ziraatçılığı, öncelikle, onları toprağa yerleşmeye alıştırmış ve bu bir anlamda onların hayatlarında, yerleşik hayata adaptasyonunu kolaylaştıran faktör olarak yer tutmuştur. Her aşamadaki ve her yerdeki uyum süreçleri sıkıntılı olduğu gibi bu aşamada da, sıkıntısız bir uyumlu hale geliş olduğunu söyleyebilmek mümkün değildir.

Aslında, belirli bir aşamadan sonra, sık sık göç etmek zorluk içeren ve toprağa yerleşmeden bir ortamda, kültürel anlamda kalıcı eserler bırakılma şansı zor bulunmaktadır. Bundan dolayı insanlar, zamanı gelince ya da gezerek besledikleri üretim araçları niteliğindeki hayvanlarını besleyememek söz konusu olduğunda, toprağa yerleşmek zorunda kalmıştır. Bu zorunda kalışın ürünü olan tarım toplumu, özellikle coğrafi keşifleri yoğunlukla tetikleyen yeni buluşların ürünü olarak aşılmıştır. Tarım toplumun aşılarak yeni bir döneme geçilmesi de devrimsel birtakım değişmelerin ürünüdür. Bu da endüstri devrimidir. Endüstri devriminin yaşanmasıyla toplum tarım toplumundan endüstri toplumuna geçiş ile uyarlanmayı yaşamıştır.

Bu noktada uyarlanmanın yeni dönemi niteliğindeki endüstri toplumu dönemine bakmamız gerekmektedir.

5.6. Endüstri Toplumu

Sanayi devriminin tabii bir sonucu olarak ortaya çıkan endüstri toplumu, endüstrileşmenin/sanayileşmenin yarattığı bir toplum modelidir.

Üretim sistemine buharlı makinaların girişiyle beraber üretimde seri üretime geçilmiştir. Seri üretim ya da otomasyon, sanayi devriminin

bir sonucu olarak sanayileşme hamlelerinin habercisi olmuştur.[25] Bu yeniliklerle beraber kitle için toplu ve seri üretim dönemi gelmiştir. Çok geniş kitlelerin ihtiyacını karşılamak için üretin devreye girmeye başlamıştır. Üretimin bu şekilde geniş kapasiteye göre tasarlamak, daha önceki dönemlerde var olan insan ve hayvan gücüne dayalı enerjinin yerini buhar gücüne dayalı makinalara bırakmasını beraberinde getirmiştir. Bu enerji kaynaklarının nakliyat sisteminde de kullanılmaya başlanması ile birlikte, daha kolay ve pratik bir biçimde yük taşıma sistemlerinin geliştirilmesi söz konusu olmuştur. Kara, hava, deniz ve demiryollarının ulaşımda kullanılmaya başlanması ile ulaşım rahat, kolay, pratik ve ucuz hale gelmiştir.

Günlük yaşamda kullanılan pek çok araç gereç de yaşam koşullarında farklılıklar getirmiştir. Özellikle, küçülerek toplumda ihtiyaçları daha rahat karşılama fonksiyonuna sahip buzdolabı, televizyon, elektrik süpürgesi vs. gibi bazı ev gereçleri.[26] İnsanların bazı problemlerini çözmede endüstriyel gelişmelerin etkisinin yansımaları olarak dikkat çekmeye başlamıştır.

Sanayi devrimi sonrasında sosyal sistemde ve günlük yaşamda artan işgücü talebinden dolayı, kentleşme en önemli toplumsal olgulardan biri olarak yer tutmaktadır. Kentleşme ile birlikte göç, altyapı sorunları, ekonomik sıkıntılar sanayileşmenin en önemli getirilerinden biri olarak uyarlanmanın endüstri dönemindeki boyutları olarak kayıtlara geçmiştir.[27] Sanayi Devrimi sonrasında, artan işgücü talebini karşılamak için köylerden çok sayıda insan kentlere göç etmeye başlamıştır.[28] Bu göç dalgaları, kentlerin ve sosyal yapıların tamamını değişime zorlayınca, bunlar, toplumda var olan sınıflara eklenen sınıfların toplumsal sınıf dengelerini değiştirmesini de beraberinde getirmiştir.[29]

Sanayi devrimi toplumsal yapıyı topyekûn olarak etkilediği için bu etkiden toplumun siyasal sistemi de nasibini almıştır. Siyasal sistemlerde, endüstrileşmenin en önemli getirilerinden biri yönetimin merkeziyetçiliğinin tarz olarak benimsenmiş olmasıdır. Devlet sisteminde, endüstri

---

[25] Bozkurt, 201 l, ss. 27-28.

[26] Bahar, 2009, ss. 28-29.

[27] **Talas,** Mustafa (2008a). **Türkiye'de Sanayi Teşviği Uygulamaları,** İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, ss. 34-44.

[28] Bahar, 2009, s. 29.

[29] Bahar, 2009, s. 29.

toplumu aşamasında, ulus devlet tipik model olarak öne çıkmıştır. Feodal dönemdeki parçalı ve çok başlı yapının endüstri devrimi sonrasında yıkılmasıyla, yasama, yürütme ve yargı organlarıyla modern ulus devletler kendini göstermiştir.[30]

Endüstri toplumunun ekonomik sistemi de büyük oranda üretim odaklı bir ekonomi olarak öne çıkmaktadır.

Toplumsal yapılardaki insanlar, üretime katkıda bulunabilme gücüne göre, refah seviyesini yakalayarak problemlerini çözerek yaşamlarını sürdürmektedirler. Dolayısıyla, bu dönemin uyarlanması da, çoğunlukla kitlesel üretimin çeşitlilik kazanmasıyla varlığını ortaya koymaktadır. İnsanlar, endüstriyel seri üretim ile artan ve çoğunlukla kentlerde yaşamlarını sürdürenlerin ihtiyaçlarını karşılamak kaygısı üzerine ekonomik sistemlerini yerleştirerek yeni koşullara adapte olabilmeyi başarmaktadırlar.

Kitlenin üretimi, tüketimsiz bir anlam ifade etmemektedir. İşte bu üretimin yoğunluğunu karşılayacak tüketim harcamaları yaygınlaştırılmadıktan sonra, üretimin öneminin olmadığının anlaşılması ile gerçekleştirilen yenileştirilmeler endüstri döneminin aşırılaşması ya da aşılmasını getirmiştir. İşte bu bir yeni dönemin ayak sesleri anlamına gelmekte olan bir durumdur.

Çalışmanın bu aşamasında endüstri sonrası toplumun ya da küreselleşme döneminin uyarlanmasının izahına geçilecektir.

5.7. Küreselleşme Döneminde Uyarlanma

Nasıl ki endüstri devrimi kendi insan tipini biçimlendirmişti, küreselleşme denilen yeni dönemle de bir başka insan tipinin ortaya çıktığı gözlemlendi: endüstri sonrası bilgi toplumu tipi.

Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle beraber, dünyada başlayan tek kutupluluğun bir sonucu olarak, daha öncekilerden çok farklı özelliklerdeki bir dönemin ortaya çıktığını söyleyebilmek mümkündür.[31] Günümüz dünyasını değiştiren ve dönüştüren küreselleşme süreci medeniyetler

---

[30] **Talas,** Mustafa (2008b). **Çok Kültürlülük Kıskacında Ulus Dvelet ve Türkiye,** İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları, ss. 90-98.

[31] Talas, 2008b, ss. 41-51.

çatışması, endüstri sonrası toplum, post yapısalcılık, yeni dünya düzeni ve düzensizliği, post-modernizm, yeni kapitalizm, yeni emperyalizm gibi isimlerle de ifade edilmektedir.

Bu sürecin, bütün bu isimlerin ötesinde, başka bir kullanımı daha vardır. Bu da bilgi toplumudur. İsmini ne koyarsak koyalım, ekonomik, sosyal, kültürel ve siyasal yaşamı derin bir biçimde etkileyen bu yeni dönemin taşıyıcı karakteristik özelliğini bilgi oluşturmaktadır.

Dünya, çeşitli aşamalardan gelip geçerek günümüze kadar gelmiştir. Bu dönemlerin son aşaması, bilgi toplumu ya da endüstri sonrası toplum şeklinde ortaya çıkmıştır. Geçmişten başlayarak gelen toplumsal yapı tiplerinden her birinin odak noktasını farklı farklı yapılar oluşturmaktaydı. Avcı ve toplayıcılar aşamasında en iyi bir biçimde avcılık-toplayıcılık yapanlar; göçebe-bahçıvan döneminde göç organizasyonunu en iyi bir biçimde yönetenler, tarım toplumu döneminde toprak ağaları, endüstri toplumu döneminde burjuvazi ekonomik ve sosyal bakımdan odak noktası olarak varlığını devam ettirmiştir. Teknolojik seviye ile ilgili meydana gelen değişmelerle önce endüstri toplumuna geçilip, ardından daha ileri boyutlu gelişmelere tanık olunmasıyla endüstri dönem de aşılıp dayanağı bilgi olan endüstri sonrasına geçilmiştir.

Bilgi toplumu veya endüstri sonrası toplum şeklindeki son aşamada bilgi yardımıyla elde edilen sonuçlarla toplumlarda insanların hayatında iletişim kolay, pratik, ucuz ve rahat olmaya başlamıştır. Bu sayede de insanlar birbirlerinden çok daha kolay etkilenmeye başlamışlardır.

Bu yeni döneme hangi ismi verirsek verelim iletişim teknolojisinde meydana gelen değişim ve dönüşümlerin sonucu olarak ortaya çıkmış olan bir dönemdir. Bu dönemde, insanlar pratik anlamda hem birbirlerine hem de uzak diyarlardaki insanlara elektronik etkileşime göre eklemlenmiş ve bağlanmıştır.

Günümüz küreselleşmesi bir elektronik ve iletişim devrimi niteliğindedir. Bu devrim, telekomünikasyon maliyetlerindeki düşüşe dayanmaktadır. Bu maliyet düşüklüğünü mikroçipler, uydu antenleri, fiber-optik teknolojisi ve internet sağlamaktadır. Söz konusu yeni teknolojiler, dünyada daha kuvvetli bir kenetlenme meydana getirmektedir. Yine aynı yeni teknoloji, geri kalmış ülkelerin Batı'ya sadece hammadde satıp fabrikasyon ürünleri satın alan ülkeler konumundan kurtulup büyük üreticiler haline dönüşebileceği anlamına da gelebilmektedir. Aynı şekilde, bu teknolojik imkânlar ile şirketler, üretim, araştırma ve pazarlama

faaliyetlerini çeşitli ülkelere yaymakla beraber, bunları bilgisayarlar ve tele-konferansların kullanımıyla, tek bir yerden yürütülüp yönlendiriliyormuş gibi bir his yaratabilmektedirler. Ucuz telekomünikasyon, tıbbi danışmanlıktan yazılıma ve veri işlemeye kadar, önceden alınıp satılması mümkün olmayan hizmetlerin küresel ölçekli olarak alınıp satılmasını temin edebilmektedir.[32] Eski dönemlerde bir geminin alacağı yol süresince haber alma fırsatı var iken bu yeni dönemde bilgisayar, internet ve fiber optik kablosunun verdiği kolaylıklar sayesinde anlık erişim ve iletim fırsatı ortaya çıkmıştır. Savaşlar bile uydu teknolojisi sayesinde, insanlara, canlı olarak seyrettirilmektedir.

5.8. Uyarlanma Bir Kültürel Gelişim Meselesidir

Kültürü kendine konu edinen bütün disiplinlerin ortak anlayışı, kültürün insanın doğa ile mücadelesi ile elde ettiği kazanımlarının sonuçları olduğu yöndedir.

Kültür ile ilgili insanın yaptığı ve yarattığı her türlü maddi ve manevi değerler bütünü olduğu konusunda bilim dünyasında bir görüş birliği söz konusudur.[33]

Kültürün yüz altmıştan fazla tanımının da çok değişik alanlardan gelen bilim insanlarının da ortak noktasını kültürün insana özgü olan ve insanın tabiattaki mücadelesi ile elde edilen kazanımların ürünü olduğu konusu oluşturmaktadır.

İnsanlar, sosyo-kültürel evrimlerinin getirilerini doğaya hükmetme, doğa ile baş edebilme kapasitelerine borçlu olmaktadırlar. Berberiler gibi bazı ilkel kabilelere bakıldığında, sınırlı teknolojiye sahip olan toplumların doğaya hâkim olma şanslarının olmadığı anlaşılabilir. Dolayısıyla teknolojik seviyeleri yetersi olan toplumların çok az sayıda insanı geçindirebilecek imkânlara sahip oldukları ifade edilebilir. Buna karşılık, son uyarlanma aşaması olarak örnek verdiğimiz küresel toplumlarda, milyonlarca insan refah içerisinde yaşamlarını sürdürme şansı bulabilmektedirler. Bir bakıma, icat edilen yeni teknoloji ya da uyarlanma topluma

---

[32] **Talas,** Mustafa (2010) "Küreselleşme Sürecinde İletişim Dverimi ve Medyanın Gücü", **Dünden bugüne Küreselleşme-Yerelleşme ve Türkiye**, Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları, ss. 29-38.

[33] **Monaghan,** John-Just, Peter (2007). **Sosyal ve Kültürel Antropoloji**, Ankara: Dost Kitabevi, ss. 52-53.

topyekûn bir değişim dalgası göndermiş olmaktadır. Çeşitli buluşlarla sözgelimi bir buharlı makinaya sahip gemi icat edildiğinde yelkenli ile elde edilecek kazançtan daha fazla daha uzaklardan daha kolay getirileceği için daha fazla sayıda insanın geçim problemi çözülmüş ve bundan dolayı yaşamlarını sürdürmüş oldukları görülebilir.[34]

İşte, kültürün, tabiattaki zorluklarla insanların baş edebilmek adına geliştirmiş oldukları çözümler olması meselesi de uyarlanma ile kültür arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. Bütün bu anlatılanlardan sonra insanların hayatta kalmak için ortaya koydukları çabalar da bu çabalarla bulmuş oldukları pratik çözümler de, uyarlamanın aynı zamanda bir kültür meselesi olduğunu ortaya koymaktadır. İnsanların toplumsal yapıda meydana getirmiş oldukları yenilikler hem onların sorunlarını çözmelerine neden olmakta hem de zaman ve şartlardaki değişimlere uyum sergilemiş olduklarını bize anlatmaktadır.

Uyum göstermek hayatta kalmayı sağladığı gibi insan türünün kültürel gelişimini de sağlayan faktör olarak dikkat çekmektedir.

[34] Macionis, 2012, ss. 88-89.

Yararlanılan Kaynaklar

Aksoy, Erdal (2013). "Toplum" **Sosyolojiye Giriş** içinde, Ed: İhsan Çapcıoğlu-Hayati Beşirli, Ankara: Grafiker Yayınları.

Aslan, Cahit (2010). "Toplum, Tipleri ve Toplumsallaşma", **Sosyoloji** İçinde, Editörler: Feridun Merter-Mustafa Talas, İstanbul: Lisans Yayıncılık.

Bahar, Halil İbrahim (2009). **Sosyoloji,** Ankara: Usak Yayınları.

Bilton, Tony, **Bonnett**, Kevin, **Jones**, Pip, **Lawson**, Tony, **Skinner**, David, **Stanworth**, Michelle, **Webster**, Andrew (2009). **Sosyoloji,** Editör: Bülent Özçelik, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Bozkurt, Veysel (2011). **Değişen Dünyada Sosyoloji**, Bursa: Ekin Yayınevi.

Eröz, Mehmet (1982). **İktisat Sosyolojisine Başlangıç**, İstanbul: Filiz Kitabevi.

Gıddens, Anthony (2000). **Sosyoloji**, Çev.: M. Öz, İstanbul: Türkiye İş bankası Yayınları.

Güvenç, Bozkurt (1991). **İnsan ve Kültür,** İstanbul: Remzi Kitabevi.

Hançerlioğlu, Orhan (1998). **Ekonomi Sözlüğü**, İstanbul: Remzi Kitabevi.

Haviland, William A., **Prins**, Harald E., **Walrath**, Dana, **McBride**, Bunny (2008). **Kültürel Antropoloji**, Çev. İnan Deniz E. Sarıoğlu, İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Kalaycıoğlu, Sibel (2002). "Toplumsal Tabakalaşma" **Sosyolojiye Giriş**, Ed. İhsan Sezal, Ankara: Martı Yayınevi.

Koç, Mustafa (2010) "Yokluk Çokluk: Küresel Gıda Sisteminde Parçalanmış Bütünlük", **Küreselleşme Yerelleşme ve Türkiye** içinde, Editörler: Mustafa Talas-Bülent Kara, Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.

Kottak, Conrad Philip (2008). **Antropoloji,** Ankara: Ütopya Yayınları.

Macıonıs, John J. (2012). **Sosyoloji**, Çeviri Editörü: Vildan Akan, Ankara: Nobel Yayınları.

Monaghan, John, **Just**, Peter (2007). **Sosyal ve Kültürel Antropoloji**, Ankara: Dost Kitabevi.

Talas, Mustafa (2008a). **Türkiye'de Sanayi Teşviği Uygulamaları**, İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.

Talas, Mustafa (2008b). **Çok Kültürlülük Kıskacında Ulus Devlet ve Türkiye**, İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.

Talas, Mustafa (2010) "Küreselleşme Sürecinde İletişim Devrimi ve Medyanın Gücü", **Dünden bugüne Küreselleşme-Yerelleşme ve Türkiye**, Ankara: Gazi Kitabevi Yayınları.

Bölüm 6

Erdinç Kineşçi [1]

ETNİSİTE

6.1. Kavramın Kısa Tarihsel Gelişimi
6.2."Irk" ve Etnisite
6.3. Etnisite Kavramının Etimolojisi ve Tarihselliği
6.4. Etnisitenin Günümüzdeki Anlamı
6.5. Etnisiteye Dair Yaklaşımlar
    6.5.1. İlkselci (Primordiyal) Yaklaşımlar
    6.5.2. Araçsalcı (Durumsalcı) Yaklaşımlar
    6.5.3. İnşacı Yaklaşımlar
6.6. Etnisite ve Diğer Sosyal Olgular
Yararlanılan Kaynaklar

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi

ETNİSİTE

Antropoloji disiplinin en temel kavram ve konularından birini de kuşkusuz "etnisite" oluşturur. İçinde yaşayan insanların kendilerini ötekilerden ayırdığı sosyal ilişkiler vardır. Peki, insanlar kendilerini ötekilerden nasıl ayırırlar? Bu ayrımı nasıl yaparlar ve bu etnik dediğimiz kimlikleri nasıl geliştirirler? Soruları etnisiteyi anlamamız açısından önemli gözükür.

Fenton'un *Etnisite* eserinde belirttiği üzere; "etnisitenin hayatiyet kazanması için gerçek ya da algılanan soy, kültür ve dil farklılıklarının sosyal davranışlarda harekete geçirilmesi gerekmektedir. İnsanlar konuşma şeklimizden, sürdürdüğümüz geleneklerden ve hayat tarzımızdan, halkımızın nesillerdir devam eden sürekliliğinden ötürü "bizim onlardan farklı olduğumuzu" bilirler ve söylerler".[2] Öte yandan kimliksel bağlamın kuruculuğu nedeniyle; günümüz toplumlarında özellikle azınlık meselesi bağlamında etnik aidiyetin kurucu önem taşıdığı, giderek evrensel bir nitelik kazanmaya başlayan bir konudur.[3] Bu konunun yanı sıra; günümüzde bütün toplumlar giderek artan ölçüde çok kültürlü olmaya başladıkları andan itibaren, sayıları giderek artan bir biçimde, farklı etnik kimlikler ve/veya etnisiteler merkez olarak tanımlanabilecek ülkelerinin dışında diaspora yaşamını sürmektedir. Örneğin; Türkiye'de Ermeniler, Rumlar, Süryaniler, Afganlar; Almanya'daki Türkler gibi diaspora niteliği taşıyan etnik gruplar ya da göçmen etnik gruplar olarak da tanımlanabilmektedir. Bu gruplar, genel olarak büyük toplumla bütünleşmek ve bu toplumun tam üyeleri olarak kabul edilmek isterler. Oysa yerli (otokton) etnik gruplar, yine genel olarak, çoğunluk kültürün yanında, 'ayrı

---

[2] **Fenton**, Steve (2001), **Etnisite: Irkçılık, Sınıf ve Kültür**, Çev., Nihat Şad, Ankara, Phoenix Yayınevi.

[3] Fenton, 2001, s. 9

toplumlar' olarak varlıklarını sürdürmelerini isterler ve bunun için de çeşitli özerklik ve özyönetim biçimleri talep ederler.[4] Bu gelişmeler, günümüzde etnisite tartışmalarının neden önemli olduğu konusunda bir diğer ipucudur.

Gerçekte etnik mefhumu, tamamen antropolojik veya dilbilimsel bir kavram değildir. Aynı zamanda devlet stratejilerinin kilit rol oynadığı modern bir inşadır da. Hatta ulus devletlerin birçoğu politik olarak, belli bir etnik gruba ait olduğu iddiasındadırlar.

6.1. Kavramın Kısa Tarihsel Gelişimi

Kapsamı ve tanımı, yaşamış ilk insan topluluklarına ve farklı dillerin ortaya çıktığı insanlık tarihine bizi götürse de; etnisite diğer sosyal bilim kavramlarından sınıf ve cinsiyete göre, yeni bir kavrayış olarak ortaya çıkar. Öyle ki etnisite kavramının yeni bir terim olarak sosyal ve siyasal bilimler dağarcığına II. Dünya Savaşı dolaylarında katılmış olduğu görülmektedir. Birleşik Devletler'de, 'etnikler' II. Dünya Savaşı sırasında Museviler, İtalyanlar, İrlandalılara ve çoğunluğunu İngiliz soyundan gelenlerin oluşturduğu hegemon gruptan aşağı görülen diğer insanları uygun bir yolla işaret eden, gösteren bir kelime olarak kullanılmaya başlanmıştır.[5]

Gündelik dilde etnisite Eriksen'in altını çizdiği doğrultuda, Batı kültüründe hala azınlık durumlarını[6] ve etnik ilişkileri çağrıştırırken; kültürel antropoloji bu kavramı temelde kendilerinin farklılığını göz önünde bulunduran gruplar arasındaki ilişkilerin biçimine gönderme yapma ve mevcut kültürel ayrımın diğerleri tarafından da göz önünde bulundurulması biçiminde tanımlamaktadır.[7]

Yaygın bir kabul olarak, etnisite kavramının kullanımı, sosyal bilimlerde ilk kez, 1953 yılında Amerikalı sosyolog David Riesman'a atfedilmektedir. David Riesman bu kavramı kullandığında onu sosyal

---

[4] **Kymlicka**, Will (1998), **Çokkültürlü Yurttaşlık-Azınlık Haklarının Liberal Teorisi**, Çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s. 116.

[5] **Eriksen** , Thomas H. (2002), **Etnisite ve Milliyetçilik: Antropolojik Bir Bakış** Çev., Ekin Uşaklı,İstanbul: Avesta Yayınları.

[6] Etnik grubu, ortak kültürel geleneklere ve kimlik duygusuna sahip olan geniş toplumun bir alt grubu anlamında kullananlar, özellikle Amerikan sosyoloji geleneği, onu azınlıkla eşlerler (Eriksen, 2002, ss. 3-4).

[7] Eriksen, 2002.

nitelikte değil de bir nevi 'ırk' gibi (vurgu bana ait) doğal niteliğe sahip bir kavrammış olarak kullandığı belirtilmektedir.[8] Sosyoloji ve kültürel antropolojinin kurucularından hiçbiri, -bu bağlamda Max Weber'in konuyla ilgili yazdıkları bir istisnadır[9]- etnisiteye fazla bir önem atfetmemiştir[10]. Zira yirminci yüzyılın başlarında pek çok sosyal teorisyen, etnisite ve milliyetçiliğin önemini yitireceğine ve sonunda modernleşme, sanayileşme ve bireyselleşmenin bir sonucu olarak yok olacağına inanmaktaydı. Fakat bu öngörü hiçbir zaman gerçekleşmemiştir. Bunun aksine; etnisite ve milliyetçilik, özellikle de İkinci Dünya Savaşından bu yana, politik açıdan daha da büyük bir önem kazanmıştır.[11] Buna ilaveten, etnisite modernleşmenin ve sömürgeciliğin çözemediği, tersine, son derece gelişmiş kapitalist ülkelerde bugün dahi rastlanılan etnik ulusçuluklar ve etnik hareketler, bu bağlılıkların ne kadar güçlü olduğunu ve bunların ayrıntılı bir biçimde incelenmesi gerekliliğini tereddütsüz ortaya koymuştur. Nihayetinde, etnisite çalışmalarının, siyasal ve sosyal analizin gündemine, özellikle 1960'lı yıllardan itibaren, antropoloji, sosyoloji, siyaset bilimi, ekonomi, hukuk gibi disiplinler arası bir araştırma sahası olarak yerleşmeye başladığı söylenebilir.

Etnisite kelimesinin, sözlüklerde yer alışının ise; ilk defa 1972'de yayımlanan Oxford İngilizce Sözlük'te gerçekleştiğine işaret eden Glazer ve Moynihan "Etnisite yeni bir terim gibi görünmektedir" diye vurgularlar.[12] Başlangıç noktasında, kısaca tanımlamamız gerekirse- daha sonra toparlayıcı bir tanımını tekrar vermek kaydıyla- kapsamı geniş bir kelime

---

[8] **Banton**, Michael P. (1983), **Racial and Ethnic Competition**, Cambridge: Cambridge University Press; Eriksen, 2002, s. 15.

[9] Kurucular arasında etnisite konusuna kısmen ilgi besleyen Weber'e göre; bir etnik grup "fiziksel (biyolojik) özellikler veya geleneklerin veya her ikisinin benzerlikleri veya sömürgeleşme (kolonileşme) ve göç hatıraları sebebiyle ortak bir kökene dair öznel bir inanç taşıyan insan grupları" olarak tanımlanır (Weber, 1996). Weber'e (1978:388) göre. Etnik bir yığın, somut bir sosyal eylemle etnik bir gruba dönüşmesi için, çıkarlarını özgürce ortaya koyabilen bir grup olmak zorundadır. Bu gruplaşmanın oluşması için en önemli koşullar; genellikle fakat zorunlu olmayan bir biçimde ortak dil ve dinsel inanç ve adetlerdir.

[10] **Banton**, Michael P. (2007), *"Max Weber on ethnic communities"*, **Nations and Nationalism**, XIII/1.; Eriksen, 2002, s. 15.

[11] Eriksen, 2002, s. 12.

[12] **Glazer**, Nathan; **Moynihan**, Daniel P. (1975*), "Introduction"* içinde: Nathan Glazer ve Daniel P. Moynihan (ed.), **Ethnicity. Theory and Experience**, Cambridge: Harvard University Press, p. 1.

olarak etnisite; genellikle etnik gruba dayalı bir aidiyet biçimi, hissi, etnik gruba bağlılık, paylaşılan değerler, etnik kimliğin kurucu unsuru, ögesi veya bir grubun diğer gruplardan ayırt edilebilme kıstası veya kıstasları, öznel boyutuyla kişinin kendi etnik grubuna dair tavır ve tutumları içeren çeşitli yönleri, kişinin kendini tanımlaması olarak değerlendirilir. Burada etnisiteyi anlamamız için *etniklik* meselesine değinmemiz aşikârdır. En temelde bir bağlılık, aidiyet ve kendini bu aidiyetler üzerinden tanımlama olarak da düşünebileceğimiz, bir insanın kendi halkı, birliği, topluluğu olarak tanımladığı grup ile meydana gelen kimlik ve kendini tanımlama çerçevesinde gelişen etniklik için temel ölçüt; "ben (biz) kimim (kimiz), neyim (neyiz)?" ve "o (onlar) kimdir (kimlerdir), nedir (nelerdir)?" sorularıyla, gruplar arasındaki sınırların çizilmesidir. Bates'in de yazdığı gibi; etniklik, bu bağlamda başkaları tarafından da kabul edilen, kişinin kendisine atfettiği toplumsal ya da grupsal kimliğini anlatır.[13] Etnik duygular ve bu duygulardan ileri gelen davranışların hassasiyeti bir topluluktan diğerine değişim gösterdiği gibi, ülkeye ve zaman göre de değişmektedir. Etnik kimliğe verilen önemdeki değişimler, Kottak'ın vurgusunda olduğu gibi; siyasi değişimleri (Sovyet rejiminin çökmesi ve etnik duyguların canlanması ya da bireylerin yaşam tarzındaki değişimleri (yaşlılar vazgeçerken, gençlerin etnik kökenlerini önemser hale gelmeleri) yansıtabilir.[14]

6.2. "Irk" ve Etnisite

Antropoloji disiplininde, etnisite kavramı yoğun bir biçimde kullanılmadan evvel, 'ırk' kavramının tam da etnisitenin içini dolduran çerçevelere sahip bir kavram olarak düşünüldüğü söylenebilir. On dördüncü yüzyılın ortasından, on dokuzuncu yüzyılın ortalarına dek İngilizcede de giderek 'ırksal' özellikleri ifade etmeye başladığı bu anlamıyla kullanılmıştır etnisite.[15] Ancak, biyolojik özelliklere denk düşen bir kavram olarak 'ırk' ile sosyal bir gerçeklik olarak kültürün ve dolayısıyla etnisitenin birbirinden bağımsız olgular olduğuna dikkat etmek gerekir. Yeryüzündeki insanların büyük bir çoğunluğu fiziksel görünüm açısından

[13] **Bates,** Daniel G. (2009), **21.Yüzyılda Kültürel Antropoloji: İnsanın Doğadaki Yeri**, Çev., Suavi Aydın ve arkadaşları ,İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 328.

[14] **Kottak**, Philiph C. (2014), **Antropoloji: İnsan Çeşitliliğinin Önemi**, Çev., Derya Atamtürk, İzzet Duyar, Okan Özler,İstanbul: De ki Yayınları.

[15] Eriksen, 2002, s. 15.

birbirinden ayrı görünüştedir. Bazı fiziksel özellikler belli toplumlarda ve belli coğrafya bölgelerinde yığılmalar gösterebilir. Yani ırk, bu yığılmaları düşündüğümüzde ortak gen havuzundan gelen kendine özgü genetik yapıyı paylaşan bir nüfustur; bir türün biyolojik alt gruplaşmasıdır.[16] Fiziksel farkların belli toplumlarda görülen yoğunlaşma ve yığılmasından dolayıdır ki ırk kavramı ile kültür kavramı geçmişte birbirine karıştırılmıştır.[17] Irk, biyolojik kalıtımın bir sonucudur ve belli ya da ayırıcı fizik özellikler kazanmaları bakımından ayrışmış bir insan kümesidir[18] ve biyolojik ırk, çoğunlukla belli coğrafi ya da ekolojik bölgede yaşayan nüfusa gönderme yapmak için[19] kullanıldığından, böyle bir yanılsamaya yol açmış olabilir. Dünya nüfuslarının gerçekten var olduğuna inanılan 'ırklara' ayrılmasında belirleyici rol oynayan neredeyse tek kıstas deri rengi, saç tipi, boy, pos, kilo ve yüz görünüşü gibi dıştan fark edilebilen fenotip[20] olarak tanımlanan özelliklerdir. Bunlar modern genetik bilim öncesi gelişmelerdi ve 'ırk' terimi fiziksel ve görünür farklılıklarla ilişkilendirilmektedir.[21] Bu farklılıklar çerçevesinde, açık ya da örtülü bir şekilde kendilerine özgü görünüşleri ile göze çarpan nüfusların yapıları veya biyolojileri açısından farklı oldukları görüşleri ifade edilmiştir.[22] Etnik veya etnik grup terimlerine bunun aksine biyolojik farklılık değil kültürel

---

[16] Bates, 2009, s. 325.

[17] **Güvenç,** Bozkurt (2013), **İnsan ve Kültür**, İstanbul: Boyut Yayınları, s. 30.

[18] **Wells**,Calvin (1984), Kültürel antropoloji Açısından İnsan ve Dünyası, Çev., Erzen Onur, İstanbul: Remzi Yayınevi, s. 33.

[19] Bates, 2009, s. 325.

[20] En basit anlamıyla fenotip, genetik yapının ya da genotipin dış görünüşe yansıyan kısımlarının oluştuğu materyal ya da gözle görülür göstergeleridir (Bates, 2009, s. 325).

[21] Bir zamanlar yaygın olarak insanlığı biyolojik özellikler temel alınarak ama bu özelliklerin sosyal alanda da bireyleri belirli özellikleri sebebiyle kategorize etmek için dört temel ırka ayırmak için kullanılırken, modern genetik, ırklardan söz etmenin doğru olamayacağı fikrindedir. Bu eğilimin ana iki nedeni bulunmaktadır. Birincisi, insan grupları arasında tarih boyunca her zaman öylesine yoğun bir karışım oluşmuştur ki, ırklar arasında sabit sınırlardan bahsetmenin anlamsızlığı ortadadır. İkinci neden, ırsi (kalıtımsal) fiziksel özelliklerin dağılımı net sınırları takip etmemektedir. Diğer bir deyişle, bir 'ırksal' grup içindeki çeşitlilik, genellikle iki grup arasındaki sistematik çeşitlilikten daha fazla olabilir (Eriksen 2002, s. 16). Bir başka deyişle; Var olduğu iddia edilen ırkların kendi içlerinde gösterdiği çeşitliliğin kendi aralarında gösterdiklerinden daha fazla olması herhangi bir sınıflandırma sisteminin imkânsızlığını ortaya koyar (Fenton, 2001, s. 7).

[22] Fenton, 2001, s. 5.

farklılık bağlamlarında kullanılırlar; kültürel farklılık, her şeyden önce, gerçek veya yaygın bir biçimde algılanan ortak bir soy, ayırıcı dil özellikleri ve ulusal ya da bölgesel köken ile bağlantılıdır.[23]

Evvelce bahsettiğimiz üzere antropolojinin tarihsel olarak kuruluşunda alanı oluşturanlar, -sömürgecilik pratiğinin ekonomik, politik ve sosyal boyutlarıyla birlikte düşünmemiz gereken- 'ırk' kavramına vurguda bulunmuşlardır. Buna göre on dokuzuncu yüzyılda kölelik taraftarları 'ırk' kavramını köleliğin devam ettirilmesi amacıyla kullanmışlardır. Bu ideoloji, dünyanın diğer bölgelerine yayılmış, sömürgeleştirilmiş ve buradaki insanları farklı ırklar olarak aktif bir biçimde kategorize etmiştir. Bu kategoriler Avrupalılar ile Afrikalı ve Yerli Amerikalılar arasındaki farklar arasında dururken, toplumsal anlamda dışlayıcı ve toplumlar ile kültürler arasında son derece katı bir hiyerarşi oluşturulmuştur. Toplumsal, ekonomik ve siyasi eşitsizlikleri haklı, makul göstermek için böyle metotlara başvurulmuş ve adil olmayan bir statü farklılığı oluşturulmuştur. Esas problem de bu ideolojik tutum içerisinde bu eşitsizlik 'doğal', 'tanrı vergisi' yani *kader* (vurgu bana ait) olarak düşünülmüştür.[24] Bu konuyla alakalı bir diğer çarpıcı örnek hiç şüphesiz; II. Dünya Savaşı sırasında, Adolf Hitler liderliğindeki Nazilerin, ırk ve ırka dayalı farklılıkları temel alan ideolojiyi benimseyerek, bu ideolojileri uyarınca alt ırklar olarak belirledikleri (Yahudiler, Çingeneler, Afrikalılar, Eşcinseller ve benzeri) 11 milyon insanı katletmeleri ve Holokost (Soykırım) sürecinde ırk kavramını, insanlar arasındaki farklılıkları ve grup davranışlarını bir önyargılar bütününe dönüştürmeleridir.[25] Bu durum ırk kavramının bilimselliğinin sorgulandığı bir zirveyi oluşturmuştur.

Günümüzde, ırk terimi belirsiz tanımlayıcı değerini vurgulamak için özellikle tırnak işareti içine ('ırk') alınmıştır.[26] Ayrıca, Fenton'un da belirttiği gibi; ırksal farklılığın ırksal olarak kalıtımla geldiği düşünülen diğer birçok farklılığı da açıklayabileceği şeklindeki görüş yerini, tarihsel koşulların ve kültürel farklılığın bu farklılıkları çok daha doyurucu bir şekilde açıkladığını savunan sosyolojik ve antropolojik yorum almıştır ve nihayetinde yirminci yüzyılın ortalarına gelindiğinde ırksal farklılık biliminin "geçmişte insanlık onurunun ve aşağı ve gereksiz görülen ırkların

---

[23] Fenton, 2001, s. 5.
[24] Kottak, 2014, s. 330.
[25] Kottak, 2014, s. 330.
[26] Eriksen, 2002, s. 16.

yaşama hakkının hiçe sayılmasına hizmet ettiği tüm acımasızlığıyla gözler önüne serilmiştir".[27] Dolayısıyla doğa bilimcilerin bile artık kuşkuyla yaklaştığı "ırk" kavramı sosyal ve kültürel gerçekliği yansıtmanın uzağındadır. Disiplindeki genel yaklaşım, Kottak'ın da savunduğu üzere; "Irklar (belirli bir kültürün bireyleri tarafından) biyolojik bir temele dayalı olduğu varsayılan etnik gruplardır; ancak gerçekte 'ırk', toplumsal olarak inşa edilmiştir" fikrine doğru evirilmiştir. Yani, ırklar biyolojik kategorilerden çok kültürel ya da toplumsal kategorilerdir. "Siyah ve beyazların biyolojik olarak birbirinden farklı olduğunu düşünür hâlbuki gerçekte biyolojik temelli gruplardan çok kültürel olarak algılanan gruplardır".[28] En nihayetinde Balibar'ın belirttiği gibi,[29] ırk ve dil kavramları, tarihsel olarak varlığını idame ettiren kitlelere "doğa" atfetmenin ve böylece süregiden bir varoluşsal anlam yüklemenin iki temel biçimini ifade eder. Bu durum da "ırk" kavramının olmasa da ırkçılık kavramının şimdi de canlı kalmasının gerekçesini oluşturur gibi görünmektedir.

6.3. Etnisite Kavramının Etimolojisi ve Tarihselliği

Şimdi etnisite kelimesinin tarihsel süreçte hangi anlamlara karşılık geldiğine, sonrasında günümüzde bu terimden ne anlaşıldığını, bu terimin kullanılmasıyla neyin anlatılmaya çalışıldığına kısaca bakalım. Etnisite kavramı, "etnik" kavramından türemiştir ve etnik (ethnic) kelimesinin etimolojik kökenleri; Antik Yunan'daki etnos (ethnos) sözcüğüne dayanmaktadır.[30] Yunanca "ethnos" kökünden (bu kelime de ethnikos kelimesinden gelmektedir) türetilmiş olan etnisite terimi; genel olarak; ortak köken, doğum yeri, kabile, kavimler gibi ortak biyolojik, kültürel özelliklere sahip uyum içerisinde yaşayan bir takım insanları ve hayvanları tanımlamak için kullanılmıştır.[31] İlginç bir ayrıntı olarak belirtmek gerekirse, adı geçen eserde belirtildiği doğrultuda, "Ethnos" kavramı daha çok Yunanlı olmayan (Atinalı olmayan) yabancıları yani "barbarlar"ı nitelemek ve tanımlamak amacıyla dışlayıcı bir biçimde kullanılmıştır. Buna

---

[27] Fenton, 2001, s. 7.

[28] Kottak, 2001, s. 91.

[29] **Balibar**, Etienne (1996), "*The Nation Form: History and Ideology*," Eley Geoff ve Suny, Ronald G. (ed.), **Becoming National: A Reader** (Oxford: Oxford University Press), p. 141.

[30] Eriksen, 2002, s. 4; **Hutchinson**, John ve **Smith**, Anthony D. (ed.) (1996), **Ethnicity**, Oxford: Oxford University Press.

[31] Hutchinson ve Smith, 1994, s. 11.

karşın; Antik Yunanlılar kendilerini tanımlarken "genos Hellenon" kavramını kullanmışlardır.[32] Hutchinson ve Smith, ilgili eserlerinde bu ethnos teriminin Antik Yunan dilindeki diğer değişik kullanımlarından bazı örnekleri vermektedirler.[33] Buna göre; Antik Yunanda ethnos terimi farklı şekillerde kullanılmıştır. Mesela, Homeros'ta "ethnos hetarion", bir grup arkadaşı, "ethnos Lukion", Likyalı bir kavimi ve "ethnos melisson" veya "orniton", bir an veya kuş sürüsünü anlatmaktadır. Dönemin bir başka yazarı olan Aeschylus, Persliler'i bir ethnos olarak görmekte, Pindar kadınlar veya erkeklerden bahsederken "ethnos aneron" veya "gunakion" terimlerini kullanmaktadır. Tarih biliminin kurucularından biri olarak kabul edilen Herodot, Medyan halkından bahsederken "Medikon ethnos"kavramını kullanır ve filozof Platon ise bir mübaşir kastı hakkında konuşurken "ethnos kerukion" demektedir.

Etnisite teriminin tarihsel izini sürmeye devam edersek; Hıristiyanlık öncesi Roma İmparatorluğu'nda etnisite terimi, Hıristiyan ve Museviler dışında kalan halkları tanımlamak amacıyla, "ta ethne" olarak kullanıldığı görülür. Bunun yanı sıra Eski Yunancadan gelen "gen" fiilinin Latince karşılığı olan "nasci" fiilinin çekimi olan "nation" terimi de, Roma dilinde Roma vatandaşı olmayanlar kişiler için kullanılmıştır. Romalılar ise kendileri için "populus" terimini tercih etmişlerdir. "Gen" kelimesinden türetilen "gentile" terimi ise Hıristiyan ve Yahudi olmayan barbar kavimleri tanımlamak amacıyla kullanılmıştır.[34] Etnisite teriminin, Hıristiyanlık dininin yaygınlaşan etkisiyle birlikte dinsel bir anlam ve içeriğe büründüğü gözlemlenir.[35] Epeyce bir süre 'tek doğru din' olarak düşünülen Hıristiyanlık dışındaki inançları kapsayacak şekilde etnisite teriminin kullanımı devam etmiştir.[36] M.S. 4. yüzyılda Theodosus döneminde Hıristiyanlığın Roma İmparatorluğu'nun resmi dini ilan edilmesinin etnik kavramının kullanım alanını genişlettiği ve bağlamını değiştirdiği ileri sürülebilir. Bu zaman diliminden sonra Latin dilinde "ethnicus",

---

[32] Hutchinson ve Smith, 1994, s. 4.

[33] Hutchinson ve Smith, 1994, s. 4.

[34] **Öztoprak Sağır**, Meral; **Akıllı,** Serkan H. (2004), *"Etnisite Kuramları ve Eleştirisi"*, **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, XXVIII/1, ss. 1-22.

[35] **Brown**, Michelle P. (2001), *"In the Beginning was the Word: Books and Faith in the Age of Bede"*, The Heroic Age, http://www.mun.ca/mst/heroicage /issues/4/ Brown. html, sayı: , s. 18.

[36] **Balibar**,Etienne ve **Wallerstein** Immanuel (2000), **Irk, Ulus, Sınıf :Belirsiz Kimlikler**, Çev.,Nazlı Ökten,İstanbul:Metis Yayınları, s. 32.

"ethnica" veya "ethnicum" gibi değişik biçimlerde kullanılan "ethnic" kavramı, pagan, putperest, batıl inançlı kişi anlamlarına karşılık gelmektedir. Williams'da bu terimin "kâfir" ya da "pagan" manasına geldiğini yazar.[37] Aynı şekilde, etnik kelimesinin Fransızca karşılığı olan "etnique" kelimesi de Latince kökenine uygun olarak pagan anlamında kullanılmıştır. Grand Robert Sözlüğü, "etnique" kavramının 17. yüzyıla kadar paganlar için kullanıldığını göstermektedir.[38]

Kelimenin etimolojisinden çıkarak, daha yakın dönemdeki etnisite tanımlamalarına bakacak olursak; antropolog Eriksen etnisite kavramının günlük kullanımlarda azınlık sorunları ve ırk ilişkilerini işaret ettiğini daha önce de belirtmiştik.[39] Sollors, kavramın Amerika'da ilk defa "grup farklılaşmasını (Siyahların ve Göçmen ailelerinin Amerika'da doğan çocuklarının problemlerini temsil etmeyen) "ulusal köken"den daha geniş bir temelde kavramsallaştırabilmek üzere", W. Lloyd Warner tarafından kullanıldığını ve *Yankee City Series* isimli çalışmalarda yer aldığını belirtmektedir.[40]

1960'lar kavramın giderek önem kazanmasına tanıklık etmiştir. Guibernau ve Rex[41] kavramın; 1960'larda sömürgelerin çözülmesi ve Afrika ve Asya kıtalarında yeni devletlerin kurulmasıyla birlikte, sömürge ve ırkçılık karşıtı sosyologlar arasında "kültürel bir gruba ait olmaktan kaynaklanan pozitif duygular" olarak kullanıldığını söylemekteyse de; 1960'lı yılların modernleşme ve ulus-inşa kuramcılarının etnik ve/veya etnisite kavramlarına sıcak bakmadıkları ileri sürülmektedir.[42] Bu dönemde etnik grup tanımlamasının II. Dünya Savaşı dolaylarındaki kullanımlara ek olarak Afrika, Asya ve Pasifik ülkelerindeki hemen tüm

---

[37] **Williams** ,Raymond (2006), **Anahtar Sözcükler: Kültür ve Toplumun Söz Varlığı**,Çev.,Savaş Kılıç, İstanbul:İletişim Yayınları, s. 144.

[38] **Sollors**, Werner (1996), **Theories of Ethnicity: A Classical Reader**, New York: New York University Press, s. 10.

[39] Eriksen, 2002.

[40] Sollors, 1996: x.

[41] **Guibernau**, Montserrat ve **Rex**, John. (der.) (1997), **The Ethnicity Reader: Nationalism, Multiculturalism, and Migration**, Cambridge: Polity Press, p. 1.

[42] **Connor**, Walker (1994), **Ethnonationalism: The Quest for Understanding**, New Jersey: Princeton University Press, s.29,68-69; **Calhoun**, Craig (1993), "Nationalism and Ethnicity," Annual Review of Sociology, 19, pp. 211-239.

grupları; Felemenkler, Valonlar, Basklılar, Kuzey İrlandalılar, Kanadalı İngiliz ve Fransız kökenli insanları; 1960'lı yıllardan sonra Avrupa ülkelerine göç eden Batılı-olmayan göçmen gruplarını ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir.

Etnisitenin şimdiki durumunda, artık farklı tanım, kavram ve tartışmalara sahip olmakla birlikte, [Sollors'un[43] belirttiği üzere; etnisitenin kültür, grup, topluluk, tarihsellik, kimlik, 'ırk', dil, din,-sınıf, çatışma veya örgüt kategorilerinden hangisi veya hangileri merkez alınarak inceleneceği noktasında belirginleşen bir kavramsallaştırma sorunu ortadadır.] modern antropolojideki pek çok yaklaşım, etnisitenin, insanların belirli ölçütlere göre sınıflandırılması ve grup ilişkileri ile bir biçimde alakalı olduğu noktasında neredeyse uzlaşmış görünmektedir.

6.4. Etnisitenin Günümüzdeki Anlamı

Buna göre etnisitenin -kapsamını dikkate alarak- tanımını son olarak yapmamız gerekirse; belirli dilsel, dinsel, mekânsal ve/veya kültürel özellikler (tarihsel deneyim, coğrafi tecrit, akrabalık) bakımından hem kendisini diğerlerinden "ayrı" gören hem de diğerleri tarafından "başka" sayılan bütünlüklü bir kimliğe ve kendine özgü kültürleme sürecine sahip, içerden evlenmek suretiyle bu grup kimliğini koruyan ve grubun sürekliliğini sağlayan toplumsal/kültürel ve çoğu zaman siyasal oluşumdur denilebilir.[44]

Günümüzde, etnisite kategori olarak ulus gibi daha geniş aidiyetlerin alt-grupları anlamında da kullanılmaktadır. Kottak'ın da altını çizdiği gibi etnik grupla ulus ve aşiret (ve kabile) teriminde her üçünde de görülen tek bir dil, din, tarih, yurt, atalar ve akrabalığı paylaşan tek bir kültüre gönderme yapmasıdır.[45] Bu referanslar sebebiyle bu kavramlar arasında ayrım yapmak kimi zaman güçleşmektedir.

Uluslaşma süreciyle birlikte ulus kavramıyla iç içe geçmişliği ve politikleşmesiyle beraber etnisite kavramının ve kuramlarının kimi yaklaşımlarında ulusçuluk ile birlikte değerlendirilmesi gözlemlenebilir. Etnik

---

[43] Sollors, 1996.

[44] **Kottak**, Philiph C. (2001), **Antropoloji: İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış**, Çev., Sibel Özbudun ve arkadaşları, Ankara: Ütopya Yayınevi, s.62; **Aydın**, Suavi; **Emiroğlu**, Kudret (2003), **Antropoloji Sözlüğü**, Ankara: Bilim Sanat Kitabevi, s. 276.

[45] Kottak 2001, s. 64.

grup, modern toplumlar göz önünde bulundurulduğunda; ulus-devletin bir alt grubunu veya birliğini oluştursa bile ya da böyle değerlendirilse bile, bir etnik grubu diğer bütün etnik gruplardan ayıran bir özelliği mutlaka vardır. Bunlar; "birbirleriyle ortak geçmişi olduğuna inanan, ortak kültür, dil ve/veya din gibi değerleri olduğu farz edilen ve ortak bir geleceğe sahip olmak isteyen bir gruplaşmalardan meydana geliyor ve bir oluşum süreci geçiriyor olması" olarak sıralanabilir.[46] Etnik gruplar içerisindeki kişiler kendilerini bir grup olarak algılarlarken doğal olarak tarihini yazıp, dilini ve/veya dinini ısrarla ve önemle araştırır. Bunu da diğer dil, din ve kültürlerden ayırarak yapar.[47] Yapılan bu tanım aslında ulusu da tanımlamada kullanılan ölçütlerdir.

Bir diğer yönelime göre; etnisiteyi, ulus kavramıyla birlikte düşünmekten daha çok, sosyal bir süreç olarak, insanların kolektif ya da bireysel açıdan sosyal yaşamlarında etraflarına çektikleri hareketli sınırlar ve kimlikler olarak algılamamız gerekir ve bu ilişkiler sosyal, politik ve ekonomik ilişkilerdir.[48] Bu kavrayış çerçevesinde, politik açıdan etnisite; bireysel ve kolektif amaçlara ulaşılması açısından, çıkar grupları arasındaki mücadelelerin siyasal bir kaynağı olarak değerlendirilebilir.[49]

6.5. Etnisiteye Dair Yaklaşımlar

Etnisitenin doğası, işlevi ve araçsallığı tartışması bağlamında teorik ve metodolojik ayrışma önemlidir.[50] Etnisitenin antropolojideki analizinde üç temel araç kullanıldığını yazar. Bu araçlardan ilki "bir grubun kendine içten bakışı olan emik yön", ikincisi "o grubun dışarıdan algılanışına işaret eden etik yön" ve üçüncü araç da bir noktada eleştirel bir biçimde bu iki yön arasında etkin bir denge kurmayı üstlenen uylaşma alandır. Emik yön, doğrudan doğruya kültürel kimlikle ilgili olarak o kültürün muhataplarının kendini hangi gruba dâhil ettikleri ve kendilerini ne olarak görüp hissettikleri noktasında tamamen öznel bir yaklaşımı ifade ederken; bunun karşıtı olarak değerlendirilebilecek olan etik yönde, ötekilerin başka bir grubun varlığına ilişkin yerleşik ve yaygın kanaatlerini

---

[46] Hutchinson ve Smith, 1996, s. 33.
[47] Hutchinson ve Smith, 1996, s. 34.
[48] Fenton, 2001, s. 15.
[49] Hutchinson ve Smith, 1996, s. 33.
[50] **Aydın**, Suavi (2003), "Etnisite" içinde **Antropoloji Sözlüğü**, (der.) Aydın, Suavi; Emiroğlu, Kudret, Ankara: Bilim Sanat Kitabevi, ss. 276-280; 277.

imlemektedir. Ancak, dışarıdan birilerinin bir "grup" olarak kategorilendirilen kişiler kendilerine atfedilen o gruba ait hissetmeyebilirler; ya da "atfedilenden farklı bir kimlik duygusuna sahip olabilirler".[51]

Etnisite konusunda kayda değer birtakım kuramlar da mevcuttur. Bunlardan biri olan ilkselci (primordialist) yaklaşımda; etniklik ve etnik bağlılıkların 'ilksel/asli' , 'tözsel' (primordial) bir fenomen niteliğindedir. Yani zamanın ötesinde doğal olarak zaten baştan beri vardır ve verilidir. İnsanın varoluşunun temel öğelerinden birini oluşturur. Bu kuram karşısında ilkçiliğin etnisiteyi açıklamaktaki yetersizliğinden dem vuran araçsalcı (instrumentalist), inşacı (constructivist), Marksist ve Neo-Marksist felsefeden esinlenen kuramlar da etnisite tartışmaları içerisinde yer almaktadır. Burada bütün bu yaklaşımlar içerisinde etnisite durumsal olarak kavranır. Bu durumsallıkta, bir etnik gruba ait olmak mutlak duruma göre değişen sessiz ve çabuk tavır, algı ve duygular meselesidir. Bireyin durumu ve mevcut koşulları değiştikçe grup aidiyeti de değişir veya en azından bireyin bağlı bulunduğu birçok aidiyet ve söylemin değişen zaman ve durumlarda birey için önemi değişecektir. Bu çerçeve de etnisitenin bireysel ve/veya grupsal çıkarları geliştirmek için 'araçsal' (enstrümantal) olarak devreye sokulmasını olanaklı hale getirecektir. Bu kuramsal çabaları biraz daha ayrıntılı olarak ele alalım.

6.5.1. İlkselci (Primordiyal) Yaklaşımlar

Shills tarafından ortaya atılan ve daha sonra Geertz tarafından geliştirilen ilkselci (primordial) görüş, etnisiteyi oluşturan ve sürekliliğini sağlayan unsurlar olarak kan bağını esas alır ve kültürü verili olarak kabul eder. Buna göre etnik bağlar, insanların, aileleri ve diğer birincil grupların içinde yaşadıkları tecrübelerle belirlenmiş, "doğal" bir olgudur. İlkçi (primordiyalist) görüşü benimseyenler, etnik kimliğin tarihî ve sosyal koşullardan bağımsız bir varlığa sahip olduğunu, ekonomik ve kurumsal düzenlemelerin bu varlığı yok edemeyeceğini ve bireylerin siyasi temayülleri üzerinde ilksel bağlılıkların önemli bir role sahip olduğunu ileri sürmektedirler.

Shills yaptığı çalışmalar doğrultusunda etnik oluşumu ve kimliği sadece kişisel özellikler değil, aynı zamanda başlangıçta var olan bağlar da (Shills burada düşünce kelimesini kullanmaktadır) etkilemektedir ve

[51] Aydın, 2003, s. 277.

aslında bu ilksel bağlar diğerlerinden daha baskındır. Shills bu bağlar meselesi çerçevesinde Durkheim'in mekanik ve organik dayanışma kavramları ile Tönnies'in cemaat ve cemiyet kavramlarından yararlanarak, söz konusu kavramlar yerine ilksel bağlılıkları ortaya koyar. İlksel (primordial) olarak nitelendirdiği kan bağına ve aileye dayanan sosyal ilişkilerin etkin olduğunu iddia eder.[52] Ona göre, "insanların, derinlerde yer alan, duygusal ve ilksel ilişkilere karşı belirli sosyo-tarihsel koşullar altında etnik ve ırksal kimliklerle tatmin edilebilecek değiştirilemez bir biyolojik ihtiyaçları vardır".[53] Birey, varoluşundan önce başlayan bu süreç ve simgeler ile bir gruba mensup olabilmektedir.

Bu yaklaşıma önemli bir diğer katkı, önemli bir antropolog olan Geertz'den gelmiştir. Geertz, ilksel bağlılıkları (primordiyal bağları), birinci dereceden akraba bağlantılarını esas alan, ancak bunların ötesinde belirli bir dinsel topluluk içinde doğmaktan, belirli bir dili ve hatta bu dilin bir diyalektini konuşmaktan, belirli sosyal uygulamaların yarattığı sosyal varoluşun "verilerinden" kaynaklanan bağlılıklar olarak tanımlar ve bunlar 'doğuştan olan' (givens) öğeleridir.[54] Böylesi "doğuştan olan" dini ya da kültürel topluluğun akrabalık bağlarını ve üyesi oldukları gruba ve grubun toplumsal yaşamına genel katılımlarını içerir.[55] Buna göre ilksel bağlar, varlığı ve doğruluğu hiçbir şekilde sorgulanmaksızın kabul edilirler. Etnisiteyi oluşturan ögeleri varsayılan kan bağı, ırk, dil, bölge, din ve gelenek olarak sıralayan Geertz, bunların aslında doğrudan doğruya duygularla ilgili olduğunu ileri sürer.[56]

Bu kuramda anılması gereken bir diğer önemli bir isim olan van den Berghe, *The Ethnic Phenomenon* adlı eserinde etnisiteyi sosyobiyolojik yöntemle ele alır. 'Sosyal ırkın' biyolojisi ile çağdaş toplumlarda ırkçılığın etiyolojisini açıklamaya çalışan Berghe, toplumsallığın, kendini

---

[52] **Shills**, Edward (1957), "*Primordial, Personal, Sacred and Civil Ties: Some Particular Observations on the Relationships of Sociological Research and Theory*", **The British Journal of Sociology**, VIII/2, pp. 130-145.

[53] Shills 1957: 130-145; Öztoprak Sağır-Akıllı 2004, s. 9.

[54] **Geertz**, Clifford (1973), **The Interpretation of Cultures**, New York: Basic Books, s.259; **Cornell ,Stephen ve Hartmann Douglas (1998), Ethnicity and Race -Making Identities in a Changing World,**London,New Delhi : Pine Forge Press. s.55; **Spencer**, S. (2004), **Race and Ethnicity: Culture, Identity and Representation**, Routledge, ss. 76-78.

[55] Cornell ve Hartmann, 1998, s. 55.

[56] **Geertz**, Clifford (1983), **Local Knowledge**, New York: Basic Books, s. 90.

kayırmacı davranışta ifade eden biyolojik akrabalık mekanizması ile ilişkili olduğunu iddia eder. Ona göre, etnisite ve ırk hayatta kalabilmek amacıyla kıt kaynakları kullanılmak uğruna verilen rekabetin bir sonucudur. Bu rekabet sürecinde etkin bir rol oynayan akrabalık ve akraba seçimi, etnik ve ırksal duyguların biçimlenmesini sağlar.[57]

Toplumların "biricikliği"ne vurgu yapan Herder'de de sanki böylesine bir ilkselcilik mevcuttur. Herder elbette görüşlerini özel olarak etnisite kavramları çerçevesinde ortaya koymamıştır. Onun odak noktası ulus olmuştur ve ona göre, her ulusun kendine özgü tarihi vardır. Ulus ise bu "tarihsel cemaat"in en önemli öğesidir. "Volkgeist" (halk ruhu-tini) denilen olgunun dışında kalmış olan birisinin ulusa dâhil olması imkânsızdır. Herder'in "volkgeisti"ni yansıtan temel kültürel özelliklerse "dil, şanlı geçmiş, yaratılış mitleri, adetler ve "özel yaşam biçimi"dir. Etnik kimliği farklı olan birisinin bu kültürel özellikleri sonradan kazanması olanaksızdır. Çünkü bu kültürel özellikler kolektif, tarihsel deneyimlerle kazanılmıştır. O tarihsel deneyimi yaşamayan birisinin ulus çatısı altında olması düşünülemez. Sanayi toplumlarından olan Almanya ve İtalya'da bir dönem "volkgeist" denilen "halk tini" etrafında yaratılmaya çalışılan ulus anlayışı bunun en güzel örneğidir.[58] Habermas'ın yorumuna göre; bu "halkçı ulus" bilincini yerleştirerek ulus devlet bütünlüğünü sağlamak amacıyla dil, din, tarih gibi kültürel öğeler üzerinden okul, ordu, kilise gibi kurumlar ideolojik aygıt olarak işlev görmüşlerdir.[59]

Bahsettiklerimiz figürlerin yanı sıra; etnik kimliğin ve etnisitenin ilkselci yaklaşıma yakın bir biçimde tarihsel ve sembolik kültürel özelliklerini vurgulayan yaklaşımlar da vardır. Armstrong ve Smith'in[60] 'etno-sembolcü' (ethno-symbolic) yaklaşımı bunun örneklerini teşkil etmektedir. Etno-sembolcü yaklaşım, etnisiteyi ve bir etnik topluluğun üyelerinin

---

[57] **Van Den Berghe**, Pierre (1994), **The Ethnic Phenomenon**, London: Praeger, p. 97

[58] **Habermas**, Jürgen (2002), **"Öteki" Olmak, "Öteki"yle Yaşamak**, Çev., İlknur Aka, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, ss. 25-26.

[59] Habermas, 2002, ss. 16-17.

[60] **Armstrong**, John A. (1982), **Nations Before Nationalism**, Chapel Hill: University of North Carolina Press. ; **Smith** ,Anthony D. (2002), **Ulusların Etnik Kökeni**, Çev.,Sonay Bayramoğlu, Ankara: Dost Kitabevi ;**Smith** , Anthony D. (2004), **Milli Kimlik**, Çev., Bahadır Sina Şener, İstanbul: İletişim Yayınları ; **Smith**, Anthony D. (2009), **Ethno-Symbolism and Nationalism: A Cultural Approach**, London, Routledge, New York.

"iç dünyasını ve ortak eylemlerini açıklamak için; mitler, değerler, gelenekler ve semboller gibi öznel ve sembolik kaynaklardan ve unsurlardan yararlanmaktadır.[61] Etnik grup ve etnik topluluk arasında gözetilen bir farktan hareketle, etno-sembolcü okumalar, milletlerin modern öncesi aidiyet temellerini açıklamak için etnik topluluk (ethnié) kavramına başvurmaktadır.[62] Bu doğrultuda Smith'e göre bir etnik grubun oluşumunda altı temel nitelik söz konusudur. Bunlar:

1) Kollektif özel bir ad

2) Ortak bir soy miti

3) Paylaşılan tarihi anlar

4) Ortak kültürü farklı kılan bir ya da daha fazla unsur

5) Özel bir "yurt"la bağ ve

6) Nüfusun önemli, bir kesiminde dayanışma duygusudur. Belli bir nüfus, bu niteliklere ne kadar sahipse veya bu nitelikleri paylaşıyorsa ideal etnik grup ya da etni tipine o ölçüde yaklaşır.[63] Ona göre, ulusal kimliğe geçmişten gelen bir takım kalıntıların günümüze uyarlanmasıyla ulaşılır. Bu nedenle millet "mitleri ve anıları, kitlesel bir halk kültürünü, belirli bir anavatanı, ekonomik birliği ve tüm üyeleri için eşit haklar ve ödevleri paylaşan isimlendirilmiş bir insan topluluğudur.[64]

İlkselci yaklaşımın etnisite kavrayışı sıklıkla eleştirilmiştir. Aydın[65] bu eleştirileri toparlayıcı bir paragrafta şunları yazar:

Etnik sıfatı, şimdiye kadar yanlış bir biçimde "soy"la, "kandaşlık"la ya da "aynı dili konuşmak"la doğrudan ilişkili bir atıf olarak görülmüştür. Oysa ethnie kavramının alanı, bütün bunları ya da bunlardan birini yahut birkaçını içerebilmekle birlikte, esas olarak kendini farklı olarak algılamakla ilgili bulunan, etik ve emik boyutlara sahip, yani kültürel kimliğe bitişik, ayrı bir "halk olma", ayrı bir "kültürel varlık" olma bilinciyle, bu bilincin simetrik algısı olan "öteki(ler)" ile araya çizginin çekildiği noktada başlar. Kavramın dinamizmi de bu durumla ilişkilidir. Bu nedenle kavrama yapılan bütün doğallık ve özsellik atıfları bilim dışı ve ideolojiktir.

---

[61] Smith, 2009, ss. 14; 23-41.
[62] Smith, 2004.
[63] Smith, 2004, s. 42.
[64] Smith, 2004, s. 32.
[65] Aydın, 2003, s. 276.

6.5.2. Araçsalcı (Durumsalcı) Yaklaşımlar

Govers ve Vermulen,[66] özellikle de 1960 sonlarında etnisite çalışmalarında meydana gelen değişimleri iki döneme ayırmaktadırlar. Bunlardan birincisi[67] *Ethnic Groups and Boundaries (Etnik Gruplar ve Sınırları)* isimli ufuk açısı çalışmasından yola çıkan ve etnik grupların siyasal alanda temelde çıkar grupları olarak incelenmesine yönelen yaklaşımlardır. Bu yaklaşım etnik kimliklerin durumsallığına işaret etmektedir. İkincisi ise; Gellner'i hariç tutarsak; antropolojiden çok siyaset bilimi ve sosyoloji disiplinlerinde ortaya çıkan 1980'lerin başlarında Hobsbawm'ın Ranger'le [68] birlikte derlediği *Geleneğin İcadı (The Invention of Tradition)* ve Anderson'ın[69] *Hayali Cemaatler (Imagined Communities)* isimli çalışmalarıdır. Bu çalışmalar; etnik grupların işlevleri veya örgütlenme ve harekete geçme biçimlerinden çok, etnik kimliklerin ne şekilde sosyal olarak inşa edildiğini ulus özgülüğünde ele alan kontrüktivist (inşacı) yaklaşımlardır.

Durumsalcı/araçsalcı yaklaşıma tekrar dönersek, bu yaklaşım etnisitenin ilkçi yaklaşımın doğuştan gelen, verili özelliklere dayandığını reddederek; etnisiteyi, bir grubun ya da topluluğun üyelerinin yeni sosyal, tarihi, ekonomik durumlar ve olanakları rasyonel bir şekilde değerlendirerek oluşan ve dönüşüme uğrayan yapılar olarak tanımlar. Bu bağlamda, etnisite sosyal ve kültürel oluşumun bir yönü olarak ilişkisel ve süreçseldir. Etnik topluluklar önemli bir sosyal aktördür ve etnisitenin şekillenmesinde topluluk üyelerinin durum karşısında rasyonel eylemleri belirleyicidir. Bu yaklaşımda etnisite, belli koşullar karşısında, grupların belli bir amaca/sonuca ulaşmak için ya da çıkarları doğrultusunda kullandıkları araçsal kimlikler olarak görülür. Ancak, koşullar ekonomik ya da politik çıkarları olmasa bile, özellikle göçmenler için düşündüğümüzde, etnik grupları ve kimlikleri yaratabilir.[70] Bir diğer deyişle, araçsalcılar

---

[66] **Govers,** Cora; **Vermeulen,** Hans (1989), **The Invention of Ethnicity**, New York: Oxford University Press, ss. 1-2.

[67] **Barth,** Fredrik (der.) (2001), **Etnik Gruplar ve Sınırları. Kültürel Farklılığın Toplumsal Organizasyonu**, Çev., Ayhan Kaya-Seda Gürkan, İstanbul: Bağlam Yayınları.

[68] **Hobsbawn**, Eric (2006), "Giriş: Gelenekleri İcat Etmek", **Geleneğin İcadı** (der. Eric Hobsbawm-Terence Ranger), Çev., Mehmet Murat Şahin, İstanbul: Agora Kitaplığı.

[69] **Anderson,** Benedict (1995), **Hayali Cemaatler**, Çev.: İskender Savaşır, İstanbul: Metis Yayınları.

[70] Cornell ve Hartmann, 1998, s. 59.

açısından, etnik kimlik esnek ve değişken olduğundan; koşullara göre bir etnik grubun hem içeriği hem de sınırları değişebilir. Etnisite bu yüzden de esnek ve son derece uyarlanabilir bir araç olarak tanımlanır. Etnik grupların sabit hiçbir sınırı yoktur. Onlar, boyutları koşullara göre değişen kolektif varlıklardır. Bireyler ise, sürekli olarak tek bir etnik gruba atfedilemezler. Onlar aynı zamanda birkaç grubun üyeleri olabilirler. Bu nedenle etnisite, araçsalcılar (durumsalcılar) tarafından dinamik olarak algılanır. Araçsalcı kuramlar, genellikle etnik grupları ifade etmesine rağmen bu gruplara ilişkin değerlendirmeler ulusları da kuşatacak biçimde genelleştirilir.

Araçsalcı yaklaşımın önemli mimarları arasında Barth'ı anmak mümkündür. Barth'ın[71] transaksiyonalizm (transactionalist)[72] yaklaşımıdır. Barth'ın yaklaşımında iki esin kaynağı dikkat çekmektedir. İlki, İngiliz kültürel antropolojisinin üzerinde durduğu ortak grup teorisi fikridir. Bu görüş biyolojik süreklilik, grup üyelerinin, temel kültürel değerleri paylaşımı, grubun bir etkileşim ve iletişimin alanını oluşturması ve üyelerin, kendilerini bir gruba ait olarak tanımlaması ve ötekiler tarafından grup bağlamında tanımlanması esaslarına dayanmaktadır. İkincisi ise, davranışı ötekilerinde yarattığımız izlenim ve imajların aksine bir rol yapma becerisi olarak yorumlayan Amerikalı sosyolog Goffman'ın etkileşimci (interactionist) teorisidir. Bu iki kaynak antropoloğu beslemiştir. Transaksiyonalist yaklaşım, etnisitenin toplumsal koşullar tarafından şekillendiğini vurgulaması ile etnik toplulukların farklılaşmasını kültürel özelliklerle değil de, etnik topluluklar arasındaki ilişkilerle ve etkileşimle açıklaması ile farklılaşır. Bireyin eylemleri, toplumsal kurallar, normlar ve kurumları sürekli değişime uğratır. Bu nedenle etnisite durağan değil değişken ve dolayısıyla akışkan bir özellik taşır.[73]

İnsanların kendilerini tanımlamak için kullandıkları veya başkaları tarafından kullanılan terimler olan etnik kategorilerin ve bu kategorilerin içerdiği[74] "kültürel malzeme" dediği kurulmuş kategorilerdir. Barth'a göre; etnik inşaların ne toprak unsuruna ne de milliyetçi ideolojilere ihtiyacı vardır. Başkalarının olduğu kadar, kişinin de bireyler olarak kendine

---

[71] Barth, 2001.

[72] Bu kelime "muameleci" veya "işlemselci" olarak da karşılanabilir.

[73] **Özbudun**, Sibel; **Şafak** Balkı ve **Altuntek** Serpil (2008), **Antropoloji-Kuramlar ve Kuramcılar,** Ankara: Dipnot Yayınları, ss. 164-169.

[74] Barth, 2001.

ne atfettiğiyle ilgili bulunmaktadır. Etnik köken, kişinin kendisini bir etnik toplulukla özdeşleştirmesi ve kendisini onun bir parçası olarak görmesi, aynı sebeple de diğer topluluklara ait hissetmesi anlamına gelir.[75] Buna göre etnisite, yalnızca müphem bir kültürün ifadesi olarak değil, aynı zamanda sosyal organizasyonun bir biçimi olarak da düşünülmelidir. Etnisitenin değişken olduğuna yaptığı vurguya ek olarak, transaksiyonalist yaklaşım etnisite literatürüne 'sınır' kavramını kazandırmıştır.[76] Kültürel belirleyicilerden ziyade, etnik sınırlara odaklanmayı öneren bu kavrayışa göre; etnisite, öncelikle, bir sosyal organizasyon meselesidir. Bu haliyle, "kültür farkının sosyal organizasyonu" olarak etnik kimlik, sembolik sınırların kuruculuğuna tabi olarak, kendi kendini tanımlama ve etkileşim içinde olunan ötekilerce tanımlanma vesilesiyle edinilir. Bu yaklaşım her halükarda, kültürle ilgilidir ve gruplar arasındaki kültürel farklılıkları vurgular. Her grup; dil, din, akrabalık, yemek alışkanlıkları, diğer adetler vb. sembolik sınır koruyucular gibi sosyal sınırlarla çevrilidir, ancak bu sınırlar da bireylerin eylemleri ile değişir. Etnik grup ve kimlik araştırmalarının temel noktası, grup üyelerinin içerilmesi süreci ve grubu tanımlayan sınırdır. Sınırlar, simgesel ve sosyal içeriklere sahiptir. Bu nedenle sınırın korunması, etnik grup için gereklidir ve o ilksel bir sınır değildir. O daha çok belirli çevresel, ekonomik, tarihsel veya siyasal koşulların bir sonucu olarak karşımıza çıkar. Kimlik bakımından etnik gruplar, hem emik hem de etik olarak tanımlanırlar. Baskı, üyeler grubun parçası olduğunu kabul ettiği zaman oluşur. Kültürel özellikler, bir grubun üyeleri tarafından kendilerini diğer gruplardan ayırmak için seçilir, bu nedenle sınır tespit etmek, bir dereceye kadar keyfîdir.

Saha çalışmaları doğrultusunda Barth, Swat Pakistan'ındaki üç etnik grubu incelemiştir. Ona göre; etnik grupların asimile olmadan kuşaklar boyunca temasını sürdürdüğünü ve barış içine yan yana yana yaşayabileceklerini göstermişlerdir. Barth "çoğul toplum" fikrini etnik karşıtlıklarla iktisadi karşılıklı bağımlılığı birleştiren toplum olarak tanımlar. Barth'a göre[77] göre etnik köken (etnisite) bir kısım insanın belirli bir etnik kimliğe sahip olduğunu iddia ettiği ve diğerlerince de bu etnik kimliğe sahip olarak görüldüğü zaman ortaya çıkar.

---

[75] Barth, 2001, ss. 11-41.
[76] Barth, 2001, ss. 11-41.
[77] Barth, 2001.

Etnik kimliğin oluşması ve işlevselleşmesinde bireysel belirleyicilerin rolü, araçsalcı yaklaşım içinde belirginleşen bir diğer yorum farkıdır. Bu noktadan hareketle "rasyonel tercih yaklaşımı" , bireysel tercihler ile grup dayanışması arasında bağlantı kurar. Etnisiteyi rasyonel tercihlere indirgenmiş bir seçimlilik ve tercihsellik meselesi olarak ele alan bu yaklaşıma göre, çıkarlarına uygun olması durumunda bireyler, farklı etnik kimlik tercihlerine başvurabilmekte, yeri geldiğinde tercihlerinde değişiklik yapabilmektedir.[78] Böylece, etnik kimliğin her daim belirleyici ve/ya bağlayıcı olduğu argümanı, tercihsel niteliğin öne çıkarılmasıyla çürütülmektedir. Hechter ve Banton[79] bu yaklaşımın başvuru noktalarını oluşturmaktadır.

6.5.3. İnşacı Yaklaşımlar

İnşacı yaklaşımlara gelecek olursak; daha önce de andığımız gibi Gellner, Hobsbawm ve Anderson, 1980'li yıllarda inşacı yaklaşımın önde gelen temsilcileri arasında yer almaktadır. Bir antropolog olan Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk* adlı eserinde, ulusu uluslaşmanın bir nedeni değil sonucu olarak değerlendirmektedir. Bu bağlamda; uluslaşma ise sanayi toplumuna geçişin nedenlerinden kaynaklanmaktadır. Buna göre ulus, modern devletle birlikte ortaya çıkan, sanayileşmenin ihtiyaçlarının şekillendirdiği tarihsel bir kategoridir. Ona göre, "iki insan ancak ve ancak birbirlerini aynı ulusun üyesi olarak tanıyorlarsa aynı ulusa mensup demektirler. Bir başka ifadeyle, ulusları insanlar yaratır; uluslar insanların kendi inanç, sadakat ve dayanışmalarının ürünüdür".[80]

Hobsbawm, *1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik* adlı eserinde ve *Geleneğin İcadı* adlı esere yazdığı girişte ulusçuluk ideolojisinin siyasi seçkinler tarafından nasıl inşa edildiğini ayrıntılı bir biçimde anlatmaktadır. Gellner ile pek çok konuda uzlaşan Hobsbawm, milletleri asli ve değişmez bir toplumsal birim olarak değerlendirmez. Aksine, ulusların oluşumunda inşa, icat ve sosyal mühendislik gibi faktörler etkin bir rol oynamıştır. Buna göre milliyetçilik, bazen önceden var olan

---

[78] Hutchinson ve Smith, 1996, s. 33.

[79] **Hechter**, Michael (1996), *"Ethnicity and Rational Choice Theory"*, Hutchinson, John ve Smith, Anthony D. (ed.), **Ethnicity** Oxford: Oxford University Press; Banton, 1983.

[80] **Gellner**, E. (1998), **Uluslar ve Ulusçuluk**, Çev., Günay Göksu Özdoğan-Büşra Ersanlı Behar, İstanbul: Hil Yayınları, s. 78.

kültürleri alıp onları milletlere çevirmiş, bazen de milletleri yoktan icat etmiş ve önceden var olan kültürleri tamamen yok etmiştir. Ulusçuluk modern bir kurgudur. Bu bağlamda devletleri ve milliyetçilikleri yaratan millet değildir. Analitik düzlemde milliyetçilik milletlerden önce gelmektedir.[81] Bu çerçevede, tüm kimlik biçimleri gibi, millet de geleneğin icadı ile ilişkili olan köklü bir dönüşümün doğrudan konusu olarak anlaşılmalıdır.[82]

Anderson ise; *Hayali Cemaatler* adlı çalışmasında ulusu, "matbaa kapitalizmi" nin gelişimi, resmî devlet dilinin oluşumu ve zaman kavramının değişimiyle açıklar. Ona göre; bilinç tarzındaki köklü bir değişikliğin ifadesi olan ulusçuluk, daha eski bilinç biçimlerini unutmak ve kendi anlatısını yaratma durumudur. Zamansal ve mekânsal dönüşümü, matbaa kapitalizminin gelişmesinde ve gazete ve özellikle de romanın kitlesel olarak yaygınlaşmasında arar. Milliyetçilik, böylece, matbaa kapitalizminin gelişmesi sonucunda mümkün hale gelen tek biçim eştirilebilir bir birlikte yaşamın icadı veya tasavvuru ve bunun sembolik dolaşımı veya tecrübesi üzerinden okunur. Bu hayal edilmiş bir birlikteliktir. Çünkü geneli oluşturan bireylerin diğer üyeleri tanımasına, onlarla bir şeyler paylaşmasına gerek olmaksızın, birbirlerinin zihninde "genel" in ortak hayalini yaşamaya devam ederler. Anderson'a göre, ulusçuluğun kökleri modern çağ öncesi kültürlerde özellikle de dinsel öğelere uzanmaktadır. Dinler, bireyin hem maddi hem de manevi yaşamıyla ilgilendiği için süreklilik arz eder. Bu özellikleri açısından ulusçulukla aynı paraleldedirler. Çünkü ulusçuluk düşüncesinde de birey fani fakat ulus bakidir. Ayrıca her ikisi de sembollerden yararlanmaları açısından da birbirlerine benzerler. Zira her ikisi de farklı dil, renk ve kültürleri belli semboller etrafında toplanarak "ben" duygusu "biz" duygusuyla ikame edilmektedir.[83]

Bu isimlerin dışında Kapitalizm ve Ulusçuluk bağlamında ırk, etnisite, ulus kavramları çerçevesinde değerli çalışmalar yürütmüş olan Wallerstein'e göre; *Dünya Ekonomik Sistemi* merkez, yakın çevre ve çevre diye tanımlanan üç yapıdan oluşmaktadır. Kapitalizm ekonomik açıdan tek bir ekonomik yapı oluşturmasına rağmen homojen değildir, bünyesinde birçok farklı ulus devletleri barındırmaktadır. Devletler üstü bir mantıkla işleyen kapitalizm ana unsuru "emek" kavramıdır. Yüksek kar

---

[81] **Hobsbawn**, Eric (2010), **1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s. 24.

[82] Hobsbawn, 2006.

[83] Anderson, 1995, ss. 14-20.

için maliyetleri düşük tutmak önemlidir. Bunu sağlayabilmek için kapitalizm, her zaman emrinde kullanabileceği alternatif bir emek gücüne ihtiyaç duyar. Bu amacına ise farklı etnik gruplar üzerinde uygulayacağı politikalarla ulaşmaya çalışır.[84] Wallerstein'in Balibar'la birlikte kaleme aldıkları ilgili eserde ırk, etnisite ve ulusa ilişkin görüşleri şöyledir [85]

Irk, görünür fiziksel bir kategoridir. Ulus ise Marksist bir anlayışla üstyapı ekseninde devletle ilişkilendirilen bir olgudur. Etnik kategori nesilden nesile geçen ve devletle sınırlı olmayan, kültürel bir kategoridir. Irk kavramı, "dünya-ekonomi"sinin eksenle iş bölümü, merkez-çevre zıtlığıyla açıklanabilir. Ulus kavramı ise siyasal üstyapı yani egemen devletlerle ilgilidir. Irk ve etnik kategoriler kapitalist sistemin her zaman ihtiyaç duyduğu ucuz emek işgücünü sağlar. Bu nedenle "eğer ortada hiç siyah yoksa ya da bu rolü oynamak için sayıları yetersizse 'beyaz zenciler' icat edilir.

19. yüzyılda bütün Avrupa'ya egemen olan 'milliyetlerin' ulusal kurtuluş siyaseti, devrimci çalkantıların patlak vermesi ve kıta imparatorluklarının tarihe karışması biçiminde tezahür ettiği tarihsel bir vakadır.[86] Oluşturulan modern devletle birlikte şekillenen ulusun belirgin etni perspektifinde ele alınan kültürün milliyetçilik söylemi ve ideolojisiyle doğrusal diyalogu, yurttaşı ve aynı zamanda bireylerin devlete yönelik algı kalıbını içerecektir. Bu nedenle milliyetçilik, "bir milletin özerklik, birlik, kimlik kazanmasına ve bunları idame ettirmesine yönelik ideolojik bir harekettir".[87] Etniklik gibi milliyetçilik de insanları çok farklı amaçlarla bir araya getiren dayanıklı bir toplumsal ve siyasal güçtür ve bunu çok farklı rekabet ya da alternatif uzlaşma ilkeleri bağlamında yapar.[88] Ulus inşası genellikle hem bazı azınlıkları dışlayan ya da marjinalleştiren siyasal söylem tarzları oluşturma hem iktidarı otoriteyi merkezileştirme süreçlerini, içerir. Ulus devletteki zoraki asimilasyon etnikliğin siyasal önemini tetikler. Bates'in de belirttiği gibi ulusal azınlıkların simgelerini ve kodlarını yasaklamaya ya da lekelemeye yönelik şiddet içeren çabalar muhtemelen azınlık muhalefetini güçlendirebilecektir.[89]

---

[84] Balibar, Wallerstein, 2000, s. 98.
[85] Balibar, Wallerstein, 2000, s. 99.
[86] **Leca** J. (1998), **Uluslar ve Milliyetçilikler**, Çev., Siren İdemen, İstanbul: Metis Yayınları, s. 34.
[87] Smith, 2004, s. 122.
[88] Bates, 2009, s. 346.
[89] Bates, 2009, ss. 346-47.

Brass'a göre etnisite ve ulus hakkında pek çok sosyal bilimci, modernleşme ve sanayileşmenin çok etnikli toplumlarda genellikle eşit olmayan bir ilerlemeye ve bazı etnik grupların ve ülkenin bazı bölgelerinin diğerlerine nazaran bu süreçten daha fazla yararlandıklarına dikkat çekerler. Etnisitenin değişiminde ve farklılaşmasında başrolü seçkinler (elitler) oynarlar. Buna göre etnisite, seçkinlerin iktidar ve çıkarlarını koruyabilmek için toplumda siyasal mitler yaratmalarının ve bu mitlerin manipüle etmelerinin bir sonucudur.[90] Ulusçu elitler, tarihsel, kültürel mitler seçerek ve bunları kullanarak ulusal duygunun oluşmasını sağlarlar. Edebiyatçılar, sosyal bilimciler, gazeteciler bu ulusçu elitlerdendir. Bu elit kesimler "volk" yani halkın kültürünü işlemek suretiyle ulus devletin ideolojisinin hizmetine sunarlar. Böylelikle aynı kültürü, dili paylaşan homojen bir topluluk yaratılmış olur. Bu topluluk, zamanla kendilerine çizilen kültürel alanın dışında yaşama imkânına sahip olmadıklarını düşünerek, var olan kültürlerle bütünleşmeye başlarlar.[91] Ernest Gellner'in ifade ettiği üzere, öncelikli olarak bir devletin yaratılması gerekmektedir. Bu devlet bağlamında bir kimlik şekillenecektir.[92]

Ulus devletlerle birlikte etnisite terimi de ulus devletlerin himayesinde, ona hizmet eden bir ideolojik aygıt halini almıştır. Toplumsal ilişki formlarının rasyonalizasyonunu içeren yurttaşlık kavramı bir üyelik/aidiyet duygusu içermesi ve ulusal zaman/mekân boyutunda paylaşılan ortak kimlik olması nedeniyle heterojenlikten homojenliğe geçiş olanağı sağlamıştır.[93]

6.6. Etnisite ve Diğer Sosyal Olgular

Etnisite politik bir konu olarak başka diğer pek çok sosyal alan ve olguyla birlikte düşünülebilecek bir sosyal gerçekliktir. Burada etnisite ve ekonomi ile etnisite ve toplumsal cinsiyet örneklendirilecektir.

---

[90] **Brass**, Paul (1991), **Ethnicity and Nationalism: Theory and Comparison**, Newbury Park: Sage, s. 89.

[91] Gellner, 1998, s. 107.

[92] Gellner, 1998.

[93] **Bauman**, Zygmunt (1996), **Yasa Koyucular ve Yorumcular**, Çev., Kemal Atakay, İstanbul: Metis Yayınları, s. 96.

Ekonomik ve politik açıdan baktığımızda etnisite ve çeşitli tabakalaşmalar arasında bir bağ mevcuttur.[94] Fenton'un[95] da belirttiği gibi bütün toplumlarda sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel ve 'sosyo-ırksal' tabakalamaya rastlamak mümkündür. Egemen statü ve aşağı statü belirlenir. "Etnikleştirilmiş" ve "ırksallaştırılmış" işbölümü tüm dünya çapında yaşanan bir olgudur. Etnik açıdan kendilerini farklı gören ya da başkaları tarafından farklı görülen gruplar-Malay-Malezya'sındaki Malay köylü üreticileri, Jamaika'daki Çinli tüccarlar veya Fiji'deki Hintli kamış yetiştiricilerinde olduğu gibi -iş bölümü içinde etnik kategoriyle mesleğin aynı anlama geleceği şekilde son derece özellikli konumlar işgal ederler. Farklı işbölümü formaları olmalarının yanı sıra bu durumlar ayrıca eşitsizliği, sınıfsal yapıyı ve ilişkileri veya hâkimiyeti ve üstünlüğü ön plana çıkaran formlardır.[96]

Etnik kolektivitelerin ekonomik koşulları etnik olarak tanımlanmış toplulukların, işbölümü ve sınıf yapısı içinde belli alanlarda yoğunlaşmış olması yüzünden, güç ve imtiyaz bakımından eşitsizdir ve hem imtiyazlı seçkinler, hem de oldukça bastırılmış güçsüz gruplar olarak görünen azınlıklarla ilgili siyasi koşullar için de bir eşitsizlik söz konusudur. Etnik grupların sınırları-belli bir dilin, dinin veya daha genel bir biçimde "kültürün" taşıyıcıları olarak-sembolik bir biçimde temsil edilir; ancak bu sınırlar ayrıca güç ve refah yapıları içinde maddi bir biçimde de oluşturulur. Dolayısıyla etnisite, maddi ve sembolik oluşuma sahip bir yapı şeklinde, bireysel aktörlerin menzillerinin ötesinde sistematik bir özellik ve bireysel eylemin bir boyutu olarak görülmelidir. Etniklik kayıt dışı bir ekonomiyi de belli sektörlerde var edebilir. Kaynaklar bunların doğası, çokluğu ve dağılımı etnik rekabet ve potansiyel çatışmanın doğasına etki eder. Yani ekonominin nasıl bir başarı gösterdiği, toplumun bireylerinin

---

[94] Fenton tam da bu noktada sosyolojideki Rex'in teorisine hatırlatır. Rex'in (1983) "ırk ilişkileri" durumlarında üç karakteristik unsur vardır: Gruplar arasında farklılaşma, eşitsizlik ve çoğulculuk durumu, fiziksel görünüşleri, kültürleri veya zaman zaman sadece soyları yardımıyla bu gibi grupların birbirinden açık bir biçimde ayırt edilebilmesi olasılığı, bu ayrımcılığın, her zaman değil ama çoğunlukla açık ya da örtülü biyolojik kuramlarla açıklanması ve doğruluğunun kanıtlanmaya çalışılması.

[95] Fenton, 2001.

[96] Fenton, 2001, s. 36.

bundan nasıl yararlandığı ve etnik grupların hem ülke içinde hem de dışındaki diğer etnik gruplara göre kazanımlarını nasıl algıladıkları çok önemlidir.[97]

Toplumsal cinsiyet ilişkileri ve etnisite yine üzerinde durulması gereken ciddi bir konudur. Toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri ile etnisiteler arasında pek çok ortak nokta da yakalanabilir. Eriksen'in yazdığı gibi cinsel stereotipi pek çok toplumda etnisite ile ilişkilidir; bu kimi zaman bazı erkek etnik kategorileri ABD'deki siyahlar gibi bir cinsel güç itibarına sahip olabilir ve kimi zaman da bazı kadın kategorileri de benzer bir şekilde aşırı erdemli ya da ahlaksız olarak tanınabilir Cinsel betimleme genellikle etnik grupları bir blok olarak tanımlamakta kullanılır: "X'ler kadınsıdır'; 'Y'ler hiçbir ahlakları olmayan kaba vahşilerdir" cümlelerinde olduğu gibi.[98] Fenton'a göre ise[99]; cinsiyet ve etnisite arasındaki ilişkinin, kendi aralarında nasıl kesiştikleri ve her ikisinin, sınıfsal tecrübeyle yollarının nasıl kesiştiğidir. İkincil konumda bırakılmış etnik gruplarda, kadınlar ve erkekler toplumsal cinsel karşılaştırmalarda farklı muamelelere maruz kalırlar. Etnisite ilişkileri çerçevesinde kadınların ve erkeklerin konumu da farklılaşabilir. Şöyle ki; ikincil erkek, birincil konumdaki kadının, ona karşı korunmasını gerektiren bir tehdit olarak görülürken, ikincil kadın birincil konumdaki erkek için her an elde edilebilir olarak görülür. Kadınların, eşzamanlı bir biçimde, hem cinsiyet hem de etnik kimlikleri bakımından seks işçisi ve hizmetçi olarak görüldükleri iş "fırsatlarında" kadınların ağırlık kazanması olmuştur. Bunlarla ve başka yollarla, etnisiteler arası benzetmeler ve davranışlar sık sık cinsel olarak ifade edilirken, cinsel davranış da etnik olarak yapılandırılır.

[97] Bates, 2009, s. 347.
[98] Eriksen, 2002, s. 230.
[99] Fenton, 2001, s. 29.

Yararlanılan Kaynaklar

Anderson, Benedict (1995). **Hayali Cemaatler**, Çev.: İskender Savaşır, İstanbul: Metis Yayınları.

Armstrong, John A. (1982). **Nations Before Nationalism**, Chapel Hill: University of North Carolina Press.

Aydın, Suavi (2003). *"Etnisite"* **içinde Antropoloji Sözlüğü, (der.) Aydın**, Suavi; **Emiroğlu**, Kudret, Ankara: Bilim Sanat Kitabevi.

Balibar, Etienne (1996). "*The Nation Form: History and Ideology*," Eley Geoff ve Suny, Ronald G. (ed.). **Becoming National: A Reader** (Oxford: Oxford University Press): 132-149.

Balibar,Etienne ve **Wallerstein** Immanuel (2000). **Irk, Ulus, Sınıf :Belirsiz Kimlikler**, Çev., Nazlı Ökten, İstanbul: Metis Yayınları.

Banton, Michael P. (1983). **Racial and Ethnic Competition**, Cambridge: Cambridge University Press.

Banton, Michael P. (2007). *"Max Weber on ethnic communities"*, **Nations and Nationalism**, XIII/1, s.19-35.

Barth, Fredrik (der.) (2001). **Etnik Gruplar ve Sınırları. Kültürel Farklılığın Toplumsal Organizasyonu**, Çev., Ayhan Kaya-Seda Gürkan, İstanbul: Bağlam Yayınları.

Bates, Daniel G.(2009). **21.Yüzyılda Kültürel Antropoloji: İnsanın Doğadaki Yeri**, Çev., Suavi Aydın ve arkadaşları ,İstanbul: Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Bauman, Zygmunt(1996).**Yasa Koyucular ve Yorumcular**, çev., Kemal Atakay, İstanbul: Metis Yayınları

Brass, Paul (1991). **Ethnicity and Nationalism: Theory and Comparison**, Newbury Park: Sage.

Brown, Michelle P. (2001). *"In the Beginning was the Word: Books and Faith in the Age of Bede"*, The Heroic Age, http://www. mun.ca/ mst/heroicage /issues/4/ Brown. html, sayı: 4.

Calhoun, Craig (1993). "Nationalism and Ethnicity," Annual Review of Sociology, 19: 211-239.

Connor, Walker (1994). **Ethnonationalism: The Quest for Understanding**, New Jersey: Princeton University Press.

Cornell, Stephen ve **Hartmann** Douglas (1998). **Ethnicity and Race - Making Identities in a Changing World**, London, New Delhi: Pine Forge Press.

Eriksen , Thomas H. (2002). **Etnisite ve Milliyetçilik :Antropolojik Bir Bakış**, Çev., Ekin Uşaklı,İstanbul:Avesta Yayınları.

Fenton, Steve (2001). **Etnisite: Irkçılık, Sınıf ve Kültür**, Çev., Nihat Şad, Ankara, Phoenix Yayınevi.

Geertz, Clifford (1973). **The Interpretation of Cultures**, New York: Basic Books.

Geertz, Clifford (1983). **Local Knowledge**, New York: Basic Books

Gellner, E. (1998). **Uluslar ve Ulusçuluk**, Çev., Günay Göksu Özdoğan-Büşra Ersanlı Behar, İstanbul: Hil Yayınları.

Glazer, Nathan; **Moynihan**, Daniel P. (1975*). "Introduction"* içinde: Nathan Glazer ve Daniel P. Moynihan (ed.). **Ethnicity. Theory and Experience**, Cambridge: Harvard University Press, pp. 1-26.

Govers, Cora; **Vermeulen,** Hans (1989). **The Invention of Ethnicity**, New York: Oxford University Press.

Guibernau, Montserrat ve **Rex,** John. (der.) (1997). **The Ethnicity Reader: Nationalism, Multiculturalism, and Migration**, Cambridge: Polity Press.

Güvenç, Bozkurt (2013). **İnsan ve Kültür**, İstanbul: Boyut Yayınları.

Habermas, Jürgen (2002). **"Öteki" Olmak, "Öteki"yle Yaşamak**, çev., İlknur Aka, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları

Hechter, Michael (1996). *"Ethnicity and Rational Choice Theory"*, Hutchinson, John ve Smith, Anthony D. (ed.). **Ethnicity** Oxford: Oxford University Press, ss. 90-98.

Hobsbawn, Eric (2006). *"Giriş: Gelenekleri İcat Etmek"*, **Geleneğin İcadı** (der. Eric Hobsbawm-Terence Ranger). Çev., Mehmet Murat Şahin, İstanbul: Agora Kitaplığı.

Hobsbawn, Eric (2010). **1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik: Program, Mit, Gerçeklik**, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Hutchinson, John ve **Smith**, Anthony D. (ed.) (1996). **Ethnicity, Oxford**: Oxford University Press.

Kottak, Philiph C. (2001). **Antropoloji: İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış**, Çev., Sibel Özbudun ve arkadaşları, Ankara: Ütopya Yayınevi

Kottak, Philiph C.(2014). **Antropoloji: İnsan Çeşitliliğinin Önemi**, Çev., Derya Atamtürk,İzzet Duyar, Okan Özler,İstanbul:De ki Yay.

Kymlicka, Will (1998). **Çokkültürlü Yurttaşlık-Azınlık Haklarının Liberal Teorisi**, Çev. Abdullah Yılmaz, İstanbul: Ayrıntı Yay.

Leca J. (1998). **Uluslar ve Milliyetçilikler**, Çev., Siren İdemen, İstanbul: Metis Yayınları.

Özbudun, Sibel; **Şafak** Balkı ve **Altuntek** Serpil (2008). **Antropoloji-Kuramlar ve Kuramcılar**, Ankara: Dipnot Yayınları.

Öztoprak Sağır, Meral; **Akıllı**, Serkan H. (2004). *"Etnisite Kuramları ve Eleştirisi"*, **Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, XXVIII/1, ss. 1-22.

Shills, Edward (1957). *"Primordial, Personal, Sacred and Civil Ties: Some Particular Observations on the Relationships of Sociological Research and Theory"*, **The British Journal of Sociology**, VIII/2, ss. 130-145.

Smith ,Anthony D. (2002). **Ulusların Etnik Kökeni**, çev., Sonay Bayramoğlu, Ankara: Dost Kitabevi.

Smith , Anthony D. (2004). **Milli Kimlik**, çev., Bahadır Sina Şener, İstanbul: İletişim Yayınları.

Smith, Anthony D. (2009). **Ethno-Symbolism and Nationalism: A Cultural Approach**, London, Routledge, New York.

Spencer, S. (2004). **Race and Ethnicity: Culture, Identity and Representation**, Routledge, Milton Park, Abingdon, Oxon.

Sollors, Werner (1996). **Theories of Ethnicity: A Classical Reader**, New York: New York University Press.

Van Den Berghe, Pierre (1994). **The Ethnic Phenomenon**, London: Praeger.

Weber, Max (1978). **Economy and Society. An Outline of Interpretive Sociology** (ed. Guenther Roth-Claus Wittich), Berkeley: University of California Press.

Weber, Max. (1996). *"The Origins of Ethnic Groups"*, iç. **Ethnicity** (der. A. Smith, J. Hutchinson), Oxford: Oxford University Press,

Wells,Calvin (1984). Kültürel antropoloji Açısından İnsan ve Dünyası, Çev., Erzen Onur, İstanbul: Remzi Yayınevi.

Williams,Raymond (2006). **Anahtar Sözcükler: Kültür ve Toplumun Söz Varlığı**, Çev., Savaş Kılıç, İstanbul: İletişim Yayınları.

Bölüm 7

Sadettin Paksoy*

EKONOMİK KAVRAMLAR

7.1. Üretim
    7.1.1. Üretim Faktörleri (Kaynaklar)
7.2. Tüketim
7.3. Mübadele (Değişim)
7.4. Mülkiyet
7.5. Para
7.6. Piyasa
    7.6.1. Satıcı Piyasaları
    7.6.2. Alıcı Piyasaları
7.7. İş Bölümü
7.8. Ekonomik Sistemler
    7.8.1. Piyasa Ekonomisi (Kapitalizm)
    7.8.2. Sosyalizm (Merkezi Planlama Ekonomisi)
    7.8.3. Karma Ekonomi (Demokratik Planlama)
Yararlanılan Kaynaklar

*Prof. Dr., Gaziantep Üniversitesi

EKONOMİK KAVRAMLAR

7.1. Üretim

Bir canlının yaşamını sürdürebilmesi, organlarını oluşturan hücrelerine kadar uzanan damarlarda her an taze kan bulunması ile mümkündür. Bir ülke ekonomisi için üretim, canlılarda yaşamı sağlayan kan gibidir. Üretim faktörlerinin *(Toprak, İşgücü, Sermaye, Girişimci)* kullanılması ile yapılan üretim, bir ekonominin yaşaması ve gelişmesi için ön şart kabul edilir.

Üretim, insan ihtiyaçlarının doğa tarafından tam olarak karşılanamaması sonucu ortaya çıkan bir faaliyettir. İnsanın, yaşamı için doğanın kendisine verdikleri ile yetinmesi halinde herhangi bir üretim faaliyetinden söz edilmeyeceği açıktır. Çok ilkel toplumlarda üretim hemen hemen hiç yok gibidir. Dolayısı ile üretimin, insanoğlunun uygarlık yolunda ilk adımlarını atmaya başladığı tarihe kadar uzanan bir geçmişi olduğu söylenebilir.[2]

Üretim, genellikle sürekli olması gereken bir süreçtir. Çünkü insan ihtiyaçları hem sınırsızdır hem de süreklilik arz etmektedir.

Ekonomik (kıt) malların gerek miktarını gerekse faydasını artırmaya yönelik faaliyetlerin tümüne üretim denir. O halde insanların ihtiyaç duyduğu mal ve hizmeti elde etmeye yönelik tüm çabalar üretim olarak adlandırılabileceği gibi mevcut mal ve hizmetlerin faydasını çeşitli yollarla artırmak da üretim sayılmaktadır. Herhangi bir kıt malın faydası çeşitli şekillerde artırılabilir. Böylece insanların o mallardan daha iyi bir şekilde yararlanmaları sağlanabilir.

---

[2] **Kobu**, Bülent (1982), **Üretim Yönetimi**, İstanbul: İşletme Fakültesi.

Ekonomik (kıt) malların miktarını ve faydasını artırmaya yönelik faaliyetler dört biçimde ele alınabilir:[3]

Şekil (Biçim) faydası: Üretilmiş bazı malları fiziksel ve kimyasal değişikliklere tabi tutarak, bu malları ihtiyaçları daha iyi karşılar duruma getirebiliriz. Örneğin, ceviz ağacından tahtayı kesip, biçip, cilalayarak bir mobilya şekline sokarız. Kumaştan elbise; sütten yoğurt, peynir, tereyağı; köseleden ayakkabı yapmayı örnek verebiliriz. Burada ceviz tahtanın miktarı artmamıştır, aksine azalmıştır. Ama faydası çok artmıştır. Yine sütten yoğurt, peynir ve yağ yapılması ile onun miktarı artmamış, azalmış, fakat kimyasal bileşimi bizim gereksinmelerimizi karşılayacak duruma gelmiştir. Burada fayda artışı söz konusu olduğundan mobilyayı, yoğurdu, peyniri, yağı ve ayakkabıyı da üretim saymamız gerekir.

• ***Yer (Mekân) faydası:*** Bir malın çok olduğu yerden alınıp, az olduğu yere taşınmasıyla bile o malın insanlara ve topluma olan faydası arttırılabilir. Burada söz konusu olan, önce üretilmiş olan bir ekonomik malın yalnızca yerinin değiştirilmesidir. Örneğin, İzmir'deki üzümün, Antalya'daki muzun, Adana'daki portakal ve limonun Ankara'daki kişilere faydası yoktur. Ancak, bu ürünler bulunmadığı yerlere taşınarak ve ticareti yapılarak insanlara faydalı hale getirilebilir. Bu durum, mekân faydası olarak ifade edilir ve üretim faaliyeti sayılır.

• ***Zaman faydası:*** Ekonomik malların daha çok ihtiyaç duyulan zamanlarda bulunabilmesini sağlayan faaliyetler de üretim sayılır. Çünkü ürünlerin bol olduğu dönemlerde depolanarak, saklanarak ve bir süre sonra (yani o malın kıtlığı çekilmeye başlayınca) ona ihtiyaç duyanlara sunulması, bir çeşit fayda yaratmaktadır. Örneğin yaz aylarında bol bulunan elmanın, kış aylarında bol bulunan limonun soğuk hava depolarında saklanması yoluyla, en çok gereksinme duyulduğu zamanlarda piyasaya sürülmesi bir çeşit üretim faaliyetidir. Buradaki fayda artışı, zaman faydası biçiminde ortaya çıkar.

• ***Mülkiyet faydası:*** Bir ekonomik malın sahibini değiştirmek de onun daha faydalı hale gelmesini, yani insanların ve toplumun ihtiyaçlarını daha iyi karşılar duruma getirilmesini sağlayabilir. Genelde bu tür değişiklikler ticaret ve komisyonculuk aracılığıyla yapılmaktadır.

---

[3] **Karakayalı**, Hüseyin (2010), **Ekonomi Kuramı Mikro ve Makro Çözümleme**, Manisa: Celal Bayar Üniversitesi İİBF.

Dolayısıyla bu faaliyetler de üretim sayılmalıdır. Çünkü bunlar kanalıyla, daha az faydalı olan bir mal daha faydalı bir hale getirilmektedir. Örneğin, kentleşmenin yoğunlaştığı bir sırada boşta duran arsanın bir müteahhide satılması sonucunda, bu arsa çok kişinin kullanımına bırakılmaktadır. Miras yoluyla intikal eden büyük bir binanın, sahibi tarafından okul için veya bir öğrenci yurdu olarak ayrılması da faydayı arttırmakta, dolayısıyla üretimde bulunulmaktadır.

7.1.1. Üretim Faktörleri (Kaynaklar)

İnsanların ihtiyaçlarını gideren her türlü mal ve hizmeti elde etmeye, ya da mevcut malların faydasını artırmaya yarayan şeylere kaynak veya üretim faktörleri denir. Bunlar, doğal kaynaklar, emek (işgücü), sermaye ve müteşebbistir (girişimci).[4] Bazı ekonomistler bunlara ek olarak teknolojiyi de üretimde beşinci bir kaynak olarak öne sürmektedir. Ancak diğer bazı ekonomistlere göre de, hangi malın, nasıl ve ne şekilde elde edilebileceğine ait bilgi birikimi demek olan teknolojiyi, bazı koşullarda zihinsel emek, bazı koşullarda sermaye, hatta bazı durumlarda da müteşebbis faktörü içerisine katılabileceğini, dolayısıyla üretimde asıl faktör, ayrı bir kaynak olarak tanımlanamayacağını ileri sürmektedir.

Bu bağlamda üretim faktörlerini doğal kaynakları, iş gücü sermayesi ve müteşebbis olarak ele almak mümkündür:[5]

• ***Doğal kaynaklar:*** Hem toprağın kendisini hem de toprağın altında ve üstünde yer alan varlıkları kapsar. Örneğin tarımsal araziler, madenler, petrol-su-doğal gaz rezervleri, ormanlar, denizler, göller ve benzerleri doğal kaynaklar kapsamında yer alırlar.

Bir doğal varlığın kaynak olarak nitelendirilmesi için, o doğal varlığın bir malın üretimde kullanılması gerekir. Bu ise bilgi gerektirir, doğada bulduğumuz bir varlığın kaynak olabilmesi için, o varlığı nasıl kullanacağımızı bilmemiz gerekir. Bu yüzden de insanoğlunun bilgisi arttıkça, doğal kaynakların sayısı da artar. Örneğin ham petrol yaklaşık yüz elli sene öncesine kadar hiçbir işe yaramayan, tarımsal üretimi olumsuz etkileyen bir doğal varlık olarak görülüyordu. 19. yüzyılın ortalarında insanlar ham petrolden gazyağı elde etmeyi öğrendikten sonra, ham petrol doğal kaynak haline gelmiştir.

---

[4] **Ünsal,** Erdal M. (2011), **İktisada Giriş**, Ankara: İmaj Yayıncılık.

[5] Ünsal, 2011.

Doğal kaynakların birçoğu yenilenebilir niteliktedir. Ormanlar, denizler, hayvanlar, sular gibi kendini yenileyen kaynaklara, yenilenebilir doğal kaynaklar denir. Dünyadaki insan nüfusundaki hızlı artış sonucu yenilebilir doğal kaynakların aşırı kullanımı, insanlığı bu kaynakların yok olma tehlikesi ile karşı karşıya getirmiştir.

Doğal kaynakların bir bölümü, yenilenemez niteliktedir. Metal ve mineral varlıklar gibi kendini yenilemeyen kaynaklara, yenilenemez doğal kaynaklar denir. Yenilenemez doğal kaynakların miktarı, bu kaynakların üretim sürecinde kullanılması sonucu sürekli olarak azalır. Ancak bu husus insanlığın iktisadi geleceği açısından çok ciddi bir tehdit oluşturmaz. Çünkü insanoğlu gerçekleştirdiği teknolojik gelişmeler sayesinde sürekli alternatif doğal kaynaklar bulur. Örneğin dünya petrol rezervlerinin iki yüz yıl sonra bitecek olması, son elli yılda geliştirilen güneş enerjisi-nükleer enerji gibi alternatif enerji kaynakları ve ileride geliştirilecek olan diğer alternatif enerji kaynakları hesaba katıldığında pek önemli değildir. Toprak diye de nitelendirilen doğal kaynakların ayırıcı özelliği, insanlar tarafından üretilmemiş olmalarıdır. Her kaynak gibi doğal kaynaklar da, üretim sürecinde kullanılmaları karşılığında toprak sahipleri için bir gelir yaratırlar. Bu gelire *"rant"* denir.

• ***İşgücü (Emek):*** Üretim sürecinde kullanılan bedeni ve fikri insan gücüne denir. Üretimin beşeri unsuru olan emek, vasıfsız emek ve vasıflı emek diye iki gruba ayrılır. Vasıflı emek formel veya informel bir öğrenim sonucu özel bir bilgi ve beceriye sahip olan emek türüdür. Bir fabrikadaki mühendisin veya motor ustasının emeği, vasıflı emeğe örnek olarak gösterilebilir. Bir temizlik işçisinin veya yol yapımında taş kıran bir işçinin emeği ise vasıfsız emeğe örnek olarak gösterilebilir. Vasıflı bir işçinin, formel-informel bir öğrenim sonucu sahip olduğu özel bilgi ve beceriye, beşeri sermaye denir. Emeğin üretim sürecinde kullanılması karşılığında elde ettiği gelire *"ücret"* denmektedir.

• ***Sermaye (Capital):*** İnsan tarafından üretilmiş olan üretim mallarına denir. Sermaye, iktisat terminolojisinde günlük kullanımdan çok farklı bir anlama sahiptir. İktisadi analizde sermaye kavramının mal bazında tanımlanan reel bir büyüklüğü temsil etmesine karşılık, günlük kullanımda sermaye kavramı para, tahvil, hisse senedi gibi mali varlıklar bazında tanımlanan parasal bir büyüklüğü temsil eder. Günlük kullanımda sermaye diye nitelendirilen para, tahvil, hisse senedi gibi mali varlıklar, iktisadi analizde mali sermaye olarak nitelendirilirler. Sermaye kavramının kapsadığı mallardan makineler gibi bazı mallar, üretim

sürecinde uzun bir süre kullanılırlar. Bu tür sermayeye *"sabit sermaye"* denir. Buna karşılık sermaye kavramının kapsadığı mallardan ara mallar, üretimde bir kere kullanılmakla yok olurlar. Bu tür sermayeye *"değişken sermaye"* denir. Toprak gibi sermaye de emeğin verimliliğini arttıran bir kaynaktır. Sermayenin üretim sürecinde elde ettiği gelire *"faiz"* denmektedir.

• ***Müteşebbis (Girişimci):*** Diğer üç kaynağı bir araya getirerek belirli bir malı belirli bir üretim teknolojisi üzerinden üreten ve üretim süreciyle ilgili risk ve belirsizliklere katlanan özel veya tüzel kişiye denir. Piyasa ekonomisinde üretimin motoru görevini üstlenen müteşebbisin üretime katkısı karşılığında elde ettiği gelire *"kâr"* denir. Üretilen malın satış hâsılatından üretim maliyeti çıkarıldıktan sonra kalan bakiyeye eşit olan ve bu yüzden de bakiye gelir diye nitelendirilen kâr, pozitif olabileceği gibi negatif de olabilir. Piyasa ekonomilerinde müteşebbisler daha fazla kâr elde etmek için, hem mevcut maldan farklı biçimlerde (yeni üretim teknikleriyle) üretirler, hem de yeni (daha önce üretilmemiş olan) malların üretimine yönelirler. Böylece piyasa ekonomilerinde üretim teknikleri sürekli değişir.

7.2. Tüketim

Ekonomik faaliyetlerin son amacı tüketimdir. Üretilen mal ve hizmetler insan ihtiyaçlarının karşılanmasında kullanılır. Farklı anlamlarda kullanılan tüketim kavramı genellikle, ekonomik malların ve hizmetlerin, ihtiyaçları doğrudan gidermek üzere kullanılması şeklinde tanımlanmaktadır. Öte yandan, bireylerin farklı ihtiyaçlarını doğrudan doğruya karşılayan mal ve hizmetlere yapılan harcamalara ise tüketim harcamaları adı verilir. Bunun yanı sıra, tüketim eylemi, bir mal ve hizmeti kullanan bireyde tatmin duygusu yaratmakta ve mal ve hizmetlerin kullanılıp bitirilmesi anlamını da taşımaktadır. Örneğin bir kaç dilim ekmek yemek, buzdolabı kullanmak, berbere gitmek birer tüketimdir. Buna karşılık, bir dolmuşun benzin kullanması, bir lokantanın et kullanması, bir terzinin makine kullanması tüketim değildir.

Bazı ihtiyaçlar hizmetlerle karşılanabileceği gibi mallarla da karşılanabilir. Örneğin, ulaşımın dolmuşla yapılması; gereksinmenin hizmetle karşılanması olduğu halde, özel otomobille yapılması gereksinimin malla karşılanmasıdır. Aynı biçimde, müzik gereksiniminin konserle giderilmesi bir hizmet tüketimi olduğu halde, kasetlerle giderilmesi bir mal tüketimidir.

Mal ve hizmetleri doğrudan doğruya kullanarak gereksinmelerini tatmin eden insana, ekonomide "tüketici" denir. Bu, gerçekte eksik bir tüketici tanımıdır. Çünkü tüketici, tekil bir sözcük olduğu halde ekonomide, çoğu zaman birden çok insanı kapsayan bir topluluğu ifade eder. Bu topluluğun sosyolojideki adı *"aile"*, ekonomideki adı ise *"hane halkı"*dır.[6]

7.3. Mübadele (Değişim)

Çağdaş ekonomilerde üretilen mal ve hizmetler yalnız üreticinin ihtiyacı için kullanılmaz. Bunların insanlığın yararlanmasına sunulmaları, topluma dağıtılmaları gerekir. İlkel bir toplumda hane halkı, ihtiyacı olan malları üretiyor ve ürettiklerini tamamen tüketiyordu. Daha sonra, üretim fazlası ürünler değiş-tokuş (mübadele) edilmeye başlandı.

Bugün, hemen her toplumda üreticilerin büyük bir çoğunluğu ya tamamen başkaları için üretim yapmakta ya da ürünün bir bölümünü kendisi için ayırıp bir bölümünü başkalarına satmak üzere üretimde bulunmaktadırlar. Bir mal veya hizmetin başka bir mal ve hizmet ile ya da para ile değiştirilmesine ekonomi biliminde değişim (mübadele) adı verilir. Tarihi süreç içinde mübadele üç aşama göstermiştir:[7]

• ***Ayni mübadele (trampa):*** Malın malla değiştirilmesine denir.

• ***Para ile değişim:*** Malın para ile değişimine denir. Gelir elde eden bireyler piyasaya yönelirler ve ihtiyaçlarını satın alırlar. Para trampanın güçlüklerini ortadan kaldırarak, değişimi genişletmiş ve iş bölümünü ilerletmiştir.

• ***Kredili değişim:*** Alıcı burada malı alırken ödeme yapmaz ve borcunu ileriki bir tarihte öder.

Günümüzde çoğu üretici ihtiyaçlarından fazlasını üretir. Bu üreticiler, kendisine gerekli başka malı almak ve değişim yapmak zorundadır. Fakat bir malın her el değiştirmesi ekonomik anlamda değişim yapıldığı anlamına gelmez. Değiş-tokuşta mal sahiplerinin değişmediği zamanlarda mübadele yoktur. Örneğin, bir sanayici ürettiği malları, genel dağıtım yapan firmaya gönderdiği zaman, hatta anılan firma bölge temsilciliklerine ve acentelere dağıtım yaptığı zaman, söz konusu mallar birkaç kere el

[6] Akayalı, 2010
[7] Karakayalı, 2010, 76-77

değiştirmiş olur; fakat malların sahibi henüz değişmediği için mübadele söz konusu olmaz. Değişimden söz edebilmek için mal sahiplerinin değişmesi gerekmektedir. Paranın değişim aracı ve ortak değer ölçüsü olarak kullanılmadığı durumda mallar takas yoluyla değiştirilebilir ve her malın başka bir mal cinsinden değeri ve bir fiyatı ortaya çıkar. Bu yüzden değişim son derece güç yapılır. Örneğin, bir toplumda 100 adet mal varsa her malın 99 değişimi ve toplam 4950 adet değişim sayısı söz konusudur. Değişim sayısı şu formülle hesaplanmaktadır.

$$\textit{Değişim Sayısı} = N(N\text{-}l) / 2$$

Formüldeki *"N"* sembolü ekonomideki mal sayısını ifade etmektedir.

Günümüzde değişim genellikle mal ve hizmetlerin para ile değiştirilmesi şeklinde olmaktadır. Aslında para burada basit bir aracıdır. Gerçekte değiş-tokuş edilenler mal ve hizmetlerdir.

7.4. Mülkiyet

Sosyal içeriğine, başka bir ifade ile toplumla olan ilişkisine ulaşmak için mülkiyet hakkı uzun bir evrim geçirmiştir. Bilindiği üzere mülkiyet Roma hukukunun temel bir kurumudur. Bu hukukun anlayışı içinde mülkiyet malike kesin haklar sağlar. Bu haklar kullanım, yararlanma ve istenilen doğrultuda tasarruf edebilme (örneğin kötüye de kullanabilme) olarak sıralanabilir. Başkaları (kişi ve devlet) bu haklara sınırlar getiremez. Mutlak ve kutsal sayıldığı için mülkiyet hakkına dokunulamaz. Mülkiyet hakkının mutlak oluşu onun doğal (Devletin vermediği, fakat tanımakla ödevli olduğu) bir hak olmasını da gerektirmiştir. Mülkiyet, "sahip olunan şeyleri mutlak ve ebedi olarak kullanmak" olarak değerlendirilmiştir. Roma hukuku bu hak kapsamına sadece eşyaları değil, insanları da dâhil eder. Farklı eleştirilere karşın, insanlık çok uzun bir süre, böyle bir mülkiyet fikrine dayanmıştır ve mülkiyet türdeş bir kavram olarak kalmıştır.

Kapitalist sistemin liberal döneminde Roma hukukunun bu anlayışı çok değişmemiştir. Kapitalist, malik olduğu malları hemen hemen sınırsız bir ölçüde kullanmıştır. Daha çok kazanabilmek için, bu sınırsız özgürlükten yararlanarak ve devletin ekonomik yaşama müdahaleden

kesin olarak uzak kalmasından dolayı, emeği alabildiğine sömürmüştür. Mülkiyet hakkına sınırlar getirmek ve malik-eşya ilişkisini aşıp bu ikilemin yanına toplum yararını ve çıkarlarını ekleyebilmek için müdahaleci kapitalizmin ve sosyalist sistemin doğuşunu beklemek gerekmiştir.

Mülkiyetin çeşitli tanımları yapılmıştır. Bir tanıma göre mülkiyet, değerli şeyleri elde etmek, kontrol eylemek, kendisi için kullanma hakkını ifade eder. Malik olunan şeyin şahsen kullanılması ve başkaları tarafından kullanılma koşullarını belli etme ayrıcalığı anlamına gelir. Başka bir tanıma göre özel mülkiyet; mevzuat, örf ve adetlerle toplum tarafından kişiye tanınan haklardan doğmaktadır. Bu haklar sayesinde kişi; elde ettiği her türlü malları kullanmak, başka kimselerin bu malları kullanmasını önlemek ve ölümünden sonra bıraktığı malların kullanılma ve intikal yönünü tayin etmek yetkisini elde etmektedir. Ludwig Von Mises'e göre mülkiyet, ekonomik nitelikteki malların kullanılması yetkisidir ve malik ise ekonomik mallara sahip olan kimsedir. Bu tanımlamalardan anlaşılacağı üzere mülkiyet gelirin kaynağı olabilir ve genel olarak böyledir. Fakat mülkiyet terimi çeşitli ve geniş hakları da içermektedir. Yalnız maddi mallara veya üretim mallarına ilişkin bir hak değildir. Bir patent hakkı, bir telif hakkı da ekonomik bir mala ilişkin olan bir mülkiyet hakkını ifade etmektedir.[8]

Mülkiyet geniş anlamda bütün üretim araçları üzerindeki egemenlik olarak anlaşılmalıdır. Kavramın etimolojik kökeni de bu yargıyı doğrulamaktadır. Örneğin Arapça *"mülk"* sözcüğünden türeyen mülkiyet, hüküm ile bir şeyin zaptı ve tasarrufu olarak tanımlanmaktadır. Melik de mülke sahip olan, hükümdar anlamına gelmektedir. Yine Yunancada *"kyriotés"*, Latincede *"dominium"* ve *"proprietas"*, İngilizcede *"property"*, Fransızcada *"propriété"* sözcükleri genel olarak egemenlik anlamına gelmektedir.[9]

Geçmişten günümüze mülkiyet kavramına farklı anlamlar yüklenmiştir. Başka bir ifade ile mülkiyet kavramına gerek toplum, gerekse bireyler tarafından hemen her devirde devrin koşullarına, toplumda var olan değer yargılarına, üretim ilişkileri ile egemen üretim biçimine uygun bir anlam ve biçim verilmiştir. Dolayısıyla mülkiyet kavramı ve bu

---

[8] **Talas,** Cahit (1980). **Ekonomik Sistemler,** Ankara: S. Yayınları.

[9] **Turan,** Menaf (2011). **SSCB'de Toprak Mülkiyeti,** Ankara:Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 66 (3), 307-332.

kavram içerisinde yer alan eşya ile onun maliki arasındaki ilişki, toplum yaşamı içinde ve topluma oranla toplumsal işlevine göre değişken bir anlam ve içerik taşır. Bundan dolayıdır ki her toplumun, her siyasal ve ekonomik sistemin mülkiyet anlayışı birbirinden farklıdır.

İnsanlığın ilk aşamalarında kolektif yaşama, üretme ve tüketme biçimine uygun olarak toplumsal bir karakter taşıyan ve özde topluma ait kabul edilen eşyalar üzerinde hak ileri sürebilme olgusu toplumsallıktan bireyselliğe doğru bir süreç izlemiş, kolektif mülkiyet bilinci giderek yerini bireysel mülkiyet bilinci ve biçimine terk etmiştir. Bu nedenle ilk ve eski çağlarda var olmayan bireysel mülkiyet anlayışı; sosyo-ekonomik bir formasyon olarak feodalizmin yerini alan merkantilizmin çağdaş uzantısı sayılan ve temelde artık değer ilkesi üzerine kurulu bulunan kapitalizmin doğurmasıdır. Zira ekonomistlere göre itici gücü *"kâr ve özel menfaat"* olan bir sistemde temel hukuk ilkesi olarak üretim araçları özel mülkiyetin konusu içerisinde yer alır. Bu yer alışın ayırt edici özelliği ise; gerek kapitalizmde, gerekse 19. yüzyılda kapitalizmin aldığı yeni biçim olan ve sistemin gereği olarak ekonomik alanda devletin el atmasını yadsıyan, siyasal alanda ise bireyci olmayı yeğleyen liberalizmde, mülkiyet kavramına tanınan bağımsızlık ve bu kavrama konu olan hakkın kullanılışına sağlanan sınırsız özgürlüktür. Ne var ki kendi gelişim çizgisi içerisinde giderek yapısal değişikliğe uğrayan liberalizm sonunda kendi getirdiği yeni bir yorumla özde toplum yararını esas alıp üstün sayan bir sosyal devlet anlayışını geliştirmiştir. Günümüzde yaygın ve egemen olan bu anlayış içerisinde mülkiyet hakkı ve bu hakkın kullanılış biçimi ise toplum yararı ile sınırlandırılarak yasal çizgisine oturtulmuştur. Artık günümüzde mülkiyet kavramının özünde sadece yetkileri gören, buna karşın ödevleri yadsıyan klasik mülkiyet anlayışı terk edilmiş ve yine burjuva düşüncesinin inkârı olduğu kadar bu düşüncenin ürünü olup üretim araçları üzerinde özel mülkiyete yaşam hakkı tanımayan Marksizm'in kendisine özgü mülkiyet yaklaşımı da bir kenara itilerek özde mülkiyet hakkının varlığını tanıyan; ama biçimde bu hakkın kullanılmasını sınırlandıran ve bunun toplum yararına aykırı olmayacağını benimseyen bir karma mülkiyet anlayışı geliştirilmiştir. Geliştirilip benimsenen bu anlayış içerisinde mülkiyet hakkının özüne egemen olan tasarruf serbestîsini sınırsız olarak kabullenmek ise artık imkânsızdır.[10]

---

[10] **Coşar,** Ahsen (1985). **Mülkiyet Kavramı ve Çeşitleri,** Ankara Barosu Dergisi, 3, 504-522.

7.5. Para

Eski zamanlarda uygulanan takas (trampa, mübadele) yöntemi birçok güçlükler doğurmaktaydı. Bu nedenle insanlar malın malla değişimi yerine başka bir değişim aracı buldu. Bu araca ***"para"*** denilmektedir. Para, mal ve hizmetlerin değişimi için devletler tarafından da kabul edilen araçlardan en yaygın olanıdır. *Para* sözcüğü ile genellikle madenî para ve banknotlar kastedilmekle birlikte ekonomide vadesiz mevduatlar ve kredi kartları da parayı meydana getiren unsurlardan sayılır. Nakit paranın yanı sıra vadeli mevduat, devlet tahvili gibi değişim araçları da *para benzeri* olarak değerlendirilir. Para değer denkliğinin bir göstergesi olarak değer ölçütü, değişim ve saklama aracı olarak kullanılır. Bu gösterge maddi ya da nominal değerde karşılıklar bulabilir. Maddî nitelikte paraya örnek olarak madeni para, banka teminat belgeleri ya da banknot, çek ya da senetler örnek verilebilir. Nominal nitelikte paraya ise banka hesabındaki para ya da kredi onayı örnek verilebilir. Para günlük yaşamda takas aracı olarak kullanılır. Doğrudan doğruya takas yapan kişilerin ihtiyaçlarını karşılamasının yanında diğer takaslar için geçerli olması, parayı diğer takas araçlarından ayıran önemli bir özelliktir.[11]

Lidyalılar zamanında icat edilen para[12], ister madeni ister banknot olsun, insan hayatına damgasını vuran en önemli araçlardan biridir.

---

[11] wikipedia.org, 2013

[12] Para; kâğıt icat edilmeden önce, deniz kabuğundan kıymetli metallere kadar çeşitli mallar değişim aracı olarak kullanıldı. Tarihteki ilk madeni para basımı M.Ö. VII. yüzyılda Anadolu'da Lidyalılar tarafından gerçekleştirildi. Dünyanın ilk büyük darphanesi Fatih Sultan Mehmet tarafından İstanbul Simkeşhane'de kuruldu. M.Ö. 118 yılında deri para kullanan Çinliler, 806 yılında da ilk kâğıt icat parayı yaptılar. Batıda kâğıt paraların basılması ve kullanılması 17. yüzyıl sonlarına rastlamaktadır. İlk kâğıt icat paranın 1690'lı yıllarda ABD ve İngiltere hükümetleri tarafından basıldığı ve dolaşıma çıkarıldığı, 1694 yılında İngiliz Merkez Bankası ve diğer ülke merkez bankalarının kurulması ile de yaygınlaştığı biliniyor. Osmanlı İmparatorluğunda ilk kâğıt paralar idari, sosyal ve yasal reformların gündeme geldiği Tanzimat Döneminde tedavüle çıkarıldı. İlk Osmanlı Banknotları Abdülmecit tarafından 1840 yılında "Kaime-i Nakdiye-i Mutebere" adıyla, bugünkü dille "Para Yerine Geçen Kâğıt", bir anlamda para olmaktan çok faiz getirili borç senedi veya hazine bonosu niteliğinde düzenlendi. Matbaada basılmayan ve elle yapılan bu paraların her birine resmi mühür vurulurdu Osmanlı Yönetimi, 1842 yılından itibaren de matbaada para basmaya başladı. Birinci Dünya Savaşı sırasında da 1915 yılından itibaren altın ve Alman hazine bonolarını karşılık göstererek dört yıl boyunca, yedi tertipte toplam 160 milyon liranın üzerinde banknot çıkarttı. Bu banknotlar "evrak-ı nakdiye" adı

Toplumsal hayatın üretim-tüketim ilişkilerine bir değer biçen paranın çeşitli fonksiyonları bulunmaktadır:

-Ortak bir değer ölçüsüdür.

-Ortak bir değişim aracıdır.

-Tasarruf aracıdır.

-Ödeme aracıdır.

-Ekonomi politikası aracıdır.

Paranın tek çeşidi yoktur. Mal para, temsili para ve kaydi para, bu çeşitliliği üç unsurlarıdır:[13]

Mal para: İlk toplumlarda başka malların değişiminde kullanılan mallardır. Örneğin deri, midye kabuğu, tütün vb.

• ***Temsili para veya kâğıt para:*** Altın ve gümüş sertifikalar, banknot, kâğıt para ve ufaklık para (metal para) bu türdendir. Ufaklık parada paranın yapıldığı maddenin değeri ile üzerinde yazan değer farklı olmalıdır. Enflasyonun yüksek olduğu dönemlerde değerli metalden yapılmış ufaklık paralar metali kendisinden daha değerli olduğu için piyasadan kaybolmuştur. Bu kavram Gresham's law (Gresham'ın kanunu) adıyla bilinen *"bad money drives out good"* (kötü para iyiyi saf dışı eder) kanunuyla anlatılabilir.

• ***Kaydi para (Banka parası):*** Özellikle gelişmiş ülkelerde ödemelerin büyük kısmı bizzat para ile yapılmaz. Borçlu kimse borcunu çek ile ödediğinde çeki alan kimse ya da firma bankadan nakit almayacak fakat çek tutarını kendi hesabına yazdıracak veya aktaracaktır. Kaydi para diğer adıyla banka parası gözle görülür bir para değildir.

7.6. Piyasa

İktisadi literatürde piyasa, alıcı ve satıcıların birbirleri ile karşılıklı iletişim içinde oldukları ve mübadelenin yapıldığı yer olarak tanımlanır.

---

altında Türkiye Cumhuriyeti'ne intikal etti ve Cumhuriyetin ilk yıllarında kâğıt para bastırılmadığından, 1927 yılının sonuna kadar tedavülde kaldı (cerezforum.com, 2013).

[13] **Coşar,** Ahsen (1985). **Mülkiyet Kavramı ve Çeşitleri,** Ankara Barosu Dergisi, 3, 188.

Piyasa, bir ülkenin sınırları içindeyse ve o ülkede yapılan işlemleri kapsıyorsa buna iç piyasa, işlemler ülkeler arası yapılıyorsa buna da uluslararası piyasa denmektedir.

En yalın anlamı ile piyasa alıcılarla satıcıların karşılaştığı ortamdır. Piyasada alım satıma konu olan mal ise, buna ***mal ve hizmet piyasası*** (nihai mal ve hizmet piyasası, ara mal ve hizmet piyasası) denir. Piyasada alınıp satılan üretim faktörü ise, bu tür piyasalar da ***faktör piyasası*** (emek, sermaye ve toprak) olarak adlandırılır. İktisatçılar üretim faktörlerini dört ana grupta toplamaktadırlar. Bunlar; toprak (doğal kaynaklar), emek, sermaye ve girişimciliktir.[14]

Mal ve hizmet piyasalarında alıcılar, tüketiciler ve işletmelerden oluşurken; satıcılar ise yalnızca işletmelerdir. Faktör piyasalarında ise alıcılar işletmeler; satıcılar ise faktör sahipleri yani hane halklarıdır. Geçmişte, bir malın ya da faktörün piyasası, alıcılarla satıcıların buluştuğu belirli bir mekânı ifade ederdi. Oysa günümüzde, piyasanın oluşması için, alıcılarla satıcıların yüz yüze görüşmeleri her zaman gerekmiyor. Baş döndürücü bir hızla gelişen iletişim araçları, alıcılarla satıcılar arasında mükemmel bir ilişki ortamı sağlıyor. Londra'daki bir alıcı, Tokyo borsasında işlem yapabildiği gibi, Abu Dabi'li bir satıcı da, Rotterdam borsalarına satış emirleri verebiliyor. O nedenle, günümüzde, piyasa, bir mekândan daha çok, bir ortamı ifade etmektedir.[15]

Bir ekonomide mali sistem olmadan ekonomik faaliyetlerin yürümesi mümkün değildir. Bu nedenle, mali piyasa (para piyasası ve sermaye piyasası) konusunu da ele almak gerekmektedir:[16]

• ***Mali piyasa:*** Bir ülkede fon kullananlar ile fon arz edenler arasında fon akımlarını düzenleyen kurumlar, akımı sağlayan araç ve gereçler ile bunları düzenleyen hukuki ve idari kurallardan oluşan yapıya mali piyasa denilebilir. Mali piyasa beş ana unsurdan oluşmaktadır. Bunlar; tasarruf sahipleri, yatırımcılar, yatırım ve finansman araçları, yardımcı kuruluşlar, hukuki ve idari düzen olarak sıralanabilir.

• ***Para piyasası:*** Kısa vadeli fon arz ve talebinin karşılaştığı piyasaya para piyasası denir. Para piyasasının tipik özelliği kısa vadeli

---

[14] **Eruygur,** Ozan (2010). **Mikro İktisat Ders Notu-2**, Ankara: Gazi Üniversitesi.
[15] **Bulmuş,** İsmail (2008). **Mikro İktisat,** Ankara: Okutman Yayıncılık.
[16] ekodialog.com, 2013

fonlardan oluşmasıdır. Para piyasalarında vade genellikle bir yılı aşmaz. Para piyasasında sağlanan fonlar kredi olarak işletmelerin dönen varlıklarının finansmanında kullanılır. Para piyasasının araçlarını ticari senetler, kaynaklarını ise çeşitli mevduatlar oluşturmaktadır. Para piyasasının kendi içinde örgütlenmiş ve örgütlenmemiş para piyasası olarak da bir ayrıma tabi tutulabilir. Örgütlenmiş para piyasası bir bankalar sistemidir. Çünkü işletmelerin nakit ihtiyacı çoğunlukla ticari bankalar tarafından karşılanmaktadır. Örgütlenmemiş para piyasası banka sisteminin dışında kalan piyasadır. Bankalar dışındaki kişi ve kuruluşlar da bazen işletmelere kısa vadeli fon sağlarlar.

• ***Sermaye piyasası:*** En genel anlamıyla sermaye piyasası orta ve uzun vadeli fon arz ve talebinin karşılaştığı piyasadır. Sermaye piyasasında sağlanan krediler genellikle, işletmelerin bina, makine ve teçhizat gibi duran varlıklarının finansmanında kullanılır. Para piyasasında olduğu gibi, sermaye piyasasının kaynakları da tasarruf sahiplerinin birikimleridir. Sermaye piyasasının en önemli ve yaygın araçları hisse senetleri ve tahvillerdir.

Tablo 7.1'de mali sistem şeması verilmiştir. Bu şema ile para ve sermaye piyasasının oluşumu ortaya konulmuştur.

Piyasaları rekabetin şekline göre;

• Tam (serbest) rekabet piyasaları,

• Eksik rekabet piyasaları (Tekel, oligopol, monopollü rekabet vs.) olarak ayırım tutmak mümkündür. Bir piyasada rekabet şekli ***alıcı ve satıcı*** sayısına ve mallarda farklılaşma derecesine bağlıdır.[17]

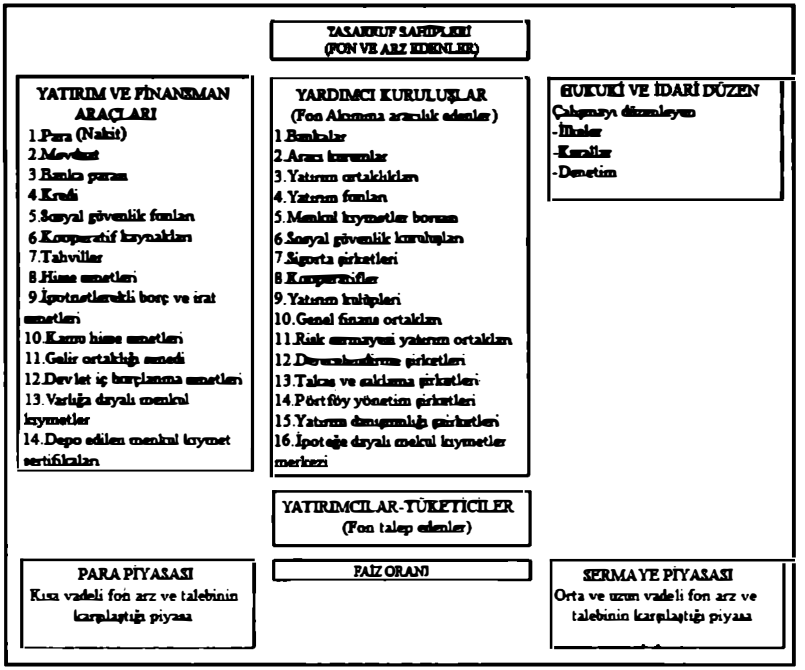
7.6.1. Satıcı Piyasaları

Tam rekabet piyasası: Piyasada sayılamayacak kadar çok sayıda alıcının ve satıcının bulunduğu, gerek alıcılar gerekse satıcılar piyasa fiyatını etkilemeyecek derecede tam rekabetin geçerli olduğu bir piyasa şeklidir. Bu tür piyasada;

• Her türlü alım satım değişim tam anlamıyla serbesttir. Alıcı alım kararını verirken, satıcı satım kararını verirken serbestçe hareket eder. Piyasaya giriş (yeni alıcı ve satıcıların katılamaması) ve çıkış (piyasadan bazı alıcı ve satıcıların çekilmemesi) tamamen serbesttir.

---

[17] Yavuz, 1995

Tablo 7.1. Mali sistem şeması[18]

• Çok sayıda alıcı ve çok sayıda satıcı vardır. Öylesine çok sayıdadırlar ki, ne bir tek alıcı ve ne de bir tek satıcının talep ve arz ettiği miktarlar fiyatı etkileyemeyecek kadar önemsiz, küçüktürler.

• Her alıcı ve satıcı piyasada oluşan fiyattan, diğer alıcı ve satıcıların arz ve taleplerinden kısaca her şeyden haberdardırlar. Diğer bir ifade ile piyasa şeffaf, açık bir piyasadır.

• Alıcı ve satıcı tarafından arz ve talep edilen mallar homojendir. Diğer bir anlatımla, piyasada alım-satıma konu olan malın her birimi aynı özellikte, aralarında maddi, kişisel, zaman ve yer bakımından tercihe değer bir fark yoktur.

Bu koşulların mevcut olduğu bir piyasada aynı cins mallar tek bir fiyata satılırlar. Bu fiyat arz ve talebin birbirine eşit olduğu fiyattır.

[18] enm.blogcu.com, 2013.

Gerçek yaşamda bu gibi rekabet koşullarının tam olarak mevcut bulunduğu tam ve mükemmel bir piyasaya rastlamak mümkün değildir. Bu tür piyasalara en yakın örnek altın, döviz, hububat piyasaları verilebilir.[19]

Tam tekel (Monopol) piyasası: Türkçedeki (tekel) teriminin Latince karşılığı olan Monopol kelimesi, tek satıcının bulunması halini ifade eder. Tek satıcı, çok sayıda alıcının bulunduğu piyasalara *Tam Tekel Piyasaları (Monopol)* adı verilir.

Monopson piyasa: Tek alıcının, çok sayıda satıcının bulunduğu piyasa şekline ise *Monopson Piyasa* denir. Tekel denilince, bir malın piyasaya arzının bir tek satıcı veya talebin bir tek alıcı elinde bulunması anlaşılır. Bunlardan birincisine *satış tekeli*, ikinci duruma da *alış tekeli* denir.

Oligopol piyasalar: Oligopol piyasası, bir malın veya hizmetin üretiminin birkaç tane (az sayıda) firma tarafından yapıldığı bir piyasa modelidir. Oligopol piyasa modeli, Tam Tekel Piyasa modeli ile Tekelci (Monopollü) Rekabet Piyasa modeli arasında değişiklik gösterir. Bu piyasada, firmalar fiyat ve üretim hakkında karar verirlerken, diğer rakip firmaların davranış ve kararlarını göz önünde bulundururlar. Oligopol piyasasında bir firma fiyatta veya üretim miktarında bir değişiklik yapmak niyetindeyse, karar vermeden önce rakip firmaların muhtemel hareketlerinin neler olabileceğini araştırmak, önceden öğrenmek veya tahmin etmek zorundadır. Oligopol piyasasında firmalar standart veya farklılaştırılmış mal üretebilirler. Birçok sanayi malları fiziki bakımdan standart ürünlerdir. Bununla beraber firmalar arasında servis, kredi, satış şekli ve koşulları vb. bakımlardan az veya çok fark söz konusudur. Buna karşılık birçok tüketim malları da (örneğin petrol ürünleri, sabun, kalem vs.) farklılaştırılmış oligopole girer. Eğer firmaların ürettiği mallar tamamen birbirinin aynı (homojen) ise bu piyasaya ***Tam oligopol piyasası***, firmaların ürettiği mallar çeşitli şekillerle farklılaştırılmış ise buna da ***Noksan oligopol piyasası*** denir. Oligopol piyasasında firmalar birbirlerini çok yakından izlerler. Genellikle bir oligopolcü firma fiyatı yükselttiğinde, diğer (rakip) firmalar bu fiyat yükselişini izlemezler ise de, firma fiyatını düşürdüğünde, malını ucuzlattığında diğer firmalar bu fiyat düşüşünü anında izleyerek onlar da fiyatlarını düşürme, mallarını ucuzlatma yoluna giderler.

---

[19] Yavuz, 1995

Monopollü (Tekelci) rekabet piyasaları: Tekelci Rekabet Piyasası gerçek hayatta en çok rastlanan bir piyasa modelidir. Bu piyasa şekli, tam rekabet ve tam tekel piyasaları arasında yer alıp her iki piyasanın da özelliklerini taşır. Bütün perakende satışlar, lokantalar, giyim mağazaları vb. hep bu türden piyasalara örnektirler. Tam rekabet piyasasında olduğu gibi tekelci rekabet piyasasında firma sayısı çok sayıda olmasa bile yine de çoktur. Toplam piyasanın büyüklüğü karşısında firmaların payları oldukça küçüktür ve her firma bir diğerinden bağımsız hareket eder. Tam rekabet piyasasında üretilen ürünler standart olduğu halde tekelci rekabet piyasasında üretilen ürünler birbirinden farklıdır. Ürünler benzer ise de aynı değildir. Farklılık, fiziksel veya kalite bakımından olduğu gibi bunların dışında da olabilir. Ambalaj, sunma şekli, garanti koşulları vs. açısından da farklılık bulunabilir. Firma için önemli olan kendi malının rakip firmaların mallarından daha üstün, daha kaliteli ve farklı niteliklerde olduğu fikrini yerleştirmesidir. Firma sayısının fazla olması bu piyasada büyük firmaların bulunduğu anlamına gelmez. Küçük firmaların yanında büyük firmalar da bulunabilir. Firma sayısının fazla oluşu rekabete ve ürün farklılaşmasına yardım eder. Tekelci rekabet piyasasında üreticilerin veya satıcıların ürünlerinin fiyatlarına müdahaleleri veya fiyatları kontrol etme güçleri sınırlıdır. Bu tür müdahaleler ürün farklılaştırmasına veya rakip firmalar arasındaki yakınlığa bağlıdır. Firma sayısı arttıkça her firmanın fiyatlara müdahalesi azalır. Piyasaya giriş ve çıkış serbesttir. Yalnız ürün farklılaştırmasından dolayı bu serbestlik tam rekabet piyasasındakine göre biraz daha zordur. Çünkü yeni bir firmanın piyasada tutunması, gerekli sermayenin temininden başka bu firmanın diğer firmaların müşterilerini de çekmesini gerektirir. Ürün farklılaştırmasından dolayı bu piyasada, firmaların rekabetini daha çok fiyat dışı rekabet oluşturur.[20] Başka bir anlatımla, ekonomik rekabet, tam rekabet piyasasında olduğu gibi sadece fiyata değil, bunun yanında ürün kalitesi, reklam, satış koşullarına veya hizmetlere dayanmaktadır.

7.6.2. Alıcı Piyasaları

Alıcı piyasaları;

-Monopson piyasa,

-Oligopol piyasa,

[20] Yavuz, 1995

-Monopsonlu rekabet piyasası

-Zincirleme monopol piyasası ve

-İki yanlı (Bilateral) monopol piyasadan oluşmaktadır.

Bu piyasaların açıklamalara kısaca yer verilmiştir:[21]

Monopson piyasası: Bir tek alıcının karşısında çok sayıda satıcının bulunduğu piyasa türüdür. Kısaca tek alıcının bulunduğu bir piyasadır. Monopol piyasada tek satıcının sahip olduğu avantajlara bu tür piyasada Monopson firma sahiptir. Satıcının çok sayıda olması nedeniyle bunlardan herhangi biri veya birkaçı piyasa fiyatını etkileyebilecek güçte değildirler. Dolayısıyla monopsoncu firma satın aldığı miktarları değiştirerek piyasa fiyatını değiştirebilir. Firmanın satın aldığı miktar arttıkça piyasa fiyatı da yükselir. Bu nedenle monopsoncu firma piyasadaki malın ancak bir kısmını alarak fiyatları düşük tutar.

Oligopson piyasası: Herhangi bir hammadde, yarı veya tam mamul maddenin birçok satıcısının karşısında, birbirlerini etkileyebilecek kadar az sayıda alıcının bulunduğu piyasa türüdür. Aynen oligopol piyasada olduğu gibi oligopson piyasa türünde de az sayıdaki alıcı firmalar rakiplerinin her türlü girişim ve uygulamasını yakından izlerler. Rakiplerinin fiyat yükseltmeleri karşısında pazar paylarını ve satıcı müşterilerini kaybetmemek için, fiyatı rakiplerinin yükselttiğinden daha fazla yükseltirken, rakiplerinin fiyat düşürmeleri karşısında fiyatı düşürmezler. Oligopson piyasada firmalar gizli veya açık anlaşmalarla piyasayı paylaşırlar ya da fiyatın belirli bir düzeyin üzerine çıkmasını önlemeye çalışırlar.

Monopsonlu (Tekelci) rekabet piyasası: Herhangi bir ürünün ya da malın çok sayıda satıcısının karşısında alıcının birçok, ancak birbirlerini etkilemeyecek sayıda olması halinde ortaya çıkan piyasa türüne monopsonlu rekabet piyasası adı verilir. Monopsonlu piyasada alıcı firmalar nispeten küçük ölçekli olduklarından dolayı satıcıları kendine çekmek için onlara gerek ekonomik anlamda (kredi, peşin ödeme vs.) gerekse diğer konularda (ilgilenme, yardımcı olma vb.) yardımlarda bulunmak suretiyle kendilerinin daha farklı olduğuna dair satıcıları inandırarak satıcının gözünde tekel durumuna gelebilirler. Bu piyasa türü monopsonlü rekabet piyasası olarak adlandırılmaktadır.

---

[21] Yavuz, 1995

Zincirleme monopol piyasası: Eğer bir monopol firma, herhangi bir piyasada hem malını satarken tekel durumunda (monopol) hem de alırken tekel durumunda (monopson) ise bu piyasa çeşidine *Zincirleme Monopol* denir (Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş). Zincirleme monopol piyasada, hem alıcı olarak hem de aynı firma satıcı olarak tek olduğu için monopol firmanın sahip olacağı avantajlar açısından iki yanlı avantaj sağlayabilirler.

İki yanlı (Bilateral) monopol piyasa: İki yanlı monopol, monopolcünün bir satıcı firmanın sadece alıcı ile karşılaşması halinde ortaya çıkar. Bir diğer ifade ile gerek arz gerekse talep yönünden tek bir firma var olması haline iki yanlı monopol veya Bilateral monopol denir. Bu piyasaya örnek olarak emek piyasaları verilebilir. Çünkü, bir yanda emek arz edenlerin oluşturduğu monopol olan işçi sendikaları, diğer yanda ise talep edenlerin oluşturduğu (monopson) işveren sendikaları bulunurlar.

7.7. İş Bölümü

Bireyin veya ailenin tüm ihtiyaçlarını kendi faaliyetleri sonucu elde ettiği mallarla gidermesi mümkün değildir. İlkel toplumlardan bugüne, her birey kabiliyeti ölçüsünde farklı bir mal üretme ve ürettiği malın ihtiyacından fazla olan kısmını başka mallarla değiştirme yolunu seçmiştir. Böylece, toplumdaki bireyler arasında *"iş bölümü"* ortaya çıkmış ve bu iş bölümüne göre belirli bir malın üretimini yapanlar zamanla uzmanlaşmışlardır.

Toplumdaki bireyler arasındaki iş bölümü ve bu iş bölümünün sonucunda erişilen uzmanlaşma ile hem üretimde verim artışı sağlanmış hem de üretilen mallar giderek daha kaliteli ve nitelikli hale gelmiştir. Günümüz ekonomilerinin en önemli özelliği, bireylerin genellikle *"aşırı iş bölümü"* sonucu, kendilerinin hiç ihtiyaç duymadıkları veya çok az ihtiyaç duydukları mal ya da hizmetleri üretmeleridir. Örneğin bir kahveci, bir doktor, ayçiçeği yetiştiren bir köylü ya da bir sütçü ürettiği mal ve hizmetin çok azını kullanarak, ürün fazlasını başka mallarla mübadele ederek, ihtiyaçlarını karşılamaktadır.

İki tür iş bölümü vardır.

Bunlar:[22]

• ***Mesleki iş bölümü:*** Bu iş bölümünde, her fert farklı bir meslekte uzmanlaşır. Semercilik, terzilik, kahvecilik, mobilyacılık, muhasebecilik vb. gibi.)

• ***Teknik iş bölümü:*** Bu iş bölümünde ise, işletmeler bir malın üretiminin çeşitli teknik aşamalarında uzmanlaşır. Tekstilde iplik bükmenin, dokumanın, boyamanın farklı işletmeler tarafından yapılması örneğinde olduğu gibi.

Gerek teknik gerek mesleki iş bölümünün bugün gelinen üretim düzeyini ne kadar olumlu yönde etkilediğini belirtmek amacıyla bir örnekle açıklamakta yarar vardır. Bir ailenin hazır giyim olarak satın aldığı elbiseyi (aynı kalitede olmak üzere) üretme kararı aldığını ve hiçbir mübadelenin olmadığını kabul edelim. Söz konusu aile, yün imali için, önce söz konusu yünü üretebilecek koyun yetiştiriciliği ile işe başlamalıdır. Koyunların kırpılması, elde edilen yünün işlenmesi, boyanması, tezgâhta işlenmesiyle kumaş elde edilmesi işlemlerini yapması gerekir. Bu işlemler için, çobanlık, kırpma aleti yapma bilgisi, kırpıcılık bilgisi, yünü işleme bilgisi, boya elde etme ve boyama bilgisi, dokuma tezgâhı yapma ve işleme bilgisi vb. birçok konuyu öğrenmesi gerekir. Ancak, bir ailenin ömrü bunları öğrenmeye yetmez. Sadece kırpma aletini en basit bıçak ya da makas olarak düşünürsek, bunun için maden çıkarma, demir elde etme, demiri işleyerek şekil verme bilgisi gerekir. Söz konusu ailenin ömrü, sadece koyun kırpma aletini yapmaya dahi yetmeyecektir. Dolayısıyla, bugün kullandığımız mal ve hizmetlerin tümü aşırı iş bölümü ve uzmanlaşma sonucu elde edilmektedir.[23] Bu nedenle, günümüz ekonomilerinin güçlü olmalarının en önemli nedeni, iş bölümü ve uzmanlaşmaya önem vermeleri ve bu konuda giderek aşama kaydetmeleridir.

7.8. Ekonomik Sistemler

Dünyada iktisadi örgütlenme değişik biçimlerde olmaktadır. Yöntem farklılıklarına rağmen, amacın tek olduğunu söylemek mümkündür. Ortak amaç *"insanoğlunun sonsuz ihtiyaç ve taleplerini sınırlı kaynaklarla karşılamaktır"*. Amaçlara ulaşabilmek için başvurulan araçlar ise zaman ve mekân içinde ve ülkeden ülkeye değişiklik göstermektedir.[24]

---

[22] **Dinler,** Zeynel (2009). **İktisada Giriş,** Bursa: Ekin Yayıncılık.

[23] Dinler, 2009

[24] www.felsefe. net, 2013

Burada günümüzde karşılaştığımız ekonomik sistemlerin üçü hakkında bilgi verilecektir. Bunlar;

-Piyasa ekonomisi (Kapitalizm),
-Sosyalizm (Merkezi planlama ekonomisi) ve
-Karma ekonomidir (Demokratik planlama).[25]

7.8.1. Piyasa Ekonomisi (Kapitalizm)

Kapitalist sistemi, çağdaş bilinen bütün ekonomik sistemlerin en eskisi ve en olgunlaşmış olanıdır. Özel mülkiyet ve ekonomik serbestîye (serbest rekabet) dayanan bir ekonomik sistemdir. 18. yüzyıldan beri bir ekonomik sistem olarak dünyaya egemen olmuştur. Kapitalist sistem, mali, ticari veya merkantilist akımın gölgesinde 15. yüzyıl sonundan itibaren gelişmeye başlamıştır. Özellikle sömürgecilik (kolonizm) ve büyük deniz ticareti, önemli buluşlar ve keşiflerle sağlanan kârlar, ülke içinde kaynak akımını ve dolayısıyla yatırımların gelişmesini beslemiş, zanaat yerini imalata bırakmıştır. Kapitalizm;

-Ticaret kapitalizmi ya da merkantilizm,
-Liberal kapitalizm olmak üzere iki ana bölüme ayrılır.

12. ve 13. yüzyıldan itibaren Avrupa'da ticaretin gelişmesi medeni ve dini gelişmelerle birlikte 13. yüzyıldan sonra Doğu dünyasının (baharat ve ipek gibi) egzotik ürünleri Avrupalıların ilgisini çekmiş, çok büyük bir alıcı kitlesine sahip ürünlerdi. Ancak Osmanlı İmparatorluğu'nun güçlü dönemde ve geçit üzerinde bulunması bu tür ürünlerin Avrupa'ya geçişini ve arzını engellemekteydi. Bu malların arzının azalması sonucu fiyatların aşırı yükselmesi, tüccarları yeni arayışlara yöneltmiştir. O dönemde serüvenci (maceracı) ve gelişmeye yönelik buluşlar keşifler ve icatlar (pusulanın ve haritanın bulunması) denizciliğin gelişmesine yol açmıştır. Yeni ülkeler tanıma zevki, değerli madenler elde etme gibi ihtiraslar sömürgeciliğin gelişmesine neden olmuş, önceleri deniz ticaretinin merkezi olan Akdeniz, yerini Atlas Okyanusu'na, cazibe merkezleri olarak da Anvers, Lizbon, Londra ve Lyon gibi liman kentlerine yönelmiştir.

Ekonomik ufukların gelişmesi, ticareti çok daha cazip hale dönüştürmüş ve ticaret hızlanmış, gelişen ve artan ticareti ile Avrupa kıtasına (başta İspanya, Portekiz, Fransa, Hollanda, Belçika ve İngiltere olmak

[25] Yavuz, 1995

üzere) altın ve gümüş gibi değerli madenler akımı neden olmuştur. Sadece 1520 ile 1620 arasındaki yüz yıllık dönemde Avrupa'daki altın ve gümüş para miktarının beş katı arttığı, buna bağlı olarak da fiyatların altı katı yükseldiği bildirilir.

Önceleri ticari kapitalizm olarak gelişen kapitalist sistem, daha sonra yerini liberal kapitalizme bırakmıştır. Ticari kapitalizm döneminde, merkantilistler, ülkelerin daha fazla kıymetli maden sahibi olmaları için devlet müdahalesinin (korumacılık, destekle ve teşvik gibi yollarla) kaçınılmaz olduğunu savunmalarına karşıt olarak, liberal ekonomistler ise ekonomik yaşama nereden ve nasıl olursa olsun her türlü müdahalenin ekonomik sistemin dengesini bozacağını, sistemi kendi haline bırakmanın en doğru yol olduğunu öne sürmüşlerdir.

"Bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" anlayışının temsil ettiği Liberal ekonomik doktrinin, ticari kapitalizm doktrin olarak belirtilen merkantilizme karşı tepki olarak ortaya çıktığı söylenebilir.

Kapitalizm, üretim araçları ya da diğer adıyla sermaye üzerinde bireysel özel mülkiyet hakkının var olduğu bir sistemdir. Kapitalizm, her şeyden önce tam ve mükemmel bireysel hak ve özgürlükler dolayısıyla özel mülkiyetin ve miras yoluyla gelecek kuşaklara devrinin yasalarla güvenceye alındığı, piyasada tam anlamıyla serbest rekabetin geçerli olmasının yanı sıra otomatik işleyen fiyat ve piyasa mekanizması (görünmeyen el) gibi üç önemli nokta ile tanılamak olasıdır.

Kapitalizmde her birey -kişi-, son derece mükemmel işleyen tam bir ekonomik hak ve özgürlüğe sahip olup, kendi çıkarlarını maksimum ölçüde gözetir. İstediği ürünü üretme, istediği alanda çalışma, istediği ürünü tüketme gibi her alanda büyük bir ekonomik özgürlüğe sahiptir. Kişileri ekonomik faaliyetleri esnasında kendi kişisel çıkarlarını maksimize etmek istemeleri zaten insanın doğasında vardır. Henüz birkaç günlük olup, hiçbir ekonomi bilgisi olmayan bebek dahi kendi çıkarını düşünmektedir. Zira karnı acıktığında ya da herhangi bir rahatsızlığı olduğunda bunu çeşitli yollarla aktararak çıkarını en yüksek derecede elde etmeye çalışmaktadır. İşte kapitalizme göre her kişi doğası gereği kendi çıkarını maksimize etmeye yöneldiğinde, kişilerden oluşan toplumun da bütün olarak çıkarlarını maksimize etmiş olacağı kabul edilir. Diğer bir anlatımla, kapitalizmde, kişi çıkarları ile toplum çıkarları arasında paralellik söz konusudur. Kapitalizmin bu yapısal özelliğine ***bireycilik*** denebilir.

Bireycilik anlayışının gereği olarak kişilerin ekonomik çıkarlarını maksimum ölçüde gözetmeleri ile ortaya çıkan sonucun ya da elde edilen her şeyin kişinin kendine ait olması gerekir. Eğer doğru ve akılcı kararlar sonucunda kazandıkları kendisinin oluyorsa yine doğal yapısı gereği insan daha fazla mal sahip olmaya çalışacaktır. Diğer bir anlatımla ***özel mülkiyet*** edinme hakkının tam olması gerekir. Bu nedenle kapitalizmin temelinde özel mülkiyet edinme hakkının son derece önemli bir yeri vardır. Zenginliğin birikimini ve korunmasını sağlayan temel unsur, özel mülkiyet hakkının olmasıdır. Eğer kişiler, kazanacakları mal ve mülklerin kendilerinin olmayacağını, başkalarının eline geçeceğini bilirlerse, doğal olarak, üretme, çalışma ve kazanma istekleri de olmayacaktır. Aynı şekilde kişilerin sahibi oldukları mal ve mülkü istedikleri gibi değerlendirme özgürlüğünün var olması kapitalist sistemin özünü oluşturur. Kişilerin edindikleri mal ve mülkleri öldüklerinde kendilerinden sonra gelecek kuşaklara devredebilme özgürlüğünün de bulunması gerekir ki, bu da ***veraset (vasiyet ve miras) hakkı***'dır.

Kapitalizmin diğer bir önemli göstergesi de ekonomik sistemin hiçbir müdahaleye uğramadan, dış yapay etkilerden uzak, kendi iç dinamiği ile işlenmesidir. Bu açıdan bakıldığında, her ekonomik sistemde hangi malların, nasıl (hangi yöntemlerle), kimler için üretileceği gibi konularda otomatik işleyen bir fiyat ve piyasa mekanizması olmalıdır. Eğer ekonomik sistem kendi haline bırakılırsa, otomatik olarak dengeye ulaşılacaktır. Çok arzulanan bir mala insanlar çok değer vereceklerinden o malın fiyatı otomatik olarak fazla olacak, üretilecek o malı üretmeye yönelecekler, eğer insanların ilgilisi bir maldan uzaklaşırsa, o malın fiyatı düşecek, dolayıyla o mal daha az üretilecektir. Kısaca malların fiyatları, üretimi, bölüşümü vb. piyasanın özgür, otomatik, engelsiz çalışan mekanizması ile belirlenecektir. Hiçbir kurum ya da güç (buna devlet de dâhildir) bu mekanizmaya müdahale edemez. Öte yandan, ekonomik sistemde son derece mükemmel işleyen bir serbest rekabet ortamı söz konusu olmalıdır. Bu otomatik düzenleyiciye ***görünmeyen el*** denilmiştir.

Özet olarak, kapitalizmde kişiler tam bir özel teşebbüs özgürlüğüne, çalışma ve üretme serbestîsine, bireysel mülkiyet hakkına sahip olurlarken, ekonomide de tam ve mükemmel çalışan otomatik denge mekanizması (görünmeyen el) geçerlidir. Kapitalist düşünceye göre, toplumda hangi malların, ne miktarda, hangi yöntemlerle ve kimler için üretileceği, üretilen malların fiyatları ve miktarları önemli olmaktadır.

Elbette ki günümüzde kapitalist sistemin saf halde ve tam anlamıyla uygulandığı, geçerli olduğu bir ülke ya da ekonomik toplum yoktur. Bugünkü kapitalizm, devlet müdahalesinin bulunduğu bir sistem olduğu ve kendi kendine işleyen bir piyasa ekonomisi olmaktan uzak olduğu açıktır. Zira devlet ekonomik, politik ve sosyal gerekçelerle piyasaya çeşitli şekillerde müdahale etmektedir. Ancak, yine de ekonomik literatürde, kapitalizm ya da piyasa ekonomisi kurallarının en fazla geçerli olduğu ülkede ya da ekonominin A.B.D. olduğundan söz edilmektedir.

7.8.2. Sosyalizm (Merkezi Planlama Ekonomisi)

Avrupa'da sanayi devrimi sonrası büyük sermaye birikimini elinde bulunduranların ekonomik özgürlükler nedeniyle son derece geliştikleri, ekonomik güçlerini arttırdıkları, ancak kapitalizmin elde edilen üretimin bölüşümünde eşitsizliğe dayandığı, talep yetersizliklerine ve kitlesel işsizliklere, serbest rekabet anlayışının tekelleşmeye neden olduğu şeklinde eleştiriler karşısında geliştirilen yeni düşünce sisteminde bu noktalara özellikle ağırlık verilmiştir. Sosyalistler, kapitalist sistemin özünü oluşturan özel mülkiyet ve serbest rekabet üzerinde durmuşlardır. Sosyalistlere göre, özel mülkiyet gelirlerinin sosyal hâsılanın bölüşümünde büyük eşitsizlik getirdiğini, dolayısıyla tüm araçlarının özel mülkiyet yerine toplum ait olması gerektiğini öne sürmüşlerdir.

Sosyalizmden söz edilebilmesi için en azından büyük çapta üretim gerçekleştiren üretim araçlarının devlet (toplum) mülkiyetinde bulunması, ekonomik yaşamın devlet adına oluşturulan merkezi bir örgüt tarafından planlanması, kontrolü ve yönetimi zorunludur. Burada sosyalizm ile komünizm ayrımına yer verilmesi gerekir. Sosyalizmde büyük ölçüde üretime yarayan üretim araçlarının devletin mülkiyetinde olması ve devlet tarafından yönetilmesi ve işletilmesi yeterli görülür. Sermayeden çok emeğe dayalı üretimin gerçekleştirildiği küçük işletmelerde bir ölçüde özel mülkiyete izin verilebilir. Genel olarak halkın tüketim ve çalışma yerini belirleme özgürlüğü söz konusudur. Oysa komünizm, sosyalizmin en üst aşaması olup, devlet mülkiyetinin kapsamı daha geniştir ve özel mülkiyete kesinlikle izin verilmemiştir. Her türlü ekonomik faaliyet, üretimin hedefi, tüketim kalıpları v.s. devlet adına oluşturulan ve konusunun uzmanlarından kurulu merkezi bir örgüt tarafından belirlenir. Komünizmde herkesin yeteneğine uygun bir işte çalışması, ihtiyacı kadar üretimden pay alması geçerli iken, sosyalizmde herkesin yeteneğine göre

çalışması, çalışmasına karşılık üretimden pay alması esastır. Üretim araçlarının kamu mülkiyetinde olduğu ve her türlü ekonomik faaliyeti merkezi örgüt tarafından planlandığı ve kontrol edildiği sosyalizm de, toplumun hangi mallara ihtiyacının olduğu, hangi malların ne kadar ve üretileceği (hangi yöntemlerle üretileceği), üretimin toplumu meydana getiren bireyler arasında nasıl bölüşüleceği v.s. merkezi planlama örgütü tarafından belirlenir. Merkezi örgüt tarafından belirlenen planlara kesinlikle uyulması zorunludur.

Elbette ki özellikle 1980'li yılların sonunda sosyalist ekonomik sistemin bunalımlara sürüklenmesi, kendi içerisinde taşıdığı bir kısım çelişkilere dayanamaması düşünce bazında olmasa da, ekonomik anlamda sistemin çökmesine neden olmuştur. L. Mises, sisteme yönelik eleştiriler getirmiş, sosyalist ekonomik sistemin üretim araçlarının en ekonomik bileşimi sağlayabilecek güçten yoksun olduğunu iddia ederek, sosyalizmi;

- Liberal sosyalizm,
- Otoriter sosyalizm olmak üzere iki tipe ayırmıştır.

Liberal sosyalizmde, üretim araçlarının mülkiyeti yine kamuya (devlete) ait olması, ancak, bireylere tüketim serbestîsi, meslek ve işyeri seçim özgürlüğü tanınması, hangi malların, ne miktarda, nasıl ve hangi yöntemlerle üretileceğinin belirlenmesinde yine merkezi planlama örgütünce tüketici tercihlerine önem verilmesi gerektiği savunulmaktadır. Ayrıca, liberal sosyalistler, böylece toplumda bireylere bir miktar özgürlük tanınmasının daha büyük bir milli hâsıla elde edilmesine yol açacağını öne sürmüşlerdir. Kısaca, liberal sosyalizm, gevşek sosyalizm olarak da nitelendirilebilir.

Liberal sosyalizme karşıt olarak öne sürülen *otoriter sosyalizmde,* yine tüm üretim araçlarının mülkiyeti kamuya aittir. Üretim ve bölüşüm merkezi bir planlama örgütü tarafından belirlenir. Merkezi planlama örgütü tarafından oluşturulan planların getirdiği, dayattığı kurallara kesinlikle uyulmalıdır. Kişilerin meslek ve işyeri özgürlüğü yoktur. Çünkü özgürlükler toplumda ve ekonomik yaşamda kargaşalara neden olan kapitalist bir uydurmacadan başka bir şey değildir. Planların hazırlanmasında tüketicilerin tercihleri değil, planlama örgütü tarafından belirlenen ve ulaşmak istenen hedefler önemlidir.

Sosyalist sistemde fiyat söz konusu olmasına rağmen, kapitalizmdeki gibi ekonomiyi düzenleyici bir rolü yoktur. Fiyatlar merkezi planlama örgütü tarafından belirlenir. Kâr amacı ve rekabet de güdülmez. Para sadece bir değişim aracı olma özelliğine sahiptir.

7.8.3.Karma Ekonomi (Demokratik Planlama)

Daha önce de ifade edildiği gibi bugün dünyada ne gerçek anlamda kapitalizmin ne de gerçek anlamda sosyalizmin geçerli olduğu bir ekonomi bulunmamaktadır. Her iki ekonomik sistemin temel prensipleri, gerçekte uygulama alanı bulamamıştır. Ayrıca, her iki sistem de değişik toplumlarda farklı görüntüler sergilemektedir. İdeal kapitalist sistemle sosyalist sistem arasında üçüncü bir ekonomik sistemi olarak planlı-karma ekonomik sistemi geliştirilmiştir. Özellikle az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, demokratik planlamaya dayalı karma ekonomik sistem oldukça yaygınlaşmıştır.

Karma ekonomi, temel olarak, kapitalizm ile sosyalizmin olumsuz yanlarının atılarak olumlu yanlarının alınmasıyla oluşturulmuş bir sistem olup, özel sektörle, kamu sektörünün piyasa ekonomisi çerçevesinde oluşan serbest karar ve tercihlerle, beraberce faaliyet gösterdikleri bir ekonomik sistemdir. Temel ekonomik sorunların çözümü liberal kapitalist sistemde olduğu gibi fiyat mekanizmasının serbest işlemesiyle çözümlenmeye çalışılır. Özel mülkiyete ve serbest rekabete yer verilen karma ekonomide, ekonominin işleyişinde sorunların ve tıkanıklıkların ortaya çıkması halinde gerek üreticiyi ve gerekse tüketiciyi korumak amacıyla devlet piyasaya müdahale edebilmektedir. Özel sektörün stratejik alanlara ve kamu yararının söz konusu olduğu alanlar hariç ekonominin her alanında faaliyet göstermesi serbesttir. Devlet gerek kamu yararı gözeterek, gerek stratejik öneme haiz alanlarda ve gerekse de özel sektörün yatırım yapma gücünün söz konusu olmadığı bayındırlık, imar gibi alanlarda faaliyet gösterir. Ekonomik sistemin işleyişinde, kaynak israfının önlenmesi, ülke ve toplumun çıkarlarının maksimum ölçüde gözetilmesi amacıyla planlı kalkınma esas olarak kabul edilir. Ancak, hazırlanan planlar sosyalist ekonomilerdeki gibi tüm toplum için emredici, mutlak uyulması gereken niteliklerde olmayıp, sadece devlet kurum ve kuruluşları için emredici, özel kesim birbirinin rakibi değil, tamamlayıcısıdır. Planlamada

ve plan sonuçlarının gerçekleştirilmesinde mutlak uyulması gereken bir zorunluluk olmadığı, genellikle demokrasi ile yönetilen parlamenter rejimlerde uygulandığı için karma ekonomik sistem aynı zamanda demokratik planlama olarak isimlendirilmiştir.

Yararlanılan Kaynaklar

Bulmuş, İsmail (2008). **Mikro İktisat,** Ankara: Okutman Yayıncılık.

Coşar, Ahsen (1985). **Mülkiyet Kavramı ve Çeşitleri,** Ankara Barosu Dergisi, 3, 504-522.

Dinler, Zeynel (2009). **İktisada Giriş,** Bursa: Ekin Yayıncılık.

Eruygur, Ozan (2010). **Mikro İktisat Ders Notu-2,** Ankara: Gazi Üniversitesi.

Karakayalı, Hüseyin (2010). **Ekonomi Kuramı Mikro ve Makro Çözümleme,** Manisa: Celal Bayar Üniversitesi İİBF.

Kobu, Bülent (1982). **Üretim Yöntemi,** İstanbul:İ.Ü. İşletme Fakültesi.

Talas, Cahit (1980). **Ekonomik Sistemler,** Ankara: S. Yayınları.

Turan, Menaf (2011). **SSCB'de Toprak Mülkiyeti,** Ankara:Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 66 (3), 307-332.

Ünsal, Erdal M. (2011). **İktisada Giriş,** Ankara:İmaj Yayıncılık.

Yavuz, Orhan (1995). **Ekonomi-I,** Erzurum:A.Ü. Ziraat Fakültesi Yayınları:177, Sayfa:188-191,

http://www.cerezforum.com/makaleler-arastirma-yazilari/45564-paranin-icadi-paranin-tarihcesi, 21.11.2013.

http://www.ekodialog.com/Konular/piy_ces_ozel.html, 22.11.2013.

http://enm.blogcu.com/piyasa-nedir-cesitleri-ve-ozellikleri-nelerdir/9377250, 22.11.2013.

http://www.felsefe.net/ekonomi/618-ekonomik-sistemler.html, 22.11.2013.

http://tr.wikipedia.org/wiki/Para, 21.11.2013.

Bölüm 8

Nihat Yılmaz[1]

SİYASAL SİSTEMLER

8.1. İlkel Topluluklarda Siyasal Sistem ve Yönetim
    8.1.1. Takımlar ve Yönetim
    8.1.2. Kabileler ve Yönetim
    8.1.3. Şeflik Yönetimi ve Erken Devlet
8.2. Tarım Toplumlarında Yönetim ve Siyasal Sistem
8.3. Endüstriyel Toplumlarda Siyasal Sistemler
8.4. Tabakalaşma
8.5. Devlet
8.6. Modern Dünya Sistemi
Yararlanılan Kaynaklar

[1] Prof. Dr., Gümüşhane Üniversitesi

SİYASAL SİSTEMLER

Siyasal antropoloji, geç dönemde disiplin haline gelen antropolojik araştırmaların söz konusu olduğu etnoloji veya kültürel antropoloji bünyesinde kendine ait inceleme sahası olan bir alt uzmanlık alanıdır. Siyasal antropoloji insanı *homo politicus* olarak düşünerek bütün siyasal örgütlenmelerde yer alan benzer özellikleri, coğrafi ve tarihi çeşitliliği temel alarak araştırmaya çalışan bir disiplindir. Siyasal antropoloji yakın dönemde bağımsız bir disiplin haline gelmiştir. Robert Lowie siyasal alandaki antropolojik çalışmaların yetersizliğini 1952 yılında ABD'de gerçekleştirilen *International Symposium on Anthropology* adlı toplantıda eleştirerek, bu disiplinin kurulmasını önemli katkı sunmuştur. Daha sonraları siyaset bilimciler tarafından, siyasal antropolojinin bir gereklilik olduğu vurgulanmaya başlandı. Gabriel Almond siyasal antropolojiyi her türlü karşılaştırmalı siyaset biliminin koşulu olduğunu belirtmiştir.[2]

Siyasal antropoloji, devletin aşikâr bir şekilde ortaya çıkmadığı "arkaik" toplumları veya devletin var olduğu ve farklı görünümlerinin söz konusu olduğu toplumları incelemektedir. Bu açıdan siyasal antropoloji siyasal örgütlenme temel alınarak devletli toplumlar/devletsiz toplumlar gibi bir ayrıma tabi tutulabileceği gibi tarihsiz veya mükerrer tarihli/kümülatif tarihli toplumlar, siyasal örgütlenmeye sahip olan/bu örgütlenmeden yoksun olan toplumlar ile son olarak da ilkel ve medeni toplumlar gibi ayrımlarda söz konusu olabilir.[3]

---

[2] **Balandier**, Georges (2010). **Siyasal Antropoloji**, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

[3] Balandier, 2010.

Dünya nüfusu M.Ö. yaklaşık 10 000 yılında 10 000 000 kişiyi barındırmaktaydı. Bu yaşayan nüfus o dönemde devleti olmayan siyasal sistemler tarafından yönetilmekteydi. Kolombus zamanında ise dünya nüfusu artış göstererek 350 milyona ulaşmış fakat dünyada yaşayan devletsiz siyasal sistemlerin oranı %1'e gerilemiştir. Günümüzde ise dünyada yaşayan insanların binde birinden daha az oranda direkt olarak devletli toplumların kontrolü dışında yaşayan insanlar bulunmaktadır. Devletsiz toplumlar onlarca ya da binlerce kişiden oluşsun bu tür toplumlar demografik olarak basit ve kültürel olarak da homojen toplumlardır. Küçük ölçekli toplumlar nispeten komşularıyla izoledirler ve aralarındaki ilişkilerde birbirlerine sıkı sıkıya bağlıdırlar. Ayrıca tarihsel olarak da devletsiz toplumların nispeten otonom ve egemen oldukları söylenebilir. Geçimlerini sağlama noktasında ise dış kaynaklardan ya hiç ya da çok az yararlanmaktadırlar. Dışarıdan bir siyasal lidere de hiçbir zaman boyun eğmezler.[4]

Toplumlar devletli ve devletsiz şeklinde bir sınıflandırmaya tabi tutulduğunda, siyaset alanının saptanması ve sınırlandırılması önem arz etmektedir. Bu bağlamda, iki farklı akım ortaya çıkmaktadır. Bunlar;

- Bir tarafta maksimalistler ve
- Diğer tarafta ise minimalistler.

Maksimalist düşünürlerden biri olan Balandier'e göre (2010) "Hükümetsiz toplum yoktur. Aristoteles bile Politika'da insanı "doğası gereği" siyasal bir varlık olarak görür ve devleti, diğer bütün grupları kapasite yönünden aşan ve kucaklayan ve son noktada kendi başına var olabilen bir sosyal gruplanma olarak teşhis eder". Minimalistlerin görüşü ise bütün ilkel toplumlarda bir hükümetin bulunduğuna ilişkin bakışı olumsuz karşılarlar. Minimalist olarak değerlendirilen Max Weber'e göre politika devlete göre daha öncelikli bir kavramdır ve devlet politikanın tarihsel görünümlerinden sadece biridir. Çağdaş antropologlardan biri olan W. C. Mac Leod'a göre Kaliforniya'daki Yurok'lar siyasal örgütlenmeden yoksun anarşi durumunda yaşayan bir halktır. Bunun gibi Bronislaw Malinowski Avustralya Aborjinlerinde ve Veddalarda siyasal grupların olmadığını savunmaktadır. Aynı şekilde R. Redfield'de en ilkel toplumlarda

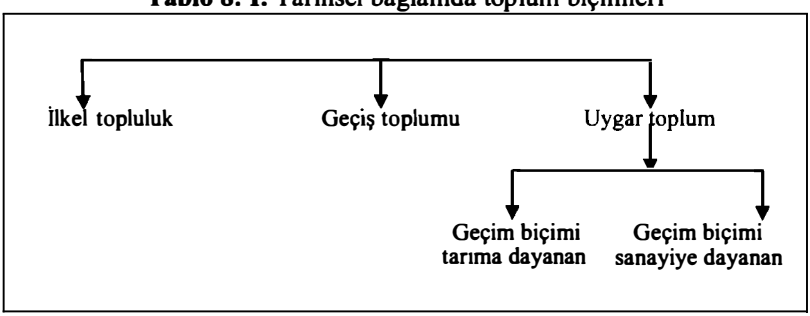
[4] **Kemper,** R. V. (2012). **Non-State and State Sociaties**,

siyasal kurumların tamamen eksikliğinden söz etmektedir. Son olarak Radcliffe-Brown Andaman'lar üzerine yaptığı çalışmasında adalıların örgütlü bir hükümete sahip olmadıklarını belirtmektedir.[5] Günümüz açısından bakıldığında halen siyasal bir örgütlenme tarzı olarak devlet kurumunun ortaya çıkmadığı devlet öncesi toplumlara rastlamak mümkündür.

Devletsiz toplumdan devletli topluma geçilirken insanlık avcılık ve toplayıcılık (ilkel topluluklar), tarıma dayalı toplumlar ve sanayiye dayalı toplumlar olmak üzere üç farklı dönem yaşamıştır. Her toplum biçiminin kendine özgü bir geçim, yaşam ve düşün biçimi bulunmaktadır. Bu durum şu şekilde formüle edilebilir:

Toplum biçimi = Geçim biçimi + Yaşam biçimi + Düşün biçimi (Tablo 8.1).

Tablo 8. 1. Tarihsel bağlamda toplum biçimleri[6]

İlkel toplulukların geçim biçimi "toplayıcılık ve avcılık", yaşam biçimi "eşitlikçi ilkel yaşam biçimi" ve düşünsel biçimi ise "sihirsel düşünüştür". Bu dönem üretimin bilinmediği üretim öncesi dönemdir. Üretim öncesi dönemdeki ilkel topluluktan bir üretim toplumu olan sanayi

[5] Balandier, 2010.

[6] **Şenel,** A. (2001). **İlkel Topluluktan Uygar Topluma: Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi**, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

toplumuna geçerken bu iki toplum arasında egemen olan bir "geçiş toplumu" bulunmaktadır. Daha sonra ise uygar toplum dönemi yaşanmaktadır. Uygar toplum dönemi de geçim biçimine göre kendi içinde ikiye ayrılabilir:[7]

- Geçim biçimi tarıma dayanan, eşitsizlikçi uygar yaşam biçimine sahip, düşün biçimi açısından "dinsel düşünüşe" sahip toplum ve

- Geçim biçimi sanayiye dayanan, eşitlikçi uygar yaşam biçimine sahip, düşün biçimi açısından "bilimsel düşünüş" olan toplum.

Bu çalışmada öncelikle siyasal tabakalaşma ve sınıf ayrımının bulunmadığı eşitlikçi ilkel topluluklara ve bunların türlerine değinilmektedir. Daha sonra eşitsizlikçiliğin ve sınıf ayrımlarının göründüğü tarıma dayanan toplumların yönetim özellikleri ve siyasal sistemleri irdelenmektedir. Son olarak da endüstriyel toplumlardaki siyasal sistemin temel unsurlarının neler olduğu, devlet olgusunun neleri kapsadığı, modern dünya sistemi ve tabakalaşma gibi konular üzerinde durulmaktadır.

8.1. İlkel Topluluklarda Siyasal Sistem ve Yönetim

Antropologlar ve siyaset bilimciler, siyasal sistemler ve örgütlenme gibi konulara ilgi duymaktadırlar. Antropologlar dünya halkları arasındaki benzerlikleri ve farklılıkları açıklığa kavuşturmak için devletsiz toplumlar ile ilgili çeşitli tipolojiler geliştirdiler. Bu tipolojilerden en yaygın olarak kullanılanı ise Elman Service[8] tarafından geliştirilen sınıflandırmadır. Onlarca yıl önce önemli bir antropolog olan Elman Service devletli toplumlar öncesi dönemi birbirini takip eden üç evrimsel sınıfa ayırmıştır. Bunlar; takımlar, kabileler ve şefliklerdir.[9] Bu üç evrimsel sınıf, devletin ortaya çıkmasından önceki siyasal örgütlenmelerdir. Daha sonraki aşamada ise siyasal örgütlenme türü olarak devlet oluşmuştur.

Antropolojik siyasal sistemler, aslında, siyasal antropolojinin incelediği temel konudur. Siyasal etnoloji olarak da adlandırılabilen siyasal antropoloji, genel anlamda, antropolojinin içinde yer alan onun bir alt dalıdır. Çoğu antropolog ya da etnolog her bir siyasal sistem sınıflandırmalarının temelinin evrimsel olduğunu savunmaktadır. Bu evrimsel

---

[7] Şenel, 2001
[8] Service 1975
[9] Kemper, 2012

süreçte, siyasal antropologlar tarafından en sık kullanılan siyasal sistem sınıflandırmasına göre; insanlar öncelikle kabile (tribe) ve takım (band) gibi eşitlikçi toplumlarda yaşamışlardır. Daha sonra şeflik (chiefdom) ve son olarak da devlet gelişmiştir.[10]

İnsanlık tarihine bakıldığında, toplumlarda hiyerarşi ortaya çıkmadan önce, ilkel insan topluluklarının yüzbinlerce yıl yaşadıkları ve halen bu tür toplumların var oldukları bilinmektedir. Yapılan bir araştırmada, 250 toplumdan 64'ünde sosyal sınıf benzeri hiçbir yapılanma görünmemektedir. Bunun yanında, 26 toplumda ise birtakım servet farklılıkları olmasına rağmen toplumsal tabakalaşmaya rastlanılmamıştır. Tarih öncesi dönemde, tabakalaşma olgusunun daha yaygın görülmesi olasıdır. Çünkü yiyecek toplayıcıları, az sayıdaki insanın geçimini sağlayarak onları besleyebilmek için geniş toprak alanlarına ihtiyaç duyarlar. Bunun yanında, birkaç aile bir arada 15 ila 80 kişilik topluluklar halinde yaşam sürdürürler. Kazandığını biriktirecek, onu artıracak fazla bir şey olmadığından dolayı tahrik meydana getirecek önemli bir kaynak yoktur. Bu yapı içerisinde, herhangi bir aile, kendine üstünlük atfetmesi durumunda ise diğer ailelerin buna şiddetle karşı çıkmaları söz konusudur.[11] Dolayısıyla eşitlikçi toplumların yeryüzünde uzunca zaman hüküm sürdüğü söylenebilir. Bu eşitlikçi siyasal örgütlenme, zamanla, merkezi otoritenin güçlenmesinin nedeni olmuştur. Takımlar ve kabilelerde, merkezi bir otorite bulunmazken, şeflik dönemine gelinmesiyle birlikte merkezileşme daha yoğun bir şekilde hissedilir bir hale gelmiştir. Daha sonra ise bu merkezileşmenin artması devlet olgusunu ortaya çıkarmıştır.

İlkel toplulukları diğer toplum türlerinden ayıran önemli özelliklerin başında eşitlikçi oluşu, siyasal farklılaşmanın olmayışı ve uzmanlaşmış bir siyasal düşünüş kurumunun bulunmayışıdır.[12] Bu bağlamda, ilkel toplum türlerinin kronolojik olarak incelenmesi ve hangi aşamalardan geçerek eşitsizlikçi bir toplum meydan getirildiği önem arz etmektedir. Bu nedenle, ilkel topluluklardan olan takımların, kabilelerin ve şefliklerin yönetim özelliklerinin açıklanması gerekmektedir.

---

[10] Gönitzer, A. (2008). Politische Ethnologie.

[11] Ergil, D. (2012). Toplum ve İnsan: Toplumbiliminin Temelleri, İstanbul: Hayat Akademi.

[12] Şenel, 2001

8.1.1. Takımlar ve Yönetim

Takımlar insan toplumlarının en ilkel şeklini temsil etmektedirler. Takımların başlıca bütünleşme mekanizmaları akrabalıklar aracılığıyla gerçekleşmektedir. Takımlarda yaşayanların statüleri, sosyal ve ekonomik ilişkileri, yerleşim biçimleri ve gruplar arası ilişkilerinin hepsi akrabalık temel alınarak belirlenmektedir. Genellikle, takımlarda, patrilokal bir düzen bulunmaktadır. Yani öncelikle, erkek başka takımlardan bir gelin adayı seçmektedir. Daha sonra bu yeni evli çiftin erkeğin ikamet ettiği baba evinde yaşamaya başlamaları patrilokal bir yaşayış şeklini göstermektedir. Bir takımın temel birimi bir adam, onun eşi ve çocuklarından meydana gelen çekirdek ailedir. Bu gruplar eşlerin dışındaki yaşlı kişileri de kapsayacak şekilde genişletilebilir. Bu tip küçük aileler birbirinden ayrı yaşayabilecekleri gibi kalıcı bir şekilde birbirleriyle birleşmeleri de söz konusu olabilir. Yüz kadar kişi boş zamanlarının yanı sıra, ortak av ya da grup törenleri gibi nedenlerden dolayı da bir araya gelebilirler. Ekonomik sistem teknolojik olarak oldukça basittir: Geçimlerini sağlama avcılığa, toplayıcılığa, balıkçılığa ve yiyecek toplamaya dayanmaktaydı. Modern dünyada, çok az toplum takımlar olarak sınıflandırılabilir. Örneği Avustralya'da bulunan "Arunta" grubu ya da Güney-Batı Afrika'da bulunan "Kung Bushmen" grubu medeniyetin uç noktasında yerleşik olan gruplardır. Takımların değişim hızı yavaş olarak görünse de, takımlar statik toplumlar değillerdir. Nüfuslarının artması ve azalması onlara yarar sağlayan doğal kaynakların etkilerinin doğal bir sonucudur. Onların teknoloji ve geçim sistemlerini iyileştirme, onların doğayla olan yakın, samimi ilişkilerini mesafeli ve samimiyetsiz bir hale dönüştürebilir. Aynı zamanda, dış güçler tarafından takımlardaki geleneksel olan sosyal, ekonomik ve dini hayatı dönüştürebilmesi de söz konusu olabilir.[13]

Takımlar geleneksel toplayıcılar arasında bulunan küçük akraba temelli gruplardır. Takımlar herkesin bir şekilde herkes ile akrabalık ilişkilerinin söz konusu olduğu kanaatkâr küçük bir gruptur. Bu toplum şeklinde siyaset büyük ölçüde önemsizdir. Burada siyaset ile uğraşmak zorunda olan insanlar ya da merciler bulunmamaktadır. Bundan dolayı da, diplomatik bir eyleme ihtiyaç duyulmamaktadır. Takım üyelerinin temel beslenme kaynakları avcılık, balıkçılık ve toplayıcılıktan elde ettikleri üretimle sağlanmaktadır. Yaş ve cinsiyet iş bölümünü belirleyen temel

[13] Kemper, 2012

kriterlerdir. Bir kişinin statüsü onun ailesi içindeki konumuna ya da herhangi bir olağanüstü yeteneğine bağımlıdır.[14] Takımlar liderlik, statü, din ve ekonomi açısından bazı önemli özelliklere sahiptirler. Bu özellikler takımların diğer siyasal örgütlenmelerden ayırt edilebilmeleri için önemlidirler (Tablo 8.2). Genel olarak, ilkel topluluklar benzer özellikler gösterseler de, özelde, birbirinden farklı yönlerinin bulunduğunu da belirtmek gerekir.

Tablo 8. 2. Siyasal örgütlenme tarzı olarak takımların özellikleri[15]

Liderlik	Reis Geçici (kalıtsal olmayan) Karizmatik İspatlı Yetki
Statü	Yaş ve Cinsiyet Başarılar Şaman
Din	Etnik Şamanik
Ekonomi	Mütekabiliyet Genelleştirme Cinsiyet temelli emek ayrımı

8.1.2. Kabileler ve Yönetim

"Kabilelerin" kesin bir tanımı bulunmamaktadır. Bir kabilenin en önemli özelliği birinin soyundan gelme olmasıdır: Bir kabilenin münferit olarak alt grupları (klanlar ve soylar gibi), ancak, ortak bir nesep bağı ile bir arada tutulabilir. Takımlarda olduğu gibi kabilelerde de lider bir kişiliğe ihtiyaç duyulmamaktadır. İstisnai olarak ancak savaş sırasında sadece kısa bir süreliğine liderliğin bazı kişiler tarafından üstlenilmesi gerekmektedir. Bir kabilenin diğer önemli özellikleri ise kabile üyelerinin kültürel eşitliği, doğrudan (birinci elden) değiştirilen önemli bir ekonomik bolluk ve kazançtır. Kabilenin üyeleri ortak bir toprak parçası üzerinde oturmaktadır ve sosyal hiyerarşi olmaksızın yaşamaktadır.[16]

---

[14] **Gönitzer,** A. (2008). **Politische Ethnologie**.

[15] **Hames,** R. (2002). **Turn of Century Cultural Evolutionism**: Ethnocentric and Racist,

[16] Gönitzer, 2008

Kabileler takımlardan daha büyük bir nüfusa sahiptirler. Kabileler takımlara göre daha fazla sosyal, ekonomik ve siyasal alt dallara sahiptirler. Bunun yanında kabilelerin sosyo-kültürel entegrasyon şekilleri de takımlara göre farklıdır. Kabile halklarında daha fazla akrabalık ve yerleşim birimleri bulunmaktadır. Kabileler eşitlikçi ve aile odaklı olsa da, "takımlar üstü" toplumlar olarak da kabul edilebilirler. Akrabalar, klanlar, segmental soylar ve örgütlenmeler yaş sınıflandırmalarına dayanmaktadır. Kabile birlikleri üst üste grup üyelikleri ile elde edilmekte ve korunmaktadır. Gelenekler davranış normları sağlamak için takım üyelerine sağladığı gibi kabile halklarına da rehberlik görevi yerine getirmektedir. Gruplar arasındaki kan davaları iç dinamik aksamalarının ana kaynağını teşkil etmektedir. Her zaman mevcut olan diğer kabilelerin düşmanlıkları ise dış çatışmaların önemli bir nedenidir. Kabileleri takımlardan ayıran diğer önemli bir özellik ise evli grupların fazla dağınık olmamalarından dolayı nüfuslarının takımlara göre bir arada yaşama alışkanlıklarının fazla olmasıdır. Kabileler büyük yapılarından ve karmaşık bir yapıya sahip olmalarından dolayı dış etkilerden izole olma eğilimi takımlara göre daha azdır. Dolayısıyla kabileler daha karmaşık teknolojik ve sosyo-politik bir sisteme sahiptir. Kısacası, kabilelerin takımlarla ilgili birçok benzer özelliği olduğu gibi farklı birçok özelliği de bulunmaktadır. Kabileler de takımlar gibi sonsuza dek değişmeyen sosyal birimler değillerdir. Navajo (dene), modern dünyada, yer alan önemli bir kabile örneğidir. 1860 yılından yaklaşık 15 000 nüfusa sahip olan bu kabilenin nüfusu 100 000 den daha fazla artmıştır. Nüfusu Kuzey Arizona ve Güney Utah bölgelerinde yaşamaktadır. Navojo kabilesinin aile yaşamı ve bu yaşam tarzlarını çevreleyen olayların geçmişi oldukça eskidir. Birçok oyun ve gelenek onların topraklarına duydukları sevgiden ve bağlılıktan dolayı ortaya çıkmıştır[17] (Tablo 8.3).

Tablo 8.3. Kabilelerin özellikleri[18]

Liderlik	Reis ve dev adam
Statü	Servet birikimine dayanma
Arkadaşlık	Yaş sınıflamaları, soylar ya da bölgesel sınırları kesişen gizli toplumlar gibi örgütler
Lokal yerleşim grubunun kurumsallığı	Takımlarda üyelik değişiminin kolaylığı (akıcılık) Kabilelerde üyelik değişimi daha zordur (katı)

[17] Kemper, 2012.
[18] Hames, 2002

8.1.3. Şeflik Yönetimi ve Erken Devlet

Şeflik yönetiminde merkezi otoriteye hâkim olan "şeftir". Şef, dini ve siyasi olarak onurlandırılmış ve ödüllendirilmiş saygın bir kişidir. Ancak onun gücü mutlak değildir. Şef statüsü yüksek diğer insan grupları ve akraba gruplarının en yaşlıları ile iş birliği yapmaktadır. Şeflik yerel topluluklar arasında bağlantı sağlayan bir organ olarak kabul edilmektedir. Şefliği ekonomik bolluğu artık doğrudan değil bazı aracı kurumlar vasıtasıyla gerçekleşecektir. Bu aşamada, iş bölümü daha karmaşık bir hale gelmekte ve ilk sosyal sınıflar oluşmaya başlamaktadır.[19]

Takımların ve kabilelerin aksine şeflikler eşitlikçi olmayan siyasal örgütlenmelerdir. Siyasal liderlik merkezileşmiştir ve aynı zamanda da kalıtsaldır. Toplumdaki sosyal ve ekonomik statü şefin soyunun uzaklığına ve yakınlığına göre belirlenmektedir. Şeflikleri, genellikle, geçimini tarımdan sağlayan nüfuslar oluşturmaktadır. Nüfus arttıkça kıtlık, kuraklık, sel ya da düşman saldırıları ile başa çıkmak için insanlar araç olarak merkezi bir otorite gelişir. Resmi bir sosyal, ekonomik ve siyasal kontrol şefliklerde takımlarda ve kabilelerden daha fazla belirgindir. Şeflikler daha geniş coğrafi bölgelere askeri ve siyasi ilerleme için etkili araçlar olarak hizmet vermektedirler. Kabileler nasıl takımlar üstü toplumlarsa, aynı şekilde, şeflikler de kabileler üstü toplumlardır. Şefliklerin yükselişi bu toplumların içinde yaşamış olduğu toplam çevre ile alakalı bir durumdur. Şeflikler tüm toplum tarafından sübvanse edilen hem dini hem de ekonomik uzmanları kapsamaktadır. Genellikle bu destekleme ekonomik bir yeniden dağıtım sistemi ile sağlanmaktadır. Bir şef bir yerleşim yerindeki ya da seremoni merkezindeki çok eşliliği, hizmetliliği, rahipliği ve şamanlığı, zanaatkârlığı insanlara saygınlık kazandırdığı için destekleyebilir. Şeflik kurumunun pozisyonu kalıcı bir merkez olmasından ötürü, bu durum, şefin ailesi ile toplumda yaşayan diğer tüm aileler arasında sosyal farklılıklar meydana getirdi. Şeflik merkezi bir kez kalıtsal hale geldikten sonra kalıcı bir sosyal ve siyasal hiyerarşi ortaya çıkmaktadır. Dünyadaki şefliklerin sayısı takımlar ve kabilelere göre daha azdır. Fakat şeflikler, takımlara ve kabilelere göre daha geniş topraklar ve daha fazla insan üzerinde bir siyasal kontrole sahiptir. Afrika Kıtası'nın en eski şeflik yöneticileri hala önemli bir güce sahiptirler.[20]

---

[19] Gönitzer, 2008.
[20] Kemper, 2012

Şefliklerde kabileler ve takımlarda olduğu gibi sosyal ilişkilerin kan bağına, evliliğe, soya, yaşa ve cinsiyete dayandığı söylenebilir. Şefliklerde akrabalık ilişkileri önemli olmakla birlikte kaynaklara erişim noktasında farklı özelliklere (bazılarının daha zengin, daha prestijli ve diğerlerinden daha güçlü) ve farklı bir siyasal yapıya sahiptir. Devlet ise resmi bir yönetim yapısına ve sosyo-ekonomik bir katmanlaşmaya dayanan bir sosyo-politik örgütlenme şeklidir. İlk devletler eski dünyada yaklaşık 5500 yıl evvel ortaya çıkmışlardır. İlk şeflikler ise devletlerden muhtemelen 1000 yıl daha önce ortaya çıkmakla birlikte, çok azı günümüze kadar ayakta kalabilmiştir. Dünyanın birçok yerinde şeflikler daha çok kabilelerden şefliklere dönüşen yapıların bu geçiş döneminde ortaya çıkmışlardır. Devlet oluşumu Mezepotamya'da (bugünkü İran ve Irak) başlamıştır. Daha sonra Mısır, Pakistan'daki İndus Vadi'si, Hindistan ve Kuzey Çin'de devam etmiştir. Birkaç bin yıl sonra batı yarımkürenin iki bölümünde de devletler oluşmaya başlamıştır. Mezoamerika (Meksika, Guatemala, Beliza) ve Orta Andlar (Peru ve Bolivya). Erken devletler modern endüstriyel ulus-devlet yapılarının aksine arkaik devletler ya da endüstrileşmemiş devletler olarak bilinirler.[21]

Bazı bilim adamları savaşların, ticaretin ve teknik ilerlemenin devletlerin erken kuruluşunu hızlandırdığını söylemektedirler. Diğer bilim adamları ise nüfusun artışını toplumun hiyerarşik örgütlenmesini temel nedeni olarak görmektedirler. Aslında, ilk devletler, 5000-6000 yıl öncesinde güney-batı Asya'da ve Mısır'da ortaya çıkmışlardır. İş bölümü nedeniyle insanlar arasındaki farklılıklar daha önemli oldu ve sosyal sınıflar kendini göstermeye başladı: Artık tüm insanların tüm kaynakları kullanamadıkları bir dönemdir. Merkezi ve siyasi bir otorite iktidarı üstlenmektedir. İktidar artık belirli görevleri temsil etmekte, yasaları oluşturmakta olup vergi ve hizmetleri talep etmektedir. İktidar sahibi yönetim uzmanları tarafından desteklenmektedir. İktidar da artık akrabalık ilişkileri değil, iktidar sahibinin kendi kişisel becerileri daha belirleyicidir.[22]

Şeflik ve devlet birçok sosyal bilimcinin kullandığı sınıflandırmalarda ideal tiplerdir. Yani bu ideal tipler sosyal zıtlıkları gerçekte olduklarından daha net görünmesini sağlayan etiketlerdir. Gerçekte, kabileden şeflik düzenine oradan da devlete doğru bir devamlılık vardır. Fakat bazı toplumlar şeflik düzenine geçmiş olsalar da kabilesel tutumlarını devam

---

[21] **Kottak,** C. P. (2012). **Cultural Anthropology**: Appreciating Cultural Diversity, New York: Mcgraw Hill Book Co.

[22] Gönitzer, 2008

ettirirler. Bazı ileri düzey şeflikler ise arkaik devletlerin sahip oldukları birçok tutuma sahiptirler. Dolayısıyla onları herhangi bir kategoriye koymak zordur. Bu süreklilik arz eden süreci göz önüne alarak bazı antropologlar neredeyse devlet halini almış "kompleks şefliklerden" bahsetmişlerdir.[23]

Şefliklerde sosyal ilişkiler çoğunlukla kabile ve takımlarda olduğu gibi kan bağına, evliliğe, soya, yaşa, kuşağa ve cinsiyete dayanırdı. Bu durum şefliklerle devletler arasındaki temel bir farktır. Devletler akraba olmayanları bir araya getirir ve onları bir hükümete karşı bağlılık yemini ettirmeye zorlar. Takımlar ve kabilelerin aksine şeflikler yönettikleri bölgenin sınırlarında siyasi bir düzen sahibi olma özelliğine sahiptir. Şeflikler birçok köyde ya da küçük köyde yaşayan binlerce insandan oluşabilirdi. Kurallar, şef ya da onun siyasi makamlarda bulunan yardımcıları tarafından organize edilirdi. Makam ölüm ya da emeklilik hallerinde boşaldığında yeniden doldurulması gereken sürekli bir merciiydi. Makamlar sistematik bir şekilde doldurulduğu için diğer nesillerinde egemen olabileceği sürekli bir mevki oluşturulmuş oluyordu. Polinezya şefliklerinde, şefler ekonomiyi, üretimi, dağıtımı ve tüketimi denetleyen tam zamanlı siyasi liderler konumundaydılar. Aynı zamanda şefler, kendi otoritelerini güçlendirmek için dine dayanırlardı. Üretimi, belli başlı yerlerin ve ürünlerin ekilmesine izin vererek ya da bunları dini tabuları kullanmak suretiyle yasaklayarak düzenlerdi. Şefler ayrıca dağıtım ve tüketimi de düzenlerlerdi. Belli mevsimler de, özellikle ilk meyve festivali gibi zamanlarda insanlar temsilcileri aracılığıyla hasatlarının bir kısmını şefe sunarlardı. Ürünler hiyerarşik bir şekilde şefe kadar ulaşırdı. Buna karşılık şefler, şölenleri organize etmek suretiyle aldıklarından fazlasını geri vermiş olurlardı. Kaynakların bu şekildeki hareketliliği "şefsel dağıtım" olarak adlandırılırdı. Bu yeniden dağıtımın bazı ekonomik avantajları vardı. Eğer belirli bölgeler belirli ürünler için ayrılmış idiyse, şefin yaptığı bu geri dağıtım ürünlerin herkese ulaşması anlamına geliyordu. Bu dağıtım, risk yönetimi konusunda da önemli bir rol oynuyordu. Gereken miktarın üzerinde bir üretimi teşvik etmek suretiyle ürünler için bir depo oluşmasına imkân veriyor ve kıtlık zamanlarında hayati bir rol oynayan ürünlerin stoklanmasını sağlıyordu. Şeflikler ve arkaik devletlerin benzer ekonomileri vardır: her ikisinde de tarıma ya da bölgesel ticarete ya da değiş tokuşa dayalı bir düzen söz konusuydu. Ayrıca, şefliklerle

[23] Kottak, 2012

karşılaştırıldığında, arkaik devletlerde elit kesim ve halk arasında en azından soylular ve sıradan insanların belli edildiği biraz daha belirgin bir ayrım vardı. Kan bağı soylulardan tebaaya geçmiyordu, çünkü herkesin kendi grubundan biriyle evlenmesi anlamına gelen "stratum[24] endogami" söz konusuydu. Tebaanın tebaadan biriyle, soylunun da soylu biriyle evlenebileceği bir durumdur.[25]

Özetlenecek olursa ilkel topluluk döneminde klanın ya da kabilenin bütün işleri, topluluğun bütün üyeleri tarafından seçilen şefler ya da şefler meclisleri tarafından düzenlenmekteydi. Şeflere saygınlığı sağlayan başlıca faktörler; deneyim, savaşçı cesaret, avda beceriklilik ve bilgi gibi bireysel niteliklerdir. Şeflerin güç ve yetki kullanma hakları babadan oğula veraset ile geçen bir durum değildir. Yalnızca topluluğun bütün üyelerinin desteğini almaya dayanmaktadır. Aynı şekilde topluluğun üzerinden desteğini çektiği bir şefin görevinden alınma durumu söz konusu olabilmektedir. Servet anlamında şefin kabilenin öteki üyeleri ile hiçbir farkı bulunmamaktadır. Kısacası, ilkel topluluk düzeninde, devlet işleyişini akından ya da uzaktan anımsatacak kurumlar söz konusu değildir. Topluluğun yönetim, klan ya da kabile demokrasisi ilkesine göre, yani topluluğun bütün üyelerinin kamu işlerinin yürütülmesine eşit haklara sahip olarak katılmalarını öngörmedir.[26] Özetle siyasal sistemlerin merkezileşmiş ve merkezileşmemiş olarak sınıflandırmaya sıkça rastlanmaktadır. Bu sınıflandırmalar da genel olarak dört farklı siyasal örgütlenmeye ayrılmaktadır (Tablo 8.4). Ayrıca, tüm bu örgütlenmelerin özelliklerinin neler olduğuna ilişkin önemli bilgilere sanayi öncesi siyasal sistemler olarak ekte önemli bilgiler sunulmaktadır.

8.2. Tarın Toplumlarında Yönetim ve Siyasal Sistem

Çalışanlarının büyük bir oranının birincil ekonomik sektörde (madencilik, tarım, ormancılık ve balıkçılık) bulunduğu toplum tarım toplumu olarak adlandırılmaktadır. Tarım toplumunun ekonomisi özelikle endüstriyel olmayan tarıma dayanmaktadır. Tarım toplumunda halkın büyük bir bölümü tarımla uğraşmaktadır.[27]

---

[24] Sosyal statü ya da stratejik kaynaklara ulaşma hususunda zıtlık arz eden iki ya da daha fazla grubu ifade eder (Kottak, 2012).

[25] Kottak, 2012

[26] **Zubritski,** Y. ve Diğ. (1989). **İlkel, Köleci ve Feodal Toplum** (çev. Sevim Belli), Ankara: Sol Yayınları.

[27] Jendryschik, M. (2009). Von der Agrargesellschaft zur Wissensgesellschaft.

Tablo 8.4. Takımlarda, kabilelerde, şefliklerde ve devlette ekonomik temel ve siyasal düzen[28]

Sosyo-politik tür	Lider	Ekonomik tür	Örnekler	Düzen türleri
Takımlar	Reis	Toplayıcılık	Eskimo, kung san	Yerel
Kabileler	Reis	Bahçıvanlık, pastoralizm	Yanomamiler, kapauklar, masailer	Yerel ve geçici bölgesel
Şeflikler	Şef	Üretici, bahçıvanlık, pastoral göçebelik, tarım	Gashgai, polinezya, cherokeeler	Daimi bölgesellik
Devlet	Kral, Sultan, Başbakan	Tarım, endüstrileşme	Eski Mezopotamya, günümüz Amerikası ve Kanadası	Daimi bölgesellik

Tarıma dayanan eşitsizlikçi toplumların temel karakteristiği ekonomik, sosyal ve siyasal farklılaşmanın ortaya çıkmış olmasıdır. Burada ayrıca dinsel bir nitelik taşıyan bir siyasal düşünüş kurumu ortaya çıkmıştır.[29]

Feodalizm, Ortaçağ Avrupası'nın sosyal, ekonomik ve siyasal düzenin özel bir sistemidir. Siyasal bir kavram olarak feodalizm, küçük bir ayrıcalıklı sınıfın büyük çoğunluk üzerindeki hâkimiyetinin söz konusu olduğu tarımsal yapılı sistemdir.[30]

Ortaçağ tarihi, feodal düzenin ortaya çıkışı, gelişmesi ve sona ermesinin tarihidir. Bu anlamda Ortaçağ'ı farklı dönemlere ayırmak mümkündür:

1. *Yukarı Ortaçağ (5. yüzyıl – 11. yüzyıl ortaları),* ilkel feodalizm
2. *Asıl Ortaçağ (11. – 15. yüzyıllar),* gelişmiş feodalizm
3. *Aşağı Ortaçağ (16. yüzyıl ve 17. yüzyıl ortaları),* feodalizmin bitimi, yani Avrupa'nın en gelişmiş ülkelerinde feodal üretim biçiminin dağıldığı ve kapitalist ilişkilerin geliştiği dönemdir.[31]

---

[28] Kottak, 2012

[29] Şenel, 2001

[30] **Wissen** (2013). **Feudalismus**

[31] **Emiroğlu,** A. (2006). **Toplumbilimsel Siyasa: Siyasal Sosyolojiye Giriş,** Bursa: Ekin Kitabevi

Feodal ilişkilerin ortaya çıkmasında kölelik düzeninin önemli bir etkisi vardır. Kölelik düzeni içerisinde kolonluğun gelişmesi kölelik dönemindeki üretimin yaşayacak olduğu sıkıntıların habercisi niteliğindeydi. Küçük köylü işletmelerinin büyük çoğunluğu bürük toprak mülkiyetinin kontrolü altındaydı. 4. ve 5. yüzyılda, Roma İmparatorluğu'nu çeşitli bölgelerinde merkez ile olan ekonomik ilişkiler zayıflamaya başlıyor ve bu zayıflama beraberinde siyasal bunalımlara neden oluyordu. Köleci ilişkilerin meydana getirdiği kapalı ve doğal ekonomi modeli yeni üretim biçiminin öğelerinin gelişmesini engellemekteydi. Bu feodal öğelerin gelişmesi ancak devrimci bir yolla mümkün olabilirdi. Roma İmparatorluğunda gerçekleşen halk ayaklanmaları siyasal sistemi sarsıyordu.[32] Germen işgalcileri örgütlü bir direniş ile batı Avrupa'nın şehirlerine ve manastırlarına baskınlar düzenlediler. Krallar işgalcilere karşı koymak için çok zayıf olduklarından dolayı pek çok kent sakini daha fazla güvenlik umuduyla kırsal bölgelere taşındılar. İstilaların ve zayıf bir merkezi hükümetin sonucu olarak, feodalizm olarak bilinen yeni bir sosyal ve siyasal sistem gelişmiştir. Feodal yaşamın temelini ise güçlü yerel lordlar oluşturmuştur.[33] Dolayısıyla Feodalite Avrupa'da Roma İmparatorluğu döneminde ortaya çıkan ve sosyal, ekonomik ve siyasal özelliklere sahip bir yapıdır. Temel özelliği ise hiyerarşik ve eşitsizlik üzerine dayandırılmış bir sistem olmasıdır. Bu eşitsizlik ve hiyerarşi halk ile soylular arasında oldukça belirgindir. Soylular, özellikle, silahlı asker bulundurarak mutlakiyetçi güce sahip olmuşlardır. Soylular himaye altına aldıkları (vassallar) kimseleri çalıştırmışlar ve onların ihtiyaçlarını karşılamışlardır.[34]

Feodal sistem 8. ve 14. yüzyıllar arasında yaygın olan bir siyasal sistemdir. Feodalitenin siyasal yapısının en önemli karakteristik özelliği ise hiyerarşik düzendir. Tarım toplumunun çoğu büyük ölçüde feodal sistem tarafından desteklenmektedir. Feodal sistemde hak ve ayrıcalıkların çoğu üst sınıflara verilirdi. Bu hiyerarşik yapı içinde krallar en üst konumu işgal etmektedirler. Bu hiyerarşik yapı sırasıyla baronlar, piskoposlar, şövalyeler ve köylüler tarafından takip edilmektedir (Tablo 8.5).

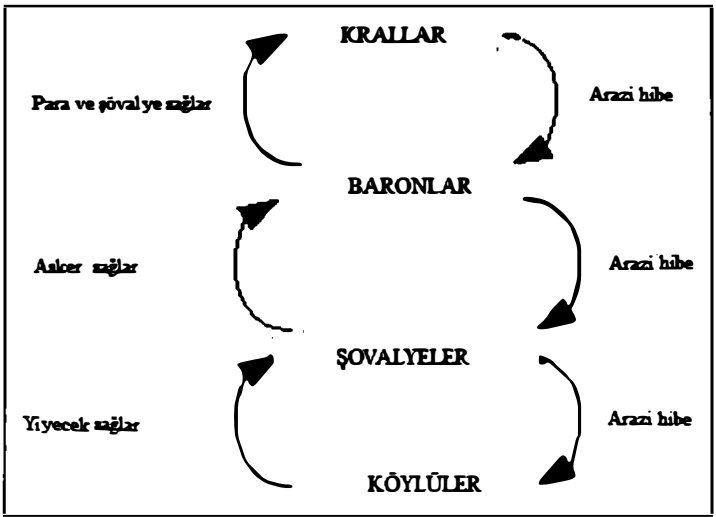
---

[32] Zubrittski ve diğ.,1989

[33] **Babbie,** S. (2003). **Global History: Political Systems**

[34] **Özbek**, C. (203). **Feodalitenin Tarihi Gelişimi ve Osmanlı.**

Tablo 8.5. Feodal sistem hiyerarşisi[35]

Kral ya da monark bütün imparatorluğu yönetmektedir ve ülkedeki tüm toprakların da sahibidir. Kral, tüm varlıklar üzerinde tam kontrole sahiptir. Ayrıca kral ya da monark baronlara kira sağlayacak toprakların miktarını da kendisi belirlemektedir. Baronlar kira sağlayacak araziyi almadan önce krala her zaman sadık kalacaklarına ilişkin bir sadakat yemini yapmak zorundadırlar. Baronların herhangi bir kötü performansı durumunda ellerindeki arazi alınarak bu arazinin başka bir barona verilmesi de kralın yetkileri kapsamındadır. Kısacası, tüm yargı gücü kralın elindedir. Feodal sistemde toplumsal hiyerarşide ikinci en zengin grup baronlardır (soylular). Baronlara "manor" adı verilen geniş tarım arazileri kral tarafından kiralanmaktadır. Dolayısıyla, baronlar manor efendisi olarak da adlandırılmaktadırlar. Baronlar kendi yasal sistemlerini kurmuşlar, kendi para birimlerini tasarlamışlar ve kendi vergi düzenleme programlarını da ayarlamışlardır.

[35] **Harvey**, A. (2009). **Historical Origins of The Australian Legal System**.

Kraldan kira karşılığı arazi alan baronlar aşağıdaki işlevleri yerine getirmektedir:[36]

- Kraliyet konseyine hizmet etmek
- Herhangi bir savaşla mücadele etmek için krala şövalye sağlamak
- Farklı yerlere seyahat ederken krala yiyecek ve barınma imkânları sunma
- Yürürlükteki kira ve vergileri ödeme zorunluluğudur.

Feodal sistem hiyerarşisinde önemli diğer bir pozisyonda şövalyelerdir. Şövalyeler baronlar tarafından onlara kiralanmış arazilere sahiptirler. Bu arazilerin karşılığı olarak da ihtiyaç duyulduğu zaman askeri hizmet sunmaktadırlar. Ayrıca, baron ve baronun ailesini korumak görevi de şövalyelere aittir. Şövalyeler baronlar tarafından kendilerine verilen arazilerin bir kısmını kendileri için saklarlar ve arazinin geri kalan kısmını da köylülere dağıtırlar. Ayrıca köylüler için geçerli olan vergilendirme ve kiralama kurallarını da şövalyeler düzenlemektedirler. Şövalyelerin asıl mesleği krala koruma sağlamak olduğu için onlara oldukça iyi maaş ödenmektedir. Son feodal hiyerarşi pozisyonu köylülerdir. Köylüler kendilerine şövalyeler tarafından toprak sağlanan sınıftır. Köylüler talep üzerine üst sınıflara yiyecek ve hizmet sağlamaktadırlar. Önceden izin almadan köylülerin işledikleri toprağı terk etmelerine izin verilmez. Bunların hiçbir hakları yoktur hatta lordlarının izni olmaksızın evlenmeleri bile yasaktır. Köylüler feodal sistemin sosyal hiyerarşisi içinde en yoksul olan sınıftır.[37] Kısacası, feodal sistemdeki birçok feodal bey siyasal sistemde bir siyasal bölünmeye neden olmuş ve ülkelerde farklı güç odaklarının ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu farklı güç odaklarının ortaya çıkmasındaki en önemli neden ise şüphesiz kralların mutlak güçlerini kaybetmiş olmalarıdır. Bu nedenle feodal dönemde soyluların özerk davranmalarına izin verilmiş ve hiyerarşik bir düzeninin oluşması kaçınılmaz olmuştur. Bu hiyerarşik yapı sınıf ayrımını kesin olarak belirleyerek yukarıda değinilen şu sınıfları ortaya çıkarmıştır: Krallar, baronlar, şövalyeler ve köylüler. Doğuda özellikle de Osmanlı İmparatorluğunda Avrupa'daki feodal sistemdeki gibi bir siyasal bölünmüşlük söz konusu olmamıştır. Bunun en önemli nedenlerinden biri şüphesiz padişahın mutlak otorite sahibi olmasıdır. Padişahın mutlak otoritesi Avrupa feodal sisteminin

[36] **Hierarchy,** Structure (2013). **Feudal System Social Hierarchy**.
[37] Hierarchy, 2013

oluşmasının önündeki en önemli engeli teşkil etmiştir.[38] Avrupa feodalitesindeki tüm bu sınıflar sanayileşme öncesinde ortaya çıkmıştır. Sanayileşme ile birlikte farklı sınıflar ortaya çıkmıştır.

8.3. Endüstriyel Toplumlarda Siyasal Sistemler

Giddens'a göre[39] "iki yüzyıl öncesine kadar tarihin bütününde egemen olan toplum türlerini ortadan kaldıran gelişme sanayileşmedir". Sanayi toplumları aynı zamanda modern ya da gelişmiş toplumlar olarak da adlandırılmaktadırlar. Kendinden önceki bütün toplumsal düzen türlerinden oldukça farklıdır. Sanayi toplumlarının temel bir özelliği, çalışan nüfusun büyük bir bölümünün tarım yerine fabrikalar, ofisler ya da dükkânlarda çalışıyor olmalarıdır.

Endüstri toplumu tarım toplumunun yerini alarak teknik ve ekonomik olarak yüksek standartlı bir toplum şekli meydana gelmiştir. Endüstri toplumunda öne çıkan başlıca özellikleri:[40]

- Belirgin bir ilerleme, performans ve başarı çabası
- Yüksek bir eğitim seviyesi
- İş bölümünde yüksek bir derece ve bununla ilişkili olarak verimlilikte kalıcı bir yükseliş
- Yüksek bir dikey ve yatay hareketlilik
- Farklı yaşam alanlarının mekânsal ayrımı
- Alternatif sanayi ve ticaret merkezleri
- Şehirleşme ve
- Aile ve akrabalığın fonksiyon kaybıdır.

Gelişmiş toplumlarda sanayileşme ilerledikçe ekonomik kaynaklar ve siyasal güç tarım elitlerinden ticari sınıfa doğru kaymıştır. Ayrıca daha eğitimli iş gücü ortaya çıkmış ve daha fazla siyasal haklar talep etmeye başlamışlardır. Tarım toplumlarında meydana gelen endüstrileşme, geçmişten miras kalan yönetim sistemlerinden demokrasinin gelişiminin önündeki en büyük engellerden biridir.[41] Modern toplumların diğer bir özelliği de, geleneksel devletlere kıyasla daha gelişmiş ve yoğun bir

---

[38] Özbek, 2013

[39] **Giddens**, A. (2008). **Sosyoloji**, İstanbul: Kırmızı Yayınları.

[40] Jendryschik, 2009

[41] **Grenierg**, G. J. (2008). **Industrializing Societies.**

siyasal düzene sahip olmalarıdır. Geleneksel uygarlıklarda siyasal yetkelerin köylerde yaşayan tebaanın yaşamı üzerindeki doğrudan etkileri çok azdı. Sanayileşmeyle birlikte, taşımacılık ve iletişim çok daha hızlı bir hale gelmesinden dolayı, daha bütünleşmiş bir "ulusal" topluluk ortaya çıkmıştır. Sanayi toplumları, ulus- devletlerin ilk örnekleridir. Giddens'a göre[42] "ulus-devletler, geleneksel devletleri birbirinden ayıran belirsiz sınır bölgeleri yerine birbirlerinden açıkça ayrılmış sınırları olan politik topluluklardır". Ulus-devletlerin hükümetleri, ülke sınırlarında yaşayan tüm vatandaşlara uygulanan yasaları düzenleyerek vatandaşlarının yaşamlarının pek çok alanında söz sahibi olurlar.

Sanayileşme ilk kuruluş yıllarından itibaren modern üretim süreçlerini askeri kullanıma uygulamıştır. Silah yapımları ve askeri örgütlenme biçimlerini değiştirerek savaş biçimlerinde de köklü değişikliklere neden olmuştur. Batı'nın yaşam biçiminin karşı konulmaz bir şekilde yayılmasında üç unsur önemlidir. Bunlar:

- Üstün ekonomik güç,
- Siyasal birlik ve
- Askeri üstünlüktür.[43]

8.4. Tabakalaşma

Şefliklerdeki statü sistemi her ne kadar kaynak erişimindeki farklılıklara dayansa da devletlerdeki statü sisteminden farklıydı çünkü ayrıcalıklı olan birkaç kişi her zaman şefin akrabaları ve yardımcıları idi. Buna karşın böyle bir statü sistemi çok uzun sürmemiştir. Şefler krallar gibi davranmaya başlayarak şefliğin kan bağı temelini aşındırmaya çalışmışlardır. Madagaskar'da bunu uzak akrabaların rütbeleri sökülerek ve soylularla tebaadan insanların evlenmeleri yasaklanarak yapılmıştır. Bu gibi tutumlar eğer toplumca kabul edilirse zenginliğe, prestije ve güce ulaşma konusunda farklılık arz eden akraba olmayan birbirleriyle ilişkisiz toplumsal tabakalar oluştururlardı. Her bir tabaka her cinsiyetten ve her yaştan insanlardan meydana gelmektedir. Böylesine farklı sosyal katmanların oluşturulması tabakalaşma olarak adlandırılmaktadır. Tabakalaşmanın ortaya çıkışı şeflikten devlete geçişin önemli bir göstergesidir. Tabakalaşmanın varoluşu ve kabulü bir devletin en önemli ayırt edici özelliklerinden biridir.

---

[42] **Grenierg**, 2008
[43] Giddens, 2008

Max Weber sosyal tabakalaşmanın üç boyutundan söz etmiştir:

1. ***Ekonomik statü*** ya da ***zenginlik*** bir kişinin gelirini, toprak ve diğer servet türlerini kapsamaktadır.

2. Bir kişinin isteklerini diğerlerinin üzerinde uygulayabilme yeteneği olarak **güç**, siyasal statünün temelini teşkil etmektedir.

3. ***Prestij*** sosyal statünün temelidir. Saygı ya da örnek telakki eden nitelikleri, eylemleri ve amaçları ifade eder. Prestij ya da "kültürel sermaye" insanlara genellikle ekonomik ve siyasi avantaj haline dönüştürülebilir değer ve saygı duygusu sağlamaktadır (Tablo 8.6).

Arkaik devlet yapılarında insan evriminde ilk kez zenginlik, güç ve prestij noktasında tüm kadın ve erkek sosyal katmanları arasında zıtlıklar ortaya çıkmıştır. Her katman her iki cins ve her yaştan insandan oluşuyordu. Üst katman (yukarı ya da elit) zenginliğe, güce ve diğer değerli kaynaklara ulaşmada ayrıcalık sahibi idi. Alt katman üyelerinin kaynaklara ulaşımı (yavaş ya da imtiyazsız) ayrıcalıklı bir grup tarafından sınırlandırılmıştır.

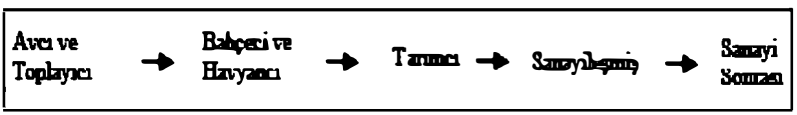
Tablo 8. 6. Max Weber'e göre tabakalaşmanın üç boyutu[44]

Zenginlik	=>	Ekonomik statü
Güç	=>	Siyasal statü
Prestij	=>	Sosyal statü

Sosyo-ekonomik tabakalaşma arkaik ya da endüstriyel olsun tüm devletler için belirleyici bir özelliktir. Elitler üretimin belirgin bir kısmını örneğin toprak, sürü, su, sermaye, çiftlikler ya da fabrikaları kontrol ediyorlardı. Hiyerarşinin alt kısmında doğanların sosyal hareketler noktasındaki şansları azalmaktadır. Çünkü elitlerin sahip olduğu haklardan dolayı sıradan insanların kaynaklara serbestçe erişimi kısıtlanmıştır. Yalnızca devlet yapılarında elitler farklı zenginlikler elde etme yoluna gitmişlerdir. Büyük Adamlar (Big Men) ve şeflerin aksine sahip oldukları serveti ve onu yaratan ve arttıran insanlara dağıtmak zorunda değillerdi.[45]

[44] Kottak, 2012
[45] Kottak, 2012

Bir sistemin büyüyerek değişim geçirmesi hatta bu değişim bir toplum meydana getirecek seviyede olması sistemin öğelerinin tekdüze ve eşit kalma olasılığı düşüktür.[46] Uzun zamandan beri toplumu meydana getiren insanlar arasında hiyerarşik bir farklılaşma ve bir sosyal tabakalaşma mevcuttur. Tarihsel olarak bu farklılaşma köle, kast, zümre ve sınıf gibi farklı isimler almıştır. Toplumda yaşayan insanlar gelir, iş, yaşama düzeyi, etkinlik ve saygınlık yönlerinden bir eşitsizliği ifade etmektedir. Günümüzde farklılığı ifade eden temel kavram sosyal sınıftır.[47]

Gerhard Lenski gelişen teknolojinin başlangıçta tarım toplumlarında sosyal tabakalaşmayı artırdığını ki en yoğun olarak tarım toplumlarında gördüğümüzü açıklar. Sanayileşme ise sosyal tabakalaşmayı azaltır. Sanayi sonrası toplumlarda ise tabakalaşma tekrar artar.[48] Bugün sanayi ve sanayi sonrası toplumlar, aşırı derecede karmaşıktır; tabakalaşmaları daha yüksek bir olasılıkla, çok sayıda insanın ortada ve ortanın alt derecesinde yani orta sınıf dediğimiz tabakada yer almaktadır. Tarihsel olarak, dört temel tabakalaşma dizgesi ayırt edilebilir:[49] Kölelik, kast, mülk sahipleri ve sınıf. Bunların bazıları kimi zaman bir diğeriyle bir arada bulunabilir.

Bugün sosyal sınıflardan ve sınıf çatışmasından söz edildiğinde ilk olarak akla gelen düşünür Karl Marx'dır. Sınıf kavramının incelenmesine Marksist doktrinle başlanmasındaki en önemli nedenlerden biri problemin politik yönüdür. Yani toplumun sosyal yapısı ile siyasal iktidar arasındaki ilişkiyi en iyi ortaya koyan doktrin olmasıdır. Bu konudaki diğer çalışmalar yandaş ya da karşıt olsun mutlaka Marksist görüşe atıfta bulunurlar. Marx hiçbir eserinde açık bir şekilde sınıf kavramını

---

[46] **Ergil,** D. (2012). **Toplum ve İnsan**: Toplumbiliminin Temelleri, İstanbul: Hayat Akademi, s. 105

[47] **Kapani,** M. (2010). **Politika Bilimine Giriş,** Ankara: Bilgi Yayınevi.

[48] **Macionis,** J. J. (2012). **Sosyoloji** (çev. Vildan Akan), Ankara: Nobel Yayınları.

[49] Giddens, 2008

tanımlamamıştır. Komünist Manifestosunda, "bütün toplum tarihi başlangıçtan günümüze kadar iki sınıflı (sömüren ve sömürülen) bir çatışmadan" ibaret olduğuna değinmektedir. Manifesto eserinden sonra yaptığı çalışmalarında daha çok sanayileşmiş kapitalist toplumlardaki sınıfların yapısı üzerinde durmaktadır. Marksist anlayışın kilit noktası sınıf ayrımının temelini oluşturan üretim araçlarının özel mülkiyetidir. Üretim araçlarının mülkiyetine sahip olanlar (burjuva) ile geçimini sağlamak için emeğini satmak zorunda olanlar (proletarya) farklı iki sınıfı oluşturmaktadır. Marksist teoriye göre iki sınıfın dışında bazı "ara sınıflar" ve "sosyal tabakalarda" vardır. Bunlar burjuvanın kendi alt sınıfları ile proleteryanın kendi alt sınıflarıdır. Sosyo-ekonomik gelişmeler zamanla diğer sosyal grupların ve ara sınıfların iki ana sınıf etrafında toplanmasına neden olacak ve iki ana sınıfın kutuplaşması meydana gelerek iki büyük "blok" oluşacaktır. Bu teorinin önemli diğer bir kavramı da "hâkim sınıf" kavramıdır. Tarihin değişik zamanlarında bir sınıfın diğerlerine üstün geldiği onlara hâkim olduğu durumlar mutlaka vardır. Bunlar köle toplumlarında köle sahipleri, feodal toplumda toprak sahibi feodal senyörler, kapitalist toplumda da burjuvadır. Kapitalist toplumdaki hâkim sınıf üretim araçlarının sahibi ekonomik bakımdan topluma egemen yani ekonomik iktidarın sahibi burjuvazidir. Ekonomik üstünlük politik üstünlüğü de beraberinde getirmektedir. Siyasal iktidar hâkim sınıfların kontrolündedir. Ancak Marksist teori geleceğin hâkim sınıfının proletarya olacağını savunmaktadır. Proletarya bir devrimle siyasal iktidara el koyacak ve kendi diktatörlüğünü kuracaktır. Bundan sonra da burjuvaziyi tasfiye ederek nihai hedefi olan sınıfsız topluma ulaşacaktır.[50]

Karmaşık toplumlarda genel olarak üç temel tabakalaşma sistemi görülmektedir. Bunlar: Kast Sistemi, katman sistemi ve sınıf sistemidir. Kast sistemi kendi içerisinde dört ana kasttan oluşmaktadır:[51]

1. *Kişatriyalar:* Soylu savaşçılar, önder konumundaki aileler
2. *Brahmanlar:* Rahipler
3. *Vaişyalar:* Özgür uyruklar, yani eski askerler, sonraki çiftçiler
4. *Sudralar:* Kölelerdir.

Kast sisteminde herkes yerleşik kurallara uymak zorundadır. Aksi halde, bir sosyal kimlik kazanamaz. Kimliksiz insan da, hiçbir toplumsal

[50] Kapani, 2010
[51] Ergil, 2011

etkinliğe katılamaz. Kast sisteminin diğer önemli bir özelliği ise kastlar arasında geçişe izin verilmemesidir. Bu noktada kast sistemi oldukça katıdır. İkinci tabakalaşma türü ise katman sistemidir. Katman sistemi siyasal bir olgu olarak doğmuş ve o şekilde devam etmiştir. Yasalara dayanan, hukuksal bir sistemdir. Avrupa'da feodal çağda ortaya çıkmış bir sistemdir. Katmanların toplumda yerine getirdikleri dört temel işlev vardır: politik, askeri, dini ve ticari. Feodal çağda Avrupa'da egemen olan şu katmanlar bulunmaktadır: Kraliyet ailesi, soylular, özgür yurttaşlar, serfler ve köleler. Bu sistemde rahipler soylularla aynı yerde yer almışlardır.[52] Son tabakalaşma sistemi ve aynı zamanda da modern toplumun tabakalaşma sistemi sınıflardır. Sınıfları diğer tabakalaşma türlerinden ayıran başlıca dört önemli özellik bulunmaktadır:[53]

"1. Sınıflar, yasal ya da dinsel emirlerle kurulmazlar. Bu sebeple sınıf sistemi, daha akışkan bir yapıya sahiptir. Bu sistemde ayrıca sınıflar arasındaki farklılıklar da açık bir biçimde belli değildir.

2. Hiçbir birey, içinde bulunduğu sınıfa "doğuştan mensup" değildir. Bireyler kendi sınıflarını, kısmen elde edilmiş nitelikler tabanında belirleme hakkında sahiplerdir.

3. Sınıflar, toplumlar gruplar arasındaki ekonomik farklılıklarla temellenirler. Yani sınıf sisteminin kendini diğerlerinden ayırt eden özelliği, temelinde ekonominin bulunmasıdır.

4. Sınıf sistemleri, esas olarak kişisel olmayan türden büyük ölçekli bağlantılarla işler. Mesela belirli meslek grupları, daha yüksek ücretlerle çalışırlar. Bu da bireyi değil, o meslek grubunu bağlar. Yani farklılıkların temelinde kişisel özelliklerden çok ekonomik koşulların önemi vardır".

8.5. Devlet

Kelime anlamı olarak devlet, Arapça "devle" kelimesinden Türkçeye geçmiştir. Devle kelimesinde aynı asli harfler "tedavül" kelimesinde de bulunmaktadır. O halde "devlet", "tedavül eden", yani "elden ele geçen'' demektir. Bu anlamda devlet kelimesi siyaset bilimi alanında "iktidarın el değiştirmesini" anımsatmaktadır. Batı literatüründe ise devlet

---

[52] Ergil, 2011; **Özkalp,** E. (2004). **Sosyoloji,** Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları.

[53] **Yıldırım,** Ö. (2005). **Toplumsal Tabakalaşma: Sınıf Sistemi Nedir, Ne Demektir?**

kelimesinin karşılığı olarak İngilizce'de *state,* Almanca'da *staat*, Fransızca'da *etat*, İtalyanca'da *stato*'dur. Latince kökeni ise status'tur. Ancak bu kavramın tam karşılığı devlet değildir. Status hal, durum ve vaziyet gibi anlamlara gelmektedir. Günümüze kadar devlet konusunda birçok tanım yapılmıştır. Bu tanımlamalar içinde en fazla kabul göreni Georg Jellinek'in "üç unsur teorisi" olarak bilinen tanımlamasıdır. Bu teoriye göre devlet, egemenlik gücüyle aslen donatılmış, belli bir toprak parçası üzerinde yerleşik bir millet birliği olarak tanımlanmaktadır. Demek ki bir devletin kurulabilmesi için belirli bir insan grubunun, belli bir toprak parçası üzerinde, egemenlik sağlaması şarttır.[54] Devletler hukuka dayalı, sosyal sınıflar ve resmi bir hükümet ile özerk siyasal birimlerdir. Devletler takımlar, kabileler ve şefliklerle karşılaştırıldığında onlara göre daha büyük ve kalabalık olma eğilimindedirler. Bütün devletlerde özel fonksiyonlara sahip bazı statüler, sistemler ve alt sistemler bulunmaktadır. Bun fonksiyonlardan bazıları şunlardır:[55]

1. Halk kontrolü: Sınırların tespiti, vatandaşlık kategorilerinin oluşturulması ve nüfus sayımı yapmak

2. Yargı: Kanunlar, yasal prosedürler ve hâkimler

3. Yürürlüğe koyma (İcra): Daimi ordu, polis güçleri

4. Kamu maliyesi: Vergilendirmedir.

Devletin tarihsel gelişim sürecine bakıldığına bazı önemli tespitler yapılabilir. İlk olarak devletin insanlık tarihi kadar eski olmadığını söylenebilir. İnsanlık tarihi boyunca devletsiz olan birçok topluluklar söz konusudur. İkinci olarak ise devlet her zaman bugünkü anlamıyla var olmamıştır. İnsanlığın bir arada yaşamasında, yöneten-yönetilen ayrımının ortaya çıkmasından, az çok merkezi bir otoritenin mevcut olmaya başladığı ilkçağlardan itibaren, adına devlet denilen siyasal örgütlenme tarzları bulunmaktadır. Modern devlet ise 16. yüzyılda Batı Avrupa'da ortaya çıkan[56] ve zamanla dünyanın diğer bölgelerine yayılan nispeten yeni bir olgudur.[57] Ağaoğulları ve Köker'e göre[58] "Avrupa, ulusal nitelik taşıyan, sonra ulusla özdeşleşen egemen devlet anlayışına ulaşıncaya dek çok

---

[54] **Gözler,** K. (2009). **Devletin Genel Teorisi,** Bursa: Ekin Yayınları.

[55] Kottak, 2012

[56] **Kara,** B. (2010) "Siyaset Kurumu" **Sosyoloji** içinde, Editörler: Feridun Merter-Mustafa Talas, Lisans Yayıncılık, İstanbul,400-401

[57] Türköne, 2010

[58] Köker, 2011

çeşitli siyasal örgütlenme biçimlerinden geçmiştir. Bunların en tipik örnekleri olarak, Eski Yunan'daki polisleri, Roma İmparatorluğu'nu, kabile federasyonlarını, feodal krallıkları, site ya da kent devletlerini sayabiliriz. Bu siyasal örgütlenmeler, modern devlete içkin siyasal iktidar "birliği" anlayışından yoksundur". *20.* yüzyılda modern devletle ilişkilendirilen belli başlı özellikler ise şunlardır:[59]

- Sınırları açıkça belli olan, vatandaşlar ve diğer devletler tarafından tanınmış bölge.

- İnsanlar mutlakiyetçi dönemlerde oldukları gibi egemenliğin boyunduruğu altında değil, aksine bu devletin eşit haklara sahip bireyleridir ve devlet vatandaşları olarak da özgürlük hakkına, katılım hakkına ve sosyal haklara sahiptirler.

- İnsanlar kendilerini belirli bir milletin üyesi olarak hissetmektedirler.

- Devlet kurumsal bir düzen içerisinde ve anayasayla tespit edilmiş birtakım fonksiyonlara sahiptir. Diğer toplumsal örgütler bu fonksiyonları icra edemezler. Bunun yanında her şeyden önce devlet, meşru güç kullanma tekiline sahiptir. Başka hiçbir varlık kendi topraklarında şiddet uygulayamaz. Buna ek olarak devlet şiddeti özel şiddetin (örneğin terör şiddeti) aksine hukuka ve anayasaya bağlıdır.

- Önemli kararlar demokratik olarak seçilmiş organlar (parlamento) tarafından alınır ve atanmış idarelerce uygulanır.

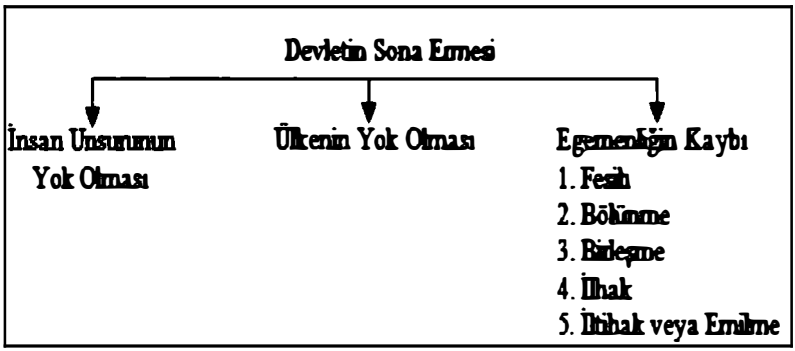
- Kurumsal düzen ve onunla ilişkili olarak devlet fonksiyonları her bir için farklılıklar arz edebilir. Bu durum o devletin siyasal süreci ve siyasal kararlarıyla ilişkilidir ve bu anlamda da değiştirilebilir.

Modern devletin bu fonksiyonları devletin devamlılığı için gereklidir. Bu fonksiyonların ve özellikle devletin üç unsurunun (millet, ülke, egemenlik) herhangi birinin kaybı, devletin varlığını sona erdirir. Bu unsurların ikisinin ya da üçünün birden kaybı da haliyle devletin ortadan kalkmasına neden olur. Dolayısıyla devletler de birer beşeri kuruluş olarak, insanlar gibi doğarlar, büyürler ve ölürler (Tablo 8.7).

---

[59] **Benz,** A. (2001). **Der moderne Staat.** Grundlagen der politologischen Analyse, München: Oldenbourg Verlag.

Tablo 8.7. Devletin sona erme halleri[60]

8.6. Modern Dünya Sistemi

Bağımlılık teorisi ile Andre Gunder Frank'ın düşünceleri Immanuel Wallerstein'ın[61] dünya sistemi teorisini üzerinde oldukça etkilidir. Buna ek olarak Fransız tarihçi Fernand Braudel'in (1902-1985) çalışması da Wallerstein'ın düşüncelerin şekillenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Wallerstein'ın dünya sistem teorisi için üçüncü önemli kaynağı ise Marksizmdir. Wallerstein Afrika uzmanı ve kolonyal tarihçi olarak araştırmalarda bulunmuştur. Bugüne kadar modern dünya sistemi adlı üç ciltlik kitabı ile dünya sistem teorisini tarihsel bir çerçevede sunmuştur. Immanuel Wallerstein "Neden geri kalmışlık" sorusunu tartışarak yeni bir perspektif değişikliği gerçekleştirmiştir. Siyasi ve ekonomik bir analiz temelinde kapitalizmin ortaya çıkışını küresel bir fenomen olarak göz önünde bulunduran evrensel ve tarihsel açıdan kapsamlı bir bakış açısı tercih etmiştir. Kapitalist dünya sistemi 16. yüzyılda (1450-1640) Avrupa'da kuruldu. Avrupa genişlemesi olmadan böyle bir sistemin gelişmesi mümkün olamazdı. Wallerstein'ın analizi üretim ilişkilerine (iş örgütü, sömürü türleri, vb.) dünya ticareti ve onun asimetrik yapısından anlamındaki mübadeleden daha az odaklanmaktadır. Bu asimetrik yapılar devletlerin hiyerarşisi içinde merkezi, yarı-çevre ve çevre olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Merkez ve çevre ülkeleri nispeten durağandırlar. Yani bu

[60] Gözler, 2009

[61] **Wallerstein,** I. (2011). **Dünya Sistemleri Analizi**: Bir Giriş, İstanbul: Bgst Yayınları.

ülkeler uluslararası iş bölümünde ya üst düzey ya da bağımlı bir pozisyonda yer alırlar. Yarı-çevre ülkeler ise buna karşın hareketli öğeleri temsil etmektedirler. Bu ülkelerin yükselişleri ve düşüşleri onların sözde gelişmekte ülke olduklarının önemli bir göstergesidir. Wallerstein klasik çevre ülkelerine örnek olarak kuzey-batı Avrupa ülkelerini (İngiltere, Fransa, Hollanda), çevre ülkelere de uzun süre yabancı hâkimiyeti altında tarımsal ihracat ülkesi olarak adlandırılan Latinamerika ve Polonya örnek olarak verilebilir, son olarak da yarı-çevre ülke olarak İspanya ve Portekizi adlandırmaktadır.[62]

Wallerstein'a göre[63] "Dünya-sistemleri analiz her şeyden önce, ulusal devleti temsil eden standart analiz biriminin yerine "dünya-sistem" olarak adlandırılan bir analiz biriminin geçirilmesiydi. Dünya-sistemler'de pek çok politik ve kültürel birimi bir arada kapsayan bir uzaysal/zamansal alanla uğraşıyoruz ve bu alan, belirli sistemik kurallara uyan bütünleşmiş bir faaliyetler ve kurumlar alanını temsil ediyor". Wallerstein'ın modern dünya sistemindeki temel tezleri:

- Modern dünyadaki dünya sisteminin sistematik bir bütünlüğü,
- Farklı bölgelerde sistemin ekonomik farklılaşması,
- Tek tek bölgelerin etki potansiyelleri.

Devlet sistemi ekonomik olarak entegre edilme fakat siyasi olarak bütünleşememiştir. Yani devletler siyasi olarak birbirlerinden bağımsız olabilirler, ancak ekonomik olarak her durumda birbirlerine bağımlıdırlar. Ayrıca Dünya sistem analizinde bağımlılık teorisinin önemli bir yeri vardır. Egemen ve sömürülen alanlar arasındaki kıtalar, uluslar ya da bölgeler bağlamındaki bağımlılığa ve bunlar arasındaki güç ilişkilerine de Wallerstein analizinde değinmektedir.[64]

---

[62] **Dietrich**, M. K. ve **Mayer**, D (2012). **Immanuel Wallerstein und die Weltsystemtheorie – die** Erweiterung zum globalen Blick.

[63] Wallerstein, 2011

[64] **Seiser,** G. ve **Mader,** E. (2014). **Immanuel Wallerstein: Weltsystemtheorie und Dependenz**.

Sanayi öncesi siyasal sistemler: Evrimsel bir tipoloji[65]

	Merkezileşmemiş		Merkezileşmiş	
	Takım	**Kabile**	**Şeflik**	**Devlet**
Geçim şekli	Avcılık-toplayıcılık; evcilleştirme çok az ya da yok.	Yaygın tarım (hayvancılık) ve kırsallık.	Yaygın tarım; yaygın balıkçılık.	Yaygın tarım.
Liderlik şekli	Gayri-resmi ve durumsal liderler. Grubun kararlarında hakem olabilen reis.	Gücü olmayan fakat grup kararında otoritesi olan karizmatik reis.	Takipçilerin çıkarlarına dayalı sınırlı bir güce sahip karizmatik şef.	Aristokrat bir bürokrasi tarafından desteklenen egemen bir lider.
Akrabalığın şekli ve önemi	Karşılıklı akrabalık, akrabalık ilişkileriyle birlikte boyların büyüklüğü ve yapısını farklı bir şekilde belirlemeye yarar.	Tek taraflı akrabalık (anaerkil veya ataerkil) toplumun temel yapısını oluşturabilir.	Tek taraflı ve kısmen de karşılıklı; soy grupları statüler halinde rütbelendirilir.	Devlet, akrabalık üstü bağlılığı gerektirme; İktidara erişim, ya tekyönlü ya da karşılıklı akrabalığa dayanmakta.
Temel sosyal entegrasyon araçları	Evlilik birleşmeleri daha geniş grupları birleştirir; boylar akrabalık ve aile ile birleşir; ekonomik olarak karşılıklı bağımlılık takasa dayanır.	Akrabalığa dayalı kabileler arası birleşme, gönüllü birliktelikler ve/veya yaş katmanları.	Şefe bağlılıkla oluşan entegrasyon, sıralamalı soylar ve gönüllü birliktelikler.	Devlete bağlılık diğer bütün alt-bağlılıklara üstün gelir; ticaret ve işlevsel uzmanlaşma entegrasyonu sağlar.
Siyasal devir	Hanedandan gelen reis olabilir fakat gerçek liderlik özel bilgiye ve beceriye sahip olanlardadır.	Resmi bir siyasal devir aracı yoktur.	Şefin konumu açıktan kalıtsal değildir fakat üst-sıradaki bir soydan gelmesi gerekir.	Açıktan bir egemenlik geçişi; giderek artan bürokratik işlevlerin devri vardır.
Başlıca ekonomik değişim tipleri	Takas	Takas; ticaret boylarınkinden daha gelişmiş olabilmektedir.	Bölüşümü şef yapar; daha alt düzeylerde takas vardır.	Resmi bir haraca ve/veya vergiye dayalı bölüşüm vardır; marketler ve ticaret

[65] Abrahamson 1969; Carniero 1970; Eisenstadt; Fried 1967; Levinson ve Malone 1980; Lomax ve Arensber 1977; Service 1971'den aktaran Lewellen, 2011.

Sosyal katmanlaşma	Eşitlikçi	Eşitlikçi	Sıralı (bireysel ya da soya dayalı)	Sınıflar (en azından yönetenler ve yönetilenler düzeyinde)
Mülkiyet	Kişisel mülkiyet çok az ya da yok.	Tarım toprakları ve sığır ortak (soy ya da klan) mülkiyet.	Toprak soyun ortak malıdır ancak isimler, ayrıcalıklar, ritüel, el ürünleri vb. konularda hayli yüksek bir kişisel mülkiyet duygusu vardır.	Özel ya da devlet mülkiyeti ortak mülkiyet aleyhine artış gösterir.
Yasa ve yasal güç kontrolü	Resmi yasa ya da ceza yoktur; güç kullanım hakkı toplu olarak kullanılır.	Resmi yasalar ya da ceza yoktur; güç kullanım hakkı soya, klana veya birlikteliklere aittir.	Gayri resmi yasalar ve tabuları ihlal edenler için belirli cezalar olabilir; fiziki zor kullanma konusunda sınırlı bir izni vardır.	Resmi yasalar ve cezalar; fiziksel güç kullanma konusunda bütün yetki devlettedir.
Din	Dini ruhban ya da tam-zamanlı uzman yoktur; şamanistiktir.	Şamanistiktir; giriş ritüellerine ve soyu birleştiren diğer kabul törenlerine güçlü bir vurgu.	Gelişkin olmayan resmi ruhbanlık: hiyerarşik, ata-temelli din.	Tam zamanlı ruhbanlık devlete kutsallık sağlar.
Yakın ve çağdaş örnekler	Kung Bushmenler (Afrika) Pigmeler (Afrika) İnuitler (Kanada, Alaska) Shoshoneler (ABD)	Kpelle (Batı Afrika) Yanomamö (Brezilya, Venezuella) Nuer (Sudan) Cheyenne (ABD)	Sömürge öncesi Hawai Kwakietl (Kanada) Tikopia (Polonezya) Dagurlar (Moğolistan)	Ankole (Uganda) Jimma (Etyopya) Kachari (Hindistan) Volta (Afrika)
Tarihsel ve tarih öncesi örnekler	Neredeyse bütün Paleotik toplumlar	Iroquoisler (ABD) Oaxaca Vadisi (Meksika) İ.Ö. 100-1000	Sömürge öncesi Ashanti, Benin, Dahomy İskoç dağlıları	Sömürge öncesi Zulu (Afrika) Aztekler (Meksika) İnkalar (Peru) Sümerler (Irak)

Yararlanılan Kaynaklar

Ağaoğulları, Mehmet Ali ve **Köker,** Levent (2011). **İmparatorluktan Tanrı Devletine,** Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Babbie, S. (2003). Global **History:** Political Systems, http://www. regentsprep.org/regents/global/themes/politicalsystems/feudalism.cf m (Erişim Tarihi: 22. 11. 2013).

Balandier, G. (2010). **Siyasal Antropoloji,** İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Benz, A. (2001). **Der moderne Staat.** Grundlagen der politologischen Analyse, München: Oldenbourg Verlag.

Dietrich, M. K. ve **Mayer,** D (2012). **Immanuel Wallerstein und die Weltsystemtheorie** – die Erweiterung zum globalen Blick, (Erişim Tarihi: 11.12.2013).

Emiroğlu, A. (2006). **Toplumbilimsel Siyasa: Siyasal Sosyolojiye Giriş,** Bursa: Ekin Kitabevi.

Ergil, D. (2012). **Toplum ve İnsan**: Toplumbiliminin Temelleri, İstanbul: Hayat Akademi.

Giddens, A. (2008). **Sosyoloji,** İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Gönitzer, A. (2008). **Politische Ethnologie,** http://suite101.de/ article/politische-ethnologie-a39817, (Erişim Tarihi: 20.10.2013).

Gözler, K. (2009). **Devletin Genel Teorisi,** Bursa: Ekin Yayınları.

Grenierg, G. J. (2008). **Industrializing Societies,** http://www2.fiu.edu/ ~grenierg/chapter14.htm, (Erişim Tarihi, 15.11.2013).

Harvey, A. (2009). **Historical Origins of The Australian Legal System,** http://www.google.de/imgres?sa=om=1&iact=rc&dur =312 & page=3&start=36&ndsp=19&ved=0CPABEK0DMDI, (Erişim Tarihi: 14.12.2013).

Hames, R. (2002). **Turn of Century Cultural Evolutionism**: Ethnocentric and Racist, http://www.unl.edu/rhames/courses/ppoint/cultevol. pdf, (Erişim Tarihi: 15.12.2013).

Hierarchy, Structure (2013). **Feudal System Social Hierarchy,** http://www.google.de/imgres 12%2F10%2FFeudal-System-Soc, (Erişim Tarihi: 18.2.2013).

Jendryschik, M. (2009). **Von der Agrargesellschaft zur Wissensgesellschaft,** http://jendryschik.de/michael/inf/wissensgesellschaft/ historische-entwicklung, (Erişim Tarihi: 20.11.2013).

Kapani, M. (2010). **Politika Bilimine Giriş,** Ankara: Bilgi Yayınevi.

Kara, B. (2010) "Siyaset Kurumu" **Sosyoloji** içinde, Editörler: Feridun Merter-Mustafa Talas, Lisans Yayıncılık, İstanbul

Kemper, R. V. (2012). **Non-State and State Sociaties,** http://faculty. smu. edu/ rkemper/cf_3333/Non_State_and _State_ Societies.pdf, (Erişim Tarihi: 22. 10. 2013).

Kottak, C. P. (2012). **Cultural Anthropology**: Appreciating Cultural Diversity, New York: Mcgraw Hill Book Co.

Lewellen, T. C. (2011). **Siyasal Antropoloji** (çev. A. Erkan Koca), Ankara: Birleşik Yayınevi.

Macionis, J. J. (2012). **Sosyoloji** (çev. Vildan Akan), Ankara: Nobel Yayınları.

Özbek, C. (203). **Feodalitenin Tarihi Gelişimi ve Osmanlı,** http:// akademikperspektif.com/2013/11/19/feodalitenin-tarihi-gelisimi-ve-osmanli/, (Erişim Tarihi, 12. 12. 2013).

Özkalp, E. (2004). **Sosyoloji,** Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Yayınları.

Seiser, G. ve **Mader,** E. (2014). **Immanuel Wallerstein: Weltsystemtheorie und Dependenz**, http://www.univie.ac.at/ksa/ elearning/ cp/oeku/ theogrundlagen/ theogrundlagen-262.html, (Erişim Tarihi: 20.01.2014).

Şenel, A. (2001). **İlkel Topluluktan Uygar Topluma: Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi**, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Wallerstein, I. (2011). **Dünya Sistemleri Analizi**: Bir Giriş, İstanbul: Bgst Yayınları.

Wissen (2013). **Feudalismus,** http://www.wissen.de/thema/feudalismus, (Erişim Tarihi: 23.11.2013).

Yıldırım, Ö. (2005). **Toplumsal Tabakalaşma: Sınıf Sistemi Nedir, Ne Demektir?** http://www. felsefe.gen.tr/ sinifsistemi_nedir_ne_ demektir. asp, (Erişim Tarihi: 11.12.2013).

Zubritski, Y. e vDiğ. (1989). **İlkel, Köleci ve Feodal Toplum** (çev. Sevim Belli), Ankara: Sol Yayınları.

Bölüm 9

Ahmet Onay [1]

DİN

9.1. Kültürel Antropoloji ve Din
9.2. Din Antropolojisi ve Teoloji
9.3. Din Olgusu ve İnsan
9.4. Dinin Kökenine ve Gelişimine Dair Çalışmalar
9.5. Dinin Bireysel ve Sosyal Fonksiyonuna Dair Çalışmalar
9.6. Son Dönemde Yapılan Çalışmalar
Yararlanılan Kaynaklar

[1] Prof. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi,

DİN

9.1. Kültürel antropoloji ve Din

İnsanoğlunun ilk olarak merak ettiği şeyler arasında varlık ile ilgili konular vardır. Bunu, bilgi ve değerlere ilişkin problemler takip etmiştir. Geleneksel olarak, basit gözlem, tecrübe, sözlü ve yazılı kaynaklar ve kültürün diğer unsurlar aracılığıyla varlık, bilgi, değerler vb. alanlara ilişkin bilgiler elde edilmekte ve bunlara yenileri eklenmekteydi. Ağırlıklı olarak 18. yüzyıldan itibaren yeni keşifler, doğa bilimleri ve pozitif metodoloji vasıtasıyla ulaşılan bilimsel bilginin konusu, muhtevası ve güvenirlik algısı göreceli olarak hayli değişmiştir. Doğa bilimleri yanında, insan, onun toplum hayatı ve kültürü gibi konularda aynı şekilde daha detaylı ve güvenilir bilgiler elde etme çabası, antropoloji ve sosyoloji gibi sosyal bilimlerin ayrı birer disiplin olarak ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Bu çerçevede yeni bir disiplin olarak şekillenen antropoloji bilimi ortaya çıktığı ilk dönemlerden itibaren doğa bilimleri metodolojisine benzer bir anlayışla insanların kendileri hakkında sordukları soruların cevaplarını, gözlem ve araştırma sonucu elde edilen verilere dayalı analizler yoluyla bulmaya çalışmıştır. Temelde, insanı bir bütün olarak inceleyen antropoloji, onun yaşantısını oluşturan duygu, düşünce ve davranışlarını anlamak, anlamlandırmak ve bu alanda yapacağı genellemeler yoluyla ona dair kanunları ortaya koyabilmektir. Bu yönüyle antropoloji, insanoğlunun yaşantısını belli bir veya birkaç açıdan değil, onu ve onun kültürünü bir bütün olarak ele almaya ve ona dair bütüncül açıklamalar yapmaya çalışan bir bilim dalı olarak ortaya çıkmış ve bu geleneği uzun yıllar devam ettirmiştir.

Kültür denilince, insanın zaman içinde ve belli toplumsal kurallara bağlı şekilde yaşadığı toplumun bir ferdi olarak elde ettiği gelenek, bilgi, hukuk, sanat, inanç ve ahlaki değerler ile yetenek ve alışkanlıklar manzumesini ifade eden bir bütünü anlıyoruz. Dolayısıyla kültür, insanın belli bir toplum içinde elde ettiği kazanımların tamamıdır. İnsan davranışlarının bu yönünü inceleyen bilim dallarından birisi, kültürel antropoloji veya sosyal antropolojidir. Biri sosyal bilimler diğeri de fen bilimleri olmak üzere kültürel antropoloji ve fiziki antropoloji şeklinde iki anabilim dalı şeklinde çalışılan antropoloji, 1900'lü yılların hemen başında İngiltere'nin önde gelen üniversitelerinde ayrı bir bölüm olarak açılmıştır. Sosyoloji, etnoloji, arkeoloji ve teknoloji, kültürel antropoloji anabilim dalının alt bilim dalları olarak ele alınmıştır. Bu dönemde yapılan çalışmalarla arkeolojinin anabilim dalları ve bilim dallarının alanları ile bunlar arasındaki konu ve kapsam sınırlılıkları vb. hususlar belirgin hale getirilmeye çalışılmıştır.

Kültürün ana unsurlarından biri olarak kabul edilen din, kültürel antropoloji içinde ele alınan konular arasındadır. Dini inanç ve ritüeller ile dini muhtevalı insan davranışlarını konu edinen din antropolojisi, müstakil bir disiplin olmaktan ziyade, genellikle kültürel antropolojinin bir alt disiplini olarak değerlendirilmiştir. İnsanlık tarihinin erken dönemlerine ait arkeolojik kazılardan elde edilen eserlerde inanç ve ritüellere dair göstergelerin tespiti ve yorumlanması, bu ve benzeri bulgular yoluyla o dönemin dini düşünce, davranış ve duygularının ortaya çıkarılması, dinlerin kökenine dair teori ve yorumlar geliştirilmesi, din antropolojisiyle uğraşanların ilk öncelikle üzerinde durdukları konular arasında yer almıştır. Zamanla din antropolojisi çalışmaları, yakın dönemlere ve günümüz toplumlarına yönelmiş ve onların dini inanç, davranış ve duyguları ile dini dünya görüşlerinin araştırılması, incelenmesi ve geleceğe dair projeksiyonlarda bulunulması gibi hususlarda yoğunluk kazanmıştır.

Antropoloji, tarihsel gelişim süreciyle din olgusuna yaklaşırken, dinsel yapıları inceleme tarzı ile özellikle teolojik bakış açısından farklılaşır. Bu konuda Turner[2] şu hususlara dikkat çeker: "Antropoloji klasik sosyal bilim olarak anlam sorunu, sembollerin yorumu ve insan toplumlarının temel özellikleri ve kültürlerinin analizi yoluyla araştırılmasına ağırlık verir. Bu nedenle bir noktaya kadar antropoloji inanç sistemleri, dini

[2] **Turner**, Bryan Stanley (2003), **Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm**, Çev. İbrahim Kapaklıkaya, İstanbul: Anka Yayınları.

törenler ve kültürel uygulamalara yönelik bir hermenetik araştırma olarak görülebilir. Postmodern analiz formlarının da postmodernizmin hermenetikler gibi, inanç sistemleri ve kültürel uygulamalardaki alaycılık, parodi, hiciv ve diğer edebi unsurla da ilgilenmesi nedeniyle, akademik antropolojide belli derecede sempatik bir kabul görmesi pek şaşırtıcı değildir. Bu nedenle postmodernizmin antropoloji üzerindeki etkisi, antropologlara kendilerinin de temelde dini törenler ya da diğer kültürel uygulamalarının yorumu ve metinsel okunmasıyla ilgili olduklarını hatırlatmasıdır."

Antropoloji ve sosyolojinin büyük gelişme gösterdiği ondokuzuncu ve yirminci yüzyılda, alan araştırması metodolojisindeki yeni ve daha güvenilir olarak değerlendirilen yöntemler ile karşılaştırmalı etnografik verilerin değerlendirilmesi neticesinde rasyonel olmayanın daha fazla farkına varıldığı ve takdir edildiği görülmektedir. Yani din antropolojisi ve din sosyolojisinin gelişmesiyle, pozitivist anlayışa göre yegâne bilimsellik ve biricik gerçeklik olarak görülen deneysel doğa bilimleri yanında, insan düşünüşünde sembol ve metaforun rolü ve önemi de ortaya konulmuştur. Böylelikle, toplum bilimciler dinleri ve inanç sistemlerini tartışmak, dinlerin salt evrimsel teorileriyle uğraşmak yerine onların birey ve toplum hayatındaki işlevlerini ve sonuçlarını araştırmaya ve geleceğe dair öngörülerde bulunmaya başlamışlardır.

Bununla birlikte din antropolojisi ve din sosyolojisinin, o dönemdeki hâkim doğa bilimi düşünce tarzının ve evrimci anlayışın etkisi altında biçimlenerek kuramsal bir zemine oturduğunu belirtmemiz gerekir. Zira Darvinizmin temel diyalektiği olan "çatışma, hayatta kalma ve uyum" gibi tarihi tekamülcü evrim anlayışı, toplumsal olaylara da tatbik edilerek tarihsel gelişim ve sosyal farklılaşma gibi kavramlar bu evrimci paradigma çerçevesinde yeniden anlam kazanmıştır. Auguste Comte'un toplumların üç hal kuramı, Karl Marks'ın politik-ekonomi eksenine oturttuğu tarihsel materyalizmi ve Max Weber'in Protestan ahlakına dair tekâmül döngüsü vb. kuramların hep, sosyal Darvinizmden şu veya bu ölçüde ilham aldığı görülmektedir. Çok yakın bir gelecekte dinin yerini pozitivist düşünce, bilimsel akıl, materyalizm vs. alacağına dair başta Comte, ve Marks olmak üzere, sekülarizm savunucusu sosyal bilimcilerin iddiaları yine bu evrimci paradigmadan esinlenen anlayışlar arasındadır.

Teorik olarak antropolojinin dolayısıyla antropologların, dinlerin kutsallarına ve doğrularına yönelik değerlendirmelerden kaçınmaları gerekir. Bu gereklilik, dine karşı ateist veya agnostik bir anlayışla yaklaşımı

değil, bu konulara girmemeyi ve daha çok dini ve dini muhtevalı konuları fenomonolojik bir yaklaşımla ele almayı ifade eder. Bununla birlikte, din konusuyla ilgilenen antropologların pek çoğunun belli bir dine mensup oldukları görülmektedir. Dine mensubiyetleri ve inanma ile uygulama biçimleri açık uçlu bırakılmakla birlikte mesela tanınmış ilk antropologlardan Edward Burnett Tylor'un ve James Frazer'in Hristiyan; Karl Marks'ın, Emile Durkheim'in ve Sirmund Freud'ün de Yahudi kökenli olduğu bilinir. Dolayısıyla, belli bir inancı olan veya olmayan bir antropoloğun, dinin ve inancın deneysel olmayan yapısını ve din alanını irrasyonel olarak tanımlayan pozitivist bir anlayışla ve doğa bilimlerindekine benzer bir metodolojiyle ele alan araştırmalarının, bilimselliği kadar sübjektifliği (indilik) de tartışmaya açık bir husustur. Nitekim genellikle Yahudi ve Hristiyan inanç ve kültüründen gelen on dokuzuncu yüzyıldaki antropologların bu alana önemli katkılar sağladıkları ancak, din hakkındaki analizlerinin daha çok içinden geldikleri dini ve kültürel çevrenin birikimlerini yansıttığı da hatırda tutulmalıdır.[3]

Dine daha çok fenomonolojik bir perspektiften yaklaşan anlayışa göre din antropolojisi, dini öğretilerin nasıl anlaşıldığı, yorumlandığı, uygulandığı, hangi amaca hizmet ettiği vb. konular üzerinde yoğunlaşır. Bu antropolojik anlayış, var olanı anlamaya, tanımlamaya ve yorumlamaya yönelik ve göreceli olarak daha objektif bir yaklaşım gibi görünmektedir. Ancak bu yaklaşımda dini muhtevalı eylemlerin anlaşılması ve tanımlanması en önemli aşamadır ve burada da antropoloğun tutumu belirleyici bir rol oynar. Mesela, 1990'lı yıllarda silahlı çatışma içinde olan Kuzey İrlanda'daki Katolik ve Protestan dini gruplar "paramiliter gruplar" (sivil silahlı gruplar) olarak tanımlanırken, Ortadoğu'da benzer durumdaki Müslüman gruplar "Müslüman teröristler" olarak tanımlanmıştır. Hâlbuki bu örneklerin her ikisinde de silahlı eylemde bulunan dini gruplar olmakla birlikte bunların anlaşılması, tanımlanması farklıdır. Dolayısıyla, dini muhtevalı fenomenlerin anlaşılması, tanımlanması ve analizi gibi aşamalarda, araştırmacının mensup olduğu dini ve kültürel geleneğin, etkili/belirleyici bir öneme sahip olduğu görülmektedir.

---

[3] **Glaizer,** S. D. (2014). **Din Antropolojisi,** (Der: Ali Coşkun), Kesit Yayınları, İstanbul.

9.2. Din Antropolojisi ve Teoloji

Teoloji, ilahi bir metnin diğer kültürlerin terminolojisiyle sunulmuş dini bir formasyonudur. Yani teoloji, ilahi veya kutsal bir ilim değil, devrin kültürel seviyesinin yapısına bağlı dine dair tarihi bir ilimdir. Böylece her devrin bir teolojisi vardır. İslam teolojisinin, metot olarak yorumlarında zamanın felsefi anlayışından etkilendiği ve açıklamalarında da o zamanki mantık ve akıl yürütme prensiplerinden yararlandığı bir vakadır. Modern Hristiyan teolojisi de büyük ölçüde modern felsefenin gölgesinde şekillenmiştir.[4]

Tarihi ekolüne bakıldığında teolojinin, kutsalı, ibadetleri, dini kurumları vs. incelemeye ağırlık verdiği, buna mukabil teolojinin esas yapması gereken, dinin insana yansıyan yönüyle ilgili konularını ise din antropolojisi, din sosyolojisi vb. din bilimlerinin ele aldığı görülmektedir. Din antropolojisi vahyin insana yönelik her türlü tezahürüyle ilgilenirken teoloji, vahyin kendisiyle, yani dinin Tanrı'ya yönelik tarafıyla uğraşmaktan kendini alamamaktadır. Hâlbuki teoloji Tanrı için değil insanlar için gerekli bir bilim dalı olmalıdır. Dolayısıyla din antropolojisi yönünü vahyin güncel ve insana dönük tarafına çevirmişken günümüzde teolojinin Tanrısal olana çevrilen yönünden güncele pek az şeyin yansıdığı görülmektedir.

Bu manada "antropologlar, geleceğin teologları olma yolundadır" şeklindeki bir çıkarım pek de iddialı bir söylem değildir.[5] Aslında bu durum, din adamları içinde laiklerin sayısının devamlı bir şekilde artış göstermesi, entelektüel ve liberal düşünürler arasında geleneksel manada inancın gittikçe zayıflamasıyla da uyum halindedir.[6]

9.3. Din Olgusu ve İnsan

Din gibi günlük hayatta en çok karşılaşılan bir olgunun tanımı, belki de yapılması gereken işlerin en zorudur diyebiliriz. Dine farklı açılardan bakan ve dinin farklı yönlerini öne çıkaran çeşitli disiplinlerin kabul

---

[4] **Hanafi,** H. (1979). Teoloji mi Antropoloji mi? (çev: Mustafa Sait Yazıcıoğlu), **A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi,** c. 23, s. 505-531.

[5] Kitap editörlüğü bu yaklaşımı iddialı bulmaktadır. "Antropologların geleceğin teologları olmaktan" ziyade, "antropoloji teolojiye olumlu/olumsuz katkılar sunmaktadır" denilebilir.

[6] Hanafi, 1979

ettiği pek çok din tanımı vardır. Örneğin: Teologların semavi olan ve olmayan dinler şeklinde bir ayırıma dayanarak yaptığı tanımlar; din sosyologları ve din psikologlarının özsel ve işlevsel ayırımıyla yaptıkları tanımlar; antropologların insanın duygu ve davranışlarını esas alan tanımları veya kutsalı ve doğaüstünü merkeze alan tanımları gibi, aynı disiplin içinde bile pek çok din tanımı yapılmış ve yapılmaktadır. Henüz kesinleşmiş ve genel geçerli bir din tanımımdan söz etmek mümkün olmamakla birlikte, bu tanımların her birinde, o tanımı yapanın dine yüklediği anlamın ve mensup olduğu disiplinin dine yaklaşımının ön plana çıktığını söyleyebiliriz. Esasen dinlerin yapısı, inanç sistemi vs. de bu farklı anlayışları destekler mahiyettedir. Zira herhangi bir nesne, hareket, düşünce vs. birileri için kutsal ve dini kabul edilirken bir başkası için farklı boyutta değerlendirilmekte, başka dini anlamlar ifade edebilmekte ve daha başkaları için ise dini hiçbir anlam taşımamaktadır. Dolayısıyla, neyin dini olduğunu, nelerin din kapsamında değerlendirilmesi gerektiğini belirlemek kolay olamamaktadır. Ancak insanları, toplumları ve onların yaşantılarını tam olarak anlayabilmek için dini kuralların ve ritüellerin, sosyal yapıyı oluşturan kültürel, siyasal, ekonomik vs. alanlar ile etkileşimini ve bunun derecesini anlamaya çalışmak gerekmektedir.

Antropoloji genel olarak dini; inanç, ayin, ritüel, kült, tabu, dini simge vb. çeşitli yollarla kavranıp yaşanan, kendine has dünya görüşü, kurum ve kuralları ile insanlara belli bir yaşam biçimi ve kurtuluş vadeden bireysel kabullere dayalı sosyal bir kurum olarak görmektedir. Din bireysel olduğu kadar toplumsal ve toplumsal olduğu kadar da bireysel bir olgudur. Çünkü din ve dini inanç doğrultusunda sürdürülen veya anlamlandırılan bir yaşantı kişilerin sadece iç dünyalarında olup biten bir hadise olarak kalmaz. O inancından kaynaklanan coşku, hüzün korku vb. duygularını, aynı inanca sahip kişilerle yani mensubu olduğu cemaatin üyeleriyle paylaşır, aynı simgeleri kullanır, belli mekânlarda aynı ritüelleri birlikte icra eder. Böylelikle, bu dünyada yalnız olmadığı, aynı inanca ve dünya görüşüne sahip kişilerle birlikte, yaşadığı toplumda ayrı bir grup/cemaat oldukları bilinciyle hareket eder. Dinin öğretisinde yer alan ilahi ödül ve cezalar cemaat mensupları için önemli bir motivasyon kaynağıdır. İnanç temelinde ortaya çıkan ve toplumun diğer kesimlerinden farklılık arz eden dini muhtevalı davranış kalıpları yaygınlaştıkça, sosyal hayatın akışında ve alışılagelen mevcut düzende yeni düzenlemeler yapılma ihtiyacı baş gösterir. Bu düzenleme ve değişikliklerin yapılmasıyla birlikte toplumda yeni kurum ve sistemler ortaya çıkmış olur. Bu durum

inananları olduğu kadar o inancı benimsemeyenleri de yakından etkiler. İnananlar açısından ilahi ve/veya dünyevi karşılığın olacağına dair dini öğretinin mahiyeti, toplum hayatının akışını yakından etkileyen en önemli faktörler arasındadır.

Dinler, bir yandan toplum ve birey hayatını, diğer yandan fizik ve metafizik âlemi kapsayıcı, bireyin korku, sevinç, ümit gibi duygularını düzenleyici, insan hayatına anlam ve yön verici vb. özellikleri sebebiyle insan/toplum hayatında şu veya bu şekilde yer alan en önemli hatta vazgeçilemez kurumlardan biridir. Bu yönüyle din, inanların olduğu kadar, toplum liderlerinin ve siyasi aktörlerin savunduğu, alan açtığı veya karşı çıkıp, kısıtladığı ya da ihtiyaç duydukça işlevselliğinden yararlandığı kurumların başında gelmektedir. Bireysel ve toplumsal travmaların atlatılmasında, tehlikelerin uzaklaştırılmasında gerekli olan dayanışma ve yardımlaşmanın dünyevi olduğu kadar ilahi bakımdan da anlamlı hale getirilmesinde din/inanç bireylerin duygu, düşünce ve davranışlarını destekleyip denetleyen yaptırımlar sağlar. Nitekim antropologlar, tarihi verilere ve arkeolojik kazılara dayanarak insanlık tarihinde dinsiz/inançsız bir toplumun bulunmadığını, hatta insanlık tarihinde büyük yer kaplayan önemli bir gerçeklik olduğunu belirtirler.

Mesleki anlamda profesyonel bir rahipler güruhunun ve dolayısıyla sistematik bir teolojinin gelişmediği kabul edilen ilkel toplumlarda dinî inanç ve sembollerin anlamı, ait oldukları topluma ve onun kültürüne dayanır. Bu durumda, dini iddiaların "hakikati", yerel ve değişkendir. Yapılan ritüeller ve ayinler ise inancın tecessüm etmiş hali olarak değerlendirilir. Mesela, en temel dini davranışlardan biri olan totemik yemekte, kutsal totemin kolektif tüketimi, birey ile kutsal arasında bir bağ oluşturur ve kutsallık paylaşılmış olur. Dolayısıyla, totemik yemek gibi ritüeller, grubu bir arada tutan en önemli dini unsurlardan biridir. Bu itibarla Smith, bir arada tutma anlamına gelen "religio" din kavramını; bu ritüeller vasıtasıyla cemaat olma bilincini her zaman canlı ve güçlü tutan, kutsal ile bağlantılı davranışlar bütünü olarak tanımlama eğilimindedir. Bu nedenle, cemaatin kutsal ile ilişkilerinde mitoloji, onların müşterek tarihi gibidir.[7]

---

[7] **Turner,** B. S. (1999). **Klasik Sosyoloji,** (çev: İdil Çetin), İletişim Yayıncılık, İstanbul, s. 308-309

Genel olarak bugünkü sosyal bilimlerin verilerine dayanarak; insanlık tarihinde inançsız insan olmadığı gibi dinsiz toplumun da bulunmadığını söylemek mümkündür. Hatta dinden/inançtan soyutlanmış insandan söz etmek zordur. Ancak, içinde yetiştiği dini çevrenin inanç ve kabulleriyle anlaşmazlığa düşmüş insan olabilmektedir. Hatta bazen bu kişiler kendilerini dinsiz ilan edebilmektedir ama bu da bir tepkidir. Bu tepkiden dolayı kendini dinsiz kabul eden kim olursa olsun, onlar yine de bir dini inanç, dini gelenek ve dini yapının oluşturduğu bir kültürle yoğrulmuştur. Bu nedenle, Hristiyan dinsiz, Müslüman dinsiz gibi tanımlar ortaya çıkmıştır. Sonuçta da bir dine bağlılıktan birey olarak kurtulmak, dinden tamamen soyutlanmak mümkün olamamaktadır. Diğer taraftan insanlık tarihinde ve günümüzde müntesipleri olan pek çok din bulunmaktadır. Bu dinlerin ortaya çıkışındaki sebepler nelerdir? Neden dinler aynı değil; farklıdır? Pek çok dinde inanılan Tanrı aynı, kul aynı ancak dinler farklıdır. Şu halde dinleri farklı kılan nedir? Dinlerin de içine doğduğu kültür, yani ilahi mesajı deşifre edecek donanımlar farklıdır. Bunlar, kültür ve dinsel olgular arasındaki etkileşimlerdir. İşte din antropolojisi bu bağlamda din olgusuna tarihsel süreç içinde bakmakta, bu ve benzeri sorulara yanıtlar aramaktadır.[8]

Bu bağlamda din antropolojisi, içeriği ve çerçevesi insanlar ve toplumların yaşam biçimlerine ya da kültürlerine uyarlanarak biçimlenen dinselliğin, inanç motiflerinin ve pratiklerin üzerinde durmakta ve bunların semavi/kitabi, sistematik ve normatif büyük din sistemleriyle olan ilişkisini anlamaya ve açıklamaya çalışmaktadır. Bu çerçevede dini düşünce ve davranışın kökenleri ve dönüşümü, dinin psikolojik, kültürel, toplumsal ve ideolojik işlevleri araştırılmaktadır. Ayrıca, otorite ve iktidar kaynağı olarak din, siyaset-din, toplumsal cinsiyet-din ve milliyet-din vs. ilişkileri ile modern öncesi, modern ve modern sonrası zamanlarda dinin yeri gibi konu başlıkları, dine antropolojik açıdan yaklaşan çalışmalarda ele alınan başlıca temalardır. Din antropolojisi adı altında sürdürülen çalışmalarda yer ve zaman farkları dikkate alınarak, tarihsel ve toplumsal bağlamların özgünlüğü göz önünde bulundurulmakta, dini düşünce ve davranış açısından mevcut insani ve toplumsal çeşitlilik, karşılaştırmalı bir perspektiften analiz edilip tartışmaya açılmaktadır.[9]

---

[8] **Temren,** B. (1998). "Din Antropolojisi Açısından İnanç ve Din Olgusuna İlişkin Bir Değerlendirme". **AÜDTCF Dergisi.** C. 38/1-2. S. 301-3011.

[9] **Atay,** T. (2004). **Din Hayattan Çıkar.** İletişim Yayınları, İstanbul.

Antropologların din konusundaki ilgilerinin ve yaptıkları çalışmaların, yaşadıkları dönemlere göre farklılık gösterdiği görülmektedir. 19. yüzyıla kadarki dönemde yaşayan antropologların genellikle dinin kökenine ve gelişimine dair konulara ağırlık verdikleri görülür. Daha sonra bu ilginin yerini, dinin bireysel ve toplumsal fonksiyonları ve dinlerin özellikleri gibi konuların aldığı görülür. Günümüzde yapılan çalışmalarda ise, din ve/veya dinler hakkında genelleyici yargılar içeren çalışmalar yerine daha çok belli bir dini veya bir dinin belli bir yönünü ele alan çalışmalar ön plana çıkmaktadır. Şimdi bu çalışmaları ayrı başlıklar halinde kısaca ele alalım.

9.4. Dinin Kökenine ve Gelişimine Dair Çalışmalar

Batılı bilim çevrelerinde 18. yüzyılda yapılan felsefi çalışmalarda dinlerin fetişizm, çoktanrıcılık, tektanrıcılık ve oradan da akli ve mantıki bir çerçevede insanı ve içinde yaşadığı evreni anlamaya en elverişli olan Protestanlığa doğru tekâmül gösterdiği anlayışı hâkimdir. İskoçyalı felsefeci David Hume ve Fransız felsefeci Charles de Brosses dine yönelik evrimci görüşleri savunmuşlardır. De Brosses, dinin kökeninin, dağlara, taşlara ve diğer fiziki varlıklara tapınmayı içeren fetişizme dayandığını iddia etmiştir. Karl Marks ise fetişizmi, kapitalizmin tüketime dayalı toplumsal ilişkileri bağlamında eleştirel olarak ele almıştır. Max Müller ve Herbert Spencer ise dinin ilk hali yani bir din biçimi olarak fetişizm açıklamalarını eleştirmişlerdir. 19. yüzyıl boyunca, dinin kökeni veya bir din olarak fetişizm ve totemizm ile ilgili lehte ve aleyhte çeşitli görüşler öne sürülmüş ve tartışılmıştır.[10]

Evrimci görüşlere sahip İngiliz filozof ve antropologlardan Herbert Spencer, Edward Burnett Tylor, James George Frazer ve Robert Ranulph Marret dinlerin kökeninin animizm olduğu görüşünü savunmuşlardır. Tylor, insanların gündelik hayattaki deneyimleriyle ve mevcut bilgileriyle açıklayamadıkları koşul ve olayları kavrama çabalarının bir sonucu olarak dinin ortaya çıktığını iddia eder. Ona göre, insanlar rüya ve trans

[10] **Iacono,** A. M. (2016). **The History and Theory of Fetishism**. (İngilizceye çev: Viktoria Tchernichova, Monica Boria ve Elizabeth Macdonald), Palgrave Macmillan, London.

halindeyken farklı bir canlılık hali yaşarlar; uyandıklarında ise sadece imgeleri hatırlarlar. İnsanın bedeninde biri gün boyu diğeri ise sadece rüya ve/veya trans halinde etkin olan iki ayrı varlık barındırır, bunların bedeni sürekli şekilde terk etmeleri yani ruhun bedenden ayrılması durumunda ise kişi ölür. Tylor, ruh veya tin anlamına gelen "anima" sözcüğünden hareketle bu inanca animizm der. O, dinlerin animizmden başlayarak çoktanrıcılık ve tektanrıcılık gibi evrelerden geçerek tekâmül gösterdiğini, ancak bilimin bu gibi konularda daha iyi açıklamalar getirmesiyle ters orantılı şekilde dinlerin de bir çöküş sürecine gireceğini öne sürmüştür.[11]

Hocası Tylor gibi evrimci görüşlere sahip Frazer, dinin üç aşamalı kültürel evrimini savunur. Ona göre, büyü çağı ile başlayan ilk inanışların, dini dönemden geçerek bilimsel çağa ulaşacağını ve orada da artık dinin yerini bilimin alacağını iddia eder.[12] Marrett de, dinlerin kökeninde ilk insanın doğada şaşkına düşüp açıklayamadığı, hayret ve saygıyla karışık korkuya kapıldığı olaylar karşısında tabiatüstü güçlerin varlığına ve bütün varlıkların canlı olduğuna dair bir inancın bulunduğunu iddia eder. O, animatizmi, insanların hayvanlarla kurduğu büyüsel ve mistik bir ilişki çerçevesinde açıklamaya çalışır.

19. yüzyılda, bilhassa İngiliz antropologlar ve toplumbilimciler arasında evrimci ve animistik görüşler yaygın olarak benimsenmiştir. Esasen bu durum onların, diğer pek çok alanda olduğu gibi doğadaki hemen her şeyin basitten mürekkebe ve zayıftan güçlüye doğru tekamülünü savunan evrimci bir ön kabul temelinde dini de pozitivist bir metodoloji ve rasyonalist bir anlayışla açıklamak için ortaya koydukları çabayı göstermektedir. Hâlbuki dinlerin kendi öğretilerinde, bilhassa İslam inancında, dinlerin mükemmel olarak indirildiği sonradan insanlar tarafından bozulup değiştirildiği kabul edilmektedir. Dolayısıyla Turner'in[13] da belirttiği gibi, Batılı filozoflar, animizm gibi kavramları doğanın ve insan varoluşunun gizemlerinin bir açıklaması olarak ilkel dinin yanlış olan felsefesini açıklamak için kullandıkları görülmektedir.

---

[11] **Kottak,** C. P. (2002). **Antropoloji:** İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış. (çev: Serpil N. Altuntek ve arkadaşları) Ütopya Yayınları, Ankara.

[12] **Alıcı,** M. (2010). Din Antropolojisinin Kurucularından James George Frazer (1854- 1941), **C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi,** 15/2: 3-31.

[13] Turner, 1999

9.5. Dinin Bireysel ve Sosyal Fonksiyonuna Dair Çalışmalar

Dinin bireysel ve sosyal fonksiyonuna dair yapılan çalışmaların en dikkat çekenlerinden biri Psikanalizin kurucusu Sigmund Freud'un din konusundaki görüşleridir. Onun bu konudaki analizleri, o zamana kadar dini görüşlerle anlamlandırılan "evren" ve "evrende insan" anlayışının değişmesinde ve bu alanda dinin mevzi kaybetmesinde önemli paya sahiptir. Freud'a göre insan, Tanrının yarattığı bir eşrefi mahlûkat (yaratılmışların en şereflisi) değildir; bilakis Tanrı meflhumu, insan zihninin ortaya attığı bir fantezidir. Ona göre insan, yeryüzünde Tanrı'nın halifesi olan masum bir varlık olmayıp, tamamen kontrol altına alınamayan cinsel dürtüleriyle ve bilinç dışının bilinç üzerindeki büyük baskısı altında hareket eden bir varlıktır. Bilinç dışı ile bilinç arasındaki çatışmayı gidermek için insan zihninin çeşitli savunma mekanizmaları geliştirdiğini, işte bu noktada Tanrı düşüncesinin/dini inancın, bir vehim ya da insan zihninin bir fantezisi olarak ortaya çıktığını iddia etmektedir. Dolayısıyla o, Tanrı fikrinin ve dini inancın, insanın yaşadığı bu çatışma durumunda ortaya çıkmış bir çeşit *nevroz hali* olduğunu iddia eder. Ancak Freud'un din konusundaki görüşleri, analizlerinin ulaştırdığı bir çıkarım olmaktan ziyade, önceden belirlenmiş bir sonuca bağlamaya yönelik analitik yorumlardan ibarettir. Hedef olarak belirlediği o sonuç ise, hiç kuşkusuz ateizmdir.

Durkheim, dinin karmaşık bir mitler, dogmalar ve törenler sistemi olduğunu ve bir bütün olarak dinin ancak onu oluşturan parçalarıyla ilişkisi dikkate alınarak tanımlanabileceğini söyler. Bu tanımında o, dinin kutsalla ilgili muhtevasından çok toplumsal tezahürlerine ve sosyal içeriğine dikkat çeker. Topluma ve dine yönelik görüşlerinde evrimci anlayışa bağlı olan Durkheim, canlılardaki evrim süreci, tek hücreli canlıların incelenmesiyle başladığı gibi, toplumların incelenmesinde de basit veya modern öncesi ilkel insan topluluklarının incelenmesi gerektiğini söyler. Biçimleri değişse bile anlamı ve işlevi aynı kalan toplumsal olayların en ilkeli olan dinin; ahlak, hukuk, sanat ve siyaset gibi kolektif hayatın bütün tezahürlerine kaynaklık ettiğini belirtir. Durkheim, ayrıca dinin ilkel toplumlardaki işlevinin ritüeller ve kolektif yaşantı ile topluluk üyeleri arasındaki dayanışmayı geliştirdiğini ve sosyal bütünleşmeyi sağladığını söyler. Freud gibi totemizmin en eski dinsel form olduğunu kabul eden Durkheim, dinin de toplum gibi, farkında olmadan bireyi etkisi altına alan bir faktör olduğunu belirtmekle Freud'unkine benzer bir analiz

yapmış olmaktadır. Ancak Freud, kişiyi etkisi altına alan en önemli mekanizmayı bilinçdışı olarak tanımlarken, Durkheim kişiyi etkileyen mekanizmalara toplumu ve dini de eklemiş olmaktadır. O, kutsal-dünyevi ayırımının anakronik bir tanımlama olduğunu, esasen kolektif olan her şeyin kutsalı; bireyselin dünyevi olanı; dünyevi olanın da olumsuzluğu temsil ettiğini belirtir. Böylece o, bireye karşı toplumu ve toplumsal olanı kutsallaştırmış olmaktadır. Durkheim için din bir semboller sistemidir. Dini olguları, idealleri, sembolleri ve kutsallığı o, güç ile tanımlar. O, din olgusunu, toplumun kendisine tapınması ve kutsallığın toplumsal kollektivite yoluyla ortaya çıkması olarak görür. Bu nedenle ritüel esnasında yapılan kulluğun Tanrı'ya değil, toplumsal gruba gösterilen bir saygının ifadesi olduğunu iddia eder. Durkheim'ın kuramı, dinlerdeki inanç ifadelerinin yanlış olduğu, onların tanrıya değil, toplumsal olana yönelik bulunduklarına dair geleneksel kabulü belli ölçüde devam ettirdiğini gösterir.

Durkheim, ahlak ve hukukun belirleyicileri arasında dinin önemli bir paya sahip olduğunu söyler. Tümüyle ceza hukuku görünümünde olan modern öncesi hukuk sistemlerindeki cezalandırıcı kuralların tümünün aslında dini nitelikli olduğunu, toplumsal karakterli olan dinin de bireysel amaçları sürekli göz ardı ettiğini belirtir. Onun için de dini kuralların, inananlardan devamlı olarak özveride bulunmasını, boyun eğmesini, Yüce otoriteye saygı göstermesini, kurbanlar kesmesini vs. istemek suretiyle onları baskı altında tutuğunu iddia eder.

"Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu" isimli çalışmasıyla ün kazanan Max Weber, dinin özünden ziyade dinden ve dini inançlardan kaynaklanan davranışların araştırılması gerektiği üzerinde durur. O, bilhassa din veya dini inançtan etkilenen düşünce ve fikirler ile ekonomik davranışlar ve sosyal tabakalaşma olgusu arasındaki ilişkiyi inceler. Çalışmalarında o ayrıca, aydınlanma, sanayileşme ve modernleşme gibi özellikleriyle ön plana çıkan Batı toplum yapısında ve kültüründe dinin etkilerini araştırır. Turner'in[14] belirttiği gibi, Weber'in peygamberlik dinleri çalışması, geleneksel otorite şekilleri ile karizmatik devrimler arasındaki kalıcı mücadeleyi gösterir. O, kuramsal açıdan bu karşıtlığın, ruhban sınıfının otoritesi ve peygamberlerin radikal iddiaları arasındaki ayrımda görülebileceğini, bu çerçevede geleneksel Hıristiyan Kilisesinin, karizmadaki kurumsallaşmayı temsil ettiğini söyler.

[14] Turner, 1999

Karl Marks, insanın bilincini kendi varlığının değil toplumsal varlığının belirlediğini ancak, hukuk, siyaset, din, aile ve ideoloji gibi unsurlardan oluşan üst yapıyı ise, üretim araçlarına sahip olan toplumdaki hâkim sınıfın kontrol ettiğini söyler. Aralarında sömürüye dayalı çatışmacı bir ilişki bulunduğunu iddia ettiği iki sınıflı toplumlarda egemen sınıfın, kendi gücünü meşrulaştırmak ve hükmettiği sınıfı kontrol altında tutmak için hem üst yapıları hem de öte dünyanın nimetlerini ve özgürlüğünü vadeden dini kullandığını söyler. Ona göre din, egemen sınıfın baskısı altında çalışan ve sömürülen kesimlerin sıkıntılarını/acılarını hafifletmek ve meşrulaştırmak için kullanılan bir araçtır (afyondur). Durkheim, sosyal yapının birleştirici bir unsuru olarak değerlendirdiği dinin toplumdaki olumlu işlevlerine vurgu yaparken; Marks, egemen sınıfın çıkarlarını meşrulaştırıp devam ettirmek için kullanılması yönüyle dinin olumsuz işlevlerine dikkat çekmiştir. Toplumsal, siyasi vs. alanlarda dine karşı olumlu ya da olumsuz tavırların belirlenmesinde önemli payı bulunan Durkheim ve Marks'ın başını çektiği bu analizlerin her ikisi de dinin işlevsel amaçlar için kullanıldığı görüşünde birleşmesi bakımından dikkat çekicidir.

Dinin bireysel psikolojik işlevleri üzerine eğilen Bronislaw Malinowski, kriz ve bunalım dönemlerinde dinin kişilere psikolojik rahatlama sağladığını söyler. Malinowski, Papua Yeni Gine'nin Trobriand adalarında yaşayan yerliler arasında yaptığı çalışmalara dayanarak, bireyler için dinin, ölüm denen gerçekle ve hayatta karşılaştıkları ağır travmalarla baş etmelerinde önemli bir işleve sahip olduğunu belirtir. Büyü, denetim kurmak için kullanılır diyen Malinowski büyünün, insanın güç ve kontrolü dışında gelişen olaylar karşısında, onun kuşkularını giderici etkilerinin bulunduğunu söyler. Kabile dinlerini, kişilerin hayatlarında önemli birer dönüm noktası olan doğum, ergenlik, evlilik ve ölüm gibi hadiselerle ilgili işlevsel bir araç olarak değerlendirmiştir. Din yaşamın trajedilerinden doğmuştur diyen Malinowski, bilim ve teknoloji ne kadar gelişirse gelişsin, insanın, değişim denen olguyu tamamen kontrol edemeyeceğini, kazaları önleyemeyeceğini, beklenmedik doğa olaylarının tamamını önceden bilip de ondan kaçamayacağını, kısaca çalışmakla her şeyi güvence altına alamayacağını belirtir.[15] Dolayısıyla, bu güvensizliklerin yarattığı gerilimlerle baş etmede din ve büyü kişilerin hayatında kaygıları giderici bir işlevi yerine getirmektedir.

[15] Kottak, 2002

Erich Fromm dini, kişiye kendi yönünü bulma ve tercihini yapma hususunda uygun bir zemin hazırlayan ve ona tapınma nesnesi sunan ve bir grup tarafından paylaşılan inanç/anlayış ve davranış sistemi olarak tanımlar. Fromm'a göre, tüm insanlar idealisttir ve bu idealizm insanın tabiatında var olan bir gereksinimden kaynaklanır. Onun için, seküler ve materyalist ideolojiler de dâhil, insan idealleri arasında seçim yapar, karar verir ve bu uğurda mücadele eder. İnsanın bu mücadelesi fiziki doyum için verdiği mücadeleden daha kararlı ve devamlıdır. Aynı şekilde kendine yön verecek bir inanca/anlayışa ve tapınma nesnesine, yani dine ihtiyaç duymayan kimse yoktur; bu da insanın tabiatında var olan temel bir gereksinimden kaynaklanır. Burada önemli olan; kişinin sahip olduğu din onun gelişimine ve yaşam enerjisine olumlu katkılar mı sağlıyor, yoksa ona engel mi oluyor sorusuna verilecek cevaptır. İnsanın kendine özgü yönünü bulması ve bir karar vermesi noktasında din önemli bir unsurdur. Nevroz ile din arasındaki ilişkiden ilk söz eden Freud, dini, insanın bir çocukluk nevrozu olarak görürken, Fromm nevrozu, dinin ilkel biçimlerine bir geri dönüş hali olarak yorumlar.[16]

9.6. Son Dönemde Yapılan Çalışmalar

Aydınlanmacı ve Pozitivist Batılı bilim çevreleri, yirminci yüzyılın birey ve toplum hayatında dinin yerini bilimin alacağını, modernleşmenin ve kalkınmanın önünde adeta bir engel gibi gördükleri dinin giderek önemini yitireceğini, toplumların sekülerleşeceğini iddia etmişlerdi. Ancak özellikle 1960'lardan itibaren, söylem ve sembolleriyle birlikte dinin, politik, ekonomik, sosyal ve kültürel pek çok alanda görünürlüğü artmaya başlamıştır. Bu süreçte özellikle çok çeşitli dini inanç ve kültürel geleneğe sahip göçmenin iş bulma ve yeni bir hayat kurma ümidiyle Batı ülkelerine göç etmesinin ortaya çıkardığı mozaik, çok-dinli ve çok-kültürlü toplum tartışmalarına neden olmuştur. Bu durum dini, tekrar merkeze alınan ve tartışılan konulardan biri haline getirmiştir. Bu dönemde önce, İran'da dini motifli bir devrimin yaşanması, Sovyetler Birliğinin dağılması ve bu dağılmada Papa ile Katolik Kilisesinin oynadığı etkin rol, yeni dini hareketlerin sayı ve hareketliliklerindeki artış vb. dikkatlerin din üzerine çevrilmesine ve dünyanın jeopolitik yapısında çeşitli değişikliklerin yaşanmasına neden olan hadiselerdendir. Bunun yanında, sosyal, eko-

[16] **Fromm,** E. (2006). **Psikanaliz ve Din,** (çev: Elif Erten), Say Yayınları, İstanbul.

nomik, etnik, askeri vs. nedenler yanında özellikle İslam inancı ile bağlantıları öne çıkarılan Taliban ve el-Kaide gibi dini terör örgütlerinin adının sıkça duyulmaya başlaması, 11 Eylül hadisesi ve Karikatür Krizi gibi toplum nazarında negatif algı uyandıran olaylar da dikkatlerin İslam ve Müslümanlar üzerine çevrilmesine neden olmuştur. Bu durum, din antropolojisi alanında yapılan çalışmalarda antropologların dikkatini önce, insanlar açısından dinin hangi anlamları taşıdığı, dinin hem dünyayı hem de insani varoluşu nasıl anlamlı hale getirdiği gibi konulara çevirmiştir. Daha önce alana hâkim olan ve dini çoğunlukla sosyo-kültürel yapıları meydana getiren kurumlar ve ilişkilerin sosyal bütünleşmeyi sağlayıcı işlevleri üzerinden yorumlayan bakış açısı, 1960'lardan itibaren yerini; anlamları, sembolleri ve sosyal süreçleri yorumlamaya yönelik çalışmalara bırakmıştır. Dolayısıyla, çağdaş antropoloji ve sosyolojinin düşünsel çevresi giderek değişmiş ve toplumsal bir gerçeklik olan din hakkında evrensel, rasyonel ve bütüncül bir bakış açısı olarak sosyal bilimlerin otoritesine duyulan güvende de ciddi bir sarsılma olmuştur. Dolayısıyla, sosyal Darwinizmin, insan toplumlarının ilkel sistemlerden ileri sistemlere doğra gelişimine dair iddiasının artık güvenilir bir temel teşkil etmediği anlaşılmıştır. İlkel toplumların ilkel dinlerinden, dinin önemini kaybettiği modern, seküler sanayi toplumlarına evrilişini öngören on dokuzuncu ve yirminci yüzyılın ırkçı paradigmalardan duyulan kuşku da her geçen gün artmaktadır.

Son yarım asırda yaşanan bu ve benzeri hadiselerden antropolojik çalışmaların da özellikle konu, amaç ve yöntem açısından önemli ölçüde etkilendiği ve farklılaştığı görülmektedir. Nitekim bu konuda Glaizer[17] şu tespitleri yapmaktadır: Yirminci yüzyılın sonlarına doğru din antropolojisinin alanı ile ilgili tartışmalar ortaya çıktı. Din antropologları, dinleri sadece kabile ortamında mı inceleyeceklerdi? Bu yalnız Batılı olmayan dinlerin mi incelemesi olacaktı? Dinlerin incelenmesi marjinal halklarla sınırlandırılmış mıdır? Antropolojik incelemenin odağı kabile dinlerinden modern dinlere değişti. Birkaç değerli araştırma, dinin gelişmiş toplumlarda, Avrupa'da ve Amerika Birleşik Devletleri'nde analizini yaptı. Din antropolojisinin birçok önde gelen çağdaş temsilcilerinden Clifford Geertz, Spiro, Vincent Grapanzano, Victor Turner, James, W. Fernandez, Sherry Ortner, Mary Douglas, James Boon ve Stanley J. Tambiah

[17] Glaizer, 2014, 12

ilgilerinin çoğunu marjinal kabile gruplarının dinleri yerine, Hinduizm, İslam, Budizm ve Hıristiyanlık gibi büyük dünya dinlerinin yerel versiyonlarına ve/veya dünya dinlerinin Cava, Endonezya, Fas, Sri Lanka, Güney Afrika, Nepal ve Burma gibi gelişmiş ülkelerdeki etkisine yöneltmişlerdir. Çağdaş etnograflar, kabile dinlerindeki benzerliği belgelemekten ziyade, karmaşık toplumlardaki dini farklılığı incelemeye yoğunlaşmışlardır. Doğrudan gözlem, katılımcı gözlem ve alan araştırması gibi yöntemler yirminci yüzyılda yapılan antropolojik çalışmalarda giderek önem kazanmıştır. Bu durum, din konusunda yapılan araştırmaların karakterini ve alanını değiştirmiş; amaçlarında ve genellemelerinin kapsamında antropologları daha mütevazı olmaya yöneltmiştir. Çağdaş antropolojik iddialar artık din konusunda soyut spekülasyonlar yapmak yerine, yürütülen çalışmaların yeri, zamanı ve konusu gibi kendi kapsamlarıyla sınırlı kalma eğilimine girmiştir. Araştırmacılar artık dinin bir tek yönü üzerinde yoğunlaşmakta (özel bir mit, özel bir ritüel veya bir ritüelin ilahi kurban, ruh gibi yönünü vb.) dinin bütününü incelemekten genellikle kaçınmaktadırlar. Bu durum, dinin antropolojik incelenmesinde hem olumlu hem de olumsuz sonuçlara yol açmıştır. Yirminci yüzyılın din antropologları "daha az yetki ile daha çok şey söylemek" veya "daha çok yetki ile daha az şey söylemek" seçimine terk edilmişler ama büyük çoğunluğu ikinci yolu seçmişlerdir. Bu durum, Müller, Tylor ve Frazer'in kendi dönemlerinde sergilediği genelleyici üst-bakış açısından farklıdır.

İran'da 1979 yılında yaşanan devrim, özellikle 11 Eylül hadisesi ve sonrasında yaşanan gelişmeler din antropologlarının ve din sosyologlarının dikkatini İslam üzerinde yoğunlaştırmalarına neden olmuştur. Bu tarihten sonra Batılı sosyal bilimciler arasında adeta bir endüstri haline gelen İslamofobi anlayışı, yapılan araştırmaların konusunu ve amacını da önemli şekilde etkilemiştir. Din antropologları ve din sosyologları bu tarihten itibaren dini muhtevalı sosyal konuları hep İslam ile bağlantılı olarak ele almaya başlamışlardır demek abartılı bir iddia değildir. Onlar bu çalışmalarında, İslam'dan ve/veya Müslümanlardan gelebilecek olası tehlikelerden ve alınabilecek tedbirlerden her geçen gün daha fazla söz eder olmuşlardır. Pek çok din antropoloğu ve din sosyoloğunun da çeşitli vesilelerle ifade ettiği gibi bu durum, konu ve amaç yönüyle bu alanda yapılan çalışmalarda görülen önemli bir sapmadır. Dolayısıyla din antropolojisi kendi alanında objektif bilimsel kıstaslara bağlı kalarak çalışmalarını sürdürmesinin önemi bir kere daha ortaya çıkmış olmaktadır.

Evrensel anlamda bir insan bilimi olması gereken antropolojinin, on dokuzuncu yüzyılın sonlarında sömürgeciliğin hizmetinde inkişaf ettiğini belirten Merrly W. Davies, bu konuyla ilgili olarak, sömürgecilik devri bitmesine rağmen antropolojinin sömürgeci anlayışları hala devam ettirdiğini söyler. Amerika'nın keşfiyle birlikte Batı düşüncesinde ortaya çıkan biz-onlar, ilkel-çağdaş, vahşi-medeni şeklindeki, ötekileştiren zihni yapının antropologlarca halen devam ettirildiğini, tüm dinleri, toplumları ve kültürleri her yönüyle incelemesi gereken Batılı antropologların da sadece kendi seçtikleri dinleri, toplumları ve kültürleri belli yönleriyle inceledikleri dikkat çeker.[18] Bu sebeple, Müslümanların da kendi anlayışlarını yansıtan antropolojiye sahip olmaları gerektiğini savunanların sayısı giderek artmaktadır. Ancak bunun olabilirliği ise henüz tartışmalı bir husustur.

[18] **Ahmed,** E. S. (1995). **İslam ve Antropoloji,** (çev: Bedri Gencer), İnsan Yayınları, İstanbul.

Yararlanılan Kaynaklar

Ahmed, E. S. (1995). **İslam ve Antropoloji,** (çev: Bedri Gencer), İnsan Yayınları, İstanbul.

Alıcı, M. (2010). Din Antropolojisinin Kurucularından James George Frazer (1854- 1941), **C. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi,** 15/2: 3-31.

Atay, T. (2004). **Din Hayattan Çıkar.** İletişim Yayınları, İstanbul.

Aydın, S. (2007). **Antropoloji,** Anadolu Üniversitesi Yayını No: 1761, Eskişehir.

Eriksen, T. H. (2009). **Küçük Yerler, Büyük Meseleler:** Sosyal ve Kültürel Antropoloji (çev: A. Erkan Koca), Birleşik Yayınevi, Ankara.

Fromm, E. (2006). **Psikanaliz ve Din,** (çev: Elif Erten), Say Yayınları, İstanbul.

Glaizer, S. D. (2014). **Din Antropolojisi,** (Der: Ali Coşkun), Kesit Yayınları, İstanbul.

Hanafi, H. (1979). Teoloji mi Antropoloji mi? (çev: Mustafa Sait Yazıcıoğlu), **A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi,** c. 23, sh. 505-531.

Haviland, W. (2002). **Kültürel Antropoloji**, Kaknüs Yayınları, İstanbul.

Iacono, A. M. (2016). **The History and Theory of Fetishism**. (İngilizceye çev: Viktoria Tchernichova, Monica Boria ve Elizabeth Macdonald), Palgrave Macmillan, London.

Kottak, C. P. (2002). **Antropoloji:** İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış. (çev: Serpil N. Altuntek ve arkadaşları) Ütopya Yayınları, Ankara.

Malinowski, B. (2000). **Büyü, Bilim ve Din.** (çev: Saadet Özkal). Kabalcı Yayınları, İstanbul.

Morris, B. (1993). **Anthropological Studies of Religion,** Cambridge.

Morris, B. (2004). **Din Üzerine Antropolojik İncelemeler.** (çev: Tayfun Atay), İmge Kitabevi Yayınları, Ankara.

Özbudun, S. ve **Şafak,** B. (2005). **Antropoloji.** Kuramlar/Kuramcılar, Dipnot Yayınları, Ankara.

Temren, B. (1998). "Din Antropolojisi Açısından İnanç ve Din Olgusuna İlişkin Bir Değerlendirme". **AÜDTCF Dergisi.** C. 38/1-2. Sh. 301-3011.

Turner, B. S. (1999). **Klasik Sosyoloji,** (çev: İdil Çetin), İletişim Yayıncılık, İstanbul.

Turner, B. S. (2003). **Oryantalizm, Postmodernizm ve Globalizm,** (çev: İbrahim Kapaklıkaya), Anka Yayınları, İstanbul.

Bölüm 10

Dolunay Şenol[1]
Sezgin Erdem[2]

TOPLUMSAL CİNSİYET

10.1. Temel Kavramlar
- 10.1.1. Cinsiyet (Sex)
- 10.1.2. Toplumsal Cinsiyet (Gender)
- 10.1.3. Ataerkil ve Anaerkil Yapılanmalar
- 10.1.4. Toplumsal Cinsiyet Algısı
- 10.1.5. Toplumsal Cinsiyet Rolleri
- 10.1.6. Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği

10.2. Toplumsal Cinsiyetin Ajanları
- 10.2.1. Aile
- 10.2.2. Okul
- 10.2.3. Kitle İletişim Araçları ve Medya
- 10.2.4. Sosyalizasyon Süreci

10.3. Toplumsal Cinsiyetle İlgili Kuramsal Açıklamalar
- 10.3.1. Psikanalitik Kuram
- 10.3.2. Sosyal Öğrenme Kuramı
- 10.3.3. Bilişsel Gelişim Kuramı
- 10.3.4. Kültürel Yaklaşım

10.4. Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Önemi
10.5. Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğinin Sonuçları
10.6. Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Sağlanması
Yararlanılan Kaynaklar

[1] Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi.
[2] Doktora öğrencisi.

TOPLUMSAL CİNSİYET

Toplumdaki (sağlıklı) tüm bireyler dünyaya bir cinsiyetle gelmektedir. Biyolojik bir gösterge olan bu cinsiyet zamanla insanların yaşamını tümüyle etkileyen bir kategori haline dönüşmektedir. Davranışın, düşüncenin, yapılacak mesleğin dahi belirleyicisi olan bu sınıflandırma biçimi insanlar arasında bir ayrımcılığı da beraberinde getirmektedir. Toplum içerisindeki bireylerin dış görünüşleriyle kategorilere ayrılmasının en kolay yöntemi olan bu ayrımcılık türüyle bireyler arası eşitsiz bir düzen yaratılmaktadır. Bu bölümde bireylerin kadın ve erkek olarak kategorilere ayrılması ile oluşturulan bu eşitsiz düzenin nasıl inşa edildiği ve ne şekilde meşrulaştırıldığı açıklanmıştır.

Bu bölümdeki konuların tümünü kapsayan ve toplumsal cinsiyet çalışmaları olarak adlandırılan bu alan, sosyal bilimlere "feminist çalışmalarla" girmiş daha sonra "kadın çalışmaları" adıyla devam etmiş ve günümüzde de "toplumsal cinsiyet çalışmaları" ismiyle yürütülmektedir. Son yıllarda demokrasi, özgürlük, eşitlik, adalet, insan hakları gibi söylemlerin toplumsal yaşamda bir hak arayışı haline gelmesiyle kadın-erkek eşitliğine yönelik arayışlarda artış söz konusu olmuştur. Bu alanda yaşanan gelişme ve değişimler akademik çalışmaların da bu alana ilgisinin artmasında önemli bir faktör olmuştur.

Bu alanda yapılan çalışmaların, yanıtlamak istedikleri temel soru ve sorunları şu şekilde özetlemek mümkündür: Erkekler ve kadınlar arasındaki farklılıkların sebebi biyolojik, psikolojik ya da toplumsal mıdır? Erkeklerin sert, aktif, saldırgan; kadınların kırılgan, duygusal, şefkatli olmaları doğuştan mı kazanılmaktadır yoksa sonradan mı öğrenilmektedir? Asker, politikacı, üst düzey yönetici gibi mesleklerin yoğunlukla erkekler tarafından icra edilmesi hemşirelik, temizlikçilik, ev işlerinin yoğunlukla kadınlar tarafından icra edilmesi doğalarının bir gereği midir yoksa toplumsal yönlendirmenin sonucu mudur?

10.1. Temel Kavramlar

Bu kısımda, konunun daha iyi anlaşılabilmesi için cinsiyet, toplumsal cinsiyet, ataerkil ve anaerkil yapılanmalar, toplumsal cinsiyet algısı, toplumsal cinsiyet rolleri, toplumsal cinsiyet eşitsizliği gibi konunun temel kavramları açıklanmaya çalışılacaktır.

10.1.1. Cinsiyet (Sex)

Cinsiyet (*Sex*) kavramı biyolojik bir kavram olmakla birlikte kromozomlar tarafından belirlenen bireyin kadın ya da erkek olarak göstermiş olduğu genetik, biyolojik, fizyolojik özelliklere ve farklılıklara işaret etmektedir.[3] Cinsiyet kavramı İngilizcedeki *Sex* kavramının karşılığı olarak kullanılmakta olup, bireyin dişil ve eril kimliğini belirlemede en temel faktör olarak kabul edilmektedir.

Günümüz toplumlarında biyolojik cinsiyet tanımı bebeğin cinsel organlarına göre keskin bir biçimde yorumlanarak belirlenmektedir. Yeni doğan bir bebeğin kız mı erkek mi olduğu tıbbın bu göstergeye bakarak vermiş olduğu karar ile resmi kayıtlara geçirilmektedir. Nadiren rastlanılan ve fiziksel durumun kız ve erkek arasında olması durumunda aileler iki cinsiyetten birisini seçmeye zorlanmaktadırlar.

Günümüzde insanları kadın ve erkek olarak kategorize edebilmek amacıyla kullanılan cinsiyet kavramı, bireye verilmiş ve doğuştan gelen özellikleri içinde barındıran bir statü haline gelmiştir. Dünyaya gelirken sahip olunan özelliklerden bir tanesi olan ve seçme hakkının tanınmadığı bu özellikler toplum tarafından özelleştirilerek bireylerin farklı, bazen de ayrıcalıklı bir konum elde etmelerine imkân verir hale gelmiştir.

10.1.2. Toplumsal Cinsiyet (Gender)

Toplumsal cinsiyet, kültürel olarak belirlenmiş kadın ve erkek olma özelliklerinin toplumsallaşma süreci içerisinde bireye öğretilen özelliklerine işaret etmektedir. Bugünkü anlamıyla toplumsal cinsiyet kavramı ilk kez 1970'lerdeki feminist hareket ile birlikte kullanılmaya başlanmıştır. 1970'lerin başından itibaren feminist Marksistler ve antropologlar farklı toplumlarda cinsiyet ayrımının çeşitlendiğini, bu nedenle cinsiyet temelli biyolojik bir ayrımcılıktan söz edilemeyeceğini belirtmişlerdir.

---

[3] **Marshall,** Gordon (1999). **Sosyoloji Sözlüğü**, (Çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürcü), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, s. 98.

Bu araştırmalarla kadınların ve erkeklerin rollerinde kültürlerarası farklılıkların olduğu kanıtlanmıştır.[4] Toplumsal cinsiyet (*gender*) kavramı, ilk kez 1968 yılında Robert Stoller tarafından *"Sex and Gender"* isimli kitabında toplumsal cinsiyetin biyolojik cinsiyetten (*sex*) nasıl farklı olabileceğini göstermek amacıyla ortaya atılmıştır. Feminizmle birlikte literatürdeki yerini alan bu kavramın ortaya çıkmasıyla, bireylerin sahip olduğu biyolojik farklılıklardan kaynaklı cinsiyetlerindeki farklılıkların, toplumsal eşitsizliklerin meşru bir sebebi olamayacağını göstermek ve bu anlayışın yanlışlığını ortaya koymak amaçlanmıştır.

Feminizmin öncüleri arasında olan ve bu alandaki temel eserlere sahip Simon de Beauvoir 1949'da yayınlanan ve *"Second Sex"* (İkinci Cins) adlı kitabında toplumda kadının "başka", "eksik", "edilgen", "güçsüz", "duygusal" ve "yeteneksiz" olarak tanımlandığını anlatmıştır. Ona göre toplum içerisinde pek çok birey ve toplumsal kurum tarafından kabullenilmiş bu toplumsal cinsiyet kalıpları, tüm kadınlara genellenmektedir. Kadınların tüm alanlarda maruz kaldığı ayrımcı uygulamaların temelinde, bu toplumsal cinsiyetçi yaklaşımlar yatmaktadır.

Kadın ve erkeği birbirinden ayrıştırmak için kullanılan bu kültürel inşalar, yalnızca davranış farklılıklarını açıklamak amacıyla kullanılmamış aynı zamanda sosyal, siyasal ve kültürel yaşamda yapılan düzenlemelerin meşrulaştırıcı bir aracı haline dönüşmüştür. Örneğin kadınlara siyasal haklar tanınmasında kadınların biyolojik özellikleri nedeniyle bu hakları kullanmaya uygun olmadıkları gerekçesiyle oy kullanmaları yararsız görülmüş, hatta çoğu kadın da bu hakların kendine uygun olamayacağını düşünmüştür.[5] Bireylere sosyalizasyon sürecinin ajanları vasıtası ile kazandırılan toplumsal cinsiyet rolleri ve bu rollerin içselleştirilmesi bu kabullenmede önemli bir etken olmaktadır. Böylece kadınlar kendilerine verilmeyen bazen de kullandırılmayan haklarını dahi sorgulamak yerine kabullenmekte ve gelecek kuşakların da kabullenme sürecinde etkin rol oynayabilmektedirler.

Toplumsal cinsiyet kavramının literatürdeki yerini almasıyla birlikte gündelik yaşamda gizlenmiş iktidar ilişkilerinin örtük anlamlarının analizinde araç olarak kullanılması da başlamıştır. Toplumsal cinsiyet kavramı sayesinde toplum içerisindeki cinsiyet temelli ilişkilere mercek

---

[4] **Marshall**, 1999, s. 98.

[5] **Sayer,** Handan (2011). **Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Erkeklerin Katılımı**. Ankara: Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, s. 9.

tutulmaya da başlanmıştır. Ayrıca bu kavram toplumdaki cinsiyet eşitsizliğinin yalnızca kadın-erkek arasında olmadığını, toplumsal kurumların içerisinde gizil bir biçimde eşitsizliğin yapılandığının ortaya çıkarılmasında da etkili olmuştur.[6] Böylece kavramın, dolayısı ile de konunun ehemmiyeti daha net bir şekilde ortaya çıkmıştır.

Toplumsal cinsiyet alanındaki yazıma bakıldığında, cinsiyet farklılıklarının ilk olarak bireylerin biyolojik farklılıklarından kaynakladığı savunulmuştur. İkinci aşamada ise bu cinsiyet rollerinin toplumsallaşma sürecinde öğrenildiğine vurgu yapılmış ve kadını bireye indirgemeyen bir görüş hâkim olmuştur. Üçüncüsünde de toplumsal cinsiyetin tüm sosyal sistemler içerisinde merkezî bir yerinin olduğunun farkına varılmıştır. Böylelikle toplumsal cinsiyet kavramı eğitim, kültür, ekonomi, hukuk, aile, politika, çalışma yaşamı gibi birçok alanda, bir analiz aracı olarak kullanılmıştır.[7]

Toplumsal cinsiyet bir egemenlik şekli olarak düşünüldüğünde ataerkil sistemdeki gibi bu egemenliğin de ekonomi, kültür, devlet kurumları, sınıf, gibi pek çok alanla ilişkilendiği ve çeşitlendiği görülmektedir. Bu şekilde değerlendirildiğinde toplumsal cinsiyet kavramı kadın ve erkek arasındaki cinsiyet hiyerarşisinin göstergesi anlamına gelmektedir. Bu hiyerarşik düzende kadınlar yalnızca cinsiyetleri nedeniyle erkelerden daha alt tabakalarda sınıflandırılmaya mahkûm olmaktadırlar.

10.1.3. Ataerkil ve Anaerkil Yapılanmalar

Ataerkil kavramı erkek iktidarının egemen olduğu toplumsal yapıyı vurgulamak için kullanılan bir kavramdır. Ata (erkek) ve erk (iktidar) kelimelerinin birleşiminden meydana gelen bu kavram, erkek iktidarı anlamına gelmektedir. Bu toplumsal yapılarda erkekler toplumun merkezinde yer almakta, kadınlar ise ikinci sınıf kategorisinde değerlendirilmektedirler. Erkeğin merkeze alındığı bu bakış açısına göre toplumsal ve kültürel ilişkiler erkek önyargısı ile şekillenmekte, kadınlar ötekileştirilmekte, erkeklere daha fazla pozitif yönde ayrıcalık tanınmaktadır.[8]

---

[6] **Ecevit,** Yıldız (2011). Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç. Yıldız Ecevit ve Nadide Karkıner (Ed.). **Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi**, ss. 2-31. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, s. 6.

[7] Ecevit, 2011, s. 4.

[8] **Bozok,** Mehmet (2011). **Soru ve Cevaplarla Erkeklik,** İstanbul: SOGEP Yayınları, ss. 27-29.

Kadınlar üzerinde kurulan bir egemenlik biçimi olan ataerkillik, ortaya çıkış itibariyle babaların koymuş olduğu kurallardan ibaret iken günümüz toplumlarında eş veya partner, erkek evlat veya kardeş kuralları, yönetici erkek kuralları, politik kurallar vb. halini alarak toplumda yaygınlığını ve görünürlüğünü arttırmıştır.

Walby'e göre[9] günümüzde ataerkillik birbirinden bağımsız ama etkileşim içerisinde olan altı yapıdan meydana gelmektedir.

- *Ev içi üretim ilişkileri:* Çocuk bakımı ve ev işlerini kapsayan ev içi ilişkilerin eşitsiz biçimde dağılımı ile bu sorumluluklar kadınlara yüklenmekte, diğer taraftan da kadınların ücretsiz iş gücüne erkekler el koymaktadırlar.

- *Ücretli iş:* Ücretli iş piyasasında ise aynı işi yapan kadınlar erkeklere kıyasla daha az ücret almaktadırlar veya işverenler tarafından işe alımlarda öncelik erkeklere verilmektedir.

- *Ataerkil devlet:* Ataerkil devlet yapılanmasındaki politikalar erkeklerin çıkarlarına uygun olarak işlemekte dolayısı ile yasalar da onların çıkarlarına uygun şekillerde yapılmaktadır.

- *Erkek şiddeti:* Erkekler tarafından kadınlara uygulanan şiddete yönetimler tarafından göz yumulmakta ve meşru görülmektedir.

- *Cinsellikte ataerkil ilişkiler:* Cinsellikte heteroseksüellik zorunlu hale getirilerek kadın ve erkek arasındaki sınırlar keskinleştirilmektedir.

- *Ataerkil kültür kurumları:* Ataerkil bir düzen içerisindeki kurum, uygulama ve kültürel normlar kadına ataerkil bir bakış açısıyla yaklaşarak, kadının sosyal yaşamda mikro plandaki davranışlarını düzenlemektedir. Sosyal ve kültürel yaşamın tümüne yayılmış ve çok gelişmiş erkek egemenliğine atıfta bulunan bu kavram, hangi çağda olursa olsun erkeklerin üstünlüğünün varlığının ve sürekliliğinin diğer sistemlerden bağımsız olarak işlediğini kabul etmektedir.

Anaerkillik toplumda kadının egemen olma hali olarak tanımlanmaktadır. Matriarka ya da maderşahilik olarak da tanımlanan bu toplumsal örgütlenme düzeninin temeli kadının üstünlüğüne dayanmaktadır. Kadının doğurganlığına kutsallık atfedildiğinden, soyun da kadından

[9] **Walby,** Sylvia (1989). Theorising Patriarchy. **Sociology,** *23* (2), pp. 213-234.

devam ettiğine inanılmakta bu da toplum içerisinde kadının statüsünün erkekten üstünlüğü anlamına gelmektedir. Tarihsel süreç içerisinde ataerkilliğin yaygınlaşmasından önce anaerkil toplum yapıları görülmekle birlikte günümüz toplumlarında bu yapılara rastlamak mümkün değildir.

10.1.4. Toplumsal Cinsiyet Algısı

Gündelik yaşamda toplum tarafından oluşturulan kültürel kalıplar çerçevesinde bireylerin dış dünyaya yönelik algıları farkında olmadan şekillendirilmektedir. Kültür içerisinde kadına ve erkeğe yüklenen cinsiyet temelli kalıp yargılar, toplumsal cinsiyet beklentilerini oluştururken diğer taraftan da bu beklentiler bireylerin algılarını etkilemektedir. Bireylerin kadınlık ve erkeklik kimliklerine yüklemiş oldukları toplumsal cinsiyet temelli anlamlar toplumsal cinsiyet algısı olarak tanımlanmaktadır. Davranışların temelini oluşturan ve bilinç düzeyinde açığa çıkan bu algılar bireylerin pratik yaşamlarında vermiş oldukları kararlarda referans işlevi görmektedir. Bireylerin toplumsal cinsiyet algısı tüm topluma genellendiğinde bir grubun kültürü ya da davranış kalıbı olarak açığa çıkmaktadır. Bu da kadın-erkek arasındaki ayrımcılığın temelini oluşturmaktadır. Bireylerin sosyalizasyon sürecinde toplumun değerlerini içselleştirmesiyle oluşan toplumsal cinsiyet algısı, bireylerin davranışlarını biçimlendirmekte ve bireyin pratik yaşamına yansımaktadır.

10.1.5. Toplumsal Cinsiyet Rolleri

Toplumsal cinsiyet düzeni içerisinde gelişen toplumsal cinsiyet kavramının anlaşılabilmesi için bu düzenin ve içinde gelişen ilişkilerin anlaşılması gerekmektedir. Kadın ve erkeklerden beklentiler ve bu kimliklere atfedilen değerler, sosyo-kültürel bağlamda toplumsal cinsiyet düzeninde inşa edilmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde ekonomik, siyasal ve eğitim sistemleri, kültür ve gelenek gibi toplumsal kurumlar, toplumsal cinsiyet düzenini inşa ederek kadınlar ve erkekler için uygun toplumsal cinsiyet rollerini belirlemektedir. Williams, Sawyer ve Wahlstrom rolü[10], "belirli bir grup ya da kültür içinde belli toplumsal pozisyona sahip olan kişilerden beklenen davranış kalıbı" olarak tanımlamışlardır. Toplumsal cinsiyet rolü ise kadın ve erkeğin toplumsal beklentilerini

[10] **Williams,** Brian K., **Sawyer,** Stacey ve **Wahlstrom,** Carl M. (2009). **Marriages Families And Intimate Relationships: A Practical Introduction.** USA: Pearson Education, p. 24.

sosyal yaşamda ifade ediş biçimleri olarak tanımlanmaktadır. Bu roller bireye doğduğu andan itibaren sosyalleşme süreci içerisinde kazandırılmaktadır.

Toplumsal cinsiyet özellikleri olarak belirlenen kadınlığa ve erkekliğe ait özellikler, bireylere davranışsal beklentiler olarak sunulmakta ve cinsiyet kimliğinin gereği olarak bu beklentiler çerçevesinde davranışlar sergilemeleri beklenmektedir. Örneğin pek çok kültürde erkeklerin yüksek statülü mesleklerde kadınların ise bakım verme işlerinde daha başarılı olduğu kalıp yargıları ile toplum şekillendirilmiştir. Böylelikle yüksek ücretli, yöneticilerin olduğu mesleklerde yoğunlukla erkeklerin; hemşirelik ve sekreterlik gibi düşük statülü iş alanlarında ise yoğunlukla kadınların istihdam edildiği görülmektedir.[11]

Bu açıdan değerlendirildiğinde bireylerin kendi davranış kalıplarını belirlediklerini söylemek yerine, toplumun onlara sosyalizasyon sürecinde öğrettikleri doğrultusunda rol ve statülerini oluşturduklarını söylemek yanlış olmayacaktır. Dışarıdan bakıldığında bireyin hür iradesi doğrultusunda gerçekleştirmiş olduğu tercihleri gibi görünen pek çok statü ve rolün gerisinde, toplumun kendisine uygun gördüğü, zaman içinde içselleştirerek kendi hür iradesi ile yaptığı düşünülen pek çok davranışın aslında toplumun kendisine öğrettikleri ve dayatmaları olduğunu söyleyebilmek mümkündür. Kız çocuklarına oyuncak bebek, erkek çocuklarına araba ve silah vererek başlatılan bu sürecin kız çocuklarının ebe, hemşire, öğretmen; erkek çocukların ise polis, asker, tır şoförü, yönetici vb. olmasına kadar uzanan sürecin başlangıcı olduğu fark edildiğinde yukarıda anlatılanlar çok daha anlamlı olacaktır.

10.1.6. Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliği

Toplumsal cinsiyet eşitsizliği kadın ve erkeğin kamusal ve özel alanda eşit haklara sahip olamaması, bu alanlara eşit seviyede katılamaması ve görünür olamaması olarak tanımlanmaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinde birey yalnızca cinsiyeti nedeniyle sosyal yaşamda hakkı olan kaynakları kullanamamakta ve hizmetlere erişemeyerek ayrımcılığa maruz kalmaktadır. Cinsiyet eşitsizliğinde güç, mülkiyet ve prestij kadın

---

[11] **Yanıklar**, Cengiz (2018). Toplumsal Cinsiyet ve Çalışma Yaşamı. Dolunay Şenol ve Havva Eylem Kaya (Ed.), **Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi**, ss. 241-256. İstanbul: Lisans Yayıncılık, s. 248.

ve erkek arasında eşitsiz bir biçimde dağılmaktadır. Bu dağılım toplumsal cinsiyet düzeni içerisinde bir cinsin diğerinden üstün olduğu kalıp yargıları gerekçelendirilerek yapılmakta bireysel yetenekler göz ardı edilmektedir.[12]

Cinsiyet eşitsizliği toplumsal bir sorun olmakla birlikte kadına yönelik ayrımcılık olarak ortaya çıkmaktadır. Cinsiyet eşitsizliğinde ortaya çıkan ayrımcılığı yalnızca iki cins arasında yapılan farklı uygulamalar olarak anlamamak gerekir. Tarihsel süreç içerisinde bakıldığında kadına ve erkeğe atfedilen roller her zaman cinsiyet temelli olmuştur. Erkekliğin avcılıkla kadınlığın toplayıcılıkla ilişkilendirildiği dönemden bu zamana kadar bu roller değişmemiş, kadın özel alanda erkek ise kamusal alandaki işleri yapmaya devam etmiştir. Modernleşmeyle birlikte pek çok alanda değişim yaşanmasına rağmen cinsiyet eşitsizliği konusunda değişim çok yavaş ilerlemekte hatta yeni eşitsizlik alanları ortaya çıkmaya devam etmektedir.

Kadın ve erkek arasında yapılan ayrımcılık neticesinde ortaya çıkan eşitsizliklerin en önemli kaynağı bu iki cinse toplum tarafından atfedilen kalıp yargılardır. Dünya üzerindeki kültürlerin pek çoğunda erkeklik; özgüven sahibi, korkusuz, rasyonel, bağımsız, güçlü, etkin gibi kalıp yargılarla ilişkilendirilirken; kadınlık pasif, duygusal, kararsız, bağımlı, korkak gibi kalıp yargılarla ilişkilendirilmiştir. Bu kalıp yargılara dikkat edildiğinde erkeklere atfedilen özelliklerin kültürlerin değer verdiği özelliklerden oluşurken, kadına atfedilen kalıp yargıların toplum tarafından olumsuz olarak algılanan özelliklerden oluşuyor olduğu dikkat çekicidir. Böylelikle kadınlık ve erkeklik doğumdan itibaren farklılaştırılmakta, erkeğe yüklenen kalıp yargılar sayesinde her iki cinse de erkeklerin kadınlardan üstün bir varlık olduğu peşinen kabul ettirilmektedir. Kadının kendisine atfedilen bu kalıp yargılarla sürüklendiği ikincil konumunda "saygınlık" kazanabilmesi amacıyla toplum tarafından yeni kalıp yargılar sunulmaktadır. Bulunduğu konumu sorgulayamayan, uyumlu, itaatkâr kadınlar iyi bir eş, iyi bir anne olduğu sürece toplum tarafından kabul göreceklerdir. Bu durum doğumla birlikte başlayan ve kalıp yargılarla şekillendirilen eşitsizliklerin yaşam boyu sürmesine neden olmaktadır.

---

[12] **Demirbilek,** Sevda (2007). Cinsiyet Ayırımcılığının Sosyolojik Açıdan İncelenmesi, **Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar,** *44* (511), ss. 13-14.

Çifte cinsel ahlak standardı erkeklerle kadınlardan farklı ahlaki davranışlar beklenmesi anlayışına dayanmaktadır. Örnek olarak erkeklerin karşı cinsle yaşamış olduğu meşru olmayan bir ilişki biçimi toplumda çapkınlık ve erkekliğin ispatı olarak tanımlanırken aynı durum kadınlar için ahlaksızlıkla ilişkilendirilmektedir. Kadın ve erkek arasındaki bu çifte ahlak standardı cinsiyetler arasındaki eşitsizliğin göstergelerinden olduğu gibi aynı zamanda bu eşitsizliğin pekiştirici bir ögesidir.

10.2. Toplumsal Cinsiyetin Ajanları

Giddens'a göre[13] cinsiyetin toplumsallaşması bir öğrenme süreci içerisinde gerçekleşmektedir. Anne karnında başlayan bu öğrenme sürecinde dışsal faktörleri göz ardı edebilmek mümkün değildir. Bu başlık altında bireyin yaşamı süresince toplumsal cinsiyetinin belirleyici unsurlarından olan aile, okul, kitle iletişim ve medya gibi sosyalizasyon sürecini belirleyen, yönlendiren aynı zamanda da hızlandıran sosyalizasyon sürecinin ajanları olarak nitelendirilen önemli etkenler ve fonksiyonları üzerinde kısaca durulacaktır.

10.2.1. Aile

Çocuğa cinsiyet rollerinin kazandırılmasındaki ilk etken aile olmaktadır. Anne ve baba cinsel kimlik rol modelleri olarak çocuğun yaşamında davranış kalıpları örnek alınacak ilk yetişkinlerdir. Çocukların cinsel kimliklerinin 2 yaşında farkına vardıkları ancak tam olarak anlamlandıramadıkları kabul edilmektedir. Ancak ailelerin çocuklarına oyuncaklarını ve giysilerini erkek ya da kız kimliklerini dikkate alarak temin ediyor olmalarının bu sürecin çok daha öncelerden belirlenmeye başladığının işaretleri olarak kabul etmek gerekmektedir. Örneğin erkek çocuklara araba, kız çocuklarına bebek oyuncaklarının alınması, erkeklere mavi kıyafetler kızlara pembe kıyafetler giydirilmesi, tarafsız gibi görünen yavru kedi ve tavşanların kızlara, aslan ve kaplanların ise erkek çocuklarına verilmesi düşündürücüdür.[14] Çocuklar öncelikle aile içerisinde verilen bu cinsiyet rollerini zamanla içselleştirerek toplumun beklentilerine uygun olarak cinsiyet rollerini benimsemektedirler.

---

[13] **Giddens,** Anthony (2008). **Sosyoloji,** Çev. **Cemal Güzel,** İstanbul: Kırmızı Yayınları, s. 55.

[14] Giddens, 2008, s. 209.

Ülkemiz gibi geleneksel yapıya sahip toplumlarda ailenin çocuk üzerindeki etkisi uzun yıllar sürmektedir. Böyle olunca bireyin cinsel kimliğini kazanmasında ve bu kimliğin sürdürülmesinde ailenin etkisi büyük olmaktadır. Bağların güçlü olduğu ve ebeveyn çocuk etkileşiminin yüksek olduğu ailelerde anne-babanın davranışları çocuklar tarafından daha kolay kazanılmaktadır. Okul öncesi yaşlarda oyuncaklar, davranışlar ve tutumlar konusunda yönlendirici olan aile, okul çağında arkadaş, bölüm tercihi ve sonrasında ise meslek tercihi konularında çocuğu yönlendirmektedir. Ebeveynler açısından bakıldığında ise kız çocuklarının cinsel rol kimliklerini kazanmasında annenin belirleyici ve kısıtlayıcı etkisi daha fazla olurken[15] erkek çocuklar üzerinde de babanın etkisi daha fazla olarak gerçekleşmektedir.[16]

Aile toplumsal cinsiyet rollerinin en belirgin biçimde ayrıştığı kurumdur. Kamusal alandan dışlanan kadının özel alandaki en geniş rol tanımlamasının yapıldığı yer olan aile aynı zamanda toplumsal cinsiyet rollerinin yeniden üretildiği bir alan haline gelmektedir. Evlilikte ve özellikle çocuklu ailelerde kadın-erkek arasındaki rol dağılımı eşitsiz biçimde gerçekleşmektedir. Kadının ev içi işlerden sorumlu olması erkeğin ise evin geçimini sağlaması bu rollerin ayrışmasındaki en temel kategorilerdir. Aile içinde en belirgin biçimde evlilik aracılığıyla gerçekleşen bu ayrışmayla ataerkil düzen yeniden üretilmektedir. Çocuğun tüm ihtiyaçlarının karşılandığı ve öğrenme sürecinin en kritik zamanında rol model aldığı, kendine en yakın yetişkinler olan ebeveynlerinin cinsiyet rollerinin benimsendiği aile cinsiyet eşitliğinin ortadan kaldırılması ya da yeniden üretilmesinde önemli bir işlevi yerine getirmektedir.

10.2.2. Okul

Bireye istendik yönde davranış kazandırma şeklinde tanımlanan eğitimin formel olarak başladığı yer olan okullar, bireye ailede kazandırılmaya başlanan toplumsal cinsiyet rollerinin pekiştirilmesini sağlamaktadır. Toplumsal normların, düşüncelerin ve kültürün gelecek kuşaklara

---

[15] **Arditti,** Joyce A., **Godwin,** Deborah D. ve **Scanzoni,** John (1991). Perceptions Of Parenting Behavior And Young Women's Gender Role Traits And Preferences. **Behavioral Science Sex Roles,** *25* (3-4), pp. 195-211.

[16] **Bhasin,** Kamla (2003). **Toplumsal Cinsiyet** *"Bize Yüklenen Roller"*. İstanbul: Kadınlarla Dayanışma Vakfı Yayınları, s. 3-5.

aktarıldığı kurum olan okullarda kız ve erkek öğrencilere bu normlar ve değerler toplumsal cinsiyet kalıpları çerçevesinde öğretilmektedir. Toplumsal cinsiyet rolleri müfredat, öğretmen ve ders kitapları aracılığıyla sistematik biçimde işlenerek öğrencilere kazandırılmaktadır.[17] Müfredat içeriğindeki cinsiyet ayrımını pekiştirici ögeler, ders kitaplarındaki toplumsal cinsiyet kalıplarının varlığı, öğretmenlerin kız ve erkek öğrencilere farklı tutumlar sergilemeleri toplumsal cinsiyetin okul aracılığıyla kazandırılmasına etki etmektedir.

Okulda öğretilen bilgilere bakıldığında mucitler, kuramcılar, devlet kuranlar, sporcular her zaman erkeklerdir. Buradaki sorun, üretilen bilginin ataerkil niteliğinden kaynaklanmaktadır. Uzun yıllar boyunca kadınları görmezden gelen eğitim sistemi yalnızca erkeklerin görünür kılındığı bir düzen halini almıştır.[18]

Okullarda oynanan oyunlarda erkek çocuklar fiziksel güçlerini kullanabilecekleri, gol atmak, puan kazanmak gibi belli bir hedefi olan takım sporlarını tercih etmektedirler. Bu oyunların daima bir kazananı ve kaybedeni bulunmaktadır ayrıca bu tür oyunlar maskülen özellikleri güçlendirmektedir. Oyunda en iyi ve en güçlü olan erkek çocuk takımın lideri olarak konumlanmaktadır. Kız çocukların tercih ettikleri oyunlar ise erkeklerin oyunları gibi kazanma ve kaybetme nadiren hedeflenmektedir. Kızların oyunları daha çok evcilik, el çırpma, ip atlama gibi oyunlar olmaktadır ya da kız çocuklar yalnızca sohbet edip şarkı söylemektedirler.[19] Ayrıca okul yaşamının bitmesine yakın öğrenciye bölüm ve meslek tercihlerinde yapılan yönlendirmeler de öğrencilerin cinsiyet kimlikleri dikkate alınarak gerçekleştirilmektedir. Kız öğrenciler edebiyat, sanat gibi sözel bölümlere yönlendirilirken erkek çocuklar ise mühendislik, fen gibi sayısal bölümlere yönlendirilerek bir anlamda meslekleri belirlenmiş olmaktadır.

---

[17] **Arslan,** Şengül Altan (2000). **Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik.** Ankara: Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Yayını, s. 33.

[18] **Tan,** Mine G. (2000). Eğitim. **Kadın-Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş: Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset,** ss. 23-115). TÜSİAD, İstanbul: Lebib Yalkın Yayınları.

[19] **Güdücü**, Burcu (2018). Biyolojik Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet. Dolunay Şenol ve Havva Eylem Kaya (Ed.), **Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi**, İstanbul: Lisans yayıncılık, ss. 26-27.

Okulun fiziksel ve psikolojik olarak kız öğrenciler için oluşturduğu ortam "soğuk iklim" kavramı ile açıklanmaktadır. Bu kavrama göre okul yalnızca bilgilerin öğrenildiği bir süreç değil kızların tırnaklarının, saçlarının, giysilerinin, arkadaş ilişkilerinin sürekli kontrol altında tutulduğu bir ortamdır. Kızlar erkeklere göre öğretmenleri tarafından daha fazla kontrol altında tutulmakta ve daha fazla kısıtlamalara maruz kalmaktadırlar.[20] Erkeklere kıyasla psikolojik şiddete daha fazla maruz kalan kızlar bu durumdan kaçınmak amacıyla dikkatleri üzerine daha az çekmek için okul içerisinde daha az görünür olmayı, daha az sorgulamayı[21] ve neticesinde daha itaatkâr olmayı tercih etmektedirler. Bu da onların öğrenim yaşamlarını olumsuz etkilemekte, akademik ve sosyal alanlarda erkeklerin gerisinde kalmalarına sebebiyet vermektedir.

Eğitim alanında ülkemizde ve dünyada yapılan çalışmalardaki istatistikler göstermektedir ki kız öğrenciler erkek öğrencilerden akademik olarak daha başarılıdır. 1990'lı yıllardan itibaren kız öğrencilerin erkek öğrencilerin matematik, fen ve yabancı dil alanlarında erkek öğrencilerden daha fazla başarılı oldukları istatistiki verilere de yansımıştır.[22]

10.2.3. Kitle İletişim Araçları ve Medya

İletişim araçlarındaki gelişmenin hızla ilerlediği, yaygınlaştığı ve bireylerin bu araçlara ilgisinin giderek arttığı günümüz toplumlarında kitle iletişim araçları kültürün yeniden üretildiği ideolojik aygıtlar haline gelmiştir. Küçük yaştan itibaren bireyin gündelik yaşamının büyük bir kısmını ekran karşısında geçirdiği düşünüldüğünde bu araçların etkisi daha kolay anlaşılmaktadır. Özellikle günümüz çocuklarının sosyalleşme aracı haline gelen çizgi filmlerle toplumsal cinsiyet kalıplarını öğrenen çocuklar yetişkinlik dönemlerinde dizi, film ve reklamlarla bu algılarını pekiştirmektedirler. Çizgi filmler, diziler, filmler ve reklamlar aracılığıyla görselleştirilen toplumsal cinsiyet rolleri toplumsal bir gerçeklik olarak sunulmaktadır. Feminist kuramcılara göre medya patronları ve

---

[20] **Martin,** Karin (1998). Becoming A Gendered Body: Practices Of Preschools. **American Sociological Review,** *63* (4), 404-511.

[21] Tan, 2000, ss. 88-89.

[22] **Sarıtaş,** Süheyla (2018). Toplumsal Cinsiyet ve Eğitim. Dolunay Şenol ve Havva Eylem Kaya (Ed.), **Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi**, İstanbul: Lisans yayıncılık, s. 234.

yapımcılarının büyük bir çoğunluğu erkek olduğundan, bu alanda erkek egemenliği bulunmaktadır ve ürettikleri argümanlar ataerkil toplumun çıkarlarına hizmet etmektedir.[23]

Çocukluktan itibaren çizgi filmlerle başlayan, dizi, film, belgesel, haber ve realite şovlarda sunulan cinsiyetçi kalıp yargıların toplumun tüm kesimlerine hızlı ve kolay biçimde ulaşmasında medya en etkili araç olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması ve ulaşılabilirliğinin artması ile birlikte etkinlik sahaları daha da genişlemiştir. Özellikle sosyal medya araçlarının ortaya çıkmasıyla yeni bir alan yaratılmıştır. Sosyal medya, bireylerin sosyal yaşamdaki kabul görme isteklerinin sanal dünyada açığa çıktığı bir mecra haline dönüşmüştür. Cinsiyetçi kalıpların yeniden üretildiği, toplumsal değerlerin hızlı biçimde aktarıldığı ve kabul görmeyenlerin aynı hızda eleştiriye maruz kaldığı, etiketlendiği ve dışlandığı bu alanda bireyler toplumun hâkim cinsiyetçi kalıp yargıları çerçevesinde görüş bildirmek zorunda kalmaktadırlar.

Medyada gösterilen reklamlar aracılığıyla sunulan ürünler ve hizmetler kadınlığın yeniden inşasına hizmet etmektedir. Yapılan çalışmalarda[24] reklamların sunduğu mutlu ev kadın imajı, zenginlik ile anneliğin birliktelik içerisinde sunulması, kadının bedensel güzelliği ve bakımlı olmasının ön plana çıkarılması, kadının ürün pazarlamasında cinsel obje olarak kullanılması gibi pek çok sahnenin kadının konumunu şekillendirmesi, tüketeceği ürünler konusunda yönlendirici olması ve vurguladığı kadın imajı ile erkekliğin sınırlarını belirlemesi de toplumsal cinsiyet algısını derinleştirmektedir.

10.2.4. Sosyalizasyon Süreci

Connell'e göre[25] sosyalizasyon toplumsal cinsiyet rollerinin öğrenilmesi sürecindeki en önemli üç unsurdan birisi olarak kabul

---

[23] **Şenol,** Dolunay, **Erdem,** Sezgin, **Uzun,** Z. ve **Erdem,** E., (2016). Toplumsal Cinsiyetin Bir Aktarım Aracı Olarak Çizgi Filmler: Sindirella ve Pamuk Prenses Örneği, **KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi,** *2* (2), ss. 62-87.

[24] **Şenol,** Dolunay (2018). Toplumsal Cinsiyet ve Medya. Dolunay Şenol ve Havva Eylem Kaya (Ed.), **Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi**, ss. 311-334. İstanbul: Lisans yayıncılık, s. 326.

[25] **Connell,** Raewyn W. (1998). **Toplumsal Cinsiyet ve İktidar:** *Toplum, Kişi ve Cinsel Politika.* İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s. 79.

edilmektedir. Diğer bir ifadeyle toplumsallaşma olarak da ifade edilen sosyalizasyon süreci, bireylerin toplum içerisinde bireylerle etkileşim içinde bulunduğu durumlara işaret etmektedir. Sosyalizasyon sürecinin toplumsal cinsiyet bağlamında en belirgin olarak görüldüğü alan ise kadınlık ve erkeklik rollerinin en net biçimde tanımlandığı aile içerisinde olmaktadır. Kadın ve erkeğe ailede yüklenen değerler, okul tarafından pekiştirilmekte, medya aracılığıyla bireylere aktarılan toplumsal cinsiyet rolleri sosyalizasyon süreci içerisinde bireyler tarafından gündelik yaşamlarına bir pratik olarak yansıtılmaktadır. Bu süreç sayesinde bireyler kazanmış oldukları normları kendi yaşantılarında uygulamaktadırlar. Bu normlara uygun davranışlar sergilemeyen bireyler toplum tarafından etiketlenerek dışlanmaktadırlar.

Sosyalizasyon sürecine göre yeni doğan bir bebeğin biyolojik cinsiyeti olmasına rağmen henüz toplumsal bir cinsiyete sahip değildir. Çocuk büyürken toplumda çocuğun önüne cinsiyete uygun kurallar, şablonlar ya da davranış modelleri konulmaktadır. Sosyalizasyon süreci adı verilen bu süreç içerisindeki failler (aile, okul, arkadaş) bu beklentileri ve modelleri somutlaştırarak çocuğun bunları sahipleneceği ortamı hazırlamaktadırlar.[26] Sosyalizasyon süreci bebeğin anne rahminde başlamaktadır. Dünyaya gelen bir bebek cinsiyetine göre isimlendirilmekte, erkekse mavi, kız ise pembe ağırlıklı elbiseler, eşyalar alınmakta; erkekse araba, kızsa bebek oyuncak hediye edilmekte; erkekse saldırgan davranışlar, kızsa korunmaya yönelik davranışlar sergilemesi beklenmekte hatta bu davranış şekilleri öğretilmekte ve bu yöndeki davranışları pekiştirilmektedir. Tüm bu düzenlemeler içerisinde kız ve erkek çocukların davranışları şekillenmektedir. Farklı toplumsal kurumlar aracılığıyla da erkeklik ve kadınlık davranışları öğretilmekte ve bireylerin bu rolleri içselleştirmeleri sağlanmaktadır.

Giddens'a göre[27] bireylerin toplumsal cinsiyet öğrenimi bilinçsiz bir süreç olarak işlemektedir. Bir tercihin sonucu olmadan, biyolojik cinsiyetle dünyaya gelen birey diğerleri tarafından isim verilmeden önce dahi sözlü ya da sembolik ifadelerle toplumsal cinsiyetlerine dair sinyaller almaktadır. Erkek ve kız çocukların doğumundan önce kıyafetlerinin şekli ve renk tercihleri, odalarının rengi hatta kucakta tutuluş şekilleri farklılaşmaktadır. İki yaşına gelen bir çocuk, biyolojik cinsiyetinin

[26] Connell, 1998, s. 255.
[27] Giddens, 2008, ss. 99-100.

farkında olmasına rağmen bunun toplumsal olarak ne anlam ifade ettiğini tam olarak kavrayamamaktadır. Çocuğun cinsiyet kimliğine atfedilen kavramları anlamlandırması sosyalizasyon süreci içerisinde gerçekleşmektedir. Bireye yüklenen bu anlamlarda biyolojik cinsiyet hem belirleyici hem de haberci konumuna gelmektedir.

10.3. Toplumsal Cinsiyetle İlgili Kuramsal Açıklamalar

Bu kısımda toplumsal cinsiyet kavramını açıklamaya çalışan dört temel yaklaşım ele alınarak bu yaklaşımlara dair kuramsal açıklamalara yer verilmiştir.

10.3.1. Psikanalitik Kuram

Bireylere toplumsal cinsiyetçi rollerin yüklenmesinde etkili olan kuramcılardan *Sigmund Freud*'un Psikanalitik Kuramına göre bireyler beş aşamada psikoseksüel gelişimlerini tamamlamaktadırlar. Bu aşamalar:[28]

- Oral dönem (0-18 ay),
- Anal dönem (1,5-3 yaş),
- Fallik dönem (3-5 yaş),
- Latent dönem (5-13 yaş),
- Genital dönem (12-13 yaş) olarak tanımlanmıştır. Bireyin cinsel kimlik gelişimine büyük önem atfeden bu kuramda libido kavramı geniş bir yer tutmaktadır. Libido biyolojik ve toplumsal cinsiyeti organize eden biyolojik temelli cinsel enerji olarak tanımlanmıştır.[29] Freud kuramında çocuğun psikoseksüel gelişiminin fallik dönem ile başladığını, bu dönemde kız ve erkek çocuklar erkeklerin cinsel organlarının varlığını ya da yokluğunun farkına varmadığını belirtmiştir. Çocuk yine bu evre içerisinde aynı cinsten ebeveynine kıskançlık duygusunu hissederken karşı cins ebeveynine yönelik cinsel duygular beslemeye başlamaktadır. Bu durum erkeklerde oidipus kompleksi olarak tanımlanırken; ~~erkeklerde~~ elektra karmaşası olarak adlandırılmıştır. Çocuklar yaşamış oldukları bu

[28] **Freud,** Sigmund (1969). **An Outline Of Psychoanalysis.** New York: Norton And Company, pp. 19-29.

[29] **Yaşın,** Dökmen, Z. (2010). **Toplumsal Cinsiyet, Sosyal Psikolojik Açıklamalar.** İstanbul: Remzi Kitabevi, s. 42.

durumu olgunlaştıkça aynı cins ebeveynlerinin cinsel rol kimlikleri ile özdeşleşerek çözmektedirler. Çocukların cinsel organları arasındaki ayrımın fark edilmesi ile başlayan toplumsal cinsiyet kimliğinin oluşum süreci, aynı cins ebeveyniyle özdeşleşmesiyle son bulmaktadır.[30] Kızlar anneleri ile özdeşerek kadınlığı, erkekler ise babaları ile özdeşerek erkekliği öğrenmektedirler. Freud'a[31] göre id, ego ve süperego olmak üzere kişiliğin üç temel birimi bulunmaktadır. Kişiliğin en ilkel dürtüler ve arzularını içeren kısmına "id" adı verilmiştir. Davranışların altında yatan psikolojik enerjinin kaynağı olan id haz ilkesine dayalı olarak işlemekte ve istekler geciktirilmeden yerine getirilmelidir. İd tarafından gelen libidonun ortama uygun biçimde ifade edilmesini sağlayan birim ise "ego"dur. Ego davranışları sosyal ortama uygun hale getirmektedir. Süpergo ise toplumsal normların kaynağını teşkil etmektedir. İd tarafından dürtü olarak ortaya çıkan ihtiyaçlar süperego tarafından toplumun normları çerçevesinde doğrulanması ya da yanlışlanması neticesinde davranışlar biçimlenmektedir. Bireyin hangi davranışları yapacağının karar mekanizması olarak süperego, toplum tarafından oluşturulan kadınlık ve erkeklik normları çerçevesinde bireyin toplumsal cinsiyet davranışlarını şekillendirmektedir.

10.3.2. Sosyal Öğrenme Kuramı

Bireylerin toplumsal rollerini öğrenmelerini açıklayan bir diğer yaklaşım Albert Bandura tarafından ortaya atılan sosyal öğrenme kuramıdır. Bu kurama göre bireyler iki şekilde öğrenmektedir. Birincisi edimsel koşullanma yoluyla öğrenme, ikincisi ise model alma ve taklit yoluyla öğrenmedir. Edimsel koşullanma yönteminde bireye ödül ve ceza verilerek istendik yönde davranış oluşturulabilmektedir. İkinci yöntemde ise ebeveyn, arkadaş ve çevredeki bireylerin gözlemlenerek rol model alınması ile davranışlar öğrenilmektedir.[32] Sosyal öğrenme kuramına göre bireyler sosyal ortamlarda gördükleri kendi cinsiyetine yakın bireylerin davranışlarını taklit ederek cinsiyet davranışlarını oluşturmaktadırlar. Davranışlar gözlem yoluyla öğrenilir ve yeni davranışların sonuçları ise başka bireylerin davranışlarından gözlenebilir. Buna da "dolaylı pekiştirme" adı verilir.

---

[30] Bhasin, 2003, ss. 1-5.

[31] Freud, 1969, pp. 30-41.

[32] Yaşın D, 2010, ss. 54- 55.

Bir erkek 'erkek gibi' davrandığı zaman toplum tarafından kabul gördüğünü gözlemlemektedir. Birey, gözlemleri doğrultusunda toplumun normlarına uygun olarak bu erkeklik davranışlarını sergileyen ve bu davranışları ile toplum tarafından ödüllendirilen bireylerin davranışlarını taklit etmeye başlamaktadır. Ödüllendirilen ya da pekiştirilen davranışların gelecekte tekrarlanma olasılığı artmakta, alınan cezalar sonucunda da davranışlarda sönme meydana gelmektedir. Toplumun normlarına uygun davranışlar sergilemeyen kız çocuklarının almış oldukları ikazlar, zaman zaman da cezalar sonucunda yapmış oldukları davranışlardan vazgeçerek toplumun onayladığı kadınlık davranışlarını sergilemeleri gerektiğini öğrenmekte ve sonrasında da bu yönde davranışlar sergilemeye başlamaktadırlar.

10.3.3. Bilişsel Gelişim Kuramı

Bilişsel gelişim kuramı, Lawrence Kohlberg tarafından oluşturan toplumsal cinsiyet oluşumuna dair bilişsel bir yaklaşımdır. Bu teorik yaklaşımın ortaya koyduğu argümanlar psikanalitik ve sosyal öğrenme kuramlarından farklı bir teorik perspektifle konuya yaklaşmaktadır. Bu yaklaşım diğerlerinden farklı olarak dış dünyanın öğrenilmesinde çocuğun aktif bir rol üstlendiğini savunmaktadır. Kohlberg'in bilişsel gelişim kuramı temelde Piaget'in bilişsel gelişim aşamalarına dayanmaktadır.

Bu teorinin temel savına göre çocuk dünyayı anlamlandırmada ve davranışlarını biçimlendirmede aktiftir. Toplumsal cinsiyet rolünün çocuk tarafından kazanımı çocuğun bilişsel süreçleri ile ilişkilendirilmiştir. Çocuğun cinsiyet kazanımı "kendini sosyalleştirme" olarak tanımlanmakta, cinsiyet rolü kazanımı da bu süreç içerisinde bilişsel süreçlerin aktifliği sayesinde oluşmaktadır. Aynı zamanda bir ahlak kuramcısı olan Kohlberg çocukların ahlaki normları öğrenme süreçlerindeki gibi cinsiyet rollerine uygun davranışları da bilişsel gelişimlerinin olgunlaşmasıyla öğrendiklerini savunmaktadır. Çocukların kendi cinsel kimliklerini kadın ya da erkek olarak fark ettikleri zamandan itibaren bu cinsiyet kategorilerine uygun davranışlar sergilemeye çalıştıklarını ileri sürmektedir. Bilişsel gelişim kuramına göre bireyler dış dünyaya ilişkin bilişsel bir görüş sunmak için kendi bilinçlerinde bir görüş tutarlılığı oluşturmak zorundadırlar. Bu tutarlılıkların en önemli kategorilerinden birisi de cinsiyettir. Kız olduğunun farkında olan bir çocuk bu farkındalıkla ilgili kendi içinde tutarlılık oluşturmak ve toplumda bu yönde davranışlar sergilemek için

toplumun kendisine sunduğu kadınlık davranışlarını ve tutumlarını tercih etmeye başlayacaktır. Çocuklar ahlaki kurallardaki gibi cinsiyet kalıplarını da değişmez, katı kalıplar olarak görme eğilimindedirler.[33]

Cinsiyet rol gelişimi üç süreçte gerçekleşmektedir. Bunlar cinsiyeti etiketleme, cinsiyetin kararlılığı ve cinsiyetin değişmezliği olarak tanımlanmıştır. Çocukların 2-3,5 yaşları arasındaki dönem olan "cinsiyet etiketleme" döneminde çocuklar insanların kadın ve erkek olmak üzere iki cins olduklarını bilmekte, kendi cinslerinin kız ya da erkek olduğunun farkında olmaktadırlar. Ancak bu farkındalık katı ve kalıcı değişmezlik olarak algılanmamaktadır. 3,5-4,5 yaşları arasındaki dönem olarak adlandırılan "cinsiyetin kararlılığı" döneminde çocuklar cinsiyetin sürekliliğini anlamaya başlamaktadırlar. Cinsiyetin, fiziksel farklılaşmadan kaynaklandığını düşünmektedirler. "Cinsiyetin değişmezliği" olarak tanımlanan son aşama ise 4,5-7 yaş arasındaki dönemdir. Bu dönemle birlikte çocuklar artık cinsiyetin değişmez bir özellik olduğunu kavramışlardır. Fiziksel görünüm ya da dış görünümün değişmesiyle cinsiyetlerinin değişmeyeceğini anlamışlardır. Bu dönemde artık cinsiyetlerine uygun davranışlarını ödül almak veya cezadan kaçınmak amacıyla değil, cinsiyetleri için tutarlı olduğu için bilinçli bir tercih olarak yapmaktadırlar.[34]

10.3.4. Kültürel Yaklaşım

Kültürel yaklaşım kadınlık ve erkekliğin toplumsal süreçler içerisinde öğrenilen roller olduğunu savunmaktadır. Bu kuramsal yaklaşıma göre bireylerin sahip olduğu cinsiyet rolleri biyolojik farklılıklara dayanmış olsaydı toplumdan topluma, kültürden kültüre farklılık göstermez, tüm dünyada kadınların ve erkeklerin aynı cinsiyet davranışları sergilemesi gerekirdi. Ancak cinsiyet rolleri küçük yaşlardan itibaren aileden başlayarak, okul, akran grupları, sosyal çevre ve medya aracılığıyla bireylere sosyalizasyon süreci içerisinde kazandırılmaktadır. Tarihsel dönemlere de bakıldığında toplumlarda kadın ve erkeklere farklı bakış açılarının olduğu anaerkil ya da ataerkil yapılanmalar görülmüştür. Kültürün bireye cinsiyet temelli yüklemiş olduğu özellikler çerçevesinde bireyler ayrıştırılmıştır. Günümüz toplumlarında da kültürel normlar erkeğin üstünlüğünü kabul ettiğinden ataerkil düzen hâkim ideoloji olarak sürmektedir.

---

[33] Yaşın, 2010, s. 60-61.
[34] Yaşın, 2010, ss. 62-63.

Kültürel yaklaşım, toplumsal iş bölümünün kadın ve erkek rolleri üzerinden yapılmasının yanlış olduğunu savunmaktadır. Teknolojinin gelişmesi ile birlikte günümüzde artık pek çok meslek kadınlar tarafından yapılabildiği gibi erkekler de ev işlerini yapabilmektedirler. Sosyalleşme süreci içerisinde kız çocuklarına bebek oyuncaklarının verilmesi pembe elbiselerin giydirilmesi, erkek çocuklarına araba verilmesi, mavi kıyafetlerin giydirilmesi ile kazandırılan cinsel rollerin oluşması ile bu farklılaşmanın kültürel olduğu ortaya konulmuştur. Cinsiyetten kaynaklı biyolojik özelliklerin varlığını tamamen reddetmeyen kültürel yaklaşım bu özelliklerin toplum içerisinde bireyler arasında ayrımcılığa maruz bırakılmasını gerektirecek türden büyük farklılıklar olmadığını savunmaktadır.

Bu kuramsal yaklaşıma göre toplumsal cinsiyet ilişkileri toplumsal cinsiyet pratikleri ve cinselliğin toplumsallaştırılması etrafında şekillenmektedir. Cinsiyetin doğa tarafından belirlendiği toplumsal cinsiyetin de kültür tarafından inşa edildiği düşünülürse; biyoloji değil kültür kader haline gelmektedir. Cinsel farkın yalnızca kadın ve erkek arasındaki fark olarak sınıflandırılması halinde toplumsal cinsiyetin her durumda cinsiyeti yansıtacağına işaret edilmektedir.[35]

10.4. Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Önemi

Toplumsal cinsiyet eşitliği toplumdaki kaynakların kullanılması, fırsatların sunulması ve hizmetlere ulaşılması konularında bireylere cinsiyetleri nedeniyle herhangi bir ayrımcılık yapılmaması, kamusal ve özel alanda tüm yaşamlarında eşit seviyede yetki sahibi olması, bu alanlarda eşit seviyede görünür olması anlamına gelmektedir. Kısaca bireylerin cinsiyetleri nedeniyle herhangi bir ayrımcılığa maruz kalmamasıdır.

Toplumsal cinsiyet kavramının içinde kadın ve erkeğin eşit haklara sahip olmasının yanında erkek ve kız çocuklarının da eşitliği ilkesi benimsenmektedir. Toplumsal cinsiyet eşitliği birey olarak dünyaya gelmekten kaynaklı hak ve fırsatların kadınlık ve erkeklikle ilişkilendirilerek kısıtlanmaması anlamı taşımaktadır. Buradaki eşitlikten kasıt, kadın ve erkeğin aynı olması anlamını taşımamakla birlikte toplumsal cinsiyet eşitliğinin sağlanması da kadın ve erkeğin aynı olmalarının sağlanmasını da amaçlamamaktadır.[36]

---

[35] Connel, 1998, ss. 190-191.

[36] **United Nations** (2008). **The Role Of Men And Boys** In Achieving Gender Equality, p. 4.

Toplumsal cinsiyet eşitliği bir olgu olmaktan daha çok bir süreci ifade etmektedir. Bu süreç toplumun cinsiyet ayrımcılığından arındırılarak daha demokratik, daha adil ve her türlü erkillikten uzak biçimde şekillendirilmesini, kadın ve erkeğin toplumsal yaşamda tam olarak katılımının sağlanmasını amaçlamaktadır.[37] Böylelikle kadın ve erkeğin potansiyellerinin topluma tam olarak yansıtılması hem birey hem de toplum yararına olacaktadır. Aksi durumlar ise toplumun yarısını oluşturan bir cinsten faydalanılamaması anlamına gelmektedir. Dünyadaki toplumsal cinsiyet eşitliği endekslerinde üst sıralardaki ülkelerin aynı zamanda refah düzeyi en yüksek ülkeler olması bu eşitliğin önemi hakkında bilgi vermektedir.

Toplumsal cinsiyet eşitliği yalnızca kadınlar için değil aynı zamanda erkekler için de önemli ve gereklidir. Ataerkil düzen toplum içerisinde kadına dair ayrımcılıklar yaptığı gibi erkeğe de pek çok sorumluluk yüklemektedir. Bu düzen içerisinde kadın "korumakla" yükümlü kılınmış iken erkek ise "kazanmakla" erkekliğini inşa etmektedir. Kadın bedenini ve namusunu koruyarak kadınlığını muhafaza etmekte ve bu normların dışına çıkması durumunda toplum tarafından etiketlenmekte ve kötü kadın olarak görülmektedir. Ancak erkeklikte durum farklı şekilde işlemektedir. Erkeklik inşa edilen bir toplumsal cinsiyettir. Sünnet, askerlik, evlilik, iş sahibi olma ve baba olma aşamalarından[38] geçen birey erkekliğini mutlak manada inşa etmiş kabul edilmektedir. Bu inşa sürecinde erkeğin yaşadığı bir başarısızlık toplum tarafından kadından farklı olarak erkekliğinin sorgulanması anlamına gelmektedir. Erkeklik bu açıdan daha keskin çizgilerle belirlenmiştir. "Erkek adam ağlamaz", "erkek evin geçiminden sorumludur", "erkek güçlüdür", "erkek duygularını belli etmez" gibi kalıp yargılar ile erkeklerin davranışları da biçimlendirilmekte böylelikle erkek de toplumsal normlar içerisine hapsedilmektedir. Bu normların dışına çıkamayan erkekler kendilerini ifade edememekte ve bir tür erkeklik krizi yaşamaktadırlar. Her iki cinsiyetin de bireyselleşebilmesi, cinsiyete dair sorumluluklarından kurtularak özgürlük ve eşitlik içerisinde bir yaşam sürdürebilmesi için toplumsal cinsiyet eşitliği toplumdaki tüm bireyler için önem kazanmaktadır.

---

[37] **Çayır,** Kenan, **Bağlı,** Melike Türkan ve **Esen,** Yasemin (2008). **Pusula: Gençlerle İnsan Hakları Eğitimi Kılavuzu.** İstanbul: Bilgi Yayıncılık, s. 354.

[38] **Şenol,** Dolunay ve **Erdem,** Sezgin (2017). Türk Toplumunda Hegemonik Erkekliğin İnşasında Toplumsal Süreçlerin Rolü, **TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi,** 33 (9), ss. 297-298.

Kadın erkek eşitliği yalnızca iki cinsiyet arasındaki ayrımcılığın sonlandırılmasından öte devletler düzeyinde demokratikleşmenin göstergesi olarak kabul edilmektedir. İnsan hakları, demokrasi, özgürlük, hukukun üstünlüğü gibi kavramlar kadın erkek eşitliğini de içinde barındırmaktadır. Uluslararası kuruluşlar tarafından yapılan araştırmalar sonucunda yayınlanan cinsiyet eşitliği endeksleri devletlerin uluslararası düzeyde demokratikleşme göstergeleri olarak kabul edilmektedir.

10.5. Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğinin Sonuçları

Bireylerin sahip oldukları rollerin toplumsal cinsiyet merkezli olarak belirlenmesi kadın ve erkeğin hizmetlerden ne derece faydalanacağının da göstergesi anlamına gelmektedir. Kadın ve erkeğe yüklenen cinsiyetçi kalıp yargılar, onların toplum içerisindeki sorumluluklarını belirlemekte bunun sonucunda da kamusal ve özel alanda ayrışmalar beraberinde gelmektedir. Kamusal ve özel alanda meydana gelen bu ayrışma ataerkilliğin yaygın olduğu günümüz toplumlarında kadın için dezavantajlı durumların ortaya çıkmasına sebebiyet vermektedir. Kadın "her türlü rekabete açık", "güçlü olanın ayakta kaldığı" gibi ataerkil söylemlerle tanımlanan kamusal alandan dışlanarak özel alana yönlendirilmektedir.

Kadının kamusal alandan soyutlanması geçim sağlayan rolünün erkeğe verilmesi, kamusal alandaki iktidarın erkeğin tek elinde olması anlamına gelmektedir. Kamusal alanda erkeğe tanınan ayrıcalıklar yalnızca çalışma yaşamı ile sınırlı kalmamakta eğitim, ekonomik, yasal, kültürel pek çok alanda erkeğin kadına göre fırsatlara daha kolay ulaşabilmesine imkân sağlamaktadır. Erkeğe tanınan bu ayrıcalıklara artı olarak kadına da kısıtlamalar uygulanmaktadır.

Kadına yapılan en büyük ayrımcılık ise onun kamusal alandan dışlanarak özel alanda yaşamını sürdürmeye zorlanmasıdır. Özel alana mahkûm edilen kadının görevi ise evin işlerini yapmak, eşi ve çocukları ile ilgilenmek, temizlik, ütü ve yemek gibi rutin işleri yapmak, evin ihtiyaçlarının belirlenmesi, aile bireylerinin mutluluğu için kendinden ödün verme pahasına bu görevleri yerine getirmek olarak tanımlanmaktadır. Kamusal alanda görünmez hale gelen kadın, ekonomik gücünün elinden alınması ile erkeğe bağımlı yaşamaya mahkûm kılınmakta, ekonomik ve siyasal gücü elinde bulunduran erkek özel alandaki iktidarını da bu güçler sayesinde sürdürmektedir. Maddi kaynakların yönetimini elinde bulunduran erkek ev dışı konulardan sorumlu iken evin içerisinde de ailenin reisi

konumundadır. Böylelikle kadınların yönlendirildiği özel alan kadınların erkeklere hizmet ettiği ve toplumun en alt kesimindeki bir erkeğin bile sahip olduğu iktidar alanına dönüşmektedir. Erkek kamusal alanda kazandığı ekonomik ve siyasal gücü özel alana taşıyarak iktidarını bu alanda yeniden üretmektedir.

Son üç on yılda toplumsal hayatta yaşanan dönüşümlerle birlikte kadının kamusal hayatta görünürlüğü artmıştır. Ancak bu görünürlük yeterli düzeyde değildir. Öyle ki çalışma yaşamındaki işler toplumsal cinsiyet bağlamında ayrışmıştır. Kadınlık ve erkekliğe yüklenen anlamlar gibi iş ve mesleklerde de bu ayrım yapılmaktadır. Yöneticilik, mühendislik, ticaret gibi yüksek statü ve gelir getiren meslekler erkeklikle özdeşleştirilirken; hemşirelik, öğretmenlik, temizlikçilik gibi düşük statü ve gelir getiren meslekler ise kadın meslekleri olarak algılanmaktadır.

Kadın her ne kadar kamusal alana dâhil olmaya başlasa da bu alanda da erkeğin arkasında ikinci planda kalmaktadır. Kadınların çalıştıkları meslekler içerisinde yönetici konuma gelmeleri ataerkil sistem tarafından engellenmektedir. Kadınların çalışma yaşamında yükselebilecekleri en yüksek basamağı belirleyen cinsiyetçi engellere "cam tavan" adı verilmektedir. Kadınlar bu cam tavan nedeniyle dikey pozisyonlara yükselememekte, sürekli engellenmektedirler. Öte yandan kadının büyük ölçüde informel sektörlerde çalıştırılması, artan boşanma oranları ile birlikte çocukların sorumluluğunun kadınlar tarafından üstlenilmesi neticesinde "kadın yoksulluğu" kavramı ortaya çıkmıştır.[39] Bu durum Batı toplumlarında yaygın olarak "yoksulluğun kadınlaşması" olarak da tanımlanmaktadır.

Kadının kamusal alanda görünürlüğünün azalması, özel alana hapsolması ve özel alanda erkeğin ekonomik sağlayıcılığına ve korunmasına mahkûm hale getirilmesi özel alanda erkeğin kadın üzerinde tahakkümünün artmasına neden olmaktadır. Bu tahakkümün en belirgin ve zararlısı ise şiddettir. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin toplumun her alanında yaygınlaşmasıyla kadına uygulanan şiddet görünür hale gelememekte ve meşrulaştırılmaktadır. Ataerkil toplum, kadının erkeğe yönelik şiddet davranışlarını rasyonelleştirmekte böylelikle kadına yönelik şiddet artmakta, küçük yaşlarda evlendirilmekte, toplumsal cinsiyet normlarına

---

[39] **Peterson,** R. Dean, **Wunder,** Dolores. F. ve **Mueller,** Harlan L. (1999). **Social Problems, Globalization In The Twenty-First Century,** New Jersey, s. 288.

uymadıkları gerekçeleriyle intihara sürüklenmektedirler. Kamusal alanda sesi çıkmayan ve hakları yeterince savunulmayan kadınlar özel alanda bu olumsuzluklara maruz kalmakta ve bu kısır döngü yeniden üretilmektedir.

10.6. Toplumsal Cinsiyet Eşitliğinin Sağlanması

Günümüz toplumlarında kadına yönelik şiddetin artması, ücretli emek piyasasındaki cinsiyet temelli ayrımcılığın meşruluk kazanması, çocuk yaşta kızların evliliğe sürüklenmesi, ev içi rollerin adaletsiz dağılımında mağdur kadınların seslerini duyuramaması ve medyada kadına yönelik baskı ile şiddetin failleri olarak sunulan erkeklerin bu suçun aktörleri olarak değil de ataerkil düzenin bir kahramanı olarak gösterilmesi, bu ayrımcılığın meşru gibi toplum önünde gösteriliyor olması ataerkilliğin yeniden üretimi adına bir fırsat yaratmaktadır.

Feminizm tartışmalarından etkilenerek ortaya çıkan toplumsal cinsiyet ve kadın çalışmaları bu akımın aktivist bakış açısından etkilenerek toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin sağlamasının toplum içerisindeki kadın-erkek tüm bireyler için faydalı ve gerekli olduğunu savunmuştur. Bu kısımda toplumsal yaşamda kadın erkek eşitliğinin sağlaması adına neler yapılması gerektiği tartışılmıştır.

Kadına yönelik yapılan ayrımcılıkların başında kadının özel alana hapsedilmesi gelmektedir. Bu durumla birlikte kadının kamusal alandan çekilmesi gelmekte ve diğer eşitsizlikler de zincirleme olarak ilerlemektedir. Kadının özel alandan çıkması ve kamusal alanda görünür kılınmasının en önemli unsuru kadının eğitim düzeyinin yükseltilmesinden geçmektedir.[40] Kadının eğitim seviyesinin yükselmesiyle birlikte çalışma yaşamında daha fazla yer bulmasına imkân sağlanacak, böylelikle çalışan kadın ekonomik bağımsızlığını elinde bulundurabilecektir.

Erkeğe aile içinde biçilen geçim sağlayan rolü ile kazandırılmış olan hane içi iktidar, kadının ekonomik bağımsızlığını kazanmasıyla sarsılmaya başlamıştır. Bundan dolayı da kadın erkek eşitsizliğini sağlamanın en kolay ve etkili yönteminin kadınların eğitim seviyelerinin yükseltilmesi olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Ancak sadece kadınların

---

[40] **Görgün-Baran,** Aylin, **Şahin-Kütük,** Birsen ve **Maybek,** Dicle (2012). Kadınların Eşleri Tarafından Gördükleri Şiddeti Meşrulaştırmaları Üzerine Kamusal Alanın Etkisi. **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi,** *4* (2), ss. 48.

eğitim seviyelerini yükselterek bu eşitsizliği ortadan kaldırmak da mümkün değildir. Kadında oluşturulacak zihniyet değişiminin tek başına yeterli olmayacağı, kadın ve erkeğin zihniyet değişiminin birlikte olması gerektiği kabul edilmektedir. Aksi halde bir tarafta yapılacak değişim, diğer tarafın engellemeleri ile karşılaşacağı için istenilen düzeyde ve hızda değişim ve dönüşümün sağlanması mümkün olmayacaktır. Önceliğin kadının eğitilmesi olduğunun bilinerek, kadının ve erkeğin eğitim seviyesinin yükseltildiği hızla orantılı bir şekilde, kadın erkek eşitliğinin sağlanabileceği bilinmelidir.

Toplumsal cinsiyet algısının küçük yaşlardan itibaren çocuklara kazandırıldığı ve bu süreçte okullarda uygulanan müfredatın da önemli bir rol oynadığı bilinmektedir.[41] Bundan dolayı da okullarda okutulan ve çocukların eğitim süreçlerinde önemli rol oynayan kitap, görsel materyaller, etkinlik gibi tüm eğitim faaliyetlerinden öncelikli olarak cinsiyet ayrımcılığını yansıtan uygulamaların ve bilgilerin kaldırılması gerekmektedir. Buna artı olarak toplumsal cinsiyet algısının artırılması ve toplumsal cinsiyet rollerinin sosyal yaşamda eşit bir biçimde sunulmasına yönelik projeler geliştirilmeli ve bu projelere ders kitapları, uygulamalar ve müfredatta yer verilmelidir.

Ataerkilliğin toplumsal kurumlar ve kültür üzerindeki etkisi ve yaygınlığı değerlendirildiğinde cinsiyet eşitliğinin tüm kurumlar ve kültürlerde sağlanması amaçlanmalıdır. Bunun için öncelikli olarak hükümet politikalarının bireysel haklar temelinde eşit ve adil bir biçimde oluşturulması, sivil toplum örgütlerinin cinsiyet eşitsizliğine yönelik yapılan uygulamaları reddetmesi ve özellikle medyanın cinsiyetçi söylemlerden uzaklaşarak toplumun bu alandaki bilinçlenmesini sağlaması gerekmektedir.

Toplumun tüm kurumları tarafından toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin diğer tüm ayrımcılıklar gibi bir ayrımcılık olarak görülmesi gerekmektedir. Bu konuda bir farkındalık kültürü oluşturulmalı ve tüm kurumlar ilgili oldukları alanlarda çalışmalar yaparak kadın-erkek eşitliğini sorumluluk sahasında anlatmalı ve pratik yaşamdaki uygulamalarla göstermelidir.

---

[41] **Gümüşoğlu,** Firdevs (1994), **1928'den 1994'e Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik,** Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Bölümü, İstanbul.

Yararlanılan Kaynaklar

Arditti, Joyce A., **Godwin,** Deborah D. ve **Scanzoni,** John (1991). Perceptions Of Parenting Behavior And Young Women's Gender Role Traits And Preferences. **Behavioral Science Sex Roles,** *25* (3-4), pp. 195-211.

Arslan, Şengül Altan (2000). **Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik.** Ankara: Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Yayını.

Bhasin, Kamla (2003). **Toplumsal Cinsiyet** *"Bize Yüklenen Roller"*. İstanbul: Kadınlarla Dayanışma Vakfı Yayınları.

Bozok, Mehmet (2011). **Soru ve Cevaplarla Erkeklik,** İstanbul: SOGEP Yayınları.

Connell, Raewyn W. (1998). **Toplumsal Cinsiyet ve İktidar:** *Toplum, Kişi ve Cinsel Politika.* İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Çayır, Kenan, **Bağlı,** Melike Türkan ve **Esen,** Yasemin (2008). **Pusula: Gençlerle İnsan Hakları Eğitimi Kılavuzu.** İstanbul: Bilgi Yayıncılık.

Demirbilek, Sevda (2007). Cinsiyet Ayırımcılığının Sosyolojik Açıdan İncelenmesi, **Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar,** *44* (511), ss. 12-27.

Ecevit, Yıldız (2011). Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisine Başlangıç. Yıldız Ecevit ve Nadide Karkıner (Ed.). **Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi**, ss. 2-31. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Freud, Sigmund (1969). **An Outline Of Psychoanalysis.** New York: Norton And Company.

Giddens, Anthony (2008). **Sosyoloji,** Çev. **Cemal Güzel,** İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Görgün-Baran, Aylin, **Şahin-Kütük,** Birsen ve **Maybek,** Dicle (2012). Kadınların Eşleri Tarafından Gördükleri Şiddeti Meşrulaştırmaları Üzerine Kamusal Alanın Etkisi. **Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi,** *4* (2), ss. 41-50.

Güdücü, Burcu (2018). Biyolojik Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet. Dolunay Şenol ve Havva Eylem Kaya (Ed.), **Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi**, ss. 13-34. İstanbul: Lisans yayıncılık.

Gümüşoğlu, Firdevs (1994). **1928'den 1994'e Ders Kitaplarında Cinsiyetçilik.** Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi Bölümü, İstanbul.

Marshall, Gordon (1999). **Sosyoloji Sözlüğü**, (Çev. Osman Akınhay ve Derya Kömürcü). Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Martin, Karin (1998). Becoming A Gendered Body: Practices Of Preschools. **American Sociological Review,** *63* (4), ss. 404-511.

Peterson, R. Dean, **Wunder,** Dolores. F. ve **Mueller,** Harlan L. (1999). **Social Problems, Globalization In The Twenty-First Century,** New Jersey.

Sarıtaş, Süheyla (2018). Toplumsal Cinsiyet ve Eğitim. Dolunay Şenol ve Havva Eylem Kaya (Ed.), **Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi**, İstanbul: Lisans yayıncılık, ss. 217-240.

Sayer, Handan (2011). **Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Erkeklerin Katılımı**. Ankara: Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü.

Şenol, Dolunay (2018). Toplumsal Cinsiyet ve Medya. Dolunay Şenol ve Havva Eylem Kaya (Ed.), **Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi**, ss. 311-334. İstanbul: Lisans yayıncılık.

Şenol, Dolunay ve **Erdem,** Sezgin (2017). Türk Toplumunda Hegemonik Erkekliğin İnşasında Toplumsal Süreçlerin Rolü, **TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi,** 33 (9), ss. 297-298.

Şenol, Dolunay, **Erdem,** Sezgin, **Uzun,** Z. ve **Erdem,** E., (2016). Toplumsal Cinsiyetin Bir Aktarım Aracı Olarak Çizgi Filmler: Sindirella ve Pamuk Prenses Örneği, **KADEM Kadın Araştırmaları Dergisi,** *2* (2), ss. 62-87.

Tan, Mine G. (2000). Eğitim. **Kadın-Erkek Eşitliğine Doğru Yürüyüş: Eğitim, Çalışma Yaşamı ve Siyaset,** ss. 23-115). TÜSİAD, İstanbul: Lebib Yalkın Yayınları.

United Nations (2008). **The Role Of Men And Boys** In Achieving Gender Equality.

Yaşın, Dökmen, Z. (2010). **Toplumsal Cinsiyet, Sosyal Psikolojik Açıklamalar**. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Walby, Sylvia (1989). Theorising Patriarchy. **Sociology,** *23* (2), pp. 213-234.

Williams, Brian K., **Sawyer,** Stacey ve **Wahlstrom,** Carl M. (2009). **Marriages Families And Intimate Relationships: A Practical Introduction.** USA: Pearson Education.

Yanıklar, Cengiz (2018). Toplumsal Cinsiyet ve Çalışma Yaşamı. Dolunay Şenol ve Havva Eylem Kaya (Ed.), **Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi**, ss. 241-256. İstanbul: Lisans Yayıncılık.

Bölüm 11

Ahmet Burak Kahraman [1]

AİLE, EVLİLİK, SOY VE AKRABALIK

11.1. Aile
11.2. Evlilik
11.3. Evlilik Biçimleri
    11.3.1. Eş Sayısına Göre Evlilik Biçimleri
    11.3.2. İkinci Evlilikler: Sorarat, Levirat, Hayalet Evlilik ve Taygeldi Ailesi Evliliği
    11.3.3. Satın Alma ya da Değiş-Tokuş Yoluyla Evlenme
    11.3.4. Farklı Toplumsal Birimlere Göre Evlilik Biçimleri
    11.3.5 Eşlerin Yerleşim Yerlerine Göre Evlilik
11.4. Evlilikte Ensest Tabusu
11.5. Soy ve Akrabalık
Yararlanılan Kaynaklar

[1] Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi

AİLE, EVLİLİK, SOY VE AKRABALIK

Akrabalık ve evlilik olguları antropolojinin en önemli ve öncelikli konuları arasında yer almaktadır. Antropolojik olarak erkek kadın ilişkileri, sosyal grupların oluşumu ve gruplar arası ilişkiler, toprağa sahip olma, üretim ilişkileri ve biçimleri, önceki kuşaklar ile ilişkiler, sosyal hiyerarşiler, miras gibi ilksel toplumsal ilişkilerin anlaşılabilmesinin yolu akrabalık olgusundan geçmektedir.[2] Adam Kuper, "İlkel Toplumun İcadı" adlı eserine tıpkı Henry Maine gibi "*Toplumun Dayanağı Nedir: Toplum sözleşmesi mi, akrabalık mı?*" sorusu ile başlar. Thomas Hobbes'un, Rousseau'dan bir yüzyıl önce, "Leviathan" adlı eserinde toplumun dayanağını, insanların müşterek korunma karşılığında bireysel özgürlüklerinden feragat etmeye topluca karar vermeleri anlamına gelen "toplum sözleşmesi" ile ifade ederken, Henry Maine toplum sözleşmesi karşısında akrabalığı savunur.[3]

Bu nedenle öncelikli olarak belli başlı kavramların tanımlanması gerekmektedir. Aile yapılarında kültür temelli pek çok farklılık bulunmaktadır. Öte yandan aile bir toplumsal kurum olarak her kültürde sosyal bir olgu olarak varlığını sürdürmektedir. Ailenin düzenlenmesi, aile içi ilişkiler, akrabalık yapıları ve otorite yapılarını ilgilendiren genel prensipler evrenseldir ve her toplumda bulunur.[4] Farklılıklar bu yapıların işleyişinde, içeriklerinde ve ait oldukları toplumun sosyolojik özelliklerine göre değişmektedir. Le Play'in ifade ettiği tarzı ile toplumun en küçük birimi olarak kabul edilen en geniş anlamı ile "aile", akraba bağları ile

---

[2] **Augé,** Marc ve **Colleyn,** Jean Paul (2014), "**Antropoloji**", Ankara: Dost Kitabevi, s. 31.

[3] **Barnard**, Alan (2015), "**Kültürel antropoloji ve İnsanın Kökeni**", İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, s. 138.

[4] **Schaefer**, Richard T. (2013), "**Sosyoloji**", İstanbul: Palme Yayınları, s. 313.

doğrudan bağlanan ebeveynlerin çocuklara ekonomik, psikolojik ve sosyal açıdan bakma sorumluluğunu üstlendikleri bir gruptur. Akrabalık bağları bir toplumda bireyler arasında evlilik yoluyla ya da anneler, babalar, kardeşler ve çocuklar gibi kan bağlarını bağlayan soy dizileri yoluyla kurulan bağlardır.[5] Akrabalık ortak soy, evlilik veya evlat edinmeye dayalı sosyal bir bağ olarak tanımlanabilir.[6] Evlilik ise bir toplumda iki yetişkin birey arasındaki toplumsal olarak kabul edilen ve onaylanan cinsel birleşim, sosyal, ekonomik ve psikolojik dayanışma olarak tanımlanabilir. İki insan evlenince birbirlerinin akrabası olurlar, bununla birlikte evlilik bağı daha geniş bir hısımlar dizisini de birbirine bağlar.[7] Bu kavramlar birbirleri ile bağlıdırlar çünkü sosyal olgular birbirleriyle ilişki içerisinde meydana gelen sosyal örüntüler şeklinde oluşmaktadırlar. Bu nedenle, bu kavramları birbirlerinden ayırmak anlaşılmasını, analizini ve anlamlandırılmasını kolaylaştırmak üzere yapılan sembolik bir işlemden ibarettir.

11.1. Aile

Bütün sosyal-kültürel sistemlerde kadın ve erkek ilişkilerini düzenleyen, doğan çocuğun bakımından, beslenmesinden, sağlık ve eğitiminden sorumlu olan bir aile kurumu vardır. Kültürel değerlerin yeni kuşaklara aşılanmasında ve iletilmesinde aile büyük bir sorumluluk taşır. Aile aynı zamanda ekonomik, sosyal ve psikolojik bir birliktir.[8]

Aile olgusu tarihsel bir süreç açısından ele alındığında antropolojik ve sosyolojik eserlerin birçoğunda insanların tarih öncesi dönemde belli sürüler halinde yaşadıkları vurgulanır. Sosyolog Emile Durkheim'in "horde" olarak adlandırdığı bu ilk aydınlatılmamış dönemde toplumsal kuralların pek gelişmediği ve uygulanmadığı ifade edilir. İlk döneme ait bu tarz fikirler araştırmacıların ellerinde bu döneme ait çok fazla fiziksel kanıt bulunmaması nedeni ile genellikle mantıksal çıkarsamalara dayanan sonuçlar olarak kabul edilir ve toplum ve kültür araştırmacıları tarafından benimsenir.[9]

---

[5] **Giddens**, Anthony (2012), "**Sosyoloji**", İstanbul: Kırmızı Yayınları, s. 246.
[6] **Macionis**, John J. (2012), "**Sosyoloji**", Ankara: Nobel Yayınları, s. 432.
[7] Giddens, 2012, s.246
[8] **Güvenç**, Bozkurt (2002), "**İnsan ve Kültür**", İstanbul: Remzi Kitabevi, s. 106.
[9] **Sayın**, Önal (1990), "**Aile Sosyolojisi**", İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi, s. 75.

İlkel toplumlarda, bürokratik hükümet, para temelli ekonomiler biçimsel yasalar gibi toplumsal kurumlar mevcut değildi. Bu nedenle bu tür kurumların olmadığı yerlerde aile ve akrabalık birleştirici bir güç ve çok amaçlı bir toplumsal tutkal vazifesi görmektedir. Akrabalık ilişkileri birbirlerine kaynaşmış grupların ortaya çıkmasına zemin hazırlamakta, evlilik ise bu gruplar arasında nesiller arasında bağlantılar kurmakta ve yakınlık bağı ile karmaşık ekonomik ilişkiler de bu grupların hepsini bir arada tutmaktadır.[10] Aile ise tüm bu ilişkilerin oluşmasında başat bir rol üstlenmektedir.

Doğada en genel anlamı ile gerek insan gerek hayvan toplulukları varlıklarını sürdürme çabası içindedirler. İnsan toplulukları içerisinde insanlar da varlıklarını sürdürmek için, kendi aralarındaki ilişkilerini düzenlemeye çalışmışlardır. İnsanın doğadaki diğer canlılara oranla biyolojik açıdan oldukça zayıf ve güçsüz olması nedeni ile bu zayıf ve korunmaya muhtaç olan insanın varlığını sürdürebilmesi için sadece çocuk yapması yeterli olmamış, ayrıca çocuğun korunması ve bakımını da güvence altına alması gerekli olmuştur. Bu nedenle gerek antropologlar, gerek sosyologlar tarafından oluşan ortak kanı, ilk toplumsal kuralların önemli bir bölümü kadın ve erkek ilişkilerini belirleyen aileye yönelik düzenleyici kurallar ve normlardan oluşması şeklinde olmuştur. Öncelikli olarak antropolog Lévi-Strauss'un ve Bronislaw Malinowsky'in ilkel toplumlar konusunda yaptıkları incelemeler, toplumsal yaşamın özellikle aile ve akrabalık çerçevesinde oluştuğunu ortaya koymuştur.[11]

Dünyanın her yerinde var olan aile, genelde içinde barındırdıkları birey sayısına göre ikiye ayrılır. Bunlar geniş aile ve çekirdek ailedir. Dünyada hemen hemen tüm toplumlarda bir hanede kendi çocuklarıyla ya da edinilmiş çocuklarıyla birlikte yaşayan iki yetişkinden oluşan yapıya yani sosyologların çekirdek aile dediği şeye rastlarız. Geleneksel toplumların çoğunda çekirdek aile daha büyük bir hısımlık ağının bir parçasıdır. Anne, baba ve çocuklardan başka yakın akrabalar ile aynı hanede ya da birbirleriyle yakın ve sürekli bir ilişki içinde yaşadığı durumlarda geniş aileden bahsedebiliriz. Bir geniş aile anne, baba ve çocuklardan başka büyükanne ve büyükbabaları, erkek kardeşleri ve onların eşlerini, kız kardeşleri ve onların kocalarını, halalarını ve yeğenlerini içine

[10] **Kenny**, Michael G. ve **Smille**, Kirsten (2016), "**Antropolojiye Giriş, Kültür ve Mekan Hikayeleri**", Ankara: Dipnot Yayınları, s. 107.
[11] Sayın, 1990, s. 75.

alabilir.[12] Geniş aile birçok üyeden oluşan ve geniş akrabalık bağlarıyla varlığını sürdüren aile yapısıdır. Geniş aile en yaygın biçimiyle geleneksel toplumlarda görülmektedir. Geleneksel dönemin tarımsal üretim tarzı, inanışları, özgün tarihsel koşulları aile üzerinde etkili olmaktadır. Modern öncesi toplumlarda yaygın olan bir aile tipi olarak kabul edilir.[13]

Çekirdek aile sanayi toplumlarını karakterize eden en önemli vasıflar arasında bulunmaktadır. Bu aile tarzı az sayıda kişiden, anne, baba ve çocuklardan oluşmaktadır. Talcott Parsons, çekirdek aile ile sanayi toplumu arasında bir uyum olduğunu ileri sürer. Birincisi, sanayi toplumlarını belirleyen ekonomik farklılaşmalar, geniş aile ile bağdaşmaz ve bunun yerine çekirdek aile ile ideal bir biçimde karşılanır. Aile bir üretim ve eğitim yeri olmaktan çıkar. Üretim aileden ayrı fabrika denilen yerlerde, eğitimde biçimsel bir şekilde okullarda gerçekleşmektedir. İkincisi çekirdek aile ekonomik faaliyetlerde ve halkla ilişkilerde meydana gelen çatışmaları önler. Örneğin akrabalık ilişkilerinden kaynaklanan kayırmalar yerine evrensel ilkelerin desteklenmesini sağlar.[14] Dünyanın her yanındaki farklı toplumlarda aile biçimlerinde bir çeşitlenme vardır. Asya'nın, Afrika'nın ve Pasifik kıyılarının uzak bölgeleri gibi kimi yerlerde, geleneksel geniş aile dizgeleri pek az değişmiştir. Bununla birlikte gelişmekte ve sanayileşmekte olan bazı geleneksel geniş ailenin bulunduğu toplumların birçoğunda yaygın sosyolojik değişimler gerçekleşmektedir. Bu değişimlerin kökenlerinde, Batı kültürünün yayılımı başta olmak ile birlikte, modernleşme ve modernleşmenin getirdiği ekonomik, sosyal ve psikolojik etkiler yer almaktadır.[15] Bu tür değişimlerin sonucunda çoğu geleneksel geniş aile çekirdek aileye dönüşmektedir. Hatta günümüzde boşanma oranlarının arttığı birçok toplumda tek bir ebeveynden oluşan tek ebeveynli aile biçimi görülmektedir. İki yüz elli adet insan toplumunu incelemiş olan G. Peter Murdock ise farklı olarak çekirdek ailenin sanayileşmeden öncede var olduğunu vurgular. Çekirdek aile evrensel bir insan toplumudur. İster bir erkek ve bir kadın evliliği şeklinde olsun, ister daha geniş bir aile grubunun bir parçası olsun daima her toplumda ayrı bir ünite olarak var olmuş kuvvetli bir işlevsel gruptur.[16] Murdock, çekirdek

---

[12] Giddens, 2012, s. 247.

[13] **Yıldırım** Ergün ve **Canatan** Kadir (2013), "**Aile Sosyolojisi**", İstanbul: Açılım Kitap, s. 71.

[14] Yıldırım ve Canatan, 2013, s. 74.

[15] Giddens, 2012, s. 252.

[16] **Saran**, Nephan (1989), "**Antropoloji**", İstanbul: Inkilap Yayınları, s. 301.

ailenin cinsel ilişki, ekonomik ilişki, üreme ve eğitim ilişkisi olmak üzere dört temel ilişki sistemini barındırdığı ve bu ilişki sistemi sayesinde toplumsal yaşamın devamlılığını sağladığını ifade eder. Cinsiyetin ve üremenin olmayışı toplumun son bulması, ekonomik etkinliğin olmayışı yaşamın sonu, eğitimin olmayışı kültürün sonu demektir.[17]

Yukarıda anlatılanlardan yola çıkılarak birçok sosyolog ve antropoloğa göre ailenin evrensel bir tanımını yapmak oldukça güçtür. Bu nedenle kesin ve evrensel boyutlu bir tanımın yerine ancak ailenin belli özeliklerini sıralayan bir tanım yapılabilir. Aile insanlığın sosyal, kültürel ve ekonomik gelişmesinin her basamağında yer alır. Aile kurumu ayrıca iki cins arasındaki ilişkileri, neslin devamını düzenleyip standartlaştıran kurumsal bir sistemdir. Aile nüfusu yenileme, milli kültürü taşıma, çocukları toplumsallaştırma, vb. ekonomik, biyolojik ve psikolojik tatmin işlevlerini yerine getirmeyi sağlayan bir kurumdur. Yukarıda bahsettiğimiz gibi bu çatının altında evlilik, akrabalık, soy, kardeşlik, ebeveyn, büyük ebeveynler, torunlar gibi pek çok kurumsal olgu yer almaktadır[18]. Sayın da aileyi, "biyolojik ilişki sonucu insan türünün devamını sağlayan, toplumsallaşma sürecinin ilk ortaya çıktığı karşılıklı ilişkilerin belirli kurallarla bağlandığı, o güne dek toplumda oluşturulmuş özdeksel ve tinsel zenginlikleri kuşaktan kuşağa aktaran, biyolojik, psikolojik, ekonomik, toplumsal, hukuksal vb. yönleri bulunan toplumsal bir birim" olarak kabul edilebileceğini ifade eder.[19]

11.2. Evlilik

Aile birliği, devamlılığını evlilik kurumuyla beraber sağlar. Toplumsal bir olgu olan evlenme aileyi oluşturan, onu resmileştiren, ayrıca toplumsal ilişkileri belirli kalıplar içine sokan bir sözleşmedir. Bronislaw Malinowski, aileyi bir grup ya da örgüt olarak, evliliği ise çocuk yapmak ve çocukları yetiştirmek için yapılmış sosyal bir kontrat olarak tanımlar. Böylece evlilik kadın ve erkek arasında gelenek ve göreneğe bağlı olarak şekillenen bir toplumsal antlaşma niteliğini kazanmaktadır.[20]

---

[17] Saran, 1989, s. 304.

[18] **Sayılı**, Aydın (2013), "**Sosyolojiye Giriş: Toplumsal Yapı ve Kurumlar**", Ankara: Grafiker Yayınları, s. 121.

[19] Sayın, 1990, s. 2.

[20] Sayın, 1990, s. 80.

Sosyal bilimcilerden Burgess ve Locke'un "hayvanlar eşleşir, insanlar evlenir" şeklinde kullandıkları ifade, evlilik olgusunun biyolojik olduğu kadar insan toplumlarına ait sosyal kültürel bir faaliyet olduğuna da işaret etmektedir.[21] İnsanlığın ortaya çıktığı tarihten günümüze farklı toplumlarda evlilik faaliyetleri farklı biçimler halinde meydana gelmiştir. Toplumların ait olduğu ve benimsediği sosyal, ekonomik ve kültürel değerlere göre, evliliğin tarzları da farklılaşmıştır. Evlilikler kimin kiminle evleneceği ya da evlenemeyeceği, nerede ya da kimler ile yaşanacağı, eş sayısı ya da evlilikte benimsenecek ve korunacak normlar ve adetler gibi birçok farklı şekle bürünmektedir. Evlilik, tarih içinde aynı toplumlarda bile büyük değişimlere uğramaktadır. Yalnız tüm değişimlere rağmen evliliğin bazı boyutları, işlevleri ile özellikleri değişmeden korunmaktadır.[22] Tüm toplumlarda birçok farklı evlilik biçimleri vardır. Bu farklılıklar ait oldukları kültüre, yerleşim yerine, kim ya da kimler ile evlendiğine göre değişmektedir.

11.3. Evlilik Biçimleri

Bütün insan toplumlarının karşılaştığı bir başka sorun cinsel etkinliği düzenlemek, cinsel istekleri toplumsal düzen ve güvenlik ile dengede tutmaktır. Karşı cinse ilgi duymanın ve dünyaya gelen çocukların yetişmesi söz konusu olduğunda, üreme amaçlı cinsellik, evlilik ve aile arasındaki sıkı ilişki göz ardı edilemez. Dünyada değişik evlilik ve aile kalıpları var olsa da ortak noktaları bütün toplumlarda aşağı yukarı aynı olmasıdır. Değişik aile ve evlilik yapıları büyük oranda insanların çözümlemesi gereken özel durumların sonucunda ortaya çıkmıştır.[23] Aile ile evlilik aynı şey değildir, aile toplumsal bir grup, evlilik ise bu toplumsal grubun oluşmasında izlenen yollar olarak tanımlanabilir. Evliliğin birden fazla farklı biçimleri vardır ve evlilik biçimleri de aile tipini belirlemektedir.[24]

11.3.1. Eş Sayısına Göre Evlilik Biçimleri

Kültürel normlar ya da yasalar evlilik açısından toplumlara uygun olanı ya da uygun olmayanı tanımlarlar. Örneğin bazı toplumlarda

---

[21] Yıldırım, Canatan, 2013, s. 65.
[22] Yıldırım, Canatan, 2013, s. 65.
[23] **Haviland**, William A., **Prins**, Harald E. L., **Walrath**, Dana, **McBride**, Bunny (2008), "Kültürel Antropoloji", İstanbul: Kaknüs Yayınları, s. 413.
[24] Saran, 1989, s. 304.

"monogami" yani sadece iki eşi birleştiren tek eşli evlilik kabul görürken, bazı toplumlarda **"poligami"** yani çok eşlilik iki veya daha fazla eşten oluşan evlilik kabul görmektedir.[25] Poligami şeklinde evliliğin iki tipi vardır. Bir erkeğin aynı zamanda birden çok kadınla evli olabildiği **"poligini"** yani "erkeğin birden fazla kadınla evlenmesi/çok eşlilik/çok karılılık", ve çok daha az rastlanan bir kadının eş zamanlı olarak iki ya da daha çok kocasının olabileceği **"poliandri"** yani "kadının birden fazla erkekle evlenmesi/çok eşlilik/çok kocalılık" olarak tanımlanır. Toplumsal normlar bir kişinin yaptığı davranışın, toplum içindeki kişiler tarafından onaylanıp kabul edilmesiyle oluşur. Bir davranış biçiminin toplumsal bir norm haline gelmesi için öncelikli olarak ait olduğu toplumun işleyişini ve devamlılığını sürdürmesine katkı sağlaması gerekir. Toplumsal yaşamın belirli görünümleriyle ilişkili toplumsal normlar, sistemi oluştururken,sistem de toplumsal kurumları oluşturur. Bu nedenle çok kocacılık ve çok karılılığı incelerken önyargısız olmak temel koşuldur. Bir antropolog ya da sosyolog bu kuralların toplumun varlığını sürdürmek için kaçınılmaz olduğunu anlar. Çünkü toplumun varlığı koruduğu toplumsal dengeye bağlıdır. Kadın ve erkek sayısındaki dengesizlikler toplumun düzenini bozar. İster çok kocacılık olsun ister çok karıcılık bu tür evlilikler libido temeline dayalı bireysel tatmine yönelik evlilikler değildir. Bu tür evlenmeler belirli toplumsal koşulların zorunlu kıldığı uygulamalardır.Bu koşullar ortadan kalktığında bu tür evlilik biçimleri de ortadan kalkacaktır.[26] Poliginiye örnek, Batı'da çok eşliliği yaşama geçiren en tanınmış topluluk uygulamanın yasadışı olduğu ancak kovuşturmaların ender olduğu Amerika'da büyük bölümü Utah'ta bulunan Mormonlar'dır. Mormonlarda poligini tipi çok eşlilik vardır.[27] Madagaskar'daki Betsilio halkı arasında bir erkeğin pirinç yetiştiriciliği yaptığı farklı köylerde yaşayan birden fazla karısı vardır. Erkek nerede en iyi pirinç tarlasına sahip olursa o köydeki kadın onun birinci ya da kıdemli karısı olarak kabul edilir. Birçok Orta Doğu ülkesinde de poligini tipi evlilikler yaygındır. Fakat bu tip evliliklerin temelinde erkeğin ekonomik gücü yani ekonomik sermayesi oldukça etkilidir. Her isteyen erkek birçok kadın ile evlenememektedir.

---

[25] Macionis, 2012, s. 463.

[26] Sayın, 1990, s. 94.

[27] Giddens, 2012, s. 248.

Birçok kadın ile evlenme ve çok çocuk sahibi olma ayrıca sosyal bir güç ve itibar kaynağı olarak da bu tür toplumlarda kabul görmektedir.[28] Yeni Gine'nin batısında yaşayan Kapaukulara göre bir erkek evlenebildiği kadar çok kadınla evlenebilir. Kadın da kocasının yeni kadınlarla evlenebilmesi için para harcamasını destekler. Kenya'nın kuzeyinde yaşayan göçebe Turkanalarda, ailenin sahip olduğu hayvan sayısı, onlara bakacak yetişkin kadın sayısıyla doğrudan orantılıdır. Eğer erkeğin karısı çoksa hayvanlara bakacak kadın sayısı ve ailenin zenginliği de artacaktır.[29] Çok karılık genellikle tarımla uğraşan ve tarımsal ürünlerin büyük oranda kadınların sorumluluklarında olduğu toplumlarda görülür. Bu toplumlarda kadın hem iş gücü hem de çocuk doğuran kişiler olarak değerli görülürler.[30]

Son derece nadir görülen poliandri (çok kocalı) aile biçimi Tibet'in tarımının zor yapıldığı dağlık arazilerinde bulunmaktadır.[31] Tibetli bir kadın eş zamanlı olarak birden fazla genellikle erkek kardeş olan erkeklerle evlenebilir. Bu sistem erkek çocukların sınırlı miktardaki iyi toprakları paylaşmalarını sağlar.[32]

Murdock'un 250 kabileye yönelik yaptığı aile çalışmasında da sadece iki kabilede poliandriye rastlamıştır. Biri Polinezya'daki Marques Adaları yerlileri, diğeri Hindistan'daki Todolar'dır. Poliandri evlilik biçiminde aile iki şekilde olmaktadır. Birincisi erkek kardeşler tipi (Fraternal Poliandri), ikincisi erkek kardeşlerin dışında olan poliandridir (Non-Fraternal Poliandri). İkinci tip poliandriye Marques adalarında rastlanır. İki ve daha fazla erkek, toplumda yüksek bir statüsü olan bir kadınla bir evde birlikte yaşarlar ve ekonomik sorumlulukları ve cinsel ayrıcalığı paylaşırlar. Fraternal Poliandri ise Todolar'da görülür. Todolar Hindistan'ın güneyinde oldukça dağlık ve yüksek bir bölgede yaşayan ve diğer topluluklardan izole olmuş bir topluluktur. Todolar'da bir kadın bir erkek ile evlenir ve o erkeğin erkek kardeşlerinin de karısı olur. Doğan çocuğun biyolojik olarak babasının kim olduğunu belirlemek diye bir sorun yoktur. Çünkü biyolojik baba önemli olmayıp toplumsal ya da hukuksal baba önemlidir. Gebeliğin yedinci ayında yapılan "yayı sunma" adlı bir

[28] Schaefer, 2013, s. 313.
[29] Haviland, ve Diğ.,2008,s. 435.
[30] Haviland, ve Diğ.,2008,s. 437.
[31] Macionis, 2012, s. 463.
[32] Schaefer, 2013, s. 313.

törende en büyük kardeş baba olarak seçilir ve kadın ona ait olur. Bu törenden sonra seçilen baba doğacak çocuğun ve bundan sonra doğan bütün çocukların yasal babası olur.[33]

11.3.2. İkinci Evlilikler: Sorarat, Levirat, Hayalet Evlilik ve Taygeldi Ailesi Evliliği

İkinci evlilikleri kontrol eden iki temel kural vardır. Bunlar **"sorarat"** ve **"levirat"**tır. Gerek sorarat gerek levirat antropologlar tarafından dünyada oldukça yaygın bir evlenme biçimi olarak gözlemlenmiştir. Örneğin, Batı Avustralya bölgesinde bulunan Kariera kabilesindeki bir birey bir veya daha fazla kız kardeşi varsa, evlenmek için istenilen uzaklıkta olan ve kız kardeşi bulunan bir bireyi bulmalıdır. Her biri diğerinin kız kardeşiyle evlenir. Kariera kabilesinde bir ailede birçok kız kardeş varsa büyük kızla evlenen diğerlerinin de kocası sayılırdı. Çok yaygın olarak görünen bu gelenek "sorarat" olarak adlandırılır.[34] Sorarat uygulamasında en fazla gözlemlenen dul kalan bir erkek ölen karısının kız kardeşi ile evlenir. Bir erkeğin eşleri ölümünden sonra otomatik olarak kardeşine veya çok yakın akrabasına kalırdı. Bu kurala da "levirat" adı verilir. Leviratta bir kadının kocası ölünce kadın ölen kocanın erkek kardeşinin karısı olur.[35] Unutulmaması gereken ilkel topluluklardaki evlenme kurallarını günümüzdeki ahlaki değerler ve normlar ile değerlendirmek çok yanlış olur. İster levirat ister sorarat biçiminde evlilikler olsun her ikisi de iş gücünü toplumsal grup içinde tutmayı amaçlamaktadırlar.[36] E. Evans Pritchard çalışmasında bir erkek hiç çocuğu olmadan öldüğünde seçeneklerden birinin "hayalet evlilik" olduğunu belirtir. Ölen erkeğin bir akrabası onun adına hareket eder ve başlık parasını alışıldık usulle vererek ölen erkeğin adına bir kadınla evlenir. Bu akraba kocanın normal rolünü üstlenir fakat yasal koca adına başlık parası ödenmiş olan ve evlilik bağı ritüeli gerçekleştirilen hayalet kocadır. Aile soy kütüğünde biyolojik babanın değil hayalet kocanın ismi anılacaktır. Kadın ise bir hayaletin karısıdır ve çocukları da bir hayaletin çocuklarıdır. Soy kütükleri her zaman göründüğü gibi değildir.[37]

---

[33] Saran, 1989, s. 306.
[34] Sayın, 1990, s. 83.
[35] Saran, 1989, s. 306.
[36] Sayın, 1990, s. 83.
[37] Kenny, Smille, 2016, s. 119.

Bir başka evlenme türü olarak ender de olsa zaman zaman ülkemizde de görülebilen bir evlilik türü "Taygeldi ailesi" evliliğidir. Taygeldi eş-denk anlamına da gelmektedir. Karşı cinsten evlenecek çağda çocukları olan dulların evlenmesidir. Fakat bu kişilerin aynı zamanda eski eşlerinden de çocukları vardır. Bu çocuklara Tay denir. Bu çocuklardan genellikle tarım işlerinde yararlanılır. Bu çocuklar taze gücü simgeler. Dulların çok yaşlanmaları, çalışamaz duruma gelmelerinde tayların yani çocukların onlara bakması, koruması, temel gereksinimlerini karşılaması kendileri için bir tür sigorta haline gelmektedir. Aynı zamanda bu tür evliliklerde mal ve tarımsal işletmelerin parçalanması önlenmiş olmakta ve başlık parası da söz konusu olmamaktadır. Dulların bu çocukları uygunsuz bir duruma düşmemeleri için birbirleriyle evlendirilir. Böylece tayların birbirleriyle üvey kardeş olma durumları da ortadan kalkmaktadır. Hatta çoğu durumda önce çocuklar evlendirilir ki üvey kardeş olma durumları ilk baştan bertaraf edilir. Taylardan doğan çocuklar da ana babalarının ortaklaşa torunları olacaktır.[38] Bazı toplumlarda ise dulların evlenmelerine sınırlandırılmalar getirilmiş yasaklar konulmuştur. Japonya'da yaşayan Aynular, Kuzey Amerika yerlileri, Afrika'daki Buşman ve Zulu yerlileri ve Polinezya yerlileri kadınların eşleri öldükten sonra hemen evlenmelerine izin vermezdi. Hintçe "suttee" sözcüğüyle anlatılan olayda dul kadın, ölü kocasının ruhunu öte dünyada birlikte izleyebilmesi inancından hareketle kocasıyla birlikte diri diri gömülürdü. Aynı kuralın Afrika'da Dahomeylilerde, Fiji Adaları yerlilerinde ve Yeni Zelanda yerlilerinde de uygulandığı kaydedilmektedir.[39]

11.3.3. Satın Alma ya da Değiş-Tokuş Yoluyla Evlenme

Birçok toplumda çok farklı eş seçme ve evlenme biçimleri bulunmaktadır. En yaygın eş edinme biçimleri arasında değiş-tokuş ya da satın alma, anlaşma yoluyla ya da kaçırma yoluyla evlenme yer almaktadır.[40] Satın alma ya da başlık parası ile eş alma durumu dünyanın birçok farklı coğrafyasında ve kültüründe karşımıza çıkmaktadır. Özellikle ekonomik olarak geçim kaynağı tarım olan, toplumsal ilişkilerinde hâkim geleneksel normların bulunduğu günümüz toplumlarında dahi başlık parası ya da

---

[38] **Tezcan**, Mahmut (1997), "**Kültürel Antropoloji**", Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri Dizisi, s. 82.

[39] Tezcan, 1997, s. 82.

[40] Sayın, 1990, s. 82.

satın alına biçiminde evlilikler olmaktadır. Bu tarz evlenmelerin sonucunda kadın tam bir metaya dönüşmekte ve alım değeri belirlenmektedir. Tarım toplumlarında kadın, bir işgücü olarak kabul edilmekte ve ona göre toplumsal anlamda değerlendirilmektedir. Modern ve sanayileşmiş ailelerde ise kadın sadece bir işgücü olarak değerlendirilmemekte, dolayısıyla evlenme durumunda herhangi bir karşılık ya da başlık parası aileler tarafından beklenmemektedir. Satın alma tarzı evlenmelerde evlenen erkeklere bir evlilik tazminatı (değerli mallar, hayvan, kumaş ya da para vb.) yükümlülüğü getiren sistemler antropolojide genellikle karmaşık sistemler olarak tanımlanır. Burada kadın alışverişi bir mal aracılığıyla gerçekleşir. Her durumda kuralların ayrıntıları büyük farklılıklar gösterse de insan toplumlarının temelinde alışveriş vardır.[41]

Evlilik antlaşmaları toplumlarda genellikle en kabaca iki şekilde düşünülür. Evlilik yapan kadının kendi evinde kalıp orada hayatına devam etmesi ya da evlenip kendi ailesinin evinin dışında bir yerde yaşaması şeklindedir. Eğer kadının evlenince yer değiştirmesi söz konusu olmuşsa ebeveynler damattan ya bir mal ya da bir para talep ederler. Bazen bu, giden kızın yerine aileye başka bir gelinin girmesi şeklinde de olur. Evlilikte aile giden kadının yerine bir şey talep etmezse aileler birbirlerine karşılıklı hediye ve kadına çeyiz verilir. Çoğu kültürde başlık parası, evlenince ebeveynlerinden başka yerde yaşamaya başlayan kadının evden ayrılışının bir bedeli olarak kabul edilir. Ayrıca gelinin yeni evinde kendisine iyi davranılmasını sağlayan bir garantidir. Çünkü iyi davranılmaz ise gelin ebeveynlerinin evine döner ve koca da karısına yaptığı mali yatırımı kaybeder. Bazı kültürel topluluklarda bazen başlıktan kurtulmak için evlilikler kaçırma yöntemi ile de yapılmaktadır.[42]

Copper Eskimolarında, eğer bir kadın evlendikten sonra ailesinin bulunduğu yerde kalırsa başlık alınmaz. Evlenen çift erkeğin ailesinin evine yerleşme şeklinde bir ikametgâh (patrilokal) seçerse başlık istenir. Yine Kuzeybatı Kaliforniya bölgesinde yaşayan Hupo ve Yurak yerlilerinde eğer bir erkek alacağı kadına istenen başlığı tam ödeyemez ise bir süre kadının ailesiyle birlikte yaşar ve onlara ödeyemediği başlığın bir kısmı için çalışır.[43] Yeni Gine'deki Kai kabilesinde nişan için öngörülen miktar farklı kıymetli nesnelerden oluşmaktadır. Evlilik için belirlenen

---

[41] Augé, Colleyn, 2014, s. 34.
[42] Saran, 1989, s. 310.
[43] Saran, 1989, s. 311.

miktar dayıya ve kızın kardeşlerine ödenir, baba sadece hizmetlerden faydalanır. Bir anlamda ödeme karşılığı koca kadının sahibi olur. İngiliz antropolog E. Evans Pritchard'ın çalışmasında yer alan Nuerler, Nil Vadisi'nde Güney Sudan ve Etiyopya'da yaşayan ve ekonomik olarak sığır çobanlığı ile geçinen babasoylu bir toplumdur. Nuerler'de evlilik sığır olarak ödenen başlık parasının aktarılmasıyla ve kimin ne alması gerektiğine ilişkin kesin fakat müzakere edilebilir kurallarla tanımlanan soylar arasında bağlar kurmaktadır. Düğün törenleri Nuerlerin yaşamında önemli kamusal olaylardır. Bütün bir yöre bunlara katılır, sadece çok sayıda insanın bir araya gelmesi bile düğünü hatırlanmaya değer bir olay haline getirir. Böylece komşular yeni toplumsal bağların kuruluşuna şahitlik eder ve varlıklarıyla bu bağları onaylar.[44] Polinezya'da bulunan Samoa'daki anlaşmalı hediyeleşme sistemi ise, evliliğin ötesine de (erkek çocuğun doğması, hastalık, cenaze ayinleri vb. gibi) geçmektedir. Hediyeleşme sisteminde paylaşımı oluşturan iki temel unsur ortaya konur. Birincisi zenginliğin verdiği onur, saygınlık ve mana unsuru ile ikincisi bu manayı yetkiyi, tılsımı ve otoriteyi oluşturan bu zenginlik kaynağını kaybetme korkusuyla hediye verme zorunluluğudur. [45]

11.3.4. Farklı Toplumsal Birimlere Göre Evlilik Biçimleri

Ana ve babanın ayrı soylardan gelmesi kuralına antropolojide "dış evlilik töresi" denmektedir. Dış evlilik kuralı birçok akrabalık sisteminde geçerlidir. İç evlilikte ise içten ya da soydan biriyle evlenilmektedir. Yalnız evlenilecek kişinin çok yakın olmaması gerekir.[46] Farklı kültürlerde bazı evlilik normları aynı sosyal kategorideki insanların evlenmesi olan **"endogamiyi"** yani içten evlenmeyi teşvik ederken, tersine **"ekzogamiyi"** dışarıdan evlenme yani farklı sosyal kategorilerdeki insanların evlenmesini de teşvik edebilir.[47] Bu grup aile, akrabalık grubu, klan, kabile, köy veya başka bir toplumsal birim olabilir. Örneğin endogami Hindistan gibi toplumsal farklılaşmaların birinci planda önem kazandığı her toplumda görülebilir.[48] İç evlilik kurallarıyla yakından ilgili olarak ilkel ve

---

[44] Kenny, Smille, 2016, s. 119.

[45] **Mauss**, Marcel (2011), **"Sosyoloji ve Antropoloji"**, Ankara: Doğu Batı Yayınları, s. 213.

[46] Güvenç, 2002, s. 256.

[47] Macionis, 2012, s. 463.

[48] Sayın, 1990, s. 82.

modern toplumlarda rastlanan iki evlilik biçimi vardır. Bunlar paralel ve çapraz kuzen evliliğidir. Çapraz kuzen evliliği ayrı cinsten kardeşlerin çocuklarının evliliği, paralel kuzen evliliği ise aynı cinsten kardeşlerin çocuklarının evliliğidir.[49] İnsan topluluklarında iç evlilik görülmesine rağmen dış evlilikler daha fazladır. Antropologlara göre insanoğlu yaşamak ve varlığını sürdürmek için doğa ile sosyal ve kültürel çevre ile savaşmak ve bu amaçlar ile örgütlenmek zorundadır. Örgüt ne kadar küçük ve dar ise insan o kadar yoksul, ne kadar geniş ise o kadar güçlüdür. İnsanoğlunun doğaya ve diğer şeylere karşı güçlü olabilmesi için yeni ilişkiler, yeni dostlar ve akrabalar edinmesi gerekmektedir. Çevreyle ilişki kurmanın evrensel ilkesi çevreye açık olmak, yani alışveriş, değiş tokuş ve dıştan evlilik yapmaktır. Evans Pritchard, Nuerlerle birlikte yaşayabilmek için onlara hısım, yakın ya da akraba olmak zorunluluğu olduğunu ifade etmiştir. Radcliffe Brown da Avustralya yerlileri arasında benzer bir tutuma rastlamıştır. Yerliler başka biriyle karşılaştıklarında o kişiyi ya akrabaları ya da düşmanı olarak değerlendirirler. Eğer karşısındaki kişi akrabası değilse o zaman düşmanıdır ve düşmanı onu öldürmeden kendisi düşmanı öldürür. Dış evliliğin işlevsel gerekçesi toplumsal hayatın, hayatta kalmanın, büyüme ve güçlenmenin zorunlu bir ön koşuludur.[50]

11.3.5 Eşlerin Yerleşim Yerlerine Göre Evlilik

Toplumlar evlenecek olan kişilerin eş seçimini düzenledikleri gibi evlenen çiftin nerede oturacağına da karar verirler. Diğer akrabalık ilişkilerinde olduğu gibi toplumlar tarafından belirlenen konut kuralları da vardır. Sanayi öncesi toplumlarda yeni evliler genellikle yardım, koruma ve destek amacıyla ebeveynleriyle birlikte yaşıyorlardı. Evlenen çiftin kocanın ailesiyle birlikte veya yakınlarında oturduğu yerleşim biçimi olan **patrilokal,** babanın evi olarak adlandırılmaktadır. Bunun tam tersi olan evlenen çiftin kadının, ailesiyle birlikte veya yakınında oturduğu yerleşim biçimi olan **matrilokal**'dir. Sanayi toplumlarında ise başka bir model görülmektedir. Evlenen çiftin ekonomisi izin verirse **neolokal** yeni yer, yani evlenen çiftin kendi ailelerinden ayrı oturduğu yerleşim biçimini tercih etmektedirler.[51] İki taraflı yerleşme (ambilokal) ve dayı yanı yerleşme de evlilik sonrası bireylerin diğer yerleşim şekillerindendir.

---

[49] Güvenç, 2002, s. 257.

[50] Güvenç, 2002, s. 265.

[51] Macionis, 2012, s. 464.

Yeni evli çiftin ikamet edecekleri yeri belirleyici bir geleneğin olmadığı toplumlarda vardır. İki taraflı yerleşme olarak ifade edilen böyle bir durumda, çiftin hangi tarafın ailesinin yanında oturacağı ailelerin birbirine oranla zenginlikleri, konumları ya da bu evlilik birliğine karşı takındıkları tavırları gibi etmenlere göre belirlenmektedir. İki taraflı yerleşimde ekonomik işbirliği için çekirdek ailede yaşayandan daha fazla insana gereksinim duyulduğu ancak eldeki kaynakların da kısıtlı olduğu toplumlarda görülür. Çift gelinin ya da damadın ailesinin yanına taşınabilir ve aile üyeliği esnektir. Genç çift kaynakların en iyi göründüğü ve en çok işgücüne gerek duyulduğu yerde yaşar. Afrika'nın Ituri ormanında yaşayan bir yiyecek toplayıcı grup olan Mbuti pigmelerinde rastlanır. Çünkü iki taraflı yerleşim Mbutilerin yiyecek bulma imkânlarını artırır.[52] Bazı topluluklarda ise yeni evlenen çiftin erkeğin dayısının yanına yerleşme zorunluğu vardır. Bu durum antropolojide "dayı yanına yerleşme" olarak geçmektedir.[53] Dayı yanı yerleşme biçimini gerektiren koşullar baba yanı yerleşimle benzerlik gösterse de dayı yanı yerleşim biçimi yalnızca soyun kadın üzerinden yürütüldüğü toplumlarda görülür. Örneğin Trobriand adası halkında her birey doğduğu andan itibaren annesinin ve anneannesinin soyuna aittir.[54]

11.4. Evlilikte Ensest Tabusu

Antropologlar tarafından tabular yakından takip edilir ve ensest tabusunun bu derece evrensel olması onların konuya özel ilgi göstermesine neden olmuştur. Tabunun kapsamı ve ayrıntıları kültüre ve zamana göre değişse de geçmişte ve günümüzde neredeyse bütün toplumlarda anne baba, çocuklar ve kardeşler arasındaki cinsel ilişki kesinlikle yasak edilmiştir. Bazı toplumlarda bu tabu kan bağı bulunan başka akrabaları da kapsar.[55]

Claude Lévi-Strauss, insanın yaptığı ilk ve en önemli ayrımlardan birinin benlik-öteki ayrımı olduğunu belirtir. Bu doğal ayrım ya da ikili zıtlık bireyi, eş ya da eşlerini kendi grubu dışından seçmeye zorlayan

---

[52] Haviland ve Diğ.,2008, s. 481-482.

[53] **Dündar**, Özge Zeybekoğlu (2016), **"Değişen ve Değiş(e)meyen Yönleriyle Aile: Yapısı, Türleri, İşlevleri"**, Değişen toplumda Değişen Aile, Ed, Nurşen Adak, Ankara: Siyasal Kitabevi, s. 49.

[54] Haviland ve Diğ.,2008, s. 481-482.

[55] Haviland ve Diğ.,2008, s. 427.

ensest tabusunun da temelini oluşturmaktadır. Ensest tabusu Lévi-Strauss'a göre kültürün özü ve başlangıcıdır. Bu sayede akraba ve akraba olmayanlar arasındaki bu ayrım ilkel toplumlarda kadınların karşılıklı mübadelesi ve akrabalık ağlarının oluşması ile sonuçlanmaktadır. Mübadele edilen kadınlar, gruplar arasında bağlaşıklar kurulmasını olanaklı kılarak benlik ile öteki arasındaki dolayımı oluştururlar.[56] Lévi-Strauss'un ifade ettiği gibi ilksel ve günümüz toplumlarında tüm bu farklı tür evlenme biçimlerinde değişmeyen tek bir kural vardır. Ensest, yani aile içi evlenme ya da zina ilişkisinin yasak olması tüm toplumlarda evrensel bir kuraldır.[57] Dünyanın birbirinden uzak çok farklı yerlerinde yapılan antropolojik çalışmalar sonucu aile içinde evlenmeme evrensel bir tabudur. İstisna olarak Mısır'da Firavun, Peru'da ise kral ailesinde, aile içi yakın akrabalar ile evlenme tespit edilmiştir. Bu aileler kanlarının kutsal olduğunu ve halkın kanıyla karışmaması gerektiğini savunmuşlardır. Bu evlenmeler kardeşler arası sınırlı tutulmuştur. Buna rağmen hem Peru'da hem de Mısır'da bu çeşit evlilikler halk kitleleri için hiçbir zaman söz konusu olmamıştır. Evlilikle ilgili bu tür yasaklar ya da evlenmeye olanak veren toplumsal kurallar toplumun hem işleyişini hem de yeniden inşa edilmesini ve toplumun devamını sağlamaktadırlar.[58]

11.5. Soy ve Akrabalık

Antropoloji biliminin insan düşüncesine yaptığı en büyük katkılardan biri, işbirliği yapmanın insanın hayatta kalması için ne kadar önemli olduğunu göstermesidir. Toplumsal gruplar, üyelerine kimlik ve destek sağladıkları için insanlar açısından oldukça önemlidir. Bir kültürün toplumsal yapıdaki temel yapıtaşı, ekonomik üretim, tüketim, miras, çocuk yetiştirme ve barınma gibi eylemlerin gerçekleştirildiği yer olan ev halkıdır. Ev halkının çekirdeği ailedir, yani anne, baba ve çocuk bağından ve kadınla erkeğin birbirine karşılıklı bağımlılığından kaynaklanan bir akraba grubudur.[59]

Ailenin oluşumu evlilik ile başlar. Evlilik, iki akrabalık grubunun birleşmesi olarak değerlendirilir. Toplumsal yapıyı ve toplumun işleyişini

---

[56] **Özbudun**, Sibel, **Şafak**, Balkı, **Altuntek**, N. Serpil (2016), **"Antropoloji, Kuramlar Kuramcılar"**, Ankara: Dipnot Yayınları, s. 216.

[57] Yıldırım, Canatan, 2013, s. 67.

[58] Sayın, 1990, s. 81-82.

[59] Haviland ve Diğ.,2008, s. 412.

çözümlemek isteyen bir antropoloğun ve sosyoloğun aile ve akrabalık bağlarını dikkate alması gerekir. Antropolojik olarak akrabalık ve soy olgusunda biyolojik ve kültürel olmak üzere iki yaklaşım vardır. Akrabalığın ilk temelleri biyolojik bağlardan kaynaklanır. Anne-çocuk ve kardeşler arasındaki bağlar biyolojik bağlardır. Evlilik sonucu kadın ve erkek arasında ortaya çıkan ilişki ise toplumsal içeriklidir. Her toplumda ortaya çıkan bu toplumsal bağlar, toplum üyeleri arasında belirli ilişkilerin, duyguların, yükümlülüklerin ve ayrıcalıkların doğmasına yol açar. Kısaca akrabalığın doğmasında kan bağı ve toplumsal antlaşma bağı etkili olmaktadır.[60] Günümüz toplumlarında başta Amerikan kültürel kavramsallaştırılması akrabalığı, biyolojik ve genetik üzerinden tanımlamaktadır. Kan bağı bu bakış açısı ile doğanın temel öneme sahip ve çok derin etkilere yol açabilen nesnel bir olgu olarak tanımlanmıştır. Ve birçok antropolog ve araştırmacı bu hataya düşerek ilkel toplumların akrabalık sistemini anlayamamaktadır. Oysa Schneider, Batı Pasifikteki Yap Adası halkına yönelik yaptığı gözlemlerde baba ile çocuk arasındaki ilişkinin kan bağı üzerinden olmadığına ulaşmıştır. Burada kan bağı ilişkisi yerine bir mübadele ilişkisi yani sosyal ve kültürel bağlar söz konusudur.[61] Çoğu ilksel kültürde babalık biyolojik olmaktan çok sosyal kabullere dayanır. Çocuğun babasının annesi ile evli olduğunu ispat edebilen kişi olduğunu belirten Roma hukuku prensibi veya "çocuklar yatağın sahibi adama aittir" gibi deyimlerin işaret ettiği ilke pek çok toplulukta yasal babalığı atamanın temelidir. Birçok kültürde babalık biyolojik olmaktan çok kültüreldir ve çocuklara olan ilgisi yani bakımı ve koruması gibi sosyal rolleri ölçüsünde değerlendirilir.[62]

Dünyanın her yerinde ve her toplumda insanlar arasındaki ilişkiler çok büyük ölçüde akrabalık ilişkileriyle yani soy, erkek-kız kardeş ve hısımlık ilişkileriyle kodlanmıştır. Akrabalık sistemi her ne kadar günümüzde kan temelli yani biyolojik temeller üzerinde kurulu olsa da ilkel toplumlarda akrabalık biyolojik olduğundan daha fazla sosyal ilişkileri içermekte ve anlam bulmaktadır.[63] Henry Morgan Irokualar arasında yaptığı saha çalışmalarında Irokuaların bir akrabayı belirtmek ya da ona

---

[60] Sayın, 1990, s. 95.

[61] Kenny, Smille, 2016, s. 110.

[62] **Holy**, Ladislav, (2016), "**Antropolojinin Akrabalık Yaklaşımları**", Ankara: Heretik Yayınları, s. 49.

[63] Augé, Colleyn, 2014, s. 32.

hitap etmek için kullandıkları terimin soyağacında ve evlilik yoluyla hısımlık tablosunda çok farklı yerlere sahip olduğunu hemen fark etmiştir.[64] Morgan'ın bu keşfi akrabalığın biyolojik olduğu kadar sosyal bir yönü olduğunun da bir kanıtıdır.

Farklı birçok toplumda ve kültürde değişik akrabalık sistemleri vardır. Bu farklı akrabalık sistemlerinde biyolojik ilişkiler toplumsal ve kültürel ilişkiler ile harmanlanmış, karmaşık ve birbirlerinden ayrılamaz bir örüntü halini almıştır. Belirli bir sınıf içine konulmuş olan bireyler bu sınıftan beklenen davranış kurallarını izlerler. Aynı zamanda bu sınıfın dışında olan bireylerin de bu sınıf üyelerine karşı davranışları belirlenmiştir. Başka bir deyimle akrabalık terimleriyle ilgili roller belirlenmiştir. Bu rol kavramı ise hem biyolojik hem de kültürel anlamı yapısında taşımaktadır. Hemen şunu ekleyelim ki, bu gerek biyolojik, gerekse kültürel rol kuralları toplumlar arasında sonsuz bir değişiklik gösterir. İşte bu nedenle kültürel antropolojinin en çapraşık konularından biri akrabalık ilişkileri konusudur.[65] Akrabalık ilişkisi üyelerinin toplumsal rollerini ve birbirlerine karşı hak ve yükümlülüklerini kesin olarak belirleyerek önemli bir işlevi yerine getirmiş olur. Bu şekilde bir bireyin aile ve topluluk içinde beklenmeyen davranışlarda bulunmasını engeller ve gerginlik olasılığını azaltır. Akrabalık grupları, üyelerine maddi güvence ve düzenledikleri dini törenlere ahlaki destek vermiş olurlar.[66]

Akrabalık ve soy ile ilgili, antropologlar tarafından yapılan ilk bilimsel çalışmalar 18. yüzyılın ortalarında başlar. Genellikle ilk çağlardaki akrabalık sistemlerine ve bu akrabalık sistemlerinin toplumsal görünümlerine odaklanan bu çalışmalar, anaerkil toplum türlerini ve akrabalık sistemlerini kapsar. Yirminci yüzyıla gelindiğinde Henry Morgan, Radcliffe Brown ve Bronislaw Malinovski, akrabalık ve diğer toplumsal kurumlar arasındaki ilişkiyi ve akrabalığın kendi iç dinamiklerini araştırmışlardır.[67] Antropolojide akrabalık araştırmalarında dört büyük paradigma vardır. Bu dört paradigma şunlardır; soy kuramı, ittifak kuramı, akrabalık terminolojileri ve yeni akrabalık. Soy kuramı büyük oranda

---

[64] Augé, Colleyn, 2014, s. 32.

[65] Saran, 1989, s. 309.

[66] Haviland ve Diğ.,2008, s. 413.

[67] **Demez**, Gönül (2016), "**Toplumsal Etkileşim ve Dayanışma Biçimi Olarak Akrabalık ve Yakın İlişkiler**", Değişen toplumda Değişen Aile, Ed. Nurşen Adak, Ankara: Siyasal Kitabevi, s. 101.

yapısal işlevselcilikle ya da evrimcilikle bağdaşır. Akraba gruplarının ve evlilik sonrası iskânın önemini vurgular. İttifak kuramı, yapısalcılıkla ilintilidir ve gruplar arasındaki ilişkileri, bilhassa da evlilikle kurulmuş ilişkileri ele alır. Akrabalık terminolojileri araştırmaları akrabaların sınıflandırılmasına önem verir. Sınıflandırmanın akraba davranışları bakımından belli yaptırımları vardır. Örneğin kim kimle evlenebilir ya da evlenemez gibi. Yeni akrabalık ise 1990'larda çoğunlukla akraba uzmanlarıyla birlikte üremeyle ilgili yeni teknolojilerin kuramsal içerikleriyle ilgilenir.[68] Bunların yanında antropologlar akrabalığın, sosyal dayanışma, toplumsal süreklilik ve uyum gibi işlevlerine odaklanmışlardır. G. Murdock akrabalığın kültürün, ekonomik, siyasal ve dinsel kurumlarının ürünü olduğunu söyler ve yaşam biçimlerinin akrabalıkları anlamanın temeli olacağını vurgular.[69] Radcliffe Brown, akrabalık ve evlilik sistemini, insanların düzenli bir toplumsal yaşam dâhilinde bir arada yaşamasını ve birbirleriyle işbirliği yapmasını mümkün kılan toplumsal bir düzenleme olarak görür. Örneğin aynı soydan gelen gruplar arasında bir çatışma baş gösterdiğinde aralarındaki evlilik bağları bu çatışmayı hafifletmeye yarayabiliyor, böylece bir bütün olarak toplumsal istikrara katkıda bulunabiliyordu.[70] Henry Morgan akrabalık sözcüklerinin sınıflayıcı ve tanımlayıcı nitelikleri üzerinde durmuştur. Morgan'a göre akrabalık sözcüklerinin önce tanımlayıcı görevi vardır. Örneğin dayı sözcüğü annenin erkek kardeşini tanımlar. Aynı sözcük başka kişiler ve ilişkiler için de kullanılıyorsa, kabadayı, dayısı olmak, dayısına dayanmak gibi, dayı sözcüğü sınıflayıcı bir kategori halini almaktadır. Akrabalık sözcükleri yalnızca bir kişiyi ya da ilişkiyi değil karşılıklı bir sosyal ilişkiyi, dayı yeğen ilişkisini, dayı ve yeğenin karşılıklı görev ve sorumluluklarını gösterir. Morgan'a göre akrabalık sözcüklerinin asıl önemi tanımlayıcı niteliklerinden çok sınıflayıcı görevlerinden gelmektedir.[71]

Radcliffe Brown farklı akrabalık sistemlerinin kaynağını üç temel ilkenin oluşturduğunu ifade eder. Ve bu temel ilkeler tüm akrabalık sistemini açıklar. Birincisi, annenin kız kardeşlerine de anne diye seslenilmesinde olduğu gibi "kardeşler grubunun birliğidir". İkincisi, sınıflandırıcı akrabalık sistemini kullanan toplumların soy ilkesi yani tek ata

---

[68] Barnard, Alan (2015), s. 139.

[69] Demez, Gönül (2016), s. 101.

[70] Kenny, Smille, 2016, s. 117.

[71] Güvenç, 2002, s. 237.

üzerinden örgütlendiklerini saptaması eklinde açıklanabilen "soy grubunun birliğidir". Üçüncüsü ise birbirini izleyen kuşakların üyelerinin birbirinden uzaklaşmasıdır. Bunun nedeni disiplin ve kontrol gerektiren kültür aktarımı ve toplumsallaştırma işlevidir. Ebeveynlerin yavru kuşakları denetim altında tutabilmesi onlarla aralarına belirli bir mesafe koymayı gerektirmektedir. Buna karşılık ardışık kuşakların üyeleri büyük ebeveynler ve torunlar kaynaşma eğilimindedir. Aralarındaki ilişkiler rahat ve eşitlikçidir. Ve pek çok toplumda torunun büyük ebeveynlerin yerini alacağı inancı gözlemlenmektedir.[72]

Akrabalık terimleri ve akrabalığa yüklenen anlamlar zaman içerisinde değişmektedir. Kayseri'deki iki köyde (Talas'a bağlı Sakaltutan ve Bünyan'a bağlı Elbaşı Köyü) saha çalışması yapan ve Türk Köyü (Turkish Village) adlı eseri yazan Paul Stirling (1965), Türk akrabalık ilişkilerini incelerken, köyde kullanılan akrabalık sözcükleri ile İstanbul ağzı ya da standart Türkçe'de sözcükler arasında büyük ayrımlar bulmuştur. Baba ve anne tarafındaki kardeş çocuklarına kentlerde dayı kızı, amca oğlu derken önce dayızade, amcazade gibi cinsiyet ayrımı yapmayan sonra kuzen ve yeğen gibi anne ile baba yanı ayrımını ortadan kaldıran sözcükler kullanılmaya başlanmıştır. Anne ve babanın kardeş çocukları için yeğen sözcüğünün kullanılması kuşak ayrımını ortadan kaldırmaktadır. Çünkü yeğen amcanın değil kardeşin çocuğudur. Kentlerde amca-dayı, hala-teyze ayrımı da kalktığında, Türk sistemi Eskimo ya da Batı aile sistemine benzeyecektir.[73]

Akrabalıkta önemli ve akrabalığı belirleyen kavram soydur. Soy zinciri birbirlerinin soyundan olan bireyler arasındaki bağların kabul edilmesidir. İlksel toplumlarda bireyler sihirli ya da doğaüstü bir atadan geldiklerine inandıkları kişiler ile kendilerini aynı grup içinde görürler ve birbirlerinin akrabası olduklarına inanırlardı.[74] Kısaca soy insanın hangi gruba dâhil olduğunu belirtirken, akrabalık ise bireylerin kiminle evlilik yaptığını ifade etmektedir.[75] Akrabalık bireylerin birbirlerine karşı belirli hak ve sorumluluklar taşıdığı, akrabalardan oluşan toplumsal ağdır. Bu

[72] Özbudun ve Diğ.,2016, s. 136.

[73] Güvenç, 2002, s. 238.

[74] Sayın, 1990, s. 96.

[75] Augé, Colleyn, 2014, s. 33.

ağın içinde kişinin yeri ya da akrabalık durumu, bu hak ve sorumlulukların düzeyini belirler. Soy ise üyelik ölçütünün gerçek ya da efsanevi ortak bir atanın soyundan gelindiğine inanıldığı bir tür akrabalık grubudur. Soy grubuna üyelik bireylerin daha geniş bir toplumsal akrabalık ağı kurmasını sağlar.[76]

Soy, toplumun üyelerinin nesiller boyu akrabalıklarını izledikleri sosyal bir sistemdir. Soy sistemi endüstri öncesi toplumların birçoğunda ya erkek soyu (babaerkil) zinciri ya da anne soyu (anaerkil) zinciri üzerinden gelmekteydi. Sanayi toplumları gibi görece toplumsal cinsiyet eşitliğinin daha fazla olduğu toplumlarda anne-baba soyu iki taraflı soy kadın ve erkek tarafından akrabalığın izlendiği sistem olarak kabul edilir. Bu modelde çocuk hem annenin hem de babanın yakınları arasında bulunur. Erkek soyu zinciri, erkek tarafından akrabalığın izlendiği bir sistemdir ve çok yaygındır. Bu modelde çocuklar babaları yoluyla diğerleriyle ilişkilendirilirler. Baba soyundan gelen zincir yoluyla ortaya çıkan akrabalık babadan oğula mülkiyet geçişini sağlar. Ana soylu zincir, kadın tarafından akrabalığın izlendiği sistemdir. Ve daha çok erkeklerin en değerli kaynakları ürettikleri tarım toplumlarında görülür. Ana soylu zincirde mal annelerden kızlarına geçer ve bu zincir daha çok kadının temel gıdaları ürettiği bahçecilik toplumlarında görülür.[77]

Soy ortak bir atadan geldiklerini düşünen ve soylarını bu ataya göre yeniden oluşturabilen insanları bir araya getirir. Akrabalık erkekler tarafından sürdürüldüğünde baba ya da erkek soylu, kadınlar tarafından sürdürüldüğünde ise anasoylu olarak ifade edilir.[78] Lewis Henry Morgan, Amerikan yerlileri üzerine yaptığı alan araştırmalarında yerlilerin birbirleriyle her zaman bir ilişkinin üzerinden konuştuklarını ve asla bireylerin kişisel isimlerini söylemediklerini tespit etmiştir. Arkadaş ve diğer ilişkilerini yerliler her zaman ve her durumda birbirleriyle soydaşlık ilişkileri üzerinden sürdürürler. Amerikan yerlisi olan Irokualar soylarını anadan devam ettirirler yani ana soyludur. Irokualar bütün unvanları, hakları ve mülkiyeti erkeği dışarıda bırakarak kadın üzerinden geçmesini sağlarlar. Katolik bir misyoner 1724 yılında Irokualar arasında yaptığı gözlemlerde

[76] Haviland ve Diğ.,2008, s. 500-501.

[77] Macionis, 2012, s. 465.

[78] Augé, Colleyn, 2014, s. 35.

kadınların olağanüstü bir statüye sahip olduğunu yazmıştır. Kadınların, kabilenin soyağacının ve buna bağlı olarak nesillerin düzeninin korunmasında, toprak, tarlalar ve hasat gibi işlerin organizasyonunda otorite sahibi olduğunu ifade etmiştir.[79]

Anaerkil ve babaerkil soy sisteminden farklı olarak bilateral soy ve çifte soy denilen soy sitemleri de vardır. Bilateral soy, bireylerin herhangi bir soy gözetmeksizin, yani erkek ve kadın soyu ortaklaşa hesaba katılarak sadece çok yakın olan akraba grubu içinde sayılırlar. Diğer bir soy sistemi olan çifte soyda birey hem erkek hem de kadın soyunun oluşturduğu akraba grupları içerisinde sayılırlar.[80] Görüldüğü üzere soyu belirleyen kurallar bireylerin hangi akraba gruplarının üyeleri olacağını belirledikleri gibi akrabalık, evlilik ve soy gibi kavramlar kendi yerel bağlamları içerisinde anlaşılması gereken kültürel inşalar olarak ele alınmalıdır. Aile, evlilik ve akrabalık tarihi süreç içerisinde kültürel ve yapısal anlamda her ne kadar farklılıklara uğrayıp farklı biçimlere dönüşse de, günümüz modern sanayi toplumlarında birçok işlevlerini farklı kurumlara devretse de hala evrensel varlığını ve işlevselliğini sürdüren sosyal olgular olarak toplumsal hayatımızda yer almaya devam etmiştir ve devam edecektir.

[79] Kenny, Smille, 2016, s. 122.
[80] Saran, 1989, s. 309.

Yararlanılan Kaynaklar

Augé, Marc ve **Colleyn**, Jean Paul (2014), "**Antropoloji**", Ankara: Dost Kitabevi.

Barnard, Alan (2015), "**Kültürel antropoloji ve İnsanın Kökeni**", İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınları.

Schaefer, Richard T. (2013), "**Sosyoloji**", İstanbul: Palme Yayınları.

Giddens, Anthony (2012), "**Sosyoloji**", İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Macionis, John J. (2012), "**Sosyoloji**", Ankara: Nobel Yayınları.

Güvenç, Bozkurt (2002)," İnsan ve Kültür", İstanbul: Remzi Kitabevi.

Sayın, Önal (1990), "**Aile Sosyolojisi**", İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.

Kenny, Michael G. ve **Smille**, Kirsten (2016), "**Antropolojiye Giriş, Kültür ve Mekan Hikayeleri**", Ankara: Dipnot Yayınları.

Yıldırım Ergün ve **Canatan** Kadir (2013), "**Aile Sosyolojisi**", İstanbul: Açılım Kitap.

Saran, Nephan (1989), "**Antropoloji**", İstanbul: Inkilap Yayınları.

Sayılı, Aydın (2013), "**Sosyolojiye Giriş: Toplumsal Yapı ve Kurumlar**", Ankara: Grafiker Yayınları.

Haviland, William A., **Prins**, Harald E. L., **Walrath**, Dana, **McBride**, Bunny (2008), "Kültürel Antropoloji", İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Tezcan, Mahmut (1997), "**Kültürel Antropoloji**", Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Kültür Eserleri Dizisi.

Mauss, Marcel (2011), **"Sosyoloji ve Antropoloji"**, Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Dündar, Özge Zeybekoğlu (2016), "**Değişen ve Değiş(e)meyen Yönleriyle Aile: Yapısı, Türleri, İşlevleri**", Değişen toplumda Değişen Aile, Ed, Nurşen Adak, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Özbudun, Sibel, **Şafak**, Balkı, **Altuntek**, N. Serpil (2016), "**Antropoloji, Kuramlar Kuramcılar**", Ankara: Dipnot Yayınları.

Holy, Ladislav, (2016), "**Antropolojinin Akrabalık Yaklaşımları**", Ankara: Heretik Yayınları.

Demez, Gönül (2016), "**Toplumsal Etkileşim ve Dayanışma Biçimi Olarak Akrabalık ve Yakın İlişkiler**", Değişen toplumda Değişen Aile, Ed. Nurşen Adak, Ankara: Siyasal Kitabevi.

Bölüm 12

Yaşar Barut[1]
Abdullah Nuri Dicle[2]
Mehmet Çebi[3]

DİL VE İLETİŞİM

12.1. Dilin Niteliği
12.2. Biyolojik Bakımdan İnsanın Konuşması
12.2.1. Davranışçı Kuramlar
12.2.2. Sosyal Öğrenme Kuramları
12.2.3. Psikolinguistik Kuramlar
12.3. Beden Dili ve Sözel Olmayan İletişim Biçimi
12.3.1. İletişimde Beden Dilinin ve Sözel Olmayan İletişim Biçiminin Önemi
12.3.2. İnsanlar Arası İlişkilerde Beden Dili ve Sözel Olmayan İletişim Biçimi
12.3.2.1. Kişilerarası Mesafeler ve Selamlaşma
12.3.2.2. Jest ve Mimikler
12.3.2.3 Yüz İfadeleri, Gözler ve Bakışlar
12.3.2.4. Baş Hareketleri
12.3.2.5. Eller, Kollar ve Parmaklar
12.5. İletişim
12.5.1. İletişimin Öğeleri
12.5.2. İletişimin Süreçleri
12.5.3. İletişim Türleri
12.5.4. İletişim Becerileri
Yararlanılan Kaynaklar

[1] Doç. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.
[2] Dr. Öğr. Üyesi, Sinop Üniversitesi.
[3] Doç. Dr. Ondokuz Mayıs Üniversitesi.

DİL VE İLETİŞİM

Dil kültürün merkez noktası olarak insanlar arası iletişim kurmada bir temeldir. Gerek sözel dil, gerekse beden dili iletişimimizi sağlayan veya engelleyen bir aracıdır. Dil olmadan bir iletişim olamayacağı için dil ve iletişim birbiri ile iç içe geçmiş, birbirinden ayrılamaz bir bütündür. Dilin temel işlevi iletişimdir. Bu bakımdan iletişim kurmayı öğrenme, dil gelişiminin en üst düzey aşamasıdır.[4]

12.1. Dilin Niteliği

İnsanoğlunu diğer canlı varlıklardan ayıran en önemli özelliklerinden biri de dildir. O halde dil nedir? Saussure 19. yüzyılda dili, konuşmacıların üzerinde ancak kısmi bir egemenliğe sahip olabildikleri sosyal bir nesne olarak tanımlarken Chomsky[5] doğal bir nesne, beyinde fiziksel bir temsili olan insan zihninin bir öğesi ve bu türe bağışlanmış yetilerin bir parçası olarak ifadelendirmektedir. Piaget'e dili, akıl yürütme süreçlerini oluşturan eylemler ve işlemlerden farklı olarak, dünyayı temsil etmeye yarayan göstergeler sistemi olarak tanımlarken Vygotsky dili, sözsüz düzeyde oluşturulmuş belirli kavramları yansıtmakla ya da temsil etmekle kalmayıp daha çok düşünme süreçleri ile bizzat kavram oluşumunu şekillendiren ve yönlendiren yüksek zihinsel süreçler olarak belirtmiştir.[6] Akarsu'ya[7] göre dil, tümüyle insana özgü olan, ona, sınırlı birimlerle,

---

[4] **Owens,** Robert E. (1996). **Language Development. An Introduction**. 4 th.Edition. Boston: Allynand Bacon.

[5] **Chomsky,** Naom (2008). **Doğa ve Dil Üzerine**. Çeviren: Ayşe Banu Karadağ. İstanbul: Sözcükler Yayınları.

[6] **Wood,** David (2003). **Çocuklarda Düşünme ve Öğrenme**. Çeviren: Mine Özünlü. Ankara: Doruk Yayımcılık.

[7] **Akarsu,** Bedia (1998). **Dil-Kültür Bağlantısı.** İstanbul: İnkılap Kitabevi.

sonsuz ifade gücü veren sistemler bütünüdür. Aksan'a[8] göre ise dil, duygu, düşünce ve isteklerin bir toplumda ses ve anlam yönünden ortak olan öğeler ve kurallardan yararlanılarak başkalarına aktarılmasını sağlayan, çok yönlü, çok gelişmiş bir dizgedir.

Dillerin temel özelliği evreni, varlığı kendine göre düzenlemesidir. Dil var olan şeyleri bölümlere ayırır, sınıflar; iç kuruluşlarında, birbirlerine olan bağlılıkta değişik açılardan dile getirir.[9]

Dilin ortaya çıkması, insanlığın içsel bir ihtiyacı olduğundan yalnızca toplumsal hayatın ifadesi için değil, onun doğasında bulunan zihinsel güçlerin gelişimi ve bir dünya görüşüne ulaşması adına elzemdir. Çünkü insan, o dünya görüşüne ve düşünüşüne başkalarıyla ortak düşünmede netlik ve belirginlik sağlar.[10]

Ferdinand de Saussure[11], dilin başlıca niteliklerini beş madde halinde sıralar. Bu maddeler:

- Dil varlığını yalnızca, topluluk üyeleri arasında yapılmış bir tür sözleşmeye borçludur. Birey onu tek başına ne yaratabilir ne değiştirebilir.
- Sözden ayrı olan dil, ondan bağımsız bir biçimde incelenebilecek bir konudur.
- Dil bir göstergeler dizisidir.
- Dil de söz gibi somut niteliklidir. Bu da incelemeye büyük kolaylık sağlar. Dil göstergeleri neredeyse elle tutulabilir.
- Dilde yalnız işitme imgesi vardır, o da değişmez bir görsel imgeye dönüştürülebilir.

Gadamer'e[12] göre de dile özgü olan üç temel husus vardır.

---

[8] **Aksan,** Doğan (1995). **Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

[9] **Uygur,** Nermi (2004). **Dilin Gücü**. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

[10] **Humboldt,** Wilhelm von (2011). "Dil Yapılarının Çeşitliliği ve Bunun İnsan Neslinin Zihinsel Gelişimine Etkisi". **Klasik Alman Dil Felsefesi Metinleri.** Ankara: Phoenix Yayınevi.

[11] **Saussure,** Ferdinad (2001). **Genel Dilbilim Dersleri.** Çeviren: Berke Vardar, İstanbul: Multilingual Yayınları.

Bunlar:

-Konuşma anında dilin kendisi unutulur. Dilin hakiki varlığı söylenendir.

-Konuşmak hep birine konuşmaktır. Kimsenin anlamadığı bir dili konuşan kişi, konuşuyor değildir. Dilin gerçekliği diyalogdan meydana gelmektedir.

-Dilde söylenebilenlerin yanında bir de söylenemeyenler alanı mevcut değildir, dil her şeyi muhittir.[13]

Dilin bütün dünya dillerinde ortak altı temel özelliği bulunmaktadır. Buna göre, dil yaratıcıdır; yapısaldır; nedensizdir; anlamlıdır; kişiler arasıdır; hiyerarşiktir.[14]

Dil bazı bileşenlerden oluşmaktadır. Dilin bir anlam farkı meydana getiren ses birimine fonem denir. Türkiye Türkçesinde 8 sesli ve 23 sessiz toplam 31 fonem vardır. En ufak dil yapı birimine ise morfem adı verilir. Türkçedeki hecelerin birçoğu morfemlere karşılık gelir.[15]

Her ne kadar bir dili anlamak için fonemler hakkındaki bilgimiz esas ise de, fonemler algı birimleri değildir. Bunun nedeni, belki de onların insanlar tarafından tek tek duyulamamasıdır. Duyulan bir hece (morfem) içinde iki ya da üç fonem bulunur. Bundan dolayı en küçük algı birimi morfemdir. Bu yüzden konuşma ve yazı birbirlerine benzemezler. Yazı dili ve konuşma dili arasında önemli farklar vardır. Biri kelimelerden, diğeri seslerden oluşur. Yazı dili konuşma diline göre gramerciler tarafından daha dikkatli düzenlenmiştir. Konuşurken ve yazarken kullanılan sözcük dağarcığı aynı değildir. Gramerleri farklıdır ve konuşma dilinde daha fazla tekrar vardır.[16]

Bloom[17] ve Lahey'in[18] dil modeline göre dil; biçim, içerik ve kullanım bilgisinden oluşur.

---

[12] **Gadamer,** Hans Georg (2004). **"İnsan ve Dil", Felsefi Fragmanlar: Hakikat Nedir?** Derleyen ve Çeviren: Medeni Beyaztaş. İstanbul: Efkâr Yayınları.

[13] **Özkan,** Fatih (2012). **Dildeki Dünya Görüşü.** Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Sayı: 2, ss. 101-117.

[14] **Aydın,** Ayhan (2011). **Eğitim Psikolojisi.** 12. Baskı. Ankara: Pegem Akademi.

[15] **Cüceloğlu,** Doğan (2002). **İnsan ve Davranışı** (11.Baskı), İstanbul: Remzi.

[16] **Morgan,** Clifford T. (1995). **Psikolojiye Giriş.** 11.Baskı. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü Yayınları.

[17] **Broome,** Benjamin J. (1991). **Bulding Shered Meaning: Implictions For Teaching Intercultural Communication,** Communication Education, 40, ss. 235-249.

-Biçim: Düşüncelerin karşı tarafın anlayacağı şekle dönüştürülmesini sağlayan koddur. Dilin dilbilgisi boyutunu oluşturur. İfadelerin biçimi seslere, sözcüklere veya cümlelere göre tanımlanabilir.

-Ses bilgisi (Fonoloji): Seslerin yapısı, dağılımı ve sıralanması ile ilgili kurallardır.[19] Seslerin dağılımı ve kurallarını inceler.[20] Sesbirimler, belirli kurallara göre bir araya gelerek "sözcük" olarak bilinen dilbilimsel birimleri oluşturmaktadır. Bir sesbirim, konuşmada yer alan ve anlamda farklılık meydana getiren en küçük dilbilimsel birimdir. Örneğin, "bal" ve "dal" sözcükleri birbirlerinden farklı anlamlara sahiplerdir. İki sözcük, başlangıç seslerinden kaynaklanan farklılık nedeniyle farklı anlamlar taşımaktadırlar.[21]

-Biçim bilgisi (Morfoloji): Sözcüklerdeki kök ve ekleri bunların kurallı düzenleniş biçimlerini içerir.[22] Biçimbilgisi, biçimbirim olarak isimlendirilen ve dilde anlamlı olan en küçük birimleri temsil etmektedir. Örneğin, "anne" sözcüğü tek biçimbirimden; "annem" sözcüğü ise iki biçimbirimden(anne/m) oluşmaktadır.[23]

-Söz dizimi (Sentaks): Sözcüklerin cümlede nasıl dizileceğini, cümleciklerin nasıl oluşturulacağını belirten kuralladır.[24] Bunlar sözcük sırası, cümle tipleri, sözcükler arasındaki ilişkiler gibi kurallardır. Söz dizimi kuralları her dilin yapısına göre farklılık göstermektedir. [25] Cümle içinde kabul edilebilir olan sözcük sırasına ilişkin kuralları içermektedir. Genel

---

[18] **Lahey,** Margaret (1988). **Language Disorders An Language Development,** Allyn And Bacon, Baston: M.A.Pearson Education.

[19] **Ege,** Pınar (2006). **Farklı Engel Gruplarının İletişim Özellikleri ve Öğretmenlere Öneriler**, Özel Eğitim Dergisi, 7(2), ss. 1-23, Ankara.

[20] **Bayhan San,** Pınar ve **Artan,** İsmihan (2004). **Çocuk Gelişimi ve Eğitimi**. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.

[21] **Turan,** Figen ve **Akoğlu,** Gözde G. (2011). İletişim Dil ve Konuşma Bozuklukları Olan Çocuklar ve Eğitimleri, (Edt: Necate Baykoç), Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitim, Ankara: Eğiten Kitap Yayınları.

[22] Ege, 2006, ss. 1-23.

[23] **Haynes,** William O., **Moran,** Michael J. ve **Pindzola,** Rebekah H. (2006). Communication Disorders in The Classroom (4th Ed.), Canada: Jones And Barlett Publishers. http://www.ayracdergisi.com/?p=6303, (2013). Dilbilim Tarihi Yazımında Kayıp Ufuklar. (Erişim Tarihi: 19.09.2013).

[24] Ege, 2006, ss. 1-23.

[25] Bayhan San ve Artan, 2004.

gelişime paralel olarak sözdizimi de gelişmektedir. Başlangıçta tek sözcükler kullanan çocuklar, zamanla, birden fazla sözcükten oluşan cümleler kurmaya, soru ve zaman eklerini kullanmaya, daha karmaşık cümleler yapılandırmaya ve diğer gelişmiş sözdizimsel yapıları kullanmaya başlarlar.[26]

-İçerik: Nesneler, olaylar ve bunlar arasındaki ilişkileri simgeleyen sözcükler ve cümlelere karşılık gelen anlam bilgisini içerir. Yani içerik kişinin evren hakkında ne bildiğinin dilbilimsel gösterimidir.

-Anlam bilgisi (Semantik): Sözcüklerin içeriğini ve anlamlarını ilgilendiren kurallardır.[27] Sözcükler veya sözcükler arasındaki ilişkiler bilgiyi veya mesajın anlamını verir. Bir dilin sözcük dağarcığı içeriğin göstergesidir. Sözcük dağarcığı anlam işlevli sözcükler ve dilbilgisel işlevli sözcükler olmak üzere iki genel kategoride incelenir.[28] Zihinsel işleme ile yakından ilişkili olan anlambilim, zihinsel gelişime paralel olarak daha karmaşık özellikler taşımaya başlar. Örneğin, küçük yaştaki bir çocuk, bir yetişkin tarafından kullanılan sözcüklerden birkaçını kullanmakla birlikte, kullandığı sözcüklere yetişkin tarafından yüklenen anlam özelliklerini yükleyemeyebilir (mecaz anlamlı sözcüklerde olduğu gibi). Benzer durum, farklı yaş gruplarındaki çocuklar için de geçerlidir. İki yaşındaki bir çocuk belki de bütün dört ayaklı ve kuyruklu hayvanları "kedi" olarak isimlendirirken, daha büyük yaştaki bir çocuk sadece hayvanlar topluluğunda kediye ait özellikleri taşıyan hayvanları kedi olarak isimlendirecektir. [29]

-Edimbilim (Pragmatik): Dilin iletişim için kullanımıdır. Yani sosyal etkileşim için dil kullanımı ile ilgili kuralları kapsar. Bu bileşen sıra ile konuşma, konuşmayı başlatma, konuşmayı aynı konuda devam ettirme ve bitirme, zaman, durum ve konuya uygun konuşma ve anlatım becerileri gibi konuları içermektedir. [30]

-Kullanım: Dilin sosyal bağlamda iletişim amacına uygun olarak kullanımıdır. [31]

---

[26] Haynes, Moran ve Pindzola, 2006.
[27] Ege, 2006, s. 22.
[28] Bayhan San ve Artan, 2004.
[29] **Bernstein,** Deena K. ve **Tiegerman,** Farber E. (2009). **Language And Communication Disorders** (6th Ed.), Allyn And Bacon, Baston: M.A.Pearson Education.
[30] Bayhan San ve Artan, 2004.
[31] Bayhan San ve Artan, 2004.

Dil işaretlerden kuruludur ve bu işaretler yardımıyla birey karşısındaki bireye bilgi iletmekte yani iletişim kurmaktadır. İşaretlerle yapılan bu iletide üç işlev bulunmaktadır. Bunlar:

-Anlatım işlevi: Dil, insanların iletişimde bulunmak amacı ile geliştirdikleri bir anlaşma aracıdır. Başka bir deyişle, dilin birinci işlevi iletişimdir. Bu işlevi yerine getirmede dil, insanların düşünce, duygu, istek, deneyim vb. yaşantılarını birbirlerine aktarabilmelerini; dış dünyayı yorumlayarak kendi dünyalarına getirebilmelerini sağlayan; "bu zaman ve bu yerden, o zaman ve o yer hakkında düşünerek bu düşünü yansıtabilmelerine" ve insanın "kendi kendini keşfetmesine" olanak veren bir araç olma özelliği taşımaktadır.[32]

-Etki işlevi: Birey tarafından verilmeye çalışılan bilgiden alıcının etkilenmesi ya da iletilen işaretlerin alıcıda belli bir etki uyandırmasıdır.

-Açıklama işlevi: işaretlerin her iki taraf içinde ortak bir kavramı belirlemesi. Bu nedenle, konuşmada kullanılan işaretler veya simgeler bireyler için ortak bir anlam taşımıyorsa ya da onlarda aynı kavramı çağrıştırmıyorsa iletişim gerçekleşmez.[33]

Burada iletişimin ve konuşmanın tanımını vermek gerekir.

İletişim, katılan kişilerin bilgi, duygu, düşünce, ihtiyaç ve isteklerini karşılıklı aktarma süreci olarak tanımlanır.[34] Yine Dökmen,[35] iletişimi, duygu, düşünce veya bilgilerin akla gelebilecek her yolla, anlaşılmak amacıyla başkalarına aktarılmasıdır şeklinde tanımlamaktadır. Kişi ya da kişilerin karşılıklı bilgi, duygu ve düşüncelerini paylaşma süreci olarak ifade etmiştir.

Toplumsal yapının temelini oluşturan iletişim, bilgi üretme, aktarma ve anlamlandırma veya duygu düşünce, tutum ve bilgilerin akla gelecek her türlü yolla başkalarına aktarılması sürecidir.[36] Bütün bunların

---

[32] **Topbaş,** Seyhun (1998). **İlköğretim Öğretmenliği Lisans Tamamlama Programı Türkçe Öğretimi.** Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

[33] **Başal,** Handan Asude (2004). **Gelişim ve psikoloji-Nasıl Mutlu Bir Çocuk Yetiştirebilirim.** İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.

[34] **Yöndem,** Z.D. ve **Taylı,** A. (2011). **Bilişsel Gelişim ve Dil Gelişimi. Eğitim Psikolojisi.** Editör: Alim Kaya, 6. Baskı. Ankara: Pegem Akademi.

[35] **Dökmen,** Üstün (2003). **İletişim Çatışmaları ve Empati.** 22. Baskı. İstanbul: Sistem Yayıncılık.

[36] **Yıldız,** Süleyman Murat (2008). **Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Öğrencilerinin Bir Öğretim Elemanında Bulunması Gereken Niteliklere Yönelik**

yanı sıra, iletişimin, bilgiyi üretmeyi, aktarmayı ve anlamlandırmayı içeren bir süreç olduğu söylenebilir.[37] İletişim, dil kullanılarak ya da kullanmaksızın insanlar arasındaki duyguların, düşüncelerin ve yaşantıların ifade edilme yöntemidir.[38] Özkök'e göre[39] ise iletişim; iki birey arasında bir göstergeler dizgesi aracılığıyla sağlanan (simge, jest, mimik vs.) her türlü duygu, düşünce, bilgi ve anlam iletimidir.

Konuşma, iletişim kurmanın ya da anlamı aktarmanın sadece sözel yönünü ifade eder.[40] Konuşma, insanlar arası iletişimi sağlayan ve anlatıma yarayan bir işaretler sistemi olarak tanımlanır. Konuşma, sözel dildeki sesleri çıkarmak için gerekli motor işlemlerdir.[41] Yani, konuşma iletişim sürecindeki eylemdir.[42] Konuşma sesi titreşmeye uygun olan ses telleri arasından hava akınının geçmesiyle oluşur. Oluşan bu ses, dilin, dudakların ve ağzın hareketleriyle biçimlendirilir.[43] Konuşma, kendine özgü kural ve ilkeleri olan, duygu, düşünce, tasarım ve isteklerin sözle bildirilmesidir. Temel düzeyde bakıldığında, konuşma, diğer insanlarla iletişim kurmak anlamına gelmektedir. Konuşma, sadece basit bir iletişim kurma eylemi değildir. Konuşma, düşünme, bilgi ve becerileri kapsamaktadır. Konuşma, çocukların en doğal ve en etkileyici edinimlerinden biridir ve çocuklar için doğal bir süreçtir. Konuşma yeteneği yas ilerledikçe ortaya çıkmaktadır. Konuşmanın kazanılması karşılıklı konuşmayla, seslerin denenmesiyle, bu seslerin taklit edilmesi ve tekrarlanması ile baslar. Çocuk, sözcükleri bir araya getirerek tümce örnekleri oluşturdukça dilin dil bilgisel yapısını öğrenir. İlk basta anlamsız sesler çıkaran çocuk,

---

Algılamalarının Değerlendirilmesi, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, XI (9), ss. 1-7.

[37] **Özkılıç,** Ruçhan (2009). **İletişim,** (Edt: Mustafa Sarıtaş). Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı, Ankara: Pegem Akademi.

[38] **Dönmez,** Necati B. (1986). **Çocuklarda Dilin Kazanılması.** İstanbul: Ya-Pa Yay.

[39] **Özkök,** Ertuğrul (1982). **Sanat**, İletişim ve İktidar. Ankara: Tan Kitabevi.

[40] Yöndem ve Taylı, 2011.

[41] **Konrot,** Ahmet (2009). **İletişim Yetersizliği Olan Çocuklar.** Editör: Ayşegül Ataman. Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitime Giriş. 7. Baskı. Ankara: Gündüz Yayınları.

[42] Konrot, 2009.

[43] Morgan, 1995.

zamanla bu sesleri birleştirir, sözcükler oluşturur. Bu sözcükleri yan yan getirerek iki sözcüklü tümceleri oluşturur ve giderek daha karmaşık tümceler kurabilir hale gelir.[44]

İletişim-dil-konuşma bağıntısını ele almak yerinde olacaktır.

• *Dil bir koddur:* Konrot'a[45] göre; bireyler arası iletişimde temel amaç, bir bireyin (kaynak) zihninde düzenlediği mesajı aynen veya ona yaklaşık olarak başka bir bireyin (alıcı) zihnine aktarmaktır. Mesajımız aracı kullananlar tarafından aynı şekilde paylaşılmalı ve aynı anlamları çağrıştırabilecek türde algılanmalı ve çözümlenmelidir. Mesajın yerine geçecek, onu temsil edecek somut bir biçim olmalıdır.

• *Dil bir uzlaşmadır:* Aynı dili konuşan insanlar arasında belli biçimlerin belli içeriklere karşılık oluşturduğu ve aynı yollarla kullanılabilmesi hakkında uzlaşma vardır. Bu nedenle dil bir uzlaşmadır.

• *Dil evren hakkındaki düşünceleri simgeler:* Bireyler dünyaya geldikleri andan itibaren bir yaşantı sürecine girmekte ve belirli deneyimler edinmektedirler. Çevrede kullanılan dilin bu yaşantı sürecine katılmasıyla, sözcükler veya işaretlerin anlam kazanmaları, birbiriyle ilişkide bulunmaları zihinde bu algılanan, soyutlanan ve kurgulanan biçimleriyle bağımlı hale gelir. Böylece düşsünce-sözcük ilişkisi doğar.

• *Dil bir dizgedir:* Doğada her şey bir düzen içinde ortaya çıkar ve isler. Evrendeki bilgiyi temsil etmeleri beklenen dil göstergelerinin herkes tarafından aynı şekilde anlaşılabilmesi için, belirli kurallarla örgütlenmesi ve düzenlenmesi gereği bulunmaktadır. Her dilin kendine özgü kuralları vardır.

• *Dil iletişim için kullanılır:* Birey amacına, ortama ve duruma göre dinleyicinin koşul ve beklentilerini de dikkate alarak farklı dil kullanımları sergileyebilir. Her birey toplumsal durumu, konumu, yaşı, cinsiyeti, evreni algılayış biçimi, öğrenim düzeyi gibi etkenlere bağlı olarak belirli dil türü dağarcığına sahiptir.[46]

---

[44] **Mercan,** Elif (2007). **Anasınıfı Çocuklarında Konuşma Temel Dil Becerisinin Üstlendiği İşlevler.** Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi.

[45] Konrot, 2009.

[46] Topbaş, 1998; **Ünal Gürocak**, Selda (2007). **"Anasınıfına Devam Eden 60-72 Ay Çocukların Dil Gelişimi ve İnce Motor Gelişimi Açısından Değerlendirilmesi"**. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi.

Dilin çeşitlerini ise Konrot[47] şu şekilde sınıflamıştır: sözel dil; konuşmaya dayalı sözel dil; işarete dayalı sözel dil; sözsüz dil.

İşarete dayalı sözel dili konuşmaya dayalı sözel dilden ayıran en temel özellik görsel olmasıdır. İşarete dayalı sözel dilde beden devinimleri ve yüz ifadeleri de kullanılır. Konuşmaya dayalı sözel dilin malzemesi sestir.[48] İşitme engelli bireylerin iletişim kurmak için kullandıkları işaret dili, sözsüz dil değil; işarete dayalı sözel dildir. Sözsüz dil ise giyim, ses tonu, beden duruşu gibi sözel olmayan kodları içerir.

12.2. Biyolojik Bakımdan İnsanın Konuşması

Bebeklerin çıkardıkları seslerin, zamanla karmaşık ve zengin dilbilgisi kuralları içeren bir yetişkin konuşmasına dönüşmesinin nasıl gerçekleştiği konusunda çeşitli görüşler ileri sürülmüştür.

12.2.1. Davranışçı Kuramlar

Bu görüşe göre, çocuklar konuşulan dili, herhangi bir şeyi öğrendikleri gibi öğrenirler. Bebekler, kendilerini istedikleri sonuçlara fark ettikleri sesleri, tekrar etmeleri sonucu konuşulan dili öğrenmeye başlarlar. Bebekler, günlük konuşma diline benzer sesler çıkardıklarında, çevrelerindeki yetişkinler tarafından genellikle ödüllendirilirler, bu ödül bir pekiştirici niteliğinde olmaktadır. Bebeğin çıkardığı sesler pekiştirildikçe, bebek tarafından daha çok tekrar edilir ve pekiştirilmeyen seslerin kullanım sıklığı düşer. Bu doğrultuda konuşma biçimlenir.[49]

Örneğin çocuk değişik sesler çıkarır, bu arada rastgele "anne", "ann, "nne" gibi sesler çıkarır ve kendisini besleyen, kucağına alan, bütün rahatlıkların kaynağı olan kişinin bu anda kendisine gülümsediğini, kendisini kucakladığını görür. Böylece çocuğun kendiliğinden çıkardığı bir ses, belirli bir kişiye koşullanma durumuna girer. Başka bir örnek olarak, kendi ulaşımının dışında bulunan belirli bir nesneyi almak isteyen çocuk değişik sesler dener ve sonunda tesadüfen "ver" sözüne benzer bir ses çıkarır. Çocuğun çevresinde olanlar çocuğun uzandığı nesneyi alıp ona verirler. Böylece çocuk söz aracılığıyla çevresini etkilediğini anlar ve

---

[47] Konrot, 2009.

[48] Konrot, 2009.

[49] **Erden,** Münire ve **Akman,** Yasemin (2012). **Eğitim Psikolojisi** (20.Baskı), Ankara: Arkadaş Yay.

ulaşamadığı bir nesneyi almak istediğinde aynı "ver" sözüne yakın bir ses çıkartır. Çocuk zamanla her isteğiyle ilgili yeni bir kelime öğrenir. Buna göre dil öğrenmesinin temelinde pekiştirme, sönme, genelleme gibi edimsel öğrenmenin temel ilkeleri yatar.[50]

12.2.2. Sosyal Öğrenme Kuramları

Bu kuramlar dil gelişimini, sosyalleşme süreci içinde, çocuğun gözlem ve taklit yoluyla konuşmayı da öğrendiğini kabul ederler. Diğer bir ifade ile çocuğa çevresindekiler model olur ve çocuk o modelleri gözler ve taklit eder. Konuşmadaki şive farklılıkları bu şekilde açıklanabilir.[51] Ayrıca, diğer çocuklarla bir arada bulunma imkânı olan çocukların, onları gözlemleme, taklit etme ve dolaylı öğrenme imkânı olduğu için, dil gelişiminin daha hızlı olduğu söylenebilir.

12.2.3. Psikolinguistik Kuramlar

Chomsky ve Lenneberg gibi dilbilimciler, dil gelişimini biyolojik temellere bağlamaktadırlar. Chomsky'e göre insanların doğuştan getirdikleri dil öğrenme mekanizmaları sayesinde çocuk, çevresinde konuşulan dili içselleştirir, kurallarını anlar, öğrenir ve daha sonra da uygun dilbilgisi kuralları ile konuşmayı başarır. Çocuk biyolojik olarak belli bir olgunluğa eriştikten sonra, konuşmayı öğrenir.[52]

Bu kuramlar, çocuğun biyolojik yapısına birinci derecede önem verir ve insanoğlunun "biyolojik dil programı" ile doğduğunu kabul eder. Çevre koşulları çocuğun hangi dili, hangi sözcükleri kullanacağını belirler, ancak dilin öğrenme sürecini bu koşullarla açıklama olanağı yoktur.[53] Çocuk dil öğrenirken sadece bir dizi kelimeyi değil, bu kelimeleri dizi haline getirmesine olanak veren gramer kurallarını da öğrenir. İlk başlarda bu kurallar, her biri denenip, doğruluğu ya da yanlışlığı saptanabilecek bir "hipotezdir". Çocuk deneye deneye, başkalarıyla konuşmalarında bu kuralları uygulayarak, bu hipotezleri gramer kuralları haline dönüştürür.

---

[50] Cüceloğlu, 2002.

[51] Cüceloğlu, 2002.

[52] **Küçükkaragöz,** Hadiye (2002). Bilişsel Gelişim ve Dil Gelişimi, (Edt: Binnur Yeşilyaprak), **Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi**, Ankara: Pegema Yay.

[53] Cüceloğlu, 2002.

Chomsky'e göre dil gelişimi:

-Birey doğuştan dil kazanma kapasitesine sahiptir. İnsan beyninin belirli bölgeleri dilin öğrenilmesine aittir.

-İnsanlar dil öğrenirken önce cümle yapısını kavrar sonra da bu cümle yapılarından farklı cümle yapılarına dönüştürme yaparak yeni cümleler üretirler.

-Çocuklar yürümeyi öğrendikleri gibi biyolojik olarak belli bir olguluğa eriştikten sonra konuşmayı da öğrenirler.

-Çocuklar dil öğrenmede sırasıyla önce isimleri sonra fiilleri sonra da sıfatlan öğrenirler. İsimler>Fiiller>Sıfatlar

Davranışçı Yaklaşım ve Sosyal Öğrenme Kuramı çevre kavramının öğrenmede ağır bastığını belirtir. Psikolinguistik Kuram ise biyolojik görüşü temsil eder. Dil gelişiminde etkin olan bu kuramlar Tablo 12.1'de özetlenmiştir.

Tablo 12.1 Dil gelişimini açıklayan kuramlar[54]

Davranışçı Yaklaşım	Sosyal Öğrenme Kuramı	Psikolinguistik Kuram
-Dili öğrenilmiş bir davranış olarak nitelerler. -Pekiştireçler çok önemlidir. -Kalıtım ve doğuştan getirilenleri kabul etmezler. -Bebekler kendilerini istedikleri sonuca götüren sesleri tekrar ederek dili öğrenirler. -Dil gelişimi (bebekler günlük konuşma diline benzer sesler çıkanlar) ve pekiştirme yoluyla olur.	-Öğrenmeye bakar. -Çocuk sosyalleşme sürecinde modelleri gözler ve taklit eder. -Bebek için anne-babanın model olması, çocuğun onları taklit etmesi, anne-babanın pekiştirmesi ve düzeltici bilgiler vermesiyle dil öğrenilir. -Model alarak, gözlem yaparak, taklit ederek, -Önde gelen temsilcisi Bandura'dır.	-Dil gelişiminin biyolojik alt yapısını savunmuştur. -Önde gelen temsilcisi Chomsky'dir. -Her insanın dili öğrenme mekanizması ile doğduklarını belirtmişlerdir. -Kalıtımsal görüşü destekler. -Dili doğuştan getirdikleri yapılarla öğrenildiğini söylerken çevreyi hiçe saymazlar.

12.3. Beden Dili ve Sözel Olmayan İletişim Biçimi

İlk insanlardan beri kullanılan beden dili, uzun yıllar, bilimsel araştırmalara konu olmamıştır. Beden dili ile ilgili bilinen ilk bilimsel yaklaşımlar, 1800'lü yılların sonlarına doğru ortaya çıkmaktadır. Akademik

[54] Cüceloğlu, 2002.

çevrelerce olan araştırmalar ise, özellikle 1960'lı yıllardan itibaren başlamıştır. Ülkemizde de 1960'lı yıllardan itibaren beden dili ile ilgili çalışmalar yapılmaya başlanmıştır.[55]

12.3.1. İletişimde Beden Dilinin ve Sözel Olmayan İletişim Biçiminin Önemi

Layiç'e[56] göre; beden dili bilgisi pek çok kapıyı açan bir anahtardır. İletişim, insanlar için yadsınamaz öneme sahip eylemler ağıdır. Her birey çevresindeki diğer varlıklarla iletişim kurar. İletişimde kimi zaman ses, kimi zaman yazı ya da resim, kimi zaman da sözel olmayan hareketler araç olarak kullanılır. En iyi iletişim, farklı araçların bir arada ve birbiriyle tutarlı olarak kullanılmasıyla sağlanabilir.[57]

Satir'e[58] göre, günümüzde, sözsüz iletişim becerilerinin diğer iletişim becerileri arasında yerini almış olmasının, bu alanda yapılacak araştırmalara hız kazandırırken, etkili iletişim kurabilmenin yollarının topluma kazandırılması ve yaygınlaştırılması biçiminde önemli bir hizmete daha katkı sağlamaktadır, çocukluktan başlayarak öğrenilen tüm iletişim becerilerinin ardından isteğe bağlı olarak değişim yaşanabilir, her birey, iletişimin herhangi bir noktasında iletişim sürecine aynı öğeleri taşımaktadır; Bu öğeler; bireyin hareket eden ve bir biçime sahip olan bedeni, her bireyin yaşamını sürdürme yöntemi ve iyi yaşam anlayışını yansıtan değerleri, geçmiş deneyimlerine ve o andaki deneyimlerine dayanan beklentileri, görmesini, duymasını, tatmasını, dokunmasını, koklamasını sağlayan duyu organları, sözcükler ve sesler yoluyla konuşma yeteneği, geçmiş deneyimlerinden öğrendikleri, okudukları, öğretilenler yoluyla oluşan bilgi birikimini taşıyan beyni olmaktadır.

İnsanlar konuşarak anlaşmayı geliştirmeden önce, beden dilleri ile anlaşırlardı ve beden dili insanın ilk anlaşma aracı ve ilk dili olmuştur,

---

[55] **Üstünsel,** Gülcan (2011). **Etkili İletişim Becerileri ve Beden Dili**. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Tekirdağ: Namık kemal Üniversitesi.

[56] **Layiç,** Şafak (2007). **Beden Dili.** İstanbul: Yakamoz Yayınları.

[57] **Çalışkan,** N. Figen ve **Karadağ,** Engin (2010). Tüm Özel Öğretim Kurumları Derneği.
http://www.toder.org/images/makaleler/ogretim_surecinde_iletisim_ogeleri_ve_beden_dilinin_onemi.doc (erişim tarihi, 21.08.2013).

[58] **Satir,** Virginia (2001). **İnsan Yaratmak-Aile Terapisinin Başyapıtı**. Çeviren: Selim Yeniçeri. İstanbul: Beyaz Yayınları.

bedenlerinin dili aracılığıyla insanların duygularını, düşüncelerini, isteklerini, ihtiyaçlarını ve ruhsal zenginliklerini başka insanlarla paylaşmaktadırlar. Esas itibarı ile insan, birincil olarak beden dili ile iletişime geçer. Daha sonra da bu dili sözel dilini desteklemek amacıyla kullanır. Bu dil onun ifadelerini vurgulamada, somutlaştırmada yardımcıdır.[59]

İzgören'e[60] göre, düşünceler, duygular, tutumlar ve inançlar gibi soyut kavramların tümü, insanların davranışlarında yakalanabilecek niteliktedir, nasıl mutlu bir insan gülümseyerek duygularını dışa vuruyorsa, hoşnut olmayan insan da örneğin ayaklarının duruşuyla bile duygularına ilişkin ipuçları verebilir ve beyin, geçmişte kalmış ya da geleceği yaşıyor olabilir, oysa beden kesinlikle içinde bulunulan anı yaşıyordur, işte yakalanmak istenen ipuçları için beynin yaşadıklarının bedende tüm açıklığıyla sergilenmesi gerçeği kimi zaman karşıdakini ayrıntılı tanıyabilmek için çıkara dönüşürken, kimi zaman da kişinin kendine özel bilgilerinin dışa yansımasına neden olması bakımından çıkar yitimine dönüşebilir.

Bu bilgiler ışığında, iletişim tek başına sözcüklerle sınırlandırılamamaktadır ve insanlar esas olarak beden dilleri ile iletişime geçmektedirler. Bu sebeple beden dilinin iletişim içinde ayrı bir önemi olduğu sonucuna ulaşılabilir.[61]

12.3.2. İnsanlar Arası ilişkilerde Beden Dili ve Sözel Olmayan İletişini Biçimi

12.3.2.1. Kişilerarası Mesafeler ve Selamlaşma

Baltaş ve Baltaş[62] mesafenin bütün ilişkilerde önemli bir duygusal belirleyici olduğunu, insanların kendilerini yakın hissettikleri kişilere yaklaştıklarını hatta bu kişilere temas ettiklerini ifade etmişler ancak hoşlanılmayan kişiler ile olan ilişkiler söz konusu olduğunda bu kişilerden uzaklaşmaya ve hatta "amma da burnumun dibine giriyor" gibi açıklamalarla hoşnutsuzluk dile gelebildiğini belirtmişlerdir.

---

[59] Çalışkan ve Karadağ, 2010.

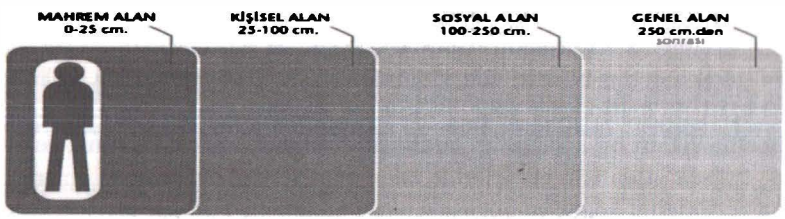
[60] **İzgören,** Ahmet Şerif (1999). Dikkat Vücudunuz Konuşuyor. 2.Baskı. Ankara: Academy International.

[61] Üstünsel, 2011.

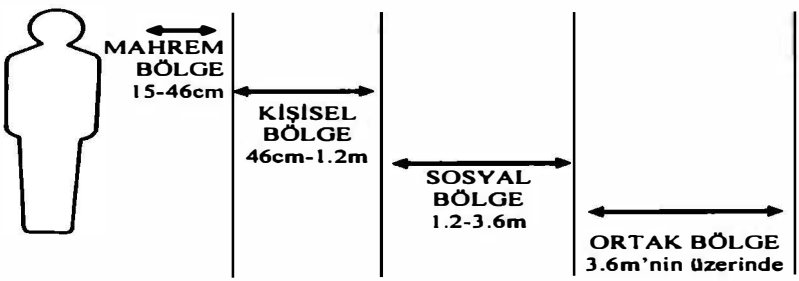
[62] **Baltaş,** Zuhal ve **Baltaş,** Acar (1999). **Bedenin Dili.** 20. Baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Baltaş ve Baltaş'a [63] göre genel bir ifade ile söylemek gerekirse Türkiye'de batı ve kuzey toplumlarında mesafe, doğu ve güney toplumlarına kıyasla daha uzaktır ayrıca insanlar birbirleri ile ilişkilerini esas olarak dört bölge de düzenlerler: Mahrem alan, kişisel alan, sosyal alan ve genel alan, bu konuda dünyada ve Türkiye'de yapılan çeşitli araştırmalara göre mesafeler incelenmiştir, İstanbul da yapılan bir ön çalışmada, güvenlik alanları ile ilgili mesafeler, Şekil 12.1'deki gibi, saptanmıştır.

Dökmen'e[64] göre, Avustralya, Yeni Zelanda, İngiltere, Kuzey Amerika ve Kanada'da yaşayan orta sınıf şehirli kişilerin etrafındaki hava kabarcığının yarıçapı genel olarak aynıdır ve bu duruma çok güzel bir örnek vererek söyle yaklaşmaktadır: "Sokakta tanımadığımız birisi, 5 cm kadar yanımıza yaklaşıp bize bir adres sormak isterse, pek çoğumuz en az bir adım uzaklaşmak isteriz ve bu davranışımızla o kişiye seni tanımıyorum, bu kadar fazla yaklaşma mesajını vermiş oluruz" (Şekil 12.2).

Şekil 12.1. Türkiye'de güvenlik alanları ve mesafeler[65]

Şekil 12.2. Dünya genelinde güvenlik alanları ve kişisel mesafeler[66]

[63] Baltaş ve Baltaş, 1999.
[64] Dökmen, 2003.
[65] Baltaş ve Baltaş, 1999.

Çeşitli kaynaklarda mesafeler değişik ölçülerde verilmiştir. Bu görünmeyen bölgeler ülkeden ülkeye, şehirden şehre değişmektedir ve mahrem bölge tüm bölgeler arasında en önemlisidir.[67]

Kişilerarası ilişkilerde oldukça etkin bir rol üstlenen uzaklık kavramı, kişinin bulunduğu konuma göre, ilişkilerini yönlendiren nitelikte bir göstergedir.

Özel alan veya diğer bir adı ile mahrem bölge İzgören[68] tarafından sadece anne-baba, sevgili, eş ya da çok çok yakınların girebildiği bölge olarak tanımlanmıştır ve bu alana başka birinin girmesi durumunda kalp daha hızlı atmaya ve stres yükselmeye başlar, kaçma isteği veya saldırganlık hissi duyulur, bu sebeple kalabalık süpermarketlerde, sokaklarda veya asansörlerde herkesin yüzünün asık olduğunu belirtmiştir.

Baltaş ve Baltaş[69] ise bazı durumlarda, insanlar, kendilerini çok yakın hissetmedikleri kişilerin mahrem bölgelerine girilmesine izin vermesini gerektirdiğini belirtir, batı kültüründe aynı cinsiyetten olan insanlar birbirleri ile öpüşmezler oysa Türkiye'de insanlar kendilerini çok yakın hissetmedikleri bir arkadaşları tarafından öpülmek uzak bir ihtimal değildir, öpüşen insanların birbirlerine karşı olan gerçek duygularını anlamak için bedenlerini göğüs ve göğüsten aşağı bölümüne bakmak gerekir; Gerçekten birbirinin mahrem alanına girmeyecek olan insanlar öpüşürken bedenlerini uzakta tutmaya gayret ederler.

Güz ve arkadaşları[70], özel, duygusal ilişkilerde bulunulan aile bireylerine, sevgiliye ve çok yakın bulunan insanlara açık olduğunu 15 ile 45 santimetre arasında değişen bir alanı kapsamakta olduğunu, sıcak ve yakın bir iletişim kurmak amaçlı sırların paylaşıldığı, kişisel sorunlara çözüm arandığı bu alanda, göz ilişkisinin yanı sıra bedensel ilişkide de bulunulabildiğini belirtmişlerdir.

---

[66] **Pease,** Allan (2002). **Beden Dili.** 5. Baskı. Çeviren: Yeşim Özben. İstanbul: Rota Yayınları.

[67] Pease, 2002.

[68] İzgören, 1999.

[69] Baltaş ve Baltaş, 1999.

[70] **Güz,** Nükhet, **Küçükerdoğan,** Rengin, **Sarı,** Nilüfer, **Küçükerdoğan,** Bülent ve **Zeybek,** Işıl (2002). **Etkili İletişim Terimleri**. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Kişisel alan, Baltaş ve Baltaş[71] tarafından iki arkadaşın konuşurken korudukları 25 cm ile 1 metre arasındaki mesafe olarak tanımlanır; işyerinde, davetlerde birbirlerini tanıyan ve arkadaş kabul eden kimseler birbirlerinden bu uzaklıkta durduklarını belirtir ve insanların kendilerini yakın hissetmediği insanlara izin vereceği en yakın kişisel alan bu olduğunu ifade etmektedirler. İzgören'e[72] göre; şirkete kargo getirmek için gelmiş olan bir eleman 1.20 metreden yakına girer ise kişi rahatsız olacaktır.

Sosyal alan, tanıdıklarla, işyerindeki arkadaşlarla, eve gelen tamirci, kapıcı gibi kimselerle kurulan ilişkilerde 1 metre ile 2.5 metre arasındaki mesafedir. Bu mesafe toplantılarda, davetlerde birbirlerini az tanıyan insanlar arasında korunur. İş ortamında ise bu mesafenin korunmasına büro araçları, masalar, koltuklar, sehpalar, çiçek veya çeşitli aksesuarlar yardımcı olmaktadır.[73] İzgören[74] tarafından seminer veren birinin de durması gereken mesafe bu olması gerektiği belirtilmiştir.

Genel alan veya diğer adı ile ***ortak bölge*** ya da ***toplumsal alan*** ise kalabalık bir gruba hitap edildiğinde korunan mesafedir.[75] Otobüs durakları, tren istasyonları, büyük otellerin lobileri gibi topluma açık yerlerde birbirlerini hiç tanımayan insanların -imkân olduğu takdirde- korumaya özen gösterdikleri 2.5 metre civarındaki mesafedir.[76] Kişileri birbirinden kesin bir biçimde ayıran 360 santimetrenin üzerindeki bu uzaklık, kalabalık bir insan kitlesi karşısında konuşan bir siyasinin ya da derslikteki bir eğitmenin öğrencileriyle arasındaki uzaklıktır. Kişilerarası iletişimin zayıfladığı ve aktarılmak istenen iletinin önem kazandığı, geri bildirimin en aza indirgendiği bu alanda, konuşucu toplumsal rolünü yerine getirirken "maskesini" takmıştır ve böylece sınırları belirlemiştir.[77]

Toplumsal alan ile ilgili olarak ayrıca, 120 ile 360 santimetre arasında değişiklik gösteren bu alanın, kişinin çok iyi tanımadığı insanlarla kurduğu ilişkilerde koruduğu uzaklıktır ve bu alanda, fiziksel ilişki

[71] Baltaş ve Baltaş, 1999.
[72] İzgören, 1999.
[73] Baltaş ve Baltaş, 1999.
[74] İzgören, 1999.
[75] Pease, 2002.
[76] Baltaş ve Baltaş, 1999.
[77] Güz ve Ark., 2002.

olmaksızın sözlü iletişim söz konusudur. Bireyin toplumsal bölgesini sınırlayan bu alan, aynı zamanda idari uzaklık/yönetsel uzaklık olarak bilinir.[78]

İzgören de[79], bu alanların ülkeden ülkeye ve ülke içindeki yörelere göre değişmekte olduğunu belirtir ve metrekare başına az sayıda insan düşen yerlerde bu alanlar kendiliğinden genişlemektedir, kırsal alanlarda yetişmiş insanların bu özel bölgeleri, şehirde büyüyenlere göre çok daha geniş olmaktadır.

Pease'e[80] göre aynı kültürün farklı bölgelerinde yaşayan insanların beden dillerinde bile önemli değişiklikler göze çarpmıştır ki, bu değişim, bireyin yaşadığı bölge ve yaşam biçimiyle ilişkili olarak biçimlenmektedir; bir bireyin ihtiyaç duyduğu kişisel alan yetiştirildiği bölgenin nüfus yoğunluğuyla ilgilidir, nüfus yoğunluğu düşük kırsal alanlarda büyüyen insanların nüfus yoğunluğu yüksek olan kentlerde yetişenlere kıyasla daha fazla kişisel alana ihtiyaçları vardır.

12.3.2.2. Jest ve Mimikler

Baltaş ve Baltaş[81], jestler ve mimikleri diğer kişilere sinyaller gönderen hareketler olarak tanımlamışlardır, jestten söz edilebilmesi için yapılan hareketin bir başkası tarafından görülmesi ve yaşanılan duygu ve düşünce ile ilgili bir bilginin karşıdaki kişiye iletilmesi gerekmektedir ki her bir jest, düşünce duygu ürünü olduğu için doğal olarak bu özellikleri barındırır, yüz kaslarının kullanımı mimikleri; el, kol, ayak, bacak ve bedenin kullanımı da jestleri oluştur; Jest ve mimikler "esas" ve "ikincil" olarak ikiye ayrılmaktadır.

Esas jestler: Bu jestler yüz, baş, el, kol, ayak, bacak ve bedenin bir konuya açıklık kazandırmak için yaptığı hareketlerdir. Esas jestler, anlatım jestleri, sosyal jestleri ve mimik jestleridir.[82]

• ***Anlatım jestleri:*** Bu jestler insanın hayvanlarla ortak olan biyolojik kökenli jestleridir. Anlatım jestleri, özellikle, yüz ifadelerinde ortaya çıkar ve insanın varlığını korumaya dönük eylemlerinden kaynaklanır.[83]

---

[78] Güz ve Ark., 2002.
[79] İzgören, 1999.
[80] Pease, 2002.
[81] Baltaş ve Baltaş, 1999.
[82] Baltaş ve Baltaş, 1999.

• ***Sosyal jestler ve mimikler:*** Yüz ifademiz bir sosyal mimiktir. Diğer insanları memnun edecek jestlerin taklit edilmesi, bir anlamda, insanın sosyal rolünü oynamasıdır.[84]

• ***Mimik Jestler:*** Bu jestler taklit ve tanımlama jestleridir. Bir objeyi veya bir hareketi mümkün olduğu kadar kusursuz olarak taklit etmek amacıyla yapılan jestlerdir. Mimik jestler; tiyatroya özgü jestler taklit jestler, şematik jestler, teknik ve kod jestlerdir. Tiyatroya özgü jest ve mimikler, izleyicileri hoşnut etmek için artistlerin kullandıkları jestlerdir. Taklit jestler, sosyal ve teatral çok farklıdır. Bu jestler rüzgârın veya bir köpeğin sesinin taklidi gibi, bir insanın olmadığı veya olamayacağı bir şeyi taklit etmesidir. Bu jestlerde, genellikle, eller etkin rol üstlenir. Şematik jestler, kısaltma ve özetleme ile ilgili taklitlerdir. Bu jestle kişi bir durumun en göze çarpan özelliğini alıp sadece bununla o bütünü tanımlar. Bu jestler nesne veya bir durumu ifade etmek için kullanılır. Ateş etme hareketi, sigara olmadan sigara içme hareketi veya olmayan bir bardakla su içen kişinin yaptığı hareket bu tür mimik jestlere örnektir. Teknik kod ve jestler belirli bir meslek grubunun kendi aralarında kullandıkları jestlerdir. Polisler, borsa memurları, krupiyeler gibi, bu kişilerin anlatım için kullandıkları jestler birbirleri ve onlarla ilişkili olanların anladıkları teknik jestlerdir.[85]

İkincil Jestler: Esas olarak anlatıma katkıda bulunmayan ve kendiliğinden refleks olarak ortaya çıkan bu hareketlere ikincil jest ve mimik denir.[86] İkincil jestlerin pek çoğu esas olarak sosyal değildir. Çünkü bunlar, bedenin rahatı, temizliği ve kaşınma gibi kendiliğinden olan ihtiyaçlar ile ilgili hareketlerdir. Vücut bakımı ve rahatlığı ovarak, silerek, kaşıyarak yapılır, yeme, içme, rahat olarak bir beden duruşu sağlamak için kolların birleştirilmesi, bacak bacak üzerine atma, dik veya yan oturma gibi.[87]

12.3.2.3. Yüz İfadeleri, Gözler ve Bakışlar

Çeşitli kültürlerde yapılan çok sayıda araştırmadan elde edilen sonuçların, mutluluk-korku-öfke-hayret-üzüntü-tiksinti isimli 6 duygu ifadesini aktaran ortak yüz anlatımları olduğunu gösterdiğini belirtmiştir.

---

[83] Baltaş ve Baltaş, 1999.
[84] Baltaş ve Baltaş, 1999.
[85] Baltaş ve Baltaş, 1999.
[86] Baltaş ve Baltaş, 1999.
[87] Çalışkan ve Karadağ, 2010.

Buna göre:[88]

Şekil 12.3. Mutluluk-korku-öfke[89]

Şekil 12.4. Hayret-üzüntü-tiksinti[90]

Tomul'a göre, sözsüz iletişimde, yüz ifadeleri, gözler, beden dili, bedensel temas, zaman dili ve ses dili önemlidir, yüz ifadeleri, kişisel duyguların iletiminde kelimelerden sonra gelen ilk iletişim kanalıdır ve yüz ifadeleri, bilinçli olarak veya istenmeden kolayca izlenebilir. Bilinçli yüz ifadeleri genellikle korku, kızgınlık, mutluluk veya hayret gibi duyguların şiddetli olarak hissedilmesi ile ortaya çıkar, istenmeden oluşan yüz ifadeleri kısa süreli olur ve hemen başka ifadelerle örtülür.[91]

Moore[92] için gözler, sözsüz iletişimde kullanılabilecek en etkin kanaldır. Göz teması ile iletişim başlatılabilir, sürdürülebilir veya bitirilebilir. Göz teması, davranışların değiştirilmesi için de kullanılabilir. Eğer göz teması kurulmazsa bireyler sıkılır ve iletişim kopar. Bu nedenle göz temasının bütün bir iletişim boyunca sürmesi gerekir.

---

[88] Baltaş ve Baltaş, 1999.
[89] Baltaş ve Baltaş, 1999.
[90] Baltaş ve Baltaş, 1999.
[91] Aktaran: Üstünsel, 2011.
[92] **Moore,** Kenneth D. (2000). **Öğretim Becerileri**. Editör: Ersin Altıntaş. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Küçükahmet'e[93] göre insan vücudunun en dikkat çeken yeri yüzü, yüzde en çok dikkat çeken yer ise, gözlerdir. Kaş çatma, gülme, hüzün, umut, beklenti, şaşkınlık, sinirlenmek vb. ifadelerin insan yüzünde verdiği ifadelerdir.

İzgören[94], gözlerle ilgili en çok ipucu verecek noktanın gözbebekleri olduğunu belirtir ve insanlar bir şeyden hoşlanıyorlarsa gözbebekleri büyür, göz temasının süresi de iletişim açısından önemlidir, statüyü belirler ve ülkeden ülkeye değişir.

Yüzün bakılan bölgesi karşıdaki insanın o kişi ile olan iletişimi üzerinde belirleyici bir rol oynar. Yüzün bakılan bölgelerine göre bakış türleri üçe ayrılır. Bunlar:

• ***Resmiyet bakışı:*** Karşıdaki kişinin gözlerle alın arasındaki bölgesine bakılıyorsa o kişi ile mesafeli olunması gerektiği fazla samimi olunmaması gerektiği anlamı çıkar. Bir satıcı ile konuşulduğunda bakılması gereken bölge burasıdır.[95]

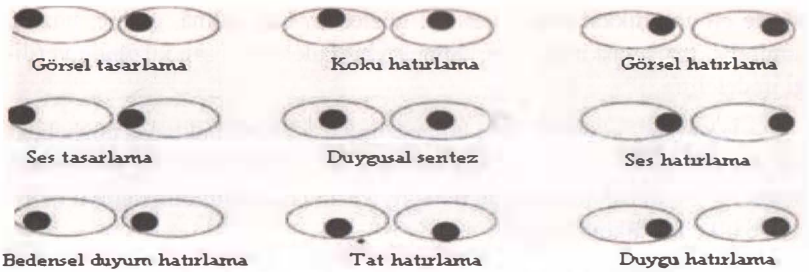
• ***İletişim bakışı:*** Görüşülen kişinin gözleri ile dudakları arasında kalan bölgeye bakılıyorsa (burun bölgesi) bu iletişime açık, duygusal rahatlatıcı olan bakış türüdür.[96] Bakış karşıdaki kişinin göz seviyesinin altına düşerse sosyal bir ortam oluşur.[97]

• ***Flört bakışı:*** Dudaklar ve göğüs arasında kalan üçgen bölgeye yapılan bakıştır. Duygusal ilgiyi ve daha ilerisini gösterir. Genellikle bakışın odaklandığı bölge dudaklar, çene ve özellikle de boyundur. İçgüdüsel olarak yapılan bir bakış türüdür.[98] Kadın ve erkekler bu bakışı birbirleri ile ilgilendiklerini göstermek amacıyla kullanırlar.[99]

Literatürde göz temasının tüm kültürler için çok önemli olduğu ve göz teması kuran kişilerin diğer kişilere göre daha kendine güvenli insanlar olduğu belirtilmiştir.[100] Karşıdaki kişinin göz hareketlerinin verebileceği mesajlar Şekil 12.5'de açıklanmıştır;

---

[93] **Küçükahmet,** Leyla (2004). **Sınıf Yönetimi.** Ankara: Nobel Yayıncılık.
[94] İzgören, 1999.
[95] İzgören, 1999.
[96] İzgören, 1999.
[97] Pease 2002.
[98] İzgören, 1999.
[99] Pease, 2002.
[100] Üstünsel, 2011.

Şekil 12.5. Göz hareketleri ve anlamları [101]

12.3.2.4. Baş Hareketleri

Baltaş ve Baltaş[102], baş hareketlerinde ise başın yukarıya, aşağıya ve yanlara olan hareketleri söz konusu olduğunu belirtir, bu hareketler bir taraftan insanın iç dünyasının yansıması olan anlatım jestlerini diğer yandan da şematik jestleri oluşturur.

Baş ile yapılan hareketlerin en bilineni onaylama ya da reddetme hareketidir. Ülkemizde kullanılan başın öne doğru birkaç kez sallanması onaylama anlamına gelirken reddetme farklı şekillerde yapılmaktadır. Bazı kişiler, başlarını sağa sola sallayarak reddetme hareketini gösterirken bazıları ise başlarını geri atıp kaşlarını kaldırmak sureti ile yapmaktadırlar.[103]

Pease'e[104] göre başın yukarda olması duydukları konusunda tarafsız bir tavra sahip birisinin pozisyonudur, baş genellikle hareketsiz olup ara sıra ufak eğilme hareketleri yapabilir, ayrıca bu konumda iken eli yanağa götürme değerlendirme hareketleri sık sık kullanılır.

Pease'e [105] göre kafa bir yana doğru eğildiğinde, bu kişinin ilgilenmeye başladığı anlamına gelir, örneğin bir satış sunuşu veya bir konuşma yapılırken dinleyicilerin bu hareketi yapıp yapmadıkları kontrol edilerek

---

[101] İzgören, 1999.
[102] Baltaş ve Baltaş, 1999.
[103] **Kaşıkçı,** Ercan (2006). **Doğrucu Beden Dili.** İstanbul: Hayat Yayıncılık İletişim Eğitim Hizmetleri.
[104] Pease, 2002.
[105] Pease, 2002.

ilgilenip ilgilenmedikleri anlaşılabilir, başlar yana eğik ve eli çeneye götürme değerlendirme hareketi ile öne eğildikleri görülürse o kişilere ulaşılabiliyor demektir.

Baş aşağıya eğikken tavrın olumsuz hatta yargılayıcı olduğunu gösterir. Eleştirel değerlendirme hareket gruplarında genellikle baş aşağıya eğiktir.[106]

Pease[107], her iki elin başın arkasında olduğu hareketin ise, muhasebeci, avukat, satış müdürü, banka müdürü ve benzeri mesleklerden olan veya kendilerine güvenli veya bir konuda kendilerini baskın ya da üstün hisseden kişilere özgü bir hareket olduğunu ve "Tüm cevaplar bende" ya da "Her şey kontrolüm altında" gibi anlamlara gelmekte olduğunu ifade etmiştir.

12.3.2.5. Eller, Kollar ve Parmaklar

Eller, insanın kendini ifadesinde en duyarlı ve etkili organlardır. İnsanın el becerisinin gelişmesi, beynin biyolojik gelişimine paraleldir. Elin önemi sadece son derece duyarlı hareket ve hissetme becerisine sahip olmasından değil, aynı zamanda el ve beyin arasındaki karşılıklı bağlantıların zenginliğinden kaynaklanmaktadır.[108] Zıllıoğlu'na[109] göre, beden dilinde mimiklerden sonra en fazla kullanılan ve dikkati çeken el ve kol hareketleridir.

Eller bedensel iletişimi en çok destekleyen organlardır. Örneğin, ellerin göğüs ya da karın üzerinde bağlanması yerine, serbest bırakılması ya da arkada tutulması kaynağın özgüven düzeyinin yüksek olması biçiminde yorumlanmaktadır.[110]

12.5. İletişim

İletişim, bir bilimin ortaya çıkışı ve gelişmesi için, doğadaki tüm canlıların oksijene olan ihtiyaçları kadar önemlidir. Hem ilerlemesi hem de nesilden nesile aktarılması ve iletişim sayesinde gerçekleşmiştir ve gerçekleşmektedir.[111] Genel anlamda, iletişimin gerçekleşmesi için iki

---

[106] Pease, 2002.

[107] Pease, 2002.

[108] Baltaş ve Baltaş, 1999.

[109] **Zılhoğlu,** Merih (1996). **İletişim Nedir?** İstanbul: Cem Yayınevi.

[110] **Şimşek,** Ali (2000). **Eğitim İletişimi.** Eskişehir: Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Yayın No: 1251/139.

[111] **Yüksel,** A. Halûk (1994). **Bireylerarası İletişime Giriş,** Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay.

sistem gereklidir. Bu sistemler, iki insan, iki hayvan, iki makine ya da bir insan ile bir hayvan, bir insan ile bir makine olabilir. Bu seçenekleri artırmak mümkündür. Nitelikleri ne olursa olsun, iki sistem arasındaki bilgi alışverişini "iletişim" kabul ederiz.[112] Kişilerarası iletişim ise, bilgi, duygu, düşünce, tutum ve kanılarla, davranış biçimlerinin kaynak ile alıcı arasındaki bir etkileşme yoluyla bir insandan diğerine bazı oluklar kullanılarak ve değişim amacıyla aktarılması sürecidir.[113] Bu tanımlar incelendiğinde, kişilerarası iletişimle ilgili olarak aşağıdaki genellemelere ulaşılabilir:[114]

- Kişilerarası iletişimde en az iki insan vardır.
- Kişilerarası iletişim tek yönlü değil, karşılıklıdır.
- Kişilerarası iletişim bir süreçtir.
- Kişilerarası iletişim bilginin, duygunun, düşüncenin, yaşantının paylaşımıdır.
- Kişilerarası iletişim hem psikolojik hem de sosyal-kültürel bir olgu ve süreçtir.

İnsanlık tarihinin başlangıcından itibaren insanlar birlikte yaşama ihtiyacı duymuşlar ve farklı toplumlar oluşturmuşlardır. Bir toplumun oluşabilmesi için, o toplumu meydana getiren bireylerin bazı ortak yaşantıları paylaşmaları gerekir. Böylece tarih, kültür, dil, din gibi bazı ortak özellikleri bir kuşaktan diğerine taşırlar. Bu özelliklerin aynı toplumu oluşturan bireyler tarafından paylaşılması ise aralarında kurdukları iletişim sonucu gerçekleşebilir.[115] İletişimin toplumsal amacı; toplumu oluşturan bireylerin bazı ortak yaşantıları paylaşmaları, kültürel özelliklerin kuşaktan kuşağa aktarılması ve toplumsal rollerin öğretilmesidir. Bireysel amacı ise, insanın kendisini anlatabilmesi, yeni bilgi ve beceriler kazanabilmesidir.[116]

---

[112] Dökmen, 2003.

[113] **Yüksel,** A. Halûk (2009). **İletişim Kavram ve Tanımı,** (Edt: Uğur Demiray), Genel İletişim (3. Baskı), Ankara: Pegema Yay.

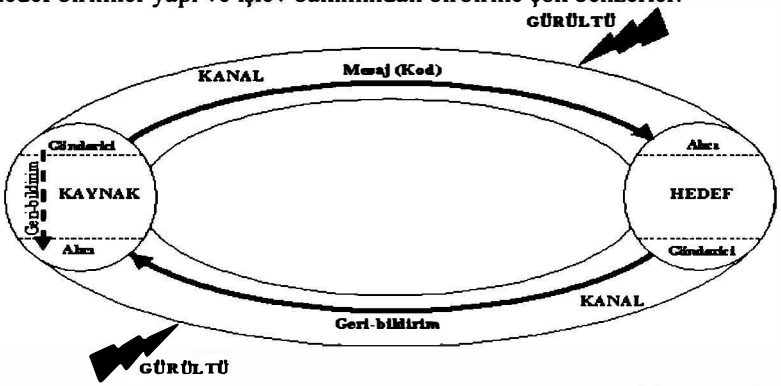
[114] **Kaya,** Alim (2011). **Kişilerarası İlişkiler ve Etkili İletişim** (2. Baskı), Ankara: Pegema Yay.

[115] **Dökmen,** Üstün (1988). **Empatinin Yeni Bir Modele Dayanılarak Ölçülmesi ve Psikodrama ile Geliştirilmesi**, Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, Cilt:21, Sayı:1-2, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yay.

[116] **Çağdaş,** Aysel (2002). **Anne-Baba-Çocuk İletişimi,** Ankara: Nobel Yay.

12.5.1. İletişimin Öğeleri

İletişimin, kaynak (verici, gönderici), hedef (alıcı), mesaj (ileti, kod) ve kanal olmak üzere dört temel öğesi vardır.[117] Karşılıklı olarak konuşan iki kişiden biri kaynak, diğeri de hedef birimi oluşturur. Bu iki birim arasında, mesajın gidip gelebileceği bir kanal vardır. Kaynak ve hedef birimler yapı ve işlev bakımından birbirine çok benzerler.[118]

Şekil 12.6. Osgood ve Schramm'ın 2 kişiden oluşan dairesel iletişim modeli

▪ ***Kaynak ve hedef:*** Kişilerarası iletişimde kaynak mesajı gönderendir, hedef ise mesajı alandır. Ancak kişilerarası iletişimde sürekli bir mesaj iletimi olduğu için kaynak ve hedef birimler sürekli olarak rollerini değiştirirler. Gönderilen bu mesaj karşıdaki kişiye yönelir ve karşıdaki kişi bu mesajı aldığı zaman hedef durumundadır. Ancak hedef, kaynaktan gelen bu mesajı aldıktan sonra bu mesajı açar, yorumlar ve kendisi de bir mesaj üretir. Üretilen bu mesaj daha önce mesajı gönderen kaynağa gönderilir. Böylece iletişim sürecinin başında kaynak olan kişi, hedef konumunda olur. İletişim devam ettikçe bu kaynak-hedef döngüsü devam eder.[119]

Kaynak birimin sağlıklı ve etkili bir iletişim kurabilmesi, hedef birimin mümkün olduğu kadar daha çok duyu organına ulaşabilmesi ile

---

[117] **Oskay,** Ünsal (2007). **İletişimin ABC'si**, İstanbul.

[118] **Cüceloğlu,** Doğan (2003). **Yeniden İnsan İnsana** (30.Baskı), İstanbul: Remzi Kitabevi.

[119] Kaya, 2011.

mümkündür. Özellikle yüz yüze yapılan iletişimde sözlü mesajlara, göz ilişkisi ve bedensel temas eşlik edebilir. Örneğin; bir öğretmenin ders anlatırken dikkati dağıldığı için ders dinlemeyen öğrencisinin yüzüne bakarak gözle iletişim kurması ya da omzunu hafifçe tutması, onun derse olan ilgisini artırır.[120]

Sağlıklı ve etkin bir iletişim için alıcı konumunda olan hedef birim, kaynak birimi dinlerken yüzünü ona dönerek onun gözlerine bakmalı, sözünü kesmemeli, söyleyeceği bir şey varsa konuşan kişinin sözünün bitmesini beklemeli ve onu dinlediğini belirten tepkiler vermelidir. Bu tepkiler sözlü ve sözsüz olabilir. Dinlerken hiç tepki verilmemesi, kaynak birime dinlenmediği kaygısını yaşatabilir.[121]

Hedef birimin kendisine gelen mesajı doğru olarak anlamadaki başarısı geçmiş yaşantılarına, bilgisine, becerisine, iletişim yeteneğine içinde bulunduğu sosyal ve kültürel ortamın etkinliğine bağlıdır.[122] Ayrıca hedef birimin yorgun ve stres içinde olması, dikkatinin dağınık olması, tartışılan konu ya da kaynak birim hakkındaki önyargıları mesajın doğru olarak anlaşılmasını engeller.[123]

▪ ***Mesaj:*** Mesaj, bir yaşantıya ait duygu ve düşüncelerin kodlanarak sözlü, sözsüz ya da yazılı bir anlatımla alıcı kişiye ulaşmasını sağlayan sembollerdir.[124] İletişim sürecinde hedefe iletilmek istenen her şey mesajdır, kaynak ve hedef arasında gidip gelen anlamlardır. Yani iletilen bilgi, duygu ve düşüncelerdir.[125] Gönderilen mesaj kaynak ile hedef tarafından aynı şekilde anlamlandırılmayabilir. Bu da kişilerarasında iletişim çatışmalarına neden olabilir.

▪ ***Kanal:*** İletişim sürecinde taraflar mesajlarını karşılıklı olarak birbirlerine çeşitli yollarla iletirler. Bu yollar kimi zaman söz, kimi zaman yazı, kimi zaman resim veya bir başka araç olabilir. Kanal iletişim sürecinde mesajların gönderildiği araçlardır. Bu araçlar yukarıda belirtildiği

---

[120] Baltaş ve Baltaş, 1998.

[121] Çağdaş, 2002.

[122] **Özgüven,** İbrahim Ethem (1992). **Görüşme İlke ve Teknikleri** (2. Baskı), Ankara: Psikolojik Danışma ve Rehberlik Merkezi Yay.

[123] **Güneysu,** Sibel (1992). **Okulöncesi Eğitim Kurumları Yönetimi**, 8. Ya-Pa Okulöncesi Eğitimi ve Yaygınlaştırılması Semineri (Bursa, Mayıs), İstanbul: Ya-Pa Yay.

[124] Özgüven, 1992.

[125] Kaya, 2011.

gibi kişilerarası iletişimde söz, yazı, resim, şekil, bir beden hareketi vb. olabilirken, kitle iletişiminde kanallar, televizyon, radyo, dergi, gazete, sinema, internet vb. olabilmektedir.[126]

Mesajın hangi kanalla gönderileceğinin tercihini kaynak birim yapar. Sağlıklı ve etkili bir iletişim için kaynak birim tercihini yaparken, hedef birimin özelliklerini dikkate almalıdır. Çünkü görme engelli bir kişiye görsel kanalla, işitme engelli bir kişiye de işitsel kanalla mesaj gönderilirse mesaj tam ve doğru olarak anlaşılamaz.[127]

12.5.2. İletişimin Süreçleri

İletişimin dört öğesi arasındaki ilişkiyi sağlayan kodlama, kod açma ve yorumlama, geri bildirim ve gürültü olmak üzere dört tane süreç vardır.

▪ ***Kod ve kodlama:*** Mesajın işaret haline dönüşmesinde kullanılan simgeler ve bunlar arasındaki ilişkileri düzenleyen kuralların tümüne kod denir.[128] En çok bilinen kod sistemi dildir. Bununla beraber sayılar, semboller, el-kol, beden hareketleri de birer koddur. Kodun en temel niteliği üzerinde sosyal bir uzlaşmanın olmasıdır. Örneğin Türk kültüründe argoda kullanılan bazı el kol hareketleri, başka bir kültürün insanı için bir kod olmayabilir çünkü her iki kültürün bu işaret konusunda bir uzlaşısı söz konusu değildir. Aynı mesaj farklı kültürlerde farklı kodlarla gönderilebilir.[129]

Kodlama, bir düşüncenin, duygunun, tutumun ya da tanının iletime hazır bir ileti biçimine dönüştürülmesidir. Yani mesajın içeriğinin kod simgelerine dönüştürülmesidir.[130]

Örneğin, arkadaşlarınızla sohbet ediyorsunuz, çok sıcak ilişkinizin olmadığı bir arkadaşınız dolaylı yollarla arada bir imalı konuşmalar yapıyor. Buna çok sinirleniyorsunuz ama ortamı bozmama adına "izninizle ben gidiyorum" diyebilirsiniz. Bu durumda öfke duygunuzu davranışsal olarak kodlamış olursunuz.[131]

---

[126] Kaya, 2011.
[127] Çağdaş, 2002.
[128] Cüceloğlu, 2003.
[129] Kaya, 2011.
[130] Cüceloğlu, 2003.
[131] Kaya, 2011.

▪ ***Kod açma ve yorumlama:*** Kodlanarak gelen mesajın içeriğini yeniden elde etmek için yapılan çözümleme sürecine kod açma denir. Kod açılarak elde edilen mesaj içeriğine, o andaki bütün ilişkiler ve diğer koşullar çerçevesi içinde, yeniden anlam verilmesine yorumlama denir.[132] Bu iki kavram arasındaki ilişki şöyle açıklanabilir: Kod açımı gelen mesajın alınması iken yorumlama mesajın içeriğinden öte kişinin mesajı gönderen ile olan ilişkisi ve ona ilişkin algılarına bağlı olarak kendi fenomenolojik alanında üretmiş olduğu bir anlamdır. Mesajın içeriği ile bu mesajın yorumlanması sonucunda çıkarılan, algılanan mesaj her zaman uyuşmayabilir.[133]

▪ ***Geribildirim:*** Geribildirim en basit anlamı ile kaynak birimin, hedef birimden aldığı tepkilerdir. Bir başka ifade ile hedef birimin kaynak birimin mesajına verdiği cevaptır.[134] Geribildirim sözel ya da sözel olmayan mesajlarla verilebilir.[135]

İletişim sürecine, özellikle de kişilerarası iletişim sürecine sistem yaklaşımı açısından bakıldığında; bir insandan diğerine gönderilen mesaj, gönderen açısından çıktı, alan açısından girdi olarak düşünülebilir. Alan kişi bu mesajı kod açma ve yorumlama süreçleri yoluyla anlamlandırır ve alıcıya bir mesaj gönderir. İşte gönderilen bu mesaj, mesajı ilk gönderen kişi açısından hem girdi hem de bir geribildirimdir. Geribildirimin kişilerarası iletişimdeki işlevi de karşılıklı gidip gelen mesajların doğru algılanıp algılanmadığını test etmektir.[136]

Kaynak birim için önemli olan göndermiş olduğu mesajın, hedef birim tarafından kendi zihnindeki anlam gibi ya da ona çok yakın bir şekilde saptırılmadan anlaşılmış olmasıdır. Bunun ne ölçüde gerçekleştiği ise hedef birimin kendisine gönderilen mesajın içeriğine ilişkin göstermiş olduğu tepkilerden anlaşılabilir.[137]

---

[132] Cüceloğlu, 2003.
[133] Kaya, 2011.
[134] **Williams,** E. Roger (1979). **Genel İletişim Kavram ve Modelleri,** (Çev: Akın Ergüden), Eskişehir: Televizyon ile Öğretim ve Eğitim Fakültesi Dergisi, No:2.
[135] Çağdaş, 2002.
[136] Kaya, 2011.
[137] Özgüven, 1992

Etkili ve sağlıklı bir iletişim için geribildirimde yer alması gereken özellikler şöyle sıralanabilir:[138]

–Hedefi tam olarak dinlemek ve onu anlamaya hazır olmak

–Kelimelerin içeriğine ve aktarılmak istenen duygulara açık olmak

–Kelimelerin sözlük anlamları dışında kaynak birimde ne anlama geldiklerini tanımayı istemek

–Kodu açılan mesaj ile kodlanan mesajın anlam bütünlüğünü kontrol etmek

–Ana konuyu kaçırmamak, özetlemeler yapmak

–İletişimi önyargı ve dirençle kesmemek

–Hedefin duygularını anlama çabası içinde olmak ve farklı insanların bakış açısından bakmayı başarabilmek

–Duygusal gerginliğin beden ve ses tonuna yansımasını önlemek

–Karar anında bile iletişimi kapatmadan doğru dinlemek ve sağlıklı geribildirimleri sürdürme çabasından vazgeçmemek

–Üzerinde fikir birliği olmayan noktalardan önce, anlaşılan noktaları açıklığa kavuşturmak.

▪ ***Gürültü:*** Kaynak birimin gönderdiği mesaj ile hedef birime ulaşan mesaj arasında bir fark varsa bu farka neden olan faktöre gürültü denir.[139]

Gürültü göndericiden, alıcıdan ya da kanaldan kaynaklanabilir. Ayrıca kaynaklarına göre fiziksel, nörofizyolojik ve psikolojik gürültü olmak üzere üç tür gürültü vardır:[140]

–***Fiziksel gürültü***, mesajın hedefe ulaşmasını engelleyen ses veya mesafe gibi etkenlerdir.

–***Nörofizyolojik gürültü*** bireyin duyu organlarındaki yetersizlikler nedeniyle oluşur.

–***Psikolojik gürültünün*** kaynağı ise alıcının iç dünyasıdır.

---

[138] Baltaş ve Baltaş, 1998.
[139] Dökmen, 2003.
[140] Cüceloğlu, 2003.

12.5.3. İletişim Türleri

İletişim süreci çeşitli nitelikleri açısından çok farklı şekillerde sınıflandırılabilir. Yapılan bu sınıflamalar sınıflandırmayı yapanın amacına göre değişmektedir. Aşağıda Kaya'in[141] belirttiği iletişim türleri kısaca açıklanmış, kullanılan kod sistemine göre iletişim türlerine ise daha geniş yer verilmiştir.

✓ ***Etkilerine göre iletişim***

–*Olumlu iletişim:* Bireyde bıraktığı etki olumludur. Örneğin empatik konuşma bireyde olumlu etkiler bırakır.

–*Olumsuz iletişim:* Bireyde bıraktığı etki olumsuzdur. Örneğin yargılayıcı konuşma bireyde olumsuz etki bırakır.

✓ ***Yönüne göre iletişim***

–*Tek yönlü iletişim:* Sadece kaynaktan hedefe mesaj aktarımının olduğu iletişim türüdür. Okuduğumuz kitap bize tek yönlü bir iletişim sunar.

–*Çift yönlü iletişim:* Mesajlar kaynak ve hedef arasında devamlı gider gelir. İki kişinin karşılıklı konuşması buna örnektir.

✓ ***İlişki sistemine göre iletişim***

–*Kişi-içi iletişim:* Bireyin iç dünyasıyla kurmuş olduğu iletişimdir. Kaynak ve hedef kişinin kendisidir. Birey iç dünyasına mesaj üretir, bunları kendisine gönderir, alır, açar ve yorumlar.

–*Kişilerarası iletişim:* Birden fazla insan arasında kurulan iletişimdir.

–*Grup-içi iletişim:* Grupların yapısı, büyüklüğü, statüsü, süresi farklı olabilir. Birey de içinde bulunduğu grubun özelliklerine göre roller benimser ve buna göre iletişim kurar.

–*Kitle iletişimi:* Bir bilginin kaynaktan televizyon, internet, telefon, sinema, gazete gibi iletişim araçlarıyla hedefe ulaştırılmasıdır.

✓ ***Bireylerin konumlarına göre iletişim***

–*Yatay iletişim:* Aynı statüdeki kişilerin birbirleriyle olan iletişimidir. Öğrencilerin birbirleriyle olan iletişimi veya fakülte dekanlarının birbirleriyle olan iletişimi gibi.

---

[141] Kaya, 2011.

–*Dikey iletişim:* Farklı statüdeki kişilerin birbirleriyle olan iletişimidir. Okulda öğretmen-öğrenci, fabrikada müdür-işçi iletişimi gibi.

✓ ***Zaman ve mekân boyutuna göre iletişim***

–*Yüz yüze iletişim:* Bireylerin aynı zamanda aynı mekânı paylaşarak kurdukları iletişimdir.

–*Uzaktan iletişim:* Bireylerin aynı mekânı paylaşmadan internet, mektup, telefon gibi araçlarla kurdukları iletişimdir.

✓ ***Kullanılan kod sistemine göre iletişim***

▪ ***Sözlü iletişim:*** En çok kullandığımız iletişim türü sözlü iletişimdir. Sözlü iletişim, karşılıklı olarak konuşma ve dinleme etkinliklerini kapsar. Eğitimde sınıf içerisindeki iletişimin büyük ölçüde sözlü olarak gerçekleştiği düşünülürse, bu tür iletişimde mesajın doğru paylaşılmasının öğretim-öğrenme sürecinde taşıdığı önem daha iyi anlaşılır. Sözlü iletişimin başarısı, konuşan ve dinleyen arasında ortaklaşa bir temele dayanır. Sözlü iletişim, her zaman konuşan ve dinleyen arasında bilgi, beceri, tutum ve davranış açısından etkileşim olmasını gerektirir. Aksi halde konuşan ve dinleyen arasında doğru mesaj paylaşımı gerçekleşmez.

Kişilerarası iletişimde ne söylendiği kadar bunun nasıl söylendiği de önemlidir. Bir şeyi söylemenin birçok yolu vardır. Önemli olan bu yollardan amacımıza en uygun olanı seçmek ve söyleyiş biçimlerimize dikkat etmektir.

Konuşmanın etkin olabilmesi için gerekli bilgi ve beceriler şunlardır:

–Konuşma eylemini oluşturan fiziksel öğelerin farkında olmak,

–Konuşma eylemi görsel davranış, ses, dil ve zihinsel etkinlik olarak aslında dört temel unsuru kapsar. İyi bir konuşmacı konuşması süresince sadece kelimeleri kullanmaz, mesajının karşı tarafa daha etkin bir şekilde ulaşması için diğer unsurlardan faydalanır.

–Konuşma öncesinde kendisini ve konusunu iyi hazırlamak

–Konuşma sırasında örnek, açıklama, karşılaştırma, kanıt, istatistiksel bilgi, tekrar gibi unsurlara ve görsel yardımcılara yer vermek

–Gözlem gücünü geliştirmek

–Konuşacağı konuda geniş bir bilgi birikimine sahip olmak

–Konuşmanın akışını planlamak

–Konuşmanın hızını ayarlamasını bilmek

–Kendi yetenek ve sınırlarını bilmek

–Dinleyiciyi tanımak

–Dinleyiciler ile yüz yüze iletim kurmak

–İçsel eleştiri yapabilmek

–Etik sorumluluklarının farkında olmaktır.

Konuşmanın başarısı konuşmacının bilgi ve becerilerine bağlı olduğu kadar dinleyicinin de bazı özelliklere sahip olması gerekmektedir. Burada işitme ve dinleme önemli rol oynar. İşitme fizyolojik bir süreç olup ses dalgalarının dış kulaktan beyindeki sinir uçlarına kadar ulaştırıldığı süreci kapsar. Dinleme ise bireyin seslerin farkında olması ile başlar ve belli işitsel simgeleri tanıması ve hatırlaması ile sürerek onları anlamlandırması ile sonuçlanır.

▪ ***Sözsüz iletişim:*** Sözsüz iletişim kelimeler olmadan mesajların gönderilmesi ve karşı tarafça kabul edilmesi şeklinde gerçekleşir. İnsan yaşamında çok önemli bir rol oynar. Bu mesajların iletişimi el kol hareketleri, yüz ifadeleri, jestler ve mimikler, dokunma, göz göze şeklinde olabildiği gibi, direk nesnelerle iletişim şeklinde de olabilir (giyim, saç şekli, dekorasyon vb). Sözsüz iletişimde vücut dili yukarıdaki mesajlaşma biçimlerinin tümünü kapsayan bir iletişim çeşididir.

İletişimin tek başına sözcüklerle sınırlı olduğu bir durumu hayal bile etmek zordur. İnsanlar arası iletişimi kuvvetlendiren en önemli etmenlerden birisi de sözel iletişimi destekleyen sözsüz mesajlardır. Düşünceler sözlü iletişimle, duygular ise sözsüz iletişimle daha kolay aktarılmaktadır.

Sözsüz iletişim;

–Duyguları göstermede kullanılır. Örneğin kızgınlık, hayret, öfke gibi duygular yüz ifadeleri ile ortaya konur.

–Dili destekler, dil yerine kullanılabilir. Örneğin, kullanılan jest ve mimikler konuşulanlardan önemli olanlarını vurgular. Dikkatli bir bakış susulması gerektiğini belirtir.

–Gizli mesajları taşıyabilir. Örneğin sessizlik bazen onaylama bazen de reddetme anlamı taşıyabilir.

–Kişilerarası ilişkilerde tutumları belirtebilir. Örneğin, sevgi, ilgi, onaylama, değer vermeme, reddetme gibi tutumlar sözsüz mesajlarla aktarılabilir.

–Birey hakkında bilgi verir. Örneğin giyimi, ses tonu, yüz ifadesi, göz teması, duygusal özellikleri, bilişsel yapısı, statüsü gibi özellikleri açısından bilgi verir.

–Seremoni, ritüellerin yerine getirilmesini sağlar. Tokalaşma, kucaklaşma, selamlaşma sözel olmayan becerilerle ortaya konur.[142]

Beden dili duygu ve düşüncelerimizin yansımasıdır. İnsanların yüz yüze kurdukları ilişkide algılanan anlamın;

–%10 u kelimelerden

–%30'u ses tonundan

–%60'ı mimiklerden anlaşılmaktadır.

Beden dili öğelerini ise:

–Beden duruşu

–Mimikler

–Başın kullanımı

–Oturmak için seçilen yer

–Giyim

–Bakım ve makyaj

–Jestler

–Göz teması

–Ayakların kullanımı

–Oturma biçimi

–Mesafe

–Kullanılan aksesuarlar.[143]

Çevrede olumlu izlenim yaratacak beden dili özellikleri

Göz ilişkisi:

–Rahatsız etmeyecek ölçüde, mümkün olduğu kadar çok göz ilişkisi kurulmalıdır.

---

[142] **Yazıcı,** Hikmet (2011). **Kişilerarası İlişkilerde Sözsüz İletişim**, (Edt: Alim Kaya), Kişilerarası İlişkiler ve Etkili İletişim (2. Baskı), Ankara: Pegema Yay.

[143] **Rosenbaum,** Toni (2005). **Effective Communication Skills For Highway And Public Works Officials**, New York: Cornell Local Roads Program, New York LTAP Center.

Yüz ifadesi:

–Mümkün olduğunca sıcak ve dostça tebessüm edilmelidir.

–Yüz ifadesi çevreye olan ilgiyi yansıtır.

–Donuk ve ifadesiz gözükmekten kaçınılmalıdır.

Baş hareketleri:

–Karşıdaki kişi konuşurken sık sık baş hafifçe aşağı yukarı hareket ettirilmeli

–Karşıdaki kişiye anlaşıldığı ve dinlendiği hissettirilmelidir.

Jestler:

–Çok aşırıya kaçmadan jestler kullanılmalı.

–Elleri cepte tutmaktan ve kolları kavuşturmaktan, ellerle ağzı örtmekten kaçınılmalı.

–Açık ve anlaşılır jestler tercih edilmelidir.

Konuşmanın sözel özellikleri ve ses tonu:

–Çok fazla ve hızlı konuşulmamalı

–Topluluk içinde dinlenilene yaklaşık miktarda konuşulmalıdır (Yüksel, 1994).

▪ ***Yazılı iletişim:*** Mesajı, katılımcıların anlayabileceği ortak simgeler aracılığı ile iletmemizdir. Burada iletişim aracı yazıdır. İçerik, destek materyaller ve ortamlarla (kitap, tahta, slayt vb.) sunulur. Yazılı iletişimde de mesajlar kelimelerle kodlanmıştır ama ses ve konuşma formatında değil, yazı formatındadır. Dergiler, gazeteler, kitaplar, mektuplar yazılı iletişim araçlarıdır.

12.5.4. İletişim Becerileri

Etrafımızda olup bitenleri anlamamız ve anlamlandırmamız için etkili iletişim şarttır. Günümüzde ortaya çıkan başta kişiler arası ilişkilerdeki sorunlar ve bu sorunlara bağlı ortaya çıkan pek çok psikolojik bozukluğun temelinde iletişim becerilerindeki eksikliğin yattığı söylenebilir.

İyi ve etkili bir iletişim kurabilmek için:

-Bireyin kendisine ve iletişimde bulunduğu kişilere içten saygı duyması

-Empatik anlayışla yaklaşması

-Etkin dinlemeyi sağlaması

-Somut konuşması

-Uygun bir biçimde kendini açması

-Ben dilini kullanması

-Tam ve tek mesaj yollaması

-Ben dilini kullanarak, empatik güvengenlik davranışını göstermesi

-Saygıyı temel alarak saydam davranması ve maske takmaması

-Sözel ve sözel olmayan mesajları uyumlu olarak kullanması gerekir.[144]

[144] **Yüksel-Şahin,** Fulya (2011). **İletişim Becerilerine Genel Bir Bakış,** (Çev: A. Kaya), Kişilerarası İlişkiler ve Etkili İletişim (2. Baskı), Ankara: Pegema Yay.

Yararlanılan Kaynaklar

Akarsu, Bedia (1998). **Dil-Kültür Bağlantısı.** İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Aksan, Doğan (1995). **Her Yönüyle Dil Ana Çizgileriyle Dilbilim**. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aydın, Ayhan (2011). **Eğitim Psikolojisi.** 12. Baskı. Ankara: Pegem Akademi.

Baltaş, Zuhal ve **Baltaş,** Acar (1999). **Bedenin Dili.** 20. Baskı. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Başal, Handan Asude (2004). **Gelişim ve psikoloji-Nasıl Mutlu Bir Çocuk Yetiştirebilirim**. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.

Bayhan San, Pınar ve **Artan,** İsmihan (2004). **Çocuk Gelişimi ve Eğitimi**. İstanbul: Morpa Kültür Yayınları.

Bernstein, Deena K. ve **Tiegerman,** Farber E. (2009). **Language And Communication Disorders** (6th Ed.), Allyn And Bacon, Baston: M.A.Pearson Education.

Broome, Benjamin J. (1991). **Bulding Shered Meaning: Implictions For Teaching Intercultural Communication,** Communication Education, 40, ss. 235-249.

Chomsky, Naom (2008). **Doğa ve Dil Üzerine**. Çeviren: Ayşe Banu Karadağ. İstanbul: Sözcükler Yayınları.

Cüceloğlu, Doğan (2002). **İnsan ve Davranışı** (11.Baskı), İstanbul: Remzi.

Cüceloğlu, Doğan (2003). **Yeniden İnsan İnsana** (30.Baskı), İstanbul: Remzi Kitabevi.

Çağdaş, Aysel (2002). **Anne-Baba-Çocuk İletişimi,**Ankara: Nobel Yay.

Çalışkan, N. Figen ve **Karadağ,** Engin (2010). Tüm Özel Öğretim Kurumları Derneği. http://www.toder.org/images/makaleler/ogretim_surecinde_iletisim_ogeleri_ve_beden_dilinin_onemi.doc (erişim tarihi, 21.08.2013).

Dökmen, Üstün (1988). **Empatinin Yeni Bir Modele Dayanılarak Ölçülmesi ve Psikodrama ile Geliştirilmesi,** Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi, Cilt:21, Sayı:1-2, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Yay.

Dökmen, Üstün (2003). **İletişim Çatışmaları ve Empati.** 22. Baskı. İstanbul: Sistem Yayıncılık.

Dönmez, Necati B. (1986). **Çocuklarda Dilin Kazanılması.** İstanbul: Ya-Pa Yay.

Ege, Pınar (2006). **Farklı Engel Gruplarının İletişim Özellikleri ve Öğretmenlere Öneriler,** Özel Eğitim Dergisi, 7(2), ss. 1-23, Ankara.

Erden, Münire ve **Akman,** Yasemin (2012). **Eğitim Psikolojisi** (20.Baskı), Ankara: Arkadaş Yay.

Gadamer, Hans Georg (2004). **"İnsan ve Dil", Felsefi Fragmanlar: Hakikat Nedir?** Derleyen ve Çeviren: Medeni Beyaztaş. İstanbul: Efkâr Yayınları.

Güneysu, Sibel (1992). **Okulöncesi Eğitim Kurumları Yönetimi**, 8. Ya-Pa Okulöncesi Eğitimi ve Yaygınlaştırılması Semineri (Bursa, Mayıs), İstanbul: Ya-Pa Yay.

Güz, Nükhet, **Küçükerdoğan,** Rengin, **Sarı,** Nilüfer, **Küçükerdoğan,** Bülent ve **Zeybek,** Işıl (2002). **Etkili İletişim Terimleri**. İstanbul: İnkılap Kitabevi.

Haynes, William O., **Moran,** Michael J. ve **Pindzola,** Rebekah H. (2006). Communication Disorders in The Classroom (4th Ed.), Canada: Jones And Barlett Publishers. http://www.ayracdergisi.com/?p=6303, (2013). Dilbilim Tarihi Yazımında Kayıp Ufuklar. (Erişim Tarihi: 19.09.2013).

Humboldt, Wilhelm von (2011). "Dil Yapılarının Çeşitliliği ve Bunun İnsan Neslinin Zihinsel Gelişimine Etkisi". **Klasik Alman Dil Felsefesi Metinleri.** Ankara: Phoenix Yayınevi.

İzgören, Ahmet Şerif (1999). Dikkat Vücudunuz Konuşuyor. 2.Baskı. Ankara: Academy International.

Kaşıkçı, Ercan (2006). **Doğrucu Beden Dili.** İstanbul: Hayat Yayıncılık İletişim Eğitim Hizmetleri.

Kaya, Alim (2011). **Kişilerarası İlişkiler ve Etkili İletişim** (2. Baskı), Ankara: Pegema Yay.

Konrot, Ahmet (2009). **İletişim Yetersizliği Olan Çocuklar.** Editör: Ayşegül Ataman. Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitime Giriş. 7. Baskı. Ankara: Gündüz Yayınları.

Küçükahmet, Leyla (2004). **Sınıf Yönetimi.** Ankara: Nobel Yayıncılık.

Küçükkaragöz, Hadiye (2002). Bilişsel Gelişim ve Dil Gelişimi, (Edt: Binnur Yeşilyaprak), **Gelişim ve Öğrenme Psikolojisi**, Ankara: Pegema Yay.

Lahey, Margaret (1988). **Language Disorders An Language Development,** Allyn And Bacon, Baston: M.A.Pearson Education.

Layiç, Şafak (2007). **Beden Dili.** İstanbul: Yakamoz Yayınları.

Mercan, Elif (2007). **Anasınıfı Çocuklarında Konuşma Temel Dil Becerisinin Üstlendiği İşlevler.** Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi.

Moore, Kenneth D. (2000). **Öğretim Becerileri**. Editör: Ersin Altıntaş. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Morgan, Clifford T. (1995). **Psikolojiye Giriş.** 11.Baskı. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Psikoloji Bölümü Yayınları.

Oskay, Ünsal (2007). **İletişimin ABC'si**, İstanbul.

Owens, Robert E. (1996). **Language Development. An Introduction**. 4 th.Edition. Boston: Allynand Bacon.

Özgüven, İbrahim Ethem (1992). **Görüşme İlke ve Teknikleri** (2. Baskı), Ankara: Psikolojik Danışma ve Rehberlik Merkezi Yay.

Özkan, Fatih (2012). **Dildeki Dünya Görüşü.** Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Sayı: 2, ss. 101-117.

Özkılıç, Ruçhan (2009). **İletişim**, (Edt: Mustafa Sarıtaş). Öğretim Teknolojileri ve Materyal Tasarımı, Ankara: Pegem Akademi.

Özkök, Ertuğrul (1982). **Sanat**, İletişim ve İktidar. Ankara: Tan Kit.

Pease, Allan (2002). **Beden Dili.** 5. Baskı. Çeviren: Yeşim Özben. İstanbul: Rota Yayınları.

Rosenbaum, Toni (2005). **Effective Communication Skills For Highway And Public Works Officials**, New York: Cornell Local Roads Program, New York LTAP Center.

Satir, Virginia (2001). **İnsan Yaratmak-Aile Terapisinin Başyapıtı.** Çeviren: Selim Yeniçeri. İstanbul: Beyaz Yayınları.

Saussure, Ferdinad (2001). **Genel Dilbilim Dersleri.** Çeviren: Berke Vardar, İstanbul: Multilingual Yayınları.

Şimşek, Ali (2000). **Eğitim İletişimi.** Eskişehir: Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Yayınları, Yayın No: 1251/139.

Topbaş, 1998; **Ünal Gürocak**, Selda (2007). **"Anasınıfına Devam Eden 60-72 Ay Çocukların Dil Gelişimi ve İnce Motor Gelişimi Açısından Değerlendirilmesi"**. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bolu: Abant İzzet Baysal Üniversitesi.

Topbaş, Seyhun (1998). **İlköğretim Öğretmenliği Lisans Tamamlama Programı Türkçe Öğretimi.**Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay.

Turan, Figen ve **Akoğlu,** Gözde G. (2011). İletişim Dil ve Konuşma Bozuklukları Olan Çocuklar ve Eğitimleri, (Edt: Necate Baykoç), Özel Gereksinimli Çocuklar ve Özel Eğitim, Ankara: Eğiten Kitap Yayınları.

Uygur, Nermi (2004). **Dilin Gücü**. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

Üstünsel, Gülcan (2011). **Etkili İletişim Becerileri ve Beden Dili**. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.Tekirdağ: N. Kemal Üni.

Williams, E. Roger (1979). **Genel İletişim Kavram ve Modelleri**, (Çev: Akın Ergüden), Eskişehir: Televizyon ile Öğretim ve Eğitim Fakültesi Dergisi, No:2.

Wood, David (2003). **Çocuklarda Düşünme ve Öğrenme**. Çeviren: Mine Özünlü. Ankara: Doruk Yayımcılık.

Yazıcı, Hikmet (2011). **Kişilerarası İlişkilerde Sözsüz İletişim**, (Edt: Alim Kaya), Kişilerarası İlişkiler ve Etkili İletişim (2. Baskı), Ankara: Pegema Yay.

Yıldız, Süleyman Murat (2008). **Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu Öğrencilerinin Bir Öğretim Elemanında Bulunması Gereken Niteliklere Yönelik Algılamalarının Değerlendirilmesi**, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, XI (9),ss.1-7.

Yöndem, Z.D. ve **Taylı,** A. (2011). **Bilişsel Gelişim ve Dil Gelişimi. Eğitim Psikolojisi.** Editör: Alim Kaya, 6. Baskı. Ankara: Pegem Akademi.

Yüksel, A. Halûk (1994). **Bireylerarası İletişime Giriş,** Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yay.

Yüksel, A. Halûk (2009). **İletişim Kavram ve Tanımı,** (Edt: Uğur Demiray), Genel İletişim (3. Baskı), Ankara: Pegema Yay.

Yüksel-Şahin, Fulya (2011). **İletişim Becerilerine Genel Bir Bakış,** (Çev: A. Kaya), Kişilerarası İlişkiler ve Etkili İletişim (2. Baskı), Ankara: Pegema Yay.

Zıllıoğlu, Merih (1996). **İletişim Nedir?** İstanbul: Cem Yayınevi.

Bölüm 13

Gökçen Çatlı Özen[1]

KÜRESELLEŞMENİN ETKİLERİ

13.1. Küreselleşme
13.2. Modernleşme
13.3. Yoksulluk ya da Yoksulluğun Küreselleşmesi
13.4. Zenginlik
13.5. Yaşlılık
13.6. Engellilik
13.7. Kadın Hareketleri
13.8. Çalışma ve Çalışmama
13.9. Kültürel Çeşitlilik, Çok Kültürlülük, Kültürel Çatışmalar ve Sorunları
13.10. Gençlik Hareketleri
13.11. Çevre Sorunları
13.12. Obezite Sorunu
Yararlanılan Kaynaklar

[1] Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Aydın Üniversitesi

KÜRESELLEŞMENİN ETKİLERİ

Küreselleşme çok yüzlüdür; Hem olumlu, hem de olumsuz yönleri mevcuttur. Bir yandan yapar, diğer yandan bozar; bir yüzüyle güldürür, diğeriyle acı yüklüdür; hem kaçınılmazdır, hem de kaçınılasıdır...

Sanayileşmeyle birlikte ortaya çıkan gelişmeler, ekonomiden sanata tüm toplumsal kurumları değişime uğratmıştı. Her değişim, gelişmeye karşılık gelmez. Bu çıkmazı Fransız empresyonist ressam Paul Gauguin, 1897'de Tahiti'yi resmettiği bir tablosunda *"Nereden geliyoruz? Neyiz? Nereye gidiyoruz?"* diye belirterek, kültürel evrenimizi anlama/anlamlandırma gayretine girmişti. Bu gayretin, yüzyıl sonra bile devam ettiğini görmekteyiz. Hatta yüzyıllardır kültür üreten ve kültür tüketen insanın, kendini konumlandırmak için *ötekini* çok daha katı bir şekilde kurgulaması, bugün karşımıza "küresel sorunlara karşın yerel tepkiler" biçiminde çıkmaktadır. Modernleşmenin etkileriyle günümüz insanı, özünü tanımlayabilmek için adeta ötekini oluşturarak, toplumsal tabakalaşma yaratma alışkanlığını benimsemiş görünmektedir. Bu durumu bir Arap atasözüyle açıklamak mümkündür: *"Kardeşime karşı ben. Yeğenime karşı kardeşim ve ben. Yabancıya karşı yeğenim, kardeşim ve ben."* İnsan coğrafyasında, ayrışma ve birleşme her daim olmuştur ama küreselleşmeyle birlikte bu durum daha keskin hale gelmiştir. Bunun önemli sebeplerinden biri küresel güç odaklarının kimlerin, nasıl, ne zaman, ne kadar, neye erişebileceğinin kontrol etmek istemelerindendir. Güce uzanan yöntem, herkesin erişemediğine sahip olmaktır ve sahip olamayanların efendisi olmaktır aslında... Bu bağlamda küresel sorunlara karşın yerel tepkiler, ezen (efendi) ve ezilenleri (köle) kapsayan bir dünya geleneği ile kar-

şımıza çıkmaktadır. Günümüzdeki küresel sorunlara karşın yerel tepkilerin yakın geçmişteki uzantısı, çok değil birkaç yıl öncesine dayanmaktadır. Öyle ki 1980'lerin başında Amerika, gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelere yönelik Amerikan rüyası vaadinde bulunmuş ve kendisine kucak açan toplumları (ezilen ezilmeyen) kısa sürede kalkındıracağını müjdelemişti. Ne var ki çok geçmeden, zengin ile yoksul arasındaki gelir dengesizliği azalacağına üç kat artmıştı ve durum sadece bununla sınırlı değildi. Yereller kültürel kayıp yaşamaya başlamış, alt kültürler geleneklerinden uzaklaşmış ve yapısal şiddet unsurları artmıştı. Tek kutuplu güçlü dünya devletleri halkasının genişlemesiyle, zayıf olanların alanı küçülmüş ama küçüldükçe de sorunları büyümüştü: iç savaşlar, açlık, çevre kirliliği, insan hakları ihlâli gibi yapısal şiddet unsurları o kadar çok artmıştı ki, bunlar önlenemez bir küresel soruna dönüşmüştü. Öte yandan, iletişim olanaklarının yaygınlaşmasıyla bilgi çağının evrimsel süreci hızlanmış, evrensel insan hakları gibi konuların yarattığı bilinçle adalet evrensel manada sorgulama yetisi kazanılmıştı. Gelinen son aşamaya bakıldığında küreselleşme kültürlerin, sosyo-ekonomik-kültürel-politik-ahlâkî farklılıklarını tekleştirerek dünyanın Amerikanlaşmasına hizmet etmekle suçlanmaktadır. Küreselleşme tek kutuplu dünya mı demektir? Roland Robertson[2] küreselleşmeyi tek kutuplu bir dünyadan ziyade, küresel teklikle açıklar. Ona göre, küreselleşme, tek yönlü dünya kültürü manasına gelirken, küresel teklik farklı yaşam gruplarının birbirleriyle temas halinde olabilmesidir.

13.1. Küreselleşme

Modernleşme süreci akabinde 20. yüzyılın ikinci evresiyle geçerli olan küreselleşme, 25 Aralık 1991'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Devlet Başkanı Mihail Gorbaçov'un istifa etmesi ardından hız kazanmış ve akabinde bağımsızlığını ilan eden devletlerle de yeni bir döneme sahne olmuştu. Bu öyle bir dönemdi ki, Doğu Avrupa açlıkla mücadele ediyor, Berlin Duvarı'nın yıkılmasıyla Doğu ve Batı Almanya birleşiyor, Körfez Kriziyle nefret söylemleri yayılıyor, ulus devlet yapısı sarsılıyor ve Asya ile Avrupa'da bağımsızlığını ilan eden yeni devletler kuruluyordu. Buna ilaveten soğuk savaş döneminin iki rakibinden biri

[2] **Robertson,** Roland (1999). **Küreselleşme, Toplum Kuramı ve Küresel Kültür**, Çev. Ümit Hüsrev Yolsal, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

olan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılması, Amerika Birleşik Devletleri (ABD) için bir fırsat sunuyordu: ABD'nin öncülüğünde/egemenliğinde "yeni dünya düzeni" kurma projesi. Dünya geneli için vaat edilen yeni düzene göre kapitalizm-demokratikleşme-bütünleşme ile ülkelerin bölgesel sorunları, küresel bir unsur üzerinden yaratılan güçler birliğiyle çözüme kavuşacaktı. Proje sahibinin ABD oluşu, bazı Avrupa ülkelerini ona karşı güç kaybetmemek üzere harekete geçirmişti: Avrupa Birliği'nin (AB) iki devi Fransa ve Almanya, "tek pazar, tek para, ortak savunma" ile AB Devletlerinin bütünleşmesini kararlaştırmışlardı. Buradan da anlaşıldığı üzere, dünya artık, çok yönlü ve karmaşık yapılarla daha hızlı değişiyordu. Bu durum yeni bir sömürgecilik anlayışına hazırlıktı aslında. Öyle ki artık fiili işgalden çok, sömürgecilik kimlik üzerine uygulanmakta olup, kişinin dili ve kültürünü etkileyerek, sanki Batı dillerini konuşmanın bir üst sınıfa ait olmak ile eş değer olduğunu, vals yapmanın kişiyi farklılaştırdığını iddia eder.[3] Oysa bu tuzak dolu bir yanılsamadır.

Para dolaşımını serbest kılan küreselleşme, bir yandan üretimi tekelleştirirken diğer yandan da küçük çaplı yerel sektörün varlığını tehlikeye sokmuştu. Çok uluslu şirketlerin öncülüğünde, bir ürün artık tek bir ülkenin sınırlarında değil, ucuz işçilikle daha ucuz üretim sağlayan farklı ülkelerde üretilmeye başlanmıştı. Öyle ki, bir çantanın imalatı Çin'de, dikimi Türkiye'de, piyasaya sürümü İtalya üzerinden yapılabiliyordu. Düşük fiyatlara üretilenlerin, dünya markası olarak yüksek fiyatlara satılması, küreselleşmenin öteki yüzünü oluşturmuştur.

Batılı klasik antropologların egzotik uzak diyarları çalışma alanı olarak seçmeleri, küreselleşmeyle birlikte değişmiştir. Bu değişimle birlikte antropolojinin çalışma ilkeleri bozguna uğramış mıdır? Antropoloji küreselleşmeyle birlikte Doğu ile Batı'nın birbirine yakınlaşmasıyla ortaya çıkan yeni direniş biçimlerini nasıl ele almaktadır? Küreselleşmeye karşı verilen yerel tepkiler, antropolojik açıdan nasıl okunmaktadır? Antropolojik açıdan küreselleşme, temel kültürel eğilimlerden birisidir. Antropolojinin gayesi küreselleşmeyle birlikte güçlü Batılı ülkelerin denetiminde olan toplumların, değişime karşı verdikleri kültürel tepkiler ve gündelik yaşayışlarında nasıl kurguladıklarını anlamaktır. Çünkü

[3] **Edman**, Timuçin Buğra (2018). **Direniş ve Benlik: Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Sodom ve Gomore Romanı ile V.S. Naipaul'un Taklitçiler Romanındaki Kimlik Meselesi Üzerine Mukayeseli Bir Yaklaşım**, Aydın Türklük Bilgisi Dergisi Yıl 4 Sayı 7 Güz-2018 (1-10).

küreselleşmeyle birlikte güçlü Batılı ülkeler, kültürel uyarlamalardan teknolojiye kadar tüm üretim biçimlerinin kimlerce, nasıl, ne zaman, ne kadar tüketileceğinin sınırlarını belirlemişlerdir. Marksist ve post-modernist antropologlardan kimi için küreselleşme, kültür emperyalizmiyle yerel kültür üzerinde tahakküm kurmakta ve onları üretimden ziyade tüketim kültürüne dönüştürmektedir. Kimi için ise yerel kültürler küreselleşme sayesinde görünürlük kazanıp, yeni direniş biçimleri ortaya koymaktadır.[4]

Sanayi devrimiyle birlikte artan göçler, Marc Augé'nin "çağdaş dünyanın antropolojisini" yapma girişimiyle yeni bir boyut kazanmıştır. Augé'ye göre artık hiçbir mekân yerel değildir; her yer küresel ve karma yapılıdır.[5] Günümüz antropologları klasik dönemdeki gibi Batılı olmayan toplulukları değil, küreselleşme dolayısıyla etkileşim içerisinde olan farklı kültürlerin birlikteliğiyle, göçlerle oluşturulmuş yeni yapılara, Batı içindeki Batı'ya/Batı uzağındaki kültürel odaklara da eğilmektedirler.

Antropolojik alan araştırmasının ilk örneği olan Malinowski'nin 1922-1935 yılları arasında Trobriand adalarında yürüttüğü yedi monografisinden (*Argonauts of the Western Pacific* "Batı Pasifik Argonaut'ları"), Margaret Mead'in Pasifik Adaları'ndaki (1925-1939 yılları arasında) Samoa kültüründe ergenliği ele almasından veya Franz Boas'ın Baffin Adaları ve Vancouver'deki (Britanya Kolombiyası) Kwakiutl yerlililerinin etnografilerini oluşturmasından bu yana çok şey değişti. Artık antropologlar sadece egzotik uzak kültürleri değil, *içinde yaşadıkları ama küreselleşmeyle yabancısı da oldukları toplumu da çalışmaktadırlar.* O sebeple antropolojinin küreselleşmeyle birlikte yeni kavrayışı değişmiştir. O, modern ile yerelin farklılıklarını/benzerliklerini, yakınlaşmalarıyla melezleşmelerini ya da kapalı grup özelliğiyle getto olarak var olma süreçlerini ele almaktır. Buna ilaveten antropolojinin diğer bilimlerden farkı, küreselleşmeyle beraber toplulukların gündelik yaşamları nasıl kurguladıklarını ortaya koymaktır.[6] Bütüncül bir bakış açısıyla o toplulukların sosyal, kültürel, ekonomik, ahlaki ve hukuki olarak küreselleşmenin etkileri karşısında nasıl bir yapı dâhilinde kurgulandığını anlayıp yorumlamaya çalışmaktadır.

---

[4] **Tomlinson,** John (2000). **Kültürel Emperyalizm**, Eleştirel bir Giriş. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

[5] **Augé,** Marc (1992). **Non-Lieux: İntroduction A Une Anthropologie De La Surmodernité.** Paris: Edition de Seuil.

[6] **Özbudun**, Sibel, **Şafak**, Balkı, **Altuntek**, N. Serpil (2006). **Antropoloji Kuramlar ve Kuramcılar.** İstanbul: Dipnot Yayınları, s. 381.

Küreselleşme süreçlerinde antropoloji eski sabitlerini (zaman, mekân, toplumsal yapı, kültür) hızla yitirip, daha esnek, devingen ve muğlak yeni yapılanmaları anlama çabasına girmiştir. Devinim içerisindeki insanların, fikirlerin, imgelerin, simgelerin birbirleriyle eşitsiz güç ilişkileri içerisinde olması, antropolojiyi asimetrik ilişkilerle (etnik gruplar, göçmenler, azınlıklar, eski sömürge toplumları, farklı cinsel tercih sahipleri, sokak çeteleri vb.) daha da karmaşık bir konuma taşımıştır.[7] Yine de, bu çok seslilik, antropolojinin bir çıkmazı olmamıştır. Küreselleşme tıpkı diğer toplumsal aşamalar gibi tarihi bir duraktır. Antropoloji için bu evre, büyük gruplar içindeki küçük grupların, bütüncül bir çalışma yürütülmesiyle gündelik yaşamların küresel olan karşısında nasıl tepki verdiğini ele almaktadır.

İlerleyen konularda ele alındığı üzere, özellikle de, küreselleşmeyle birlikte artış gösteren yapısal şiddet sorunu, toplumları iki büyük tabakalaşmaya tabi tutmaktadır; güçlüler (kazananlar-zenginler) ve zayıflar (kaybedenler-fakirler). Güçlülerin denetiminde olan sermayeler (sosyal, kültürel, ekonomik, politik vb.) adil olmayan bir paylaşıma sahiptir. Öyle ki, güçlü ülkeler, güçsüz ülkelerde sermaye elde etmek için ucuza işçilik hizmeti alıyor, devasa tarlalarda büyük yatırımları küçük miktarlara sağlıyor, kimyasal atıklar için "gözden çıkarılan o yeri" dipsiz bir kuyu gibi kullanabiliyor. O sebeple, ekonomik ve kültürel çıkmazda olan yoksul kültürlerin güçlülerce sömürülmesi çevresel yıkımı, yoksulluğu, açlığı, hastalıkları, erken ölümleri, fiziksel ve psikolojik yapısal şiddet sorunlarını daha çok arttırmaktadır.[8]

Türkiye'nin modernleşme aşaması Batı'nınkinden farklı olarak (Batı'da modernleşme toplumsal temelli başlamıştır) daha çok hegemonik bir unsurla Atatürk devrimleriyle birlikte devlet eliyle topluma sunulmuştur. Mustafa Kemal Atatürk devrimleriyle birlikte, ulus devlet anlayışının oluşturulmasının yanı sıra kültürel normlar Batı tarzı modernleşme hareketleriyle tamamlanmıştır. Bu yapı 1960 ve 1980 askeri müdahalelerle yavaşlasa da, Türkiye Cumhuriyeti'nin 8.Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın 1990'larla Türkiye'yi dışarıya açma gayretleri iyi niyetli bir çaba olsa da bu onu kapitalistleştirme politikası ile küreselleşmeye tabi de

---

[7] Özbudun, vd., 2006, s. 381.

[8] **Haviland,** William A., Harald E. L. Prins, Dana Walrath, Bunny McBride (2008). **Kültürel Antropoloji**. Çev. İnan Deniz Erguvan Sarıoğlu. İstanbul: Kaknüs Yayınları, s. 859.

tutmuştur. Küreselleşmeyle birlikte, Türkiye'de, yabancı sermaye hâkimiyeti çoğalmış ve iletişim gibi ulaşım teknolojileri gelişme göstermiştir. Bugün bu etkiler, yabancı yatırımcıların özelleştirmeden faydalanarak, üretimde önemli bir paya sahip olmaları ve tüketimi kontrol altında tutmalarıyla devam etmektedir. Öte yandan, tüm dünyada olduğu üzere, genç nüfusun neredeyse ikinci hayatını oluşturan sosyal medya (facebook, twitter, instagram vb.) kıtaları tek bir tuşla birleştiren etkisiyle küreselleşme hızına hız katmaktadır.

13.2. Modernleşme

19. yüzyılda ortaya çıkan modernleşme, kaynağını 17. yüzyılın başında batı dünyasında egemen olan aydınlanma döneminden alır. Aydınlanma, insan ve doğayı, ortak bir akılda birleştirerek insanı merkeze alan bir başkaldırıdır. Başkaldırı, bilgiden yoksun ve sorgulamanın yasaklandığı tüm inançları hedef almıştır. Aydınlanmanın temeli hümanizm, sekülarizm (dinsel alanın reddiyle tek gerçeği bu dünyaya dayandırma, dünyevileşme) ve demokrasiyle, egemenliği insana özgü kılan ve kurtuluşu dinde değil bilimde arayan insan merkezci bir anlayıştır. Aydınlanmanın açtığı yolda ilerleyen modernleşme, durağanlığa tezat, değişime açık, evrimsel süreci hızlandıran, gelenekselin/yerelin terkiyle çağdaşın önünü açan, farklılıkları bir mekânda birleştiren kültürel yapı biçimi olma iddiasındaydı. Modernleşmeyle birlikte değişen ilk algı, mekân olmuştur. Modernleşmenin mekânı olarak kurgulanan kentler, iş gücü dolayısıyla göçleri doğurmuştur. Değişen alan algısının topluluklarda yarattığı anlam, antropologların kent çalışmalarını gerektirmiştir. Günümüzde antropologlar kentin içinde küçük grupları çalışarak, kültürel üretimi yorumlamaya çalışmaktadırlar.

Meydana gelen toplumsal ve kültürel değişimleri tanımlamak için kullanılan modernleşme terimi, gelişmekte olan toplulukların batılı sanayi toplulukların kültürel özelliklerini takip eden, her şeyi sarmalayan küresel politik ve sosyo-ekonomik bir süreç olarak açıklanmaktadır. Buna göre modernleşme batı kültürü merkezli bir anlayışla, onun öncülüğündeki hegemonik evrimsel bir gelişimdir. Buna göre modernleşmenin varlığından söz edebilmek için dört alt aşamanın işlevsel olması gerekmektedir: Teknolojik ilerleme, tarımsal faaliyet, sanayileşme ve kentleşme.[9]

[9] Haviland, vd., 2008, s. 771.

Modernleşme kuramlarının özünde değişim olgusu bulunmaktadır. Modernleşme sadece ekonomik ve teknolojik değişimi/gelişimi değil, çok kültürlülüğe geçişi de ifade etmektedir.[10] Bu yönüyle modernleşme, toplumun tüm katmanlarındaki bir değişimi gerektirmektedir. Modernleşme, geleneksel toplumdan modern topluma geçişin, dolayısıyla kentleşmenin de ifadesidir. Kentsel toplum, kentte bulunan diğer topluluklarla ilişkiler içinde olan büyük bir cemiyettir. O sebeple, farklı grupların kent cemiyetini oluşturması, kentin yapısını heterojen yapmıştır. Kentte geleneksel değerler yerine, modern yapılar alana hâkimdir. Modernleşmenin hem olumlu hem de olumsuz etkilerinin olduğunu vurgulayan Anthony Giddens, kentin topyekûn toplumsal bir değişimi tetiklediğinden hareketle, buranın yabancılarla karşılaşılan, kültürel çeşitliğin var olduğu, sosyalleşme ve melezleşmelerin yaşandığı bir mekân olduğunu söyler.[11] Emile Durkheim gibi Max Weber de modernliği, gelenekselden moderne ilerleyen düz bir evrim süreci olarak tanımlarlar. Onlara göre, modernleşme, batılı toplumlara benzemekle mümkün olmaktadır!

Kuşkusuz modern yaşamın mekânı, kentlerdir. Kentler başkalarının varlığına daha bağımlı bir yaşamı ön koşul yaparken, modern insanın en büyük kargaşası yabancılarla bir arada nasıl yaşanacağı sorunsalıdır. Bu sebeple, modernleşmenin sürekliliği, yabancının varlığı üzerine kuruludur. Bu varlık bir yandan bireyi izole ederken, öbür yandan onu sınırlı bir şekilde sosyalleştirmektedir.[12]

Kent toplumu akrabalık, hemşehrilik ve komşuluk gibi geleneksel toplumsal bağlar yerine bürokrasinin daha çok işlevsel olduğu bir alandır. O yüzden kentin bireyleri çekirdek aile, iş ortamı, arkadaş ortamı ve eğitim oluşumları ile daha iç içe ama toplumun diğer kesimleriyle daha az temaslı yaşamaktadırlar.[13] Kent ortamında sosyal değişim hızlı ve sürekli olduğundan, insanların tutarlı kimlikler edinmesi zorlaşmaktadır. Daha

---

[10] **Aydın,** Suavi (1993). **Modernleşme ve Milliyetçilik**. Ankara: Gündoğan Yayınları, s. 22.

[11] **Giddens,** Anthony (1998). **Sociology**. Cambridge: Polity Press, pp. 60-62.

[12] **Bauman,** Zigmunt (1999). **Küreselleşme: Toplumsalın Sonuçları**. Çev., Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, ss. 12-45.

[13] **Macionis,** John J. (2012). **Sosyoloji**. Çev. Vildan Akan. Ankara: Nobel Yayıncılık, ss. 631-635.

geniş bir yelpazede ele alınacak olunursa, modernleşme sosyal karakteri de değiştirebilecek bir etkiye sahiptir. Bu doğrultuda gelenekler, inançlar, aile yapısı gibi yasalar ve eğitim yani toplumsal yapılar, yeni yapıların kullanımı doğrultusunda topyekûn değişikliğe uğramaktadır.

Giddens için modernleşmeyle küreselleşme benzerlik göstermektedir. Ona göre modernleşme XVII. yüzyıldan başlayıp günümüze kadar süregelen ve neredeyse bütün dünyayı etkisi altına alan, toplumsal örgütlenme biçimidir. Giddens modernleşmeyi, kapitalist düzene geçiş, ulus devletlerin ortaya çıkışı ve küreselleşmenin ülkeleri kontrol altına alması olarak tanımlar. Modernleşme sürecinde geleneksel toplum tümüyle ortadan kalkmasa da, gücün el değiştirdiğini belirtir. Güç, yerel toplulukların elinden alınmış, küresel arenaya bırakılmıştır.[14] Giddens'ın tanımıyla modernleşme ya da küreselleşme, ülkeler ve kültürler arası mesafeleri yakınlaştıran, dünyayı bir köye dönüştüren bir bakış açısına sahiptir.

Modernleşmeyle sosyal hareketlilik de artmaktadır. O sebeple, yerel kültürün, geleneklerinden büyük ölçüde koptuğu görülür. Çünkü modernleşme geleneksel toplumların basit yapılarını karmaşık yapıya dönüştürmektedir. Örneğin, geleneksel toplumlarda, statüler doğumla kazanılır ve çoğunlukla babadan oğula aktarılır. Geleneksel toplumda ilişkiler yüz yüze ama sınırlı bir nüfusladır ve belli bir oranda sosyal hareketlilik gözlemlenmektedir. O sebeple, geleneksel toplumlarda alt kültür kavramı gelişmiş değildir; her topluluk, kendi benzeriyle gruplaşmaktadır. Modern toplumlarda ise statü birey merkezli bir anlayışla, eğitimle kazanılmaktadır. Modern toplumlardaki sosyal hareketlilik, ilişkilerin oranını arttırsa da yüzeysel yakınlıklar kurulmaktadır. Bu yapıdaki toplumların temeli farklılıktır ve bu sebeple alt kültürler yoğunluktadır; toplumun yapısı karmaşıktır ve iç içe geçmiş farklılıkların ortak ilgi alanları vardır.[15]

Türk modernleşmesinin yegâne yeniliği, Osmanlı İmparatorluğu ardından Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla, laik sistemli ulus devlet yapılanmasına geçiştir. Bu bağlamda Avrupa devletlerinin sömürgeleştirme tehlikesine karşın, ulus devlet yapılanmasıyla millet ve milliyetçilik doğmuştur.[16] Ulus devlet algısı ve Avrupa'nın sömürgeleştirme

---

[14] Giddens, 1998, p. 62.

[15] **Bahar,** Halil İbrahim (2008). **Sosyoloji.** Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, s. 90.

[16] **Georgeon,** François (2009). **Osmanlı-Türk Modernleşmesi** (1900-1930). Çev., Ali Berktay. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, s. 11.

tepkilerinin, devlet politikası haline gelmesi, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde başlamış ve Mustafa Kemal Atatürk'ün yeni devlet anlayışıyla pekişmiştir. Türkiye'deki modernleşme hareketleri sadece ulus-devlet ekseninde sınırlı tutulmamış, Batı'daki gelişmeleri takip etme kavrayışı da geliştirmiştir. O sebeple modernleşmenin ilk adımları hukuk, eğitim, askeriye ve teknik alanlarda Tanzimat'la ve özellikle Sultan II. Abdülhamit döneminde vuku bulan Genç Türkler/Jön Türkler hareketiyle, XVIII. yüzyılın ikinci yarısının sonlarına doğru başlamıştır. Cumhuriyet'in ilanıyla da, gözle görülür modernleşme yenilikleri meydana gelmiştir. Bu açıdan Türkiye'deki modernleşme hareketlerinin yaklaşık 300 yıllık bir geçmişi bulunsa da bu çabanın, durağan ilerlediği ve kanunlarla yürürlüğe girdiği görülür. O sebeple, Türkiye'nin modernleşmesi, Avrupa toplumlarınınki gibi olmamıştır. Avrupalılar (özellikle de 1789 Fransız Devrimiyle) modernleşmeyi, öncelikle siyasi erke karşı bir başkaldırıyla ancak 150 yılda tamamlamışlardır. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki modernleşme, bilimde seferberlik ile toplumsal yapıları topyekûn değişikliğe uğramıştır. Bundaki amaç "Türklüğü yüceltmek, çağdaşlığı yakalamak, muasır medeniyetler seviyesine ulaşmak" ve "Anadolu topraklarında var olmuş medeniyetlerin izini sürerek yine Türklüğü yüceltmek" olmuştur.

Türk modernleşmesinin öncü isimlerinden Ziya Gökalp, *"ulus"* kavramının *"ailenin büyütülmüş"* hali olduğunu vurgulayarak ulusun biricikliğine göndermeler yapmış ve ona sahip çıkma gerekliliğini vurgulamıştır. Gökalp, milliyetçiliği, İslâm ve Türkleşmekle birleştiriyorken, Yusuf Akçura bunu Kemalizm'in ulusçuluk anlayışıyla birleştirmiştir. İlkin Gökalp'ın çizgisinden ilerleyen modernleşme, Cumhuriyet'le birlikte Akçura'nın Türk kavramıyla yeniden tanımlanmaya ve dinle anılmaktan ziyade millet ve Türklük kavramlarıyla vurgulanmaya başlanmıştır. Böylece, Batı eksenli bir modernleşme takip edilmiştir. Güvenç'in belirttiği üzere, bu hareketlerle, yeni bir ulus uyanmamış âdeta yeni bir ulus doğmuştur.[17] Bu aşamada, Türkiye'deki ilk modernleşme hareketleri, toplumsal ve siyasî olarak, devletini arayan milletten ziyade, milletini arayan devlet şeklinde olmuştur.

Türkiye'de modernleşme, iki farklı anlayışı doğurmuştur: Modernleşmeyi laikleşme olarak algılayanlar ve modernleşmeyi laikliğin icadı görüp, bunun dinden kopuşu getireceğini düşünenler. Örneğin 1970'lerin sonunda gelişmeye başlayan siyasal İslâm, kente göç eden ve

[17] **Güvenç,** Bozkurt (2008). **Türk Kimliği**. İstanbul: Boyut Yayın Grubu, s. 12.

modernleşmenin, dinsizliği yaratacağını düşünenlerin ahlâkî kurtuluşu dindar kalmaya bağlayanlara dayanmaktaydı. 1980'lerde ise Cumhuriyet'in ilk dönemlerine nazaran varlığı ve etkisi artan İslâm'ın giderek siyasallaştığı görülür.[18] Öyle ki, 1980'lerle yükselişe geçen siyasal İslâm'ın, alan içinde güçlenmesi ve ekonomik/sosyal/kültürel sermayelerini oluşturması, günümüz Türkiye'sinde onu egemen bir anlayış haline getirmiştir.

13.3. Yoksulluk ya da Yoksulluğun Küreselleşmesi

Görsel 1. Yoksulluk Çaresizliktir![19]

Yoksulluk çaresizlik ve seçeneksizliktir. Yoksullukta yaşanılan yokluk ekonomik temellidir ama etkisi eğitimden hukuka çok boyutludur. Yoksulun acısı değersiz, gözyaşı sıradan, açılığı bir kader gibi aşılanmaya çalışılır ne yazık ki! Öyle ki küreselleşme politikaları, yoksulları kurtarmak bir yana, onların kaderlerine daha çok gömülmelerini ve *mazoşist toplumlar* yaratarak onların acılarına seyirci kalmamızı sağlamıştır ne acı ki! Buna örnek olarak aslında çok da bilinen 1 Mart 1993 tarihli yukarıdaki fotoğrafı vermek mümkündür. Güney Sudan'da savaş döneminde, savaş fotoğrafçısı Kevin Carter tarafından çekilen bu fotoğraf, ödüle layık görülmüşse de, gerisinde yatan hikâye tüm dünyada yankı bulmuştur. Fotoğraftaki akbaba, açlıktan ölmek üzere olan çocuğun son anlarını

[18] **Atay,** Tayfun (2011). **Din Hayattan Çıkar Antropolojik Denemeler**. İstanbul: İletişim Yayınları, ss. 78-80.
[19] www.radikal.com.tr.

beklemektedir. Çocuk ise bir umutla, 1 kilometre ilerideki Birleşmiş Milletler kampına ulaşma çabasındadır. Çaresizliğin yoksul ülkelerde her alandadır. *Çocuk açtır. Akbaba da açtır. Küreselleşen mazoşist dünya hepsinden açtır. Ve aslında burada yenilen sadece çocuk değildir. İnsanlık da çiğ çiğ yenmiştir...*

Dünya Bankası tarafından belirlenen oranlara göre, dünya nüfusunun %46'sı yani iki milyar sekiz yüz milyon insan, günlük 2 Amerikan dolarıyla yoksullukla boğuşurken, bir milyar iki yüz milyonu 1 Amerikan doları ile açlık sınırının altında yaşam mücadelesi vermektedir. Küreselleşmenin getirdiği serbest rekabet anlayışının, toplumlar arası gelir dağılımındaki eşitsizliği arttırması, rekabet gücü olmayanları yoksul, rekabet gücü olanları yüksek gelirli grup olarak sınıflandırmaktadır. Dünya Bankası, küreselleşmeyle beraber, gelişmekte olan ülkelerin, sanayileşmiş ülkelerden daha hızlı büyümeleri dolayısıyla zengin ile yoksul arasındaki uçurumun azalacağını belirtse de, küreselleşme öncesi 1960 ile sonrası 1993 yıllarında her iki kutup arasındaki mesafe üç katına çıkmıştır.[20]

Yapısal şiddet unsurlarından yoksulluk, dünya ülkelerinin dörtte birinde var olan bir sorundur. Yoksulluğun alt sınırı olarak tanımlanan açlık ise en yoğun olarak Sahra Altı Afrika bölgesinde görünmekle birlikte Güney Asya, Latin Amerika ve Karaipler'de de ciddi bir sorundur. Dünya genelinde ise yaklaşık olarak 1 milyar insan yeterli beslenememektedir. Her yıl 5 yaş ve 6 yaş grubundaki 6 milyar çocuğun açlıktan ölmesi, hayatta kalabilenlerin ise fiziksel ve zihinsel sorunlara maruz kalması, kuşkusuz ki açlığın en acımasız yönüdür. Bu durumun temel etkeni, yoksul devletlerin kendi nüfuslarını doyuracak gıdayı üretememelerinden kaynaklanmaktadır. Açlık çeken ülkelerin tarımsal faaliyette bulunamaması sadece ekonomik çıkışlı bir mesele değildir. İç savaşlar dolayısıyla, tarlalara yerleştirilen mayınlar, toprak verimliliğini tahribata uğrattığından, ürün yetiştirmek de olanaksız hale gelmiştir. Afrika, Asya ve Latin Amerika'daki verimli geniş araziler, doğru bir gübreleme ve sulamayla bölgedeki yoksulluğa çare olabilecekken "gerekli sermaye, alt yapı ve yetişmiş işçi gücü" olmayışı bunu engellemektedir. Öte yandan yerlilerin kullanamadığı verimli araziler, getirisi çok yüksek ekimler (kahve, çay, muz, çikolata vb.) için seçkinler tarafından işletilmektedir. Tüm bunlar açlığın ortasındaki bolluğa örnek teşkil etmektedirler. Ayrıca verimli arazilerden

[20] **Anderson,** Sarah, **Cavanagh,** John, Lee, **Thea** (1999). **Ten Myths About Globalization**, Nation, Vol. 269, Issue 19.

göçe zorlanan açlık mağdurları, siyasi erkin olmaması sebebiyle seçkinlerin yapısal şiddetine maruz kalarak, bir nevi dünyanın sırtını döndüğü en büyük kapalı tabakalaşma örneğini oluşturmaktadır. Anavatanlarındaki açlıktan kurtulmak isteyen kimi yapısal şiddet mağdurları, yasadışı göçmen olarak düşük ücretli işlerde çalışmak üzere, başka ülkelere göç etmektedir. Tıpkı Türkiye'ye veya Rusya'ya mevsimlik göç eden kaçak Türkmen, Azeri, Kırgız ve Özbekler gibi.

Yoksulluk, sadece gelişmemiş ülkelerde değil, gelişmekte olan ve gelişmiş ülkelerde de görülen evrensel bir sorundur. Örneğin bugün Amerika Birleşik Devletleri, dünyanın en zengin ülkesi olsa da, Amerikan halkının %30'unun ekonomik sorun çekmesi düşündürücüdür.[21] Fakat bu durum yoksulluğu evrensel bir gerçekliğe büründürmez. Çünkü hangi yoksulluğun nerede ve kimlerce yaşandığı, şiddetini belirlemektedir. O sebeple Avrupa'nın yoksulu ile Sahra-Altı Afrika bölgesinin yoksulu arasındaki yegâne fark, ilkinin genellikle "sosyal" diğerinin çoğunlukla "hem maddi, hem sosyal, hem kültürel, hem de siyasi" yoksullukları oluşturmasıdır. Her yıl yaklaşık olarak 54 milyon insan yaşlılık, hastalık, kaza gibi çeşitli sebeplerden ölmektedir. Yoksulluktan ölenler ise bu rakamın üçte biri kadardır; yani üç kişiden biri! Her yıl 18 milyon insanın açlıkla mücadele ederek veya yoksulluk kaynaklı olanaksızlıklardan ölmesi, büyük bir trajedidir. Özellikle de beş yaş altındaki çocukların günlük ölüm sayılarının 34.000 olması çok daha düşündürücüdür.[22] O sebeple yine yinelemekte fayda var: Yoksulluk çaresizliktir.

13.4. Zenginlik

Küreselleşme, gelir dağılımındaki mesafeyi çoğaltarak yoksullar sınıfına karşın zenginler sınıfını oluşturmuştur. Bugün dünya gelir dağılımının piramidine giren ilk %20'lik yüksek gelir grubunun, dünya gelirinin %86'sını oluşturması bir küreselleşme mozaiğidir. Küreselleşmeyle birlikte zenginler dünyadaki toplam ihracatın %82'sini, yabancı yatırımların %68'ini ve dünya telefon hatlarının %74'ünü almalarına karşın, yoksulların genel gelirde %1'e sahip olmaları, aradaki gelir adaletsizliğine bir örnektir. Örneğin bugün dünyanın ilk 200 zengini, yoksul

---

[21] **Martin,** Hans Peter, **Schumann,** Harald (1997). **Globalleşme Tuzağı**, Çev. Karadem, Kahraman, Ankara: Ümit Yay, s. 106.

[22] **Pogge**, Thomas (2006). **Küresel Yoksulluk ve İnsan Hakları,** Çev. Kömürcüler, Güneş, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, s. 5.

insanların %41'inden daha fazla gelire sahiptir.[23] Zenginlerin servetine servet katmalarına aracılık ettiği düşünülen küreselleşmenin, bir Amerikan icadı olması görünen o ki, en çok kendisine yaramıştır. Zira günümüzde Amerika'nın, dünyanın en zengin ülkesi olması tesadüfi değildir.[24]

Antropoloji için zenginlik, toplumun "üretim-dağıtım-tüketim" araçlarını, kültür içinde nasıl yapılandırdığının irdelenmesidir. Ekonomistler zenginliğin göstergesi olarak para dolaşımını ele alırken, antropoloji için zenginlik sadece para ile ölçülmez. Antropoloji ekonomik faaliyete sebep olan değerin, ne kadar kazanç sağladığıyla değil 6N'li sorular ile derinlemesine bir gözlemde bulunur. Çünkü ekonomik davranış, sadece ekonomi mantığı ile ele alınırsa toplumsal, dinsel ve politik alanlarda yaratılanların yorumlanmasında noksanlık yaşandığı düşünülür. Zira antropolojide esas olan, toplumsal meselenin tek bir hususla değil çok yönlü açıklanmasıdır. Antropoloji, toplumsal meseleye monist/tekil değil, plüralist/çoğul bakma gayretindedir. Antropolojiye göre bütüncül bir açıdan yorumlanmayan meseleler, eksik yorumlanmıştır. Sanayileşmemiş topluluklarda ekonomi yaşa, cinsiyete ve yeteneğe göre belli bir iş bölümüyle ilerler. Mallar bir devir daim sistemiyle, birbirine denk gelen değerler üzerinden değiş tokuş edilir. Bu toplumlarda zenginlik parayla değil, birbirine denk gelen mal ve hizmetlerin akrabalar arası karşılıklı alınıp verilmesiyle, saygınlık kazanmak amacıyla yapılır.[25] Örneğin Trobriand Adalıların zenginlik kavramı, para ile ölçülmemektedir; onlar için zenginlik büyük oranda patatese sahip olmakla ölçülmektedir. Patates üzerinden kurulan ekonomik güç, diğer toplumsal kurumları da etkilemektedir. Akrabalık, evlilik, yaş, cinsiyet gibi kurumlar patates ile kurulan ilişkilerle kültürel bir alan, sembolik öğeler ve küreselleşmeden etkilenmeyen bir geleneği daim etmektedir. Trobiandlı erkeğin sorumluluğunda olan patates üretimi (yetiştirilmesi) akrabalık ilişkileri üzerinden akrabalık ve evlilik bağını iç içe geçirmektedir. Öyle ki Trobiandlı erkek yetiştirdiği patatesleri, kendi eşi ve erkek çocuklarına değil, evli kız kardeşlerine ve kız çocuklarına vermektedir. Aslında bunun sebebi saygınlık ve sosyal bir statü kazanmak içindir. "Toplumsal cinsiyet-akrabalık-evlilik-ekonomi" dörtlemesi, patates yetiştiren erkeğin, kendi kız kardeşinin ve

---

[23] **Anderson,** Sarah, **Cavanagh,** John, Lee, **Thea** (1999). **Ten Myths About Globalization**, Nation, Vol. 269, Issue 19.

[24] **Martin,** Hans Peter, **Schumann,** Harald (1997). **Globalleşme Tuzağı**, Çev. Karadem, Kahraman, Ankara: Ümit Yay, s. 106.

[25] Haviland, vd., 2008, s. 363.

kızının kocasına destek olduğunu gösteren ekonomik bir unsur kadar, bunun toplulukta kendisi için yaratacağı saygınlık ve etki alanıdır. El değiştiren patates artık kadına aittir. Kadının bunları kocasına vermesi ve kilerin (patates deposu) patatesle dolu olması, bir güç olarak algılanmaktadır. Zira patates deposu, banka hesabı gibidir.[26] Doluluğu sahibini zengin; boş olması sahibinin yoksul olması olarak algılatmaktadır. Trobiandlılar için patates o kadar büyük bir önem arz etmektedir ki, sanayileşmeyle birlikte para, eğitim, din ve hukuk ile tanışmış olmalarına rağmen, patates geleneği tıpkı ilahi bir emir gibi varlığını muhafaza etmeye büyük oranda devam etmektedir.[27] Özetle kültürden kültüre değişen zenginlik algısı, bazı temel öğelere indirgenebilir. Zenginlik, sadece ekonomik refahla değil, ortalama üstü bazı yaşamsal normlara da erişilmiş olmaktır. Uygun bir yaşam süresi, iyi bir sağlık, çevreyle dengeli bir kontrol gücünün bulunması gibi.

13.5. Yaşlılık

İnsan ömrünün kısıtlı zorunluluğunu renklere tabi tutmak gerekirse yaşlılık, yaşam bulma/beyaz olma ile yaşamın sonlanması/siyah olma evrelerinin, gri rengine tekabül ettiği ara bir alandır. Ülke nüfusunun yaşlanmasının doğurduğu sonuçlar, toplumsal alanı etkilemesi bakımından tıp, psikoloji, sosyoloji ve antropoloji ile çalışılmakla birlikte özellikle gerontolojinin araştırma alanıdır. Latinceden gelen gerontolojinin (yaşlı insanın yaşlılık evresini inceleyen bilim) son yıllarda işlevsellik kazanması, genç nüfusun azalmasına paralel olarak yaşlı nüfusun artmasına dayanmaktadır. Buna göre, Dünya Sağlık Organizasyonu (World Health Organisation) 44 yaş öncesini genç, 45-59 arasını orta yaş, 60 yaş ve üstünü yaşlı olarak tanımlar.[28] Öyleyse yaşlılık 60 yaş üstündekileri kapsamakla beraber, üretkenliğin yavaşlamasıyla da açıklanabilir.

Yaşlılık evresi biyolojik ve kültürel olmak üzere iki unsurla belirlenmektedir. Biyolojik olarak yaşlılık, gözle görülür çeşitli bedensel ve zihinsel değişimlerdir: Saçların dökülmesi, grileşmesi; cildin canlılığını yitirip, kırışması, sarkması; vücut kitle endeksinin kas kaybına uğraması

---

[26] **Weitner,** Annette B. (1988). **The Trobrianders of Papua New Guinea**, New York: Holt, Rinehart and Winston, pp. 85-86.

[27] Haviland, vd., 2008, s. 366.

[28] **Yörükoğlu,** Yavuz (2012). **Orta Yaş El Kitabı ve Genç Kalmanın Sırları**, Ankara: Bilgi Yayınevi, s. 69.

ve yağlanması gibi kemiklerin incelmesi, direncin düşmesi, hastalıkların artması ve bağışıklık sisteminin zayıflamasıdır. Yaşlılığın biyolojik bir unsur olarak ele alınması doğrudan antropolojinin alanına girmemektedir. Antropolojinin biyolojik unsurlarla ortak noktası daha çok kültürel estetik algısı ve etik kurallardır. Kültürel olarak yaşlılık ise birçok unsura (ekonomik, dini, biyolojik cinsiyet, toplumsal cinsiyet, ırk, etnisite, sosyal örgütlenmeler vb.) dayanmakla birlikte, toplumsal tabakalaşmayla da yaşa bağlı insanları sınıflandırmaktadır. Yaşa dayalı toplumsal tabakalaşma, insanlar arasında eşit olmayan dağılımın göstergesidir. Yaşa göre oluşturulan bu farklılaşma kültürden kültüre, sınıftan sınıfa değişse de temel husus onu teknolojik evrime (avcı ve toplayıcı, tarım, sanayi toplumları) paralel tutarak açıklamaktır. Buna göre, göçer özellikli avcı ve toplayıcı toplumlar için fiziksel güçten düşmekle eş değer tutulan yaşlılık süreci, genellikle, ekonomik bir yük ama bilgelik unsuru ve kültürel zenginlik olarak da algılanır. Üretimin olmadığı tüketici avcı ve toplayıcı toplumlar, hayatta kalmak için temel gereksinimleri (beslenme, barınma, korunma, kollama) karşılamak durumundadır. Temel gereksinimlerin giderilmesinde katkı sağlayamayanlar kadar, çetin göçebe koşullara uyum gösteremeyenler de (yaşlılar, hastalar gibi) kimi toplulukça işlevsiz kabul edilmektedir. Kimi okuma yazma bilmeyen toplumların genel yapısına göre de, yaşlılık bilgelik kaynağıdır. O sebeple, yaşlı nüfusun üretime katkı sağlamalarından ziyade, kültürel birikimlerini yeni nesillere aktarmaları beklenir. Bu unsur en az barınma ve yiyecek temin etmek kadar önemli kabul edildiği için yaşlılık evresi, kültürel üretime katkı sağlayan bir dönem olarak görülür. Çünkü okuma yazma bilmeyen toplumlarda, yaşlıların konumu çağdaş toplumlardaki okullara, arşivlere, kütüphanelere benzer. Yaşlıları işlevsiz kabul etmek, kültürlenme evresini baltalamakla eşdeğerdir. Bu yapı çağdaş toplumlarda okuma yazma becerisinin devlet tarafınca yaygınlaştırılması ve eğitimin tek bir merkezden idame ettirilmesiyle yaşlılardan alınmış ve okul gibi resmi kurumlara devredilmiştir.[29]

Avcı ve toplayıcı toplumlar, takım gibi hareket ettikleri için bireyden çok, topluluğun yararına yönelik bir yapı oluşturmuşlardır. Bu sebeple ekonomik üretim açısından işlevsiz/yararsız bir evreye tabi olan yaşlılar, kimi toplumlarda topluluk dışına da atılabilmektedir. Bu tür topluluklarda bireyler temel gereksinimlere katkı sağladıkları oranda grup içinde,

[29] Haviland, vd., 2008, ss. 539-575.

katkı sağlayamadıkları oranda da grup dışında görülmektedir. Buna örnek olarak, Eskimolar ve Amazon Irmağı yerlileri verilebilir. Bu topluluklar göç ederken yaşlılarını geride bırakarak, onları ölüme terk ederlerdi. Terk edilme, yerliler için olumsuz bir unsur taşımamaktaydı. Buna göre yiyecek kıtlığını arttıran ve göç koşullarına yetersiz kalan yaşlı bireylerin, toplulukça terk edilmesi "karşılıklı ve gönüllü" bir yapı sergileyerek, yaşlılara onurlu bir ölüm olanağı da sağladığına inanılmaktaydı. Elbette, bu örnek istisnaî bir durumdur. Buna tezat olarak, çoğu avcı ve toplayıcılarda, yaşlılar, grup içi bir dayanışmayla korunup-kollanmaktaydı. Örneğin Şanider'deki Neanderial kemik incelemeleri, engelli ve yaşlıların toplumsal tabakalaşmaya tabi tutulmaksızın, toplulukça korunup beslendiğini göstermektedir. Normalde avcı ve toplayıcılarda yaşlılık yaşı, 30 yaş ve civarındadır. Şanider'deki söz konusu bu kemik buluntusu, 40 yaşlarındaki birine ait olmakla beraber, uzun yıllar sakat yaşadığı halde, terk edilmemiş oluşu, topluluğun onun bakımını üstlendiğini göstermektedir. Bu da yaşa ve sağlığa bakmaksızın, topluluk içi bir dayanışmanın olduğunun kanıtıdır.

Tarım toplumu, fiziksel dayanıklılık ve beceriden ziyade, toprağa sahip olmakla kazanılan toplumsal statü ve güç kadar, hayat deneyimi ve bilgeliğe de önem vermektedir. Bu sebeple, yaşlılık evresi daha genç olanların yükünü çekmekten imtina ettiği bir süreç değil, onların bilgeliğine muhtaç olunan bir evreye karşılık gelmektedir. Yaşlı insanlar, özellikle de erkekler, saygı duyulan, korkulan ve ölene dek topluma aktif liderlik eden kişilerdir.[30]

Sanayi toplumunda, kurumlar, değer kazanırken birey önemini yitirmektedir. Birçok alanda üst sanayi dönemini yaşayan Avrupa'nın, aile ve toplumsal tabakalaşma hususunda tıpkı avcı ve toplayıcı dönemdeki gibi ekonomik ve toplumsal yapıya katkı sağlamayanları izole etmesi, çeşitli sorunlara yol açmıştır. Sosyal devlet özellikli Avrupa devletlerinin, yaşlı nüfusun bakımı için onları huzurevlerine, yani toplumsal gettolaşmaya tabi tutmaları, aslında, çekirdek aile dayanışmasının zayıflamasından kaynaklanmaktadır.[31] Ayrıca, geleneksel geniş aile yapısının çekirdek

---

[30] **Macionis,** John J. (2012). **Sosyoloji**. Çev. Vildan Akan. Ankara: Nobel Yayıncılık, s. 392.

[31] **Üstün,** Ç.ağatay ve Nevzat **Demirci** (2013). Ege Tıp Dergisi, 52 (4): 230. **Yaşlı İnsanların Sosyal Dışlanmasına Karşı Hukuki Çalışmalar**: Çin Örneği. İzmir: Ege Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, s. 230.

aile yapısına dönüşmesiyle hane içi nüfus da azalmıştır. Gençlerin eğitim, iş veya evlilik dolayısıyla ebeveynlerinden uzaklaşmaları, eş ölümü, sosyal tecrit vb. meselelerle yalnızlaşan yaşlılar modernleşmenin bir ürünü olarak, devletin çözüm bulmakta geciktiği/zorlandığı bir sınıf konumundadır.

Yaşlı insanların sosyal dışlanmasına karşı, hukuki çalışmalar başlatan Çin'in, 2010 yılı verilerine göre, 60 yaş ve üstündeki yaşlı insan sayısı 178 milyon civarındadır ve bu rakamın 2030 yılında ikiye katlanacağı öngörülmektedir. Yakın gelecekteki toplumsal değişime hazırlıklı olmak isteyen dünyanın en kalabalık nüfuslu ülkesi Çin'in, 2013 yılında yürürlüğe aldığı Yaşlıların Hak ve Çıkarlarının Korunma Kanunu (Law on Protection of the Rights and Interests of the Elderly People) topyekûn yeni düzenlemeler sunmaktadır. Bu düzenlemeler, gitgide kalabalıklaşan yaşlı nüfusun, daha müreffeh bir toplumsal ağı oluşturabilmesi için çeşitli düzenlemeler getirmiştir. Buna göre, çalışanların, ebeveynlerini ziyaret etmelerini kolaylaştırmak adına, onlara resmi olarak mesai esnekliği getirilmiştir. Gençlerin bu ziyaretleriyle, yaşlıların yalnızlaşmaları önlemek istenmektedir. Ayrıca yaşlılara kira yardım fonu açılmıştır. Buna ilaveten yaşlı nüfusu, devlet koruması altına almak adına, koruyucu yasalar geliştirilmiş ve onlara yönelik işlenen suçlar "aile içi şiddet ve toplumsal ayrımcılık" bağlamında, suç olarak tanımlanmıştır.[32] Çin'in bu uygulaması, diğer ülkelere örnek teşkil etmelidir. Zira birçok gelişmiş ülke, temel insan haklarını korumak adına, yasaları uygulasa da, özellikle yaşlı nüfusa yönelik yasa paketleri bulunmamaktadır.

Türkiye'de modernleşmeye rağmen, yaşlıların aileleri tarafından kadim görüldükleri söylenebilir. Bunun sebebi, halen geleneksel değerlerin korunuyor oluşudur. Geleneksel uygulamalar bir yana, Türkiye'de özellikle yaşlı nüfusa yönelik, resmi yaptırımlar ve yasa paketleri bulunmamaktadır. Oysa Türkiye'de yaşlıların ortalama yaşam süresi erkeklerde 71, kadınlarda 76 civarındadır.[33] Bu yaş ortalaması Dünya Sağlık Organizasyonu yaş gruplandırmasına göre oldukça yüksektir. Zira DSO verilerinden yola çıkarak yaşlılık yaşının 60 yaş ve üstünü kapsadığını varsayarsak, Türkiye'nin de tıpkı Çin gibi, yaşlı nüfus sorunlarını tespit etmesi, müreffeh ülke olmak iddiasıyla önemlidir.

---

[32] Üstün ve Demirci, 2013, s. 230.

[33] **Yörükoğlu**, Yavuz (2012). **Orta Yaş El Kitabı ve Genç Kalmanın Sırları**, Ankara: Bilgi Yayınevi, s. 169.

Yaşlılığın toplum açısından gerek estetik gerekse kültürel tabakalaşmayı yaratması bakımından, insanların bu evreyi geciktirmek istemesini doğurmuştur. O sebeple, ölümsüzlük ve genç kalma arayışı, tüm tarihi evreler içerisinde, evrensel bir ilgiye sahip olmuştur. Örneğin ilk kral kahraman Sümerli Gilgameş, arkadaşının ölümü üzerine, ölümsüzlüğü aramış, Heredot ve Büyük İskender, Etiyopya'daki gençlik pınarını araştırmış, Kristof Kolomb tayfasından Ponce de Léon, 1513 yılındaki keşfiyle Florida'yı gençlik pınarı sanmış fakat yedi yıl sonra vefat etmiştir. Gençliğin ölümsüzleştirme arayışları modern çağda da artmakla beraber, bu durum adeta ticari bir sektör yaratmıştır. Gençlik mucizesi yarattığı iddiasıyla, kozmetik ve estetik sektörü, insanlara umut kaynağı olagelmiştir. Örneğin, gençliğin süresini uzatmak üzere geliştirilen *anti-aging* yani yaşlanmayı geciktiren uygulamalara, ticari sektörler büyük kaynaklar aktarmaktadır. Oysa 157 yaşında vefat eden dünyanın en uzun ömürlü kişisi Zaro Ağa, anti-aging formülünü tamamen dengeli beslenme ve doğal ortam ile sağladığını vurgulamıştır.[34] Ne var ki sağlıklı beslenmek ve doğal yaşamak, modern insanın kentsel ağlarda kolaylıkla sağlayabileceği bir durum olmadığından, insanlar daha pratik ve hızlı çözümlerle, ticari sektörlere yönelmeyi tercih etmektedirler. Özetle, günümüzde bireylerin, toplumda daha uzun süreli kabul görülmek üzere, yaşlılığı geciktirmeye çalışmaları, kültürel bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yaşlılık, Kuzey Amerika'da gittikçe daha büyük bir sorun haline gelmektedir. Çünkü 65 yaş üstündekilerin genel nüfus içindeki oranı %13'tür ve bu oranın 2030 yılına kadar %20'yi yani 70 milyonu bulacağı tahmin edilmektedir. Yaşam kalitesinin yüksek olduğu Kuzey Amerika gibi gelişmiş ülkelerde hem yaşam süresi uzamakta, hem de uzun yaşayan insanların sayısı artmaktadır. O sebeple, uzun yaşamak, eski dönemlerde algılandığı üzere nadir bir başarıdan çok, ekonomik bir yük olarak algılanmaktadır. Aşağıda açıklandığı üzere, bunun sebebi, yaşlılık döneminde yavaşlayan/biten fiziksel ve zihinsel üretkenliktir. Yaşın kurumsallaştırılması toplumsal konumu belirlemektedir. Bu aşamada kültürel etmenlerin biyolojik etmenlerden daha önemli olduğu görülür. Çünkü tüm toplumlar, kültürel özellikler doğrultusunda insan hayatını dönemlere ayırmaktadır. Bu dönemler, çeşitli etkinlikler, tutumlar, yasaklar ve zorunluluklarla örgütlenmiş grupların oluşmasını sağlar.[35] Yaşlılığın, ileri

[34] Yörükoğlu, 2012, s. 172.
[35] Haviland, ve vd., 2008, s. 545.

sanayi gelişimiyle birlikte değer kaybeden toplumsal konumu üç önemli etkene bağlanır. İlkin yaşlılığın fiziksel gücün azalmasıyla, ekonomik bir getiri sağlayamaması ve bunun saygınlığı azaltması; İkinci olarak bilgi çağının hızlı gelişimiyle, yeni neslin bilgiyi yaşlıların deneyimlerine müracaat etmeksizin, eğitim kurumlarından hatta tek tuşla erişilen internet arama motorlarından edinmeleri; Son olarak yaşlılıkta sağlık sorunlarının artmasıyla birlikte bakıma daha çok muhtaç olunması fakat bunun kentsel ağların sıkışmışlığında, aile bireylerince yapılmaması/yapılamaması ve resmî kurumlardan sağlanamamasıdır.

Geleneksel aile yapısının azalmasıyla birlikte, yaşlılar daha çok yalnızlaşmıştır. Bunun önemli bir sebebi çalışma hayatının kısıtlayıcılığıyla genç aile bireylerinin yaşlılara ilgisiz kalmalarıdır. Bu ilgisizliğe, gençlere öncelik veren iş sektörü ve sosyal çevre de eklenince, yaşlı insanların yalnızlığa düşmeleri kaçınılmaz olmaktadır.[36] Ötenaziden yararlanmak isteyen yaşlı hastaların, daha çok Avrupa'da olması, ileri sanayiye ulaşmış kültürlerin aile içi dayanışmaya ve bağlılığa mesafeli yaşaması etkili olmaktadır. Bundan dolayı, ötenazi hakkına müracaat etme oranı gelişmekte olan ülkelerde çok daha düşük orandadır.

13.6. Engellilik

Engellilik doğuştan veya sonradan oluşan fiziksel, bedensel veya zihinsel bir işlevin/işlevlerin (beş duyu organı anomalisi, bedensel bir engel veya zihinsel bir hastalık), sağlıklı bir şekilde ve desteğe ihtiyaç duyulmaksızın bireyler gibi yerine getirilememesidir. Engellilik birçok bilim dalının ilgi alanına girmektedir. Örneğin tıp açısından engellilik hastalığın tedavi sürecini ele alırken, psikoloji de hasta ve hasta yakınlarının yaşadığı sorunların iyileştirilmesini kapsamaktadır. Konuya bütüncül yaklaşan antropoloji ve daha belirli olarak tıbbi antropoloji için engellilik, sağlık, aile, sosyal çevre, kültürel ortam, hukuki haklar, eğitim olanakları, toplumsal tabakalaşma vb. dâhilinde önem arz eden bir konudur. Bu yönüyle engellilik, sosyal bir bütünü kapsayan bir etki alanına sahiptir. Bu etki alanı, engelli birey dışında ebeveynleri, aileyi, eğitim ortamını, sağlık ve resmi kurumları da kapsamaktadır. O sebeple, engellilik sosyal bir olgudur. Antropolojinin engellilik açısından esas ilgi odağı, kültürden kültüre farklılık arz eden engelli bireylerin, toplumla, toplumun

[36] Yörükoğlu, 2012, ss. 175-177.

da engelli bireylerle yaşadıkları deneyimlerdir. Toplumsal kurumların engelli meselesine verdikleri tepkiler, kültürel göstergelere karşılık gelerek onların yapısı hakkında derinlemesine bilgi sağlamaktadır.

Antropoloji açısından sağlıkla ilgili konular, tıbbi antropolojiye dayalı olarak ele alınmaktadır. Engellilik de, bu alt bilimin kapsamına girmektedir. İnsan sağlığı, her ne kadar tek bir kişiyi ilgilendiriyor gibi dursa da, sosyal bir canlı olan insanın sağlığı da sosyal bir unsurdur. Çünkü insan vücudu, bireysel ve kolektif deneyimlerin arasında bir aracıdır. Bu sebeple, onu politika, ahlâk ve sosyal ilişkilerle bağlantılı düşünmek gerekmektedir. Buna göre hastalık, bireysel de olsa, etki alanı geniş olması sebebiyle sosyal bir deneyimdir ve sosyal zeminde ele alınmalıdır.

Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2011 verilerine göre Türkiye nüfusunun %12.29'u engellidir. Engelli olanların %41'nin okuma-yazma bilmediği, %14'nün iş gücüne katıldığı ve çalışan engellilerin de %69'unun Sosyal Güvenlik Kurumu'na kayıtlı olduğu görülmektedir. Engelli nüfusun ağırlıklı olarak erkeklerden (kızlara oranla erkeklerin engellilik oranı yaklaşık olarak %2 daha yüksektir) oluşması ve kırsal alan kökenine dayanması (bölge olarak Karadeniz'de daha çok görülmektedir) kültürel etkenlerin engelliliğe sebep olduğunu göstermektedir. Çocuklar, engelli nüfus içinde önemli bir orana sahiptir. Bu durum genetik hastalıklara, birinci dereceden akraba evliliklerine, sağlıksız bir hamilelik sürecine vb. bağlanmaktadır.[37] Türkiye'nin hukuki ve insan hakları, açısından engellilere yönelik çalışmaları yenidir. Türkiye Büyük Millet Meclisi, *Engellilerin Hakları Sözleşmesi*'ni Aralık 2008'de onaylamıştır. Buna göre bireyler, Birleşmiş Milletler Engellilerin Hakları Komitesi'ne şikayetlerini iletebilme olanağına erişmişlerdir. Anayasa'nın 61. Maddesine göre, devletin bazı sorumlulukları vardır; devlet engelliliğe sebebiyet verecek durumları önlemeli, engellilerin sağlık, eğitim, rehabilitasyon, istihdam, bakım ve sosyal güvenlik gibi alanlardaki sorunlarını çözmeli, engellileri korumalı ve onların toplumsal bütünleşmelerini sağlamalıdır. Engelli çocukların, diğer normal çocuklardan daha az değer görmeleri bir yapısal şiddet unsurudur. Bu yüzden, devletlerin temel anlayışı, engelli çocukların haklarını her türlü ayrımcılıktan korumak olmalıdır. Bu bağlamda zihinsel ya da bedensel engelli çocukları güvence altına alan, Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 23. Maddesine göre "engelli çocuğun

[37] **Tufan,** İsmail ve **Arun,** Özgür (2006). **Türkiye Özürlüler Araştırması 2002 - İkincil Analizi**, Ankara, TUBİTAK.

eğitimi, meslek eğitimi, tıbbi bakım hizmetleri, rehabilitasyon hizmetleri, meslek hazırlık programları ve dinlenme/eğlenme olanaklarından etkin olarak yararlanmasını sağlamak üzere düzenlenir ve çocuğun en eksiksiz biçimde toplumla bütünleşmesi yanında, kültürel ve ruhsal yönü dahil bireysel gelişmesini gerçekleştirme amacını güder." Bu bağlamda resmi hizmetin ücretsiz olması da teminat altına alınmıştır. Devlet destekli eğitim programlarından yararlanan engelli çocuk sayısı 2007-2008 ders yılında 182 bine ulaşmıştır. Türkiye İstatistik Kurumu'nun 2010 yılında yaptığı engellilerin sorun ve beklentileri araştırmasına göre, devletin sağladığı hizmetler halen yetersiz görülmektedir. Engelliler sosyal yardım ve desteklerin arttırılmasını, sağlık ve bakım hizmetlerinin iyileştirilmesini, iş bulma ve eğitim olanaklarının kolaylaştırılmasını ve fiziksel çevre ile ulaşım imkânlarının iyileştirilmesini talep etmektedirler. Ayrıca, bu hizmetlerin sadece kent merkezlerinde değil, kırsal alanlarda da yaygınlaştırılması istenmektedir.[38]

20. yüzyılın başlarında varlığı kanıtlanan otizm, bir gelişim bozukluğu olarak çocuk psikiyatrisi dışındaki bilim dallarınca da ele alınmaktadır. Böylece halen dipsiz bir kuyu olan otizmin oluşma nedenlerine, tedavi yöntemlerine ve otistik çocuklar gibi sosyal çevrelerinin karşılaştığı sorunlara bütüncül açıdan çareler bulunmaya çalışılmaktadır. Centre For Disease Control and Prevention (CDC) (Hastalık Kontrol ve Önleme Merkezi) kurumunun araştırmasına göre, dünya genelinde ortalama 500 kişiden 1'i otistiktir. Gelişim bozukluğu olarak tanımlanan otizm birey odaklı bir sorun değildir. Otizm doğuştan gelen veya çocuğun ilk üç yılında oluşan ve erken tedavi edilmezse çoğunlukla yaşamın sonuna kadar devam eden bir hastalıktır; bireyi bakıma muhtaç bırakmaktadır. O sebeple otizm sadece otistik bireyi değil, ailesini, eğitimcilerini, sosyal çevresini, resmi kurumları ve hatta kültürlerin gelişim düzeylerini/hızlarını etkileyen bir meseledir. Otizm hastalığının, ilk olarak, hangi dönemde ortaya çıktığı bilinmemekle beraber, anomali olarak farkına varılması İsveçli psikiyatrist Eugene Bleuler tarafından 1912 yılına dayanmaktadır. O sebeple eski tarihlerde, otizmi anımsatan anlatılar efsanelerde, masallarda çokça yer alırken, çağdaş dönemde bir gelişim bozukluğu olarak algılanması oldukça yenidir. Bir çocuk hastalığı olarak beliren otizmin ilk teşhisi bilinçli ailelerde yapılabilmekle beraber, erken teşhisi iyileşme sürecini hızlandırmaktadır. Çocuğun ilk 30 ayında görülen konuşmada güçlük

[38] Tufan ve Arun, 2006.

çekmesi, içe dönüklüğü, değişimi reddetmesi insanlarla mesafeli göz teması kurması gibi unsurlar, otizm belirtileri olabilmektedir. [39] Otizme yol açan tek bir neden olmamakla birlikte, çeşitli teoriler öne sürülmektedir. Bunları üç büyük başlık altında toplamak mümkün:

-Psikojenik teori: Ebeveyn-Çocuk ilişkisi (özellikle de ilk 30 ayda) yeni bireyin sağlıklı gelişimi açısından önemlidir. Buna göre çocuğun anormal duygusal ve zihinsel gelişimi, mesafeli ilgi ve katı kurallar dâhilindeki ebeveyn davranışlarına ve aralarındaki sınırlı duygusal ilişkiye bağlanmaktadır.

-Davranışsal teori: Psikojenik teori otizmi yetersiz ebeveyn-çocuk ilişkisine bağlarken, davranışsal teori buna çocuğun sosyal çevresini de ilave etmektedir. Çocuğun yetersiz yakınlık içinde ve kısıtlı kişilerle sosyal temas kurması, zamanla onu yalnızlığa sürükleyerek, kendi merkezinde biçimlenen tek kişilik bir iç dünya kurmasını oluşturur. Toplumsallaşmama ve sosyal ilişkilerden uzak olma, öğrenilmiş bir davranış biçimine dönüşerek çocuğun normal ve anormal farkındalıklarını biçimlendirir. Sosyal çevre bilgisinden yoksun kalan çocuğun, daha sonradan, çevreyle ilişkisi kurmakta zorlandığı, ona yüzeysel ve mesafeli kaldığı görülür. Çocuk çevreye uyum sağlayamaz. Çevreyle reddedilen ilişki bir davranış bozukluğu olarak algılandığından, aynı oranda, çevrenin de çocuğa yüzeysel yaklaşımı onu sosyal çevreden her açıdan soyutlayarak, kültürel unsurlara topyekûn ilgisiz kalmasını geciktirmez.

-Organik teori ve kavramsal teori: Her iki teori otizmi doğuştan gelen bir anomali olarak sınıflandırmaktadır. Buna göre otizm cerebellumun (beyincik) az gelişmesine bağlı olarak ortaya çıkan biyolojik kaynaklı yapısal bir anomalidir. Neuroimaging, yani, sinir sistemi görüntüleme yöntemiyle ortaya konulduğu üzere, normal (otistik özellikler göstermeyen) beynin aksine otistik beyin tanımadığı yüzlere karşı tepki vermemekte, dolayısıyla değişimi ve yeniliği kabul etmeyerek sürekli tekrarlarla, sosyal çevreye uyumu yok saymaktadır. Beyinciğin biyolojik anomalisi yaklaşık 40 haftalık anne karnındaki yolculuğun ilk 12 haftasında oluşmaktadır. Kromozom anomalisi olan çocukların %10-15'i ve ikiz çocukların (özelliklede tek yumurta ikizlerin) %50'si, otizme daha yakın görünmektedir. Otizm sağlıklı duygusal ve zihinsel gelişim kaynaklı bir hastalıktan çok, biyolojik temelli bir anomali olarak sınıflandırılmaktadır.

---

[39] **Özbey**, Çetin (2005). **Otizm ve Otistik Çocukların Eğitimi Yalnızlık Ülkesine Yolculuk**. İnkılap Kitabevi. İstanbul, ss. 24-26.

13.7. Kadın Hareketleri

Akrabalık sistemi ve evlilik biçimi, devletleşmemiş küçük toplumlardaki ve kabile topluluklarındaki en önemli toplumsal örgütlenme biçimleri gibi algılansa da, çağdaş sanayileşmiş toplumlarda da önemlidir. Sanayileşmiş toplumlarda cinsiyet, yaş, ortak çıkar ve toplumsal sınıf gruplandırmalarıyla karşılık bulur. Evrensel kadın hakları etrafında cereyan eder bu hareketler feminist antropoloji ve kadın araştırmacılarının doğmasına sebep olmuştur. Antropoloji açısından kadın hareketleri, bir cinsiyet gruplandırması olarak toplumsal tabakalaşmayı oluşturmaktadır. Antropologların her daim ilgisini çeken cinsiyet gruplandırması, toplumsal yapı hakkında birçok soruya sual olmaktadır.

Antropoloji açısından kadın hareketleri ve kadın araştırmaları, birbirine paralel ilerlemiştir. Antropoloji ve kadın araştırmaları feminist antropoloji ile kuram geliştirirken başlıca dört döneme ayrılmaktadır.

▪ **I. Dönem (1850-1920):** Bu dönem I. Dalga Kadın Hareketiyle paralel olarak ortaya çıkmıştır. Kadınların yasal hakları ve eşitliklerinin mücadelesini veren feminist hareketin, antropolojideki yansıması, antropoloji çalışmalarında kadın deneyimlerinin bile erkekler üzerinden ilerlemesi ve kadının yok sayılması karşısında ortaya çıkmıştır.

▪ **II. Dönem (1920-1960):** I. Dünya Savaşı sonrası dönemde ilk kadın etnograflar Margaret Mead, Ruth Benedict, Zora Neale Hurston ile kadınlar merkeze alınmıştır. Kadın, ilk kez kadın araştırmacılar üzerinden görünürlük kazanmıştır.

▪ **III. Dönem (1960-1980):** II. Dalga Kadın Hareketleri ile paralel olan bu dönem, feminist bir yaklaşımla kadınların kişisel deneyimlerine ulaşmaya çalışırlar. Cinsiyet ve toplumsal cinsiyet ayırımının tartışmaya açılmasıyla, kadınların antropolojisi üzerine çalışmalar olmuştur. Dişi cinsiyeti dâhilinde kadın olmanın, toplumsal cinsiyet üzerinden "evrensel ezilmişliğe" karışık geldiği vurgulanır. Evrensel ezilmişliğin tıpkı I. Dönemdeki gibi hukuki mücadeleye girişmesinin yanı sıra toplumsal cinsiyetin toplumsal bir inşa olduğu üzerinde durulur. Sherry B. Orther dönemin önemli antropoloğu olarak doğa-kadın ve kültür-erkek eşleştirmesini ele alır. Fiziksel, psikolojik ve sosyolojik özellikleriyle "doğa ile kadın"; aklın, gücün birleşimiyle "kültür ile erkek" üzerinden özleştirilmektedir.

Buna göre "kültür yani erkek", "doğa yani kadına" hükmeden bir konumdadır. Çünkü toplumsallaşma süreciyle kadının, doğa olmaktan çok, kültürel bir üretim sürecine girmek durumunda olduğu belirtilir.[40]

▪ **IV. Dönem (1980-2000):** İlk üç dönem kadınların evrensel ezilmişliğini başarılı bir biçimde gündeme alsa da, yerele has/kültüre özel farklılıkların evrensel bir bakış açısıyla yorumlanması bu dönemle birlikte değişmiştir. Artık "kadınların antropolojisi" değil "toplumsal cinsiyet antropolojisi" yapılmaya başlanmıştır. Toplumsal cinsiyet antropolojisinin merkezinde, toplumsal cinsiyet ilişkileri yerleştirilir ve tüm sosyal yapılar toplumsal kimliklerin ilişkisiyle açıklanır. Judith Butler, *Gender Trouble* kitabıyla dönemin algısını belirleyerek, II. Dalganın evrensel ezilmişliğini eleştirmekle birlikte, III. Dalga da ortaya atılmış olur. Buna paralel olarak Butler, cinsiyet ve toplumsal cinsiyeti birbirine farklılıktan ziyade, zaman ile mekân koşulları dâhilinde değişken/sabit olmayan bir kimlik olarak ele alır. Aslında bu bakış açısının temeli Simon de Beauvoir'un "kadın doğulmaz kadın olunur" yaklaşımının, Butler tarafından kadınlığın icra edildikçe etkinleşen bir kimlik olduğu ortaya atılır.[41] Devamında, Lila Abu-Lughod ile dönüşüm geçiren çalışmalar, öznenin sesinin araştırılmaya dâhil edilmesini temel alır. Araştırmacının önemi vurgulanarak, araştırmacı-araştırılan ilişkisi gibi melezleşme, sınıf, etnisite ve sosyal statü kavramları 'kadın öznesini/kimliğini' açıklamak üzere geliştirilir.[42] Feminist antropoloji kavramının doğması, kadın kimliğine daha bütüncül açıdan yaklaşmayı sağlar. Buna göre feminist antropoloji toplumsal cinsiyet çalışmalarının, kadın ve erkek arasındaki ilişkilerin ve toplumsal cinsiyetin toplulukları, tarihi evreleri, politik-ideolojik-ekonomik yapıları şekillendirmesini inceler. Son dönem feminist antropoloji, post modern feminizm ile III. Dalga feminizm hareketiyle ortaya çıkan Queer Teoriyle bir yenilik yaşar. Teoriye göre feminizm ve toplumsal cinsiyetin kavramları iki ayrı cinsle sınırlanmaz ve farklı cinsel yönelimleri tartışmaya dâhil eder. Kadın hareketlerinin antropolojiyle yorumlanması ve feminist antropolojiyi doğurması, antropolojiye olduğu

---

[40] **Ortner,** Sherry B. 1974. Is female to male as nature is to culture? In M. Z. Rosaldo and L. Lamphere (eds), Woman, Culture, and Society. Stanford, CA: Stanford University Press, pp. 68-87.

[41] **Judith,** Butler (2003). **A Crictical Introduction to Queer Theory**,' "Performance ,Performatiuity, Parody and Politics" Yay. Haz. Nikki Sullivan,(Endinburg Universitiy Pres). pp. 79-81.

[42] **Abu-Lughod**, Lila (2004). **Peçeli Duygular.** Çev., Suat Ertüzün. İstanbul: Epsilon Yayıncılık.

gibi tüm sosyal bilimlere katkı sağlamıştır. Çünkü toplumsal cinsiyetin merkeze alınmasıyla, toplumsal konuların bütüncül açıdan kavranabilmesi olanaklı hale gelmiştir.

13.8. Çalışma ve Çalışmama

Çalışmak genellikle yetişkinliğin bir göstergesi olarak kabul edilmekle birlikte, bireyin toplumsallaşma evresinin bir yansımasıdır. Kültürlerin kökenine bakıldığında, ekonomi ve istihdam, en önemli yapı olarak dikkat çekmektedir. Toplum ve kültür unsurlarının var olmasından bu yana aş için iş üretmek, istisnasız her oluşumun birincil amacı olmuştur. Aksi halde, toplumsal düzenin bozulacağı gibi sınırlı sayıdaki besine ve yaşam gerekliliklerine ulaşmak imkânsızlaşacaktı. Çağdaş dönemde çalışmak, alınan eğitimin bir neticesi olarak bireyin, kültürel açıdan grup içinde dinamik, üretken ve kabul edilebilir olmasını sağlayarak, "toplumsal bir yük" olmaktan uzaklaştırmaktadır. Ekonomik kriz içindeki ülkelerde "çalışamamak" bir işsizlik sorunu iken, refah seviyesi yüksek ülkelerde "çalışmamak" birey merkezli bir seçimdir. İlkindeki zorunluluk, açlığa veya yoksulluğa sebep oluyorken, diğerindeki durum, genellikle, siyasi otoritenin vatandaşlarının zorunlu giderlerini karşılama sorumluluğuna bağlanmaktadır. Öte yandan, çalışmak toplumsallaşmanın ve çağdaşlaşmanın bir gereğidir. O sebeple, üst grupların alt gruplara oranla, çalışmaya daha yakın/yatkın olmaları toplumsal tabakalaşmayı doğurarak, ekonomi sektörünün önceliğine tercüman olmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı, tüm dünya devletlerini sosyal, ekonomik, siyasal ve teknolojik olarak köklü değişimlere itmişti. Özellikle, teknolojinin önemli bir ilerleme kaydetmesiyle, üretim örgütlenmeleri farklılık göstermeye başlamış ve mekânsal sınırlıkları çizen ulus-devletler işlevselliğini yitirerek, sermaye, uluslar üstü bir nitelik kazanmıştı. Bu yeni dönüşümle birlikte, kentler daha cazip hale gelmiş ve kırsaldan kente göçler başlamıştı. Tüm bu değişimler, göç eden grupların doğal yapısını da etkilemişti. Bu açıklamalardan hareketle, her ülkede diğer yerleşim bölgelerine nazaran, çekim merkezi olan çeşitli şehirler, kentler bulunmaktadır. Bu kentlerin eğitim, teknoloji, sosyal imkânlar açısından gelişmiş olmaları onları çekim merkezi haline getirerek kalkınmadaki payı da etkilemelerine sebep olmaktadır.[43]

---

[43] **Bahar,** Halil İbrahim (2008). **Sosyoloji.** Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, ss. 90-91.

Kentleşme, nüfusun belli noktalarda yoğunlaşması ve kent kültürünü oluşturma evresidir.

Keleş, kentleşmeyi istihdam açısından köklü bir toplumsal değişim olarak ele alır:

"Kentleşme, sanayileşme ve ekonomik gelişmeye koşut olarak kent sayısının artması ve kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında artan oranda örgütlenme, iş bölümü ve uzmanlaşma yaratan, insanların davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikim sürecidir".[44]

Çalışma konusu, sanayileşmenin belli yerleşim merkezlerinde vuku bulması sonrasında, iş bulmak için göçlerin buraya yapılması ve devamında bu mekânların kente dönüşerek, kentleşmenin ilgi mekânına dönüşmesine dayanır. Kentleşme, hızlı nüfus artışına paralel olarak doğan işgücü ihtiyacıyla ilişkilidir. Kırsalda giderilmeyen iş ihtiyacı dolayısıyla kentlere akan göçler kentleşmeyi doğurmuştur. Bu sebeple, kentleşmenin oluşumu, iş dolayısıyla gerçekleşen göçlerle birlikte başlamaktadır. Örneğin XIX. yüzyıldan önce kent ve kasabalarda yaşayanların nüfusu %10'larda iken[45] sanayileşmeyle birlikte, bu oran farklılaşmıştır. Sanayideki ilerleme, yeni yerleşim yerlerine akan göçü tetiklemiş ve kentleşme olgusu başlamıştır. Türkiye'de ise, sanayileşme, uzun bir dönem kentleşmeyi belirleyen bir faktör olmamıştır.[46] Keleş'e göre, Türkiye'de kentleşme, sanayileşmeye paralel olarak ilerlememiştir. İş bulma umuduyla, göçlerle kentlere gelenler, sanayi alanından ziyade ekonomik etkinlik alanlarında az gelirli işlerde çalışmak durumunda kalmışlardır.[47] Bunun sonrasında, kent toplumunda birbirinden farklı ekonomik sınıflar doğmuştur.

Küreselleşmeyle birlikte, tarımdaki düşüş, kentlerin büyümesi, aile yapısının küçülmesi ve boşanma oranındaki yükselme iş gücünü değiştiren faktörler olmuştur. Artık çoğu ulus, çalışmayı para kazanmaktan çok, bir yaşam kuralı olarak algılamaktadır. Çalışmak hem bir sosyalleşme aracı, hem de bireysel bir tatmin unsuru olarak da algılanmaktadır. Örneğin günümüzde ABD'nin ücretli iş gücünün hemen hemen yarısını kadınlar oluşturmaktadır ve evli çiftlerin %52'si karı koca olarak çalışmaktadır. Oysa 1900'lerden önce, ABD'deki kadınların sadece %20'si, iş

---

[44] **Keleş,** Ruşen (2006). **Kentleşme Politikası.** Ankara: İmge Yayınları.
[45] **Giddens,** Anthony (1998). **Sociology**. Cambridge: Polity Press, s. 15.
[46] **Görmez,** Kemal (1997). **Kent ve Siyaset**. Ankara: Gazi Kitabevi, s. 15.
[47] Keleş, 2006, s. 39.

gücünde yer almaktaydı. Çalışma hayatına giren ve/veya kabul edilen kadınların yöneticilik, madencilik, duvarcı, tesisatçı gibi belirli meslekler-den uzak tutulduğu görülmektedir. Bu yüzden, günümüzde, çalışma/çalışmama toplumsal cinsiyet açısından tabakalaşmaya yol açmaktadır. Çalışma geliri açısından kadınların, erkeklere oranla daha az para kazandıkları görülmektedir. Sanayileşmeyle birlikte, "ucuz işçi ihtiyacıyla" emekçi ve işçi olarak çalışmaya başlayan kadınlar gibi çocukların durumu, iş dünyasının kâr etme oranını yükseltmiştir. Örneğin, ABD'de 2007 verilerine göre, tam gün çalışan kadınların ortalama kazançları 35 bin 271 dolar iken bu rakam, erkeklerde 45 bin 159 dolardır.[48] Çalışma hayatına girerek ev ve ülke gelirine katkı sağlayan kadınların "eş, anne, kadın" olma sorumluluğu azalmış değildir. Ev işleri ve diğer sorumluluklar ikinci bir vardiya olarak ortaya çıkmaktadır.

Çalışma/çalışmama koşulları ırkçı yapılanmaları da kapsamaktadır. Amerika'da Afrika kökenli zencilerin ve Kızılderili kabile üyelerinin veya Hindistan'daki kast sisteminde (kırsal kesimde halen yaygındır), dışlanan grubu oluşturan bir *dalitin* (parya ve kirli de denmektedir) ya en ağır iş kollarında iş bulabilmekte zorlandıkları ya da toplumsal tabakalaşma gereği işsiz kaldıkları görülmektedir.[49] Öte yandan refah seviyesi yüksek toplumlarda sosyal devlet anlayışıyla devletin, çalışmayan vatandaşlarına sosyal güvence sağlaması (aylık olarak işsizlik parası, kira yardımı, çocuk bakımı gideri ve mutfak erzağı yardımı), yetişkin sorumluluğundan kaçan bir sınıfın doğmasına sebep olmuştur.[50]

13.9. Kültürel Çeşitlilik, Çok Kültürlülük, Kültürel Çatışmalar ve Sorunlar

Kültür parmak izi gibidir. Nasıl ki bireyin parmak izi eşsiz ise bir kültürün de nevi şahsına münhasır olarak açıklanabilen ve diğer kültürlerden farklılaştığı yönleri bulunmaktadır.[51] Ne var ki bu durum, günümüzde küreselleşmeyle birlikte değişime uğrayarak, kültürlerin biricikliklerini benzerliğe doğru evrimleştirmektedir.

---

[48] **Macionis,** John J. (2012). **Sosyoloji**. Çev. Vildan Akan. Ankara: Nobel Yayıncılık, ss. 334-336.

[49] Haviland, vd., 2008, ss. 560-562.

[50] **Macionis,** John J. (2012). **Sosyoloji**. Çev. Vildan Akan. Ankara: Nobel Yayıncılık, s. 337.

[51] **Çath Özen,** Gökçen (2017). **"Nusayrîlerin Kültürel Etkileşim İncelemeleri"**. Journal Of Analytic Divinity. Cilt 1, Sayı 1, s. 162.

Kültürel çeşitlilik, çok kültürlülük ve sorunsalları sanayi devrimi sonrasında göç, kentleşme, modernleşme ve küreselleşmeyle başlayan toplumsal olgulardır. Sanayileşme, üretim tarzının gelenekselden moderne bir seyir göstermesidir. Bu değişimlerle birlikte sosyal yaşam anlayışları, modernleşmiş ve milliyetçilik ile ulusçuluk gibi devlet yapılanmaları ortaya çıkmıştır. Ayrıca, geleneksel yapıdaki doğuştan gelen statü konumlanması kentsel ağlarda karşılık bulamamış ve bireyler eğitimle sosyal statü kazanmaya başlamıştır. Bu sebeple, öncelikler değişmiş ve geleneksel aileden çekirdek aileye geçişler yaşanmıştır. Göçlerin ardından kurulan yeni yaşam alanları, yabancılarla paylaşılan yeni alanları doğurmuştur. Bu birliktelik, kimi zaman sorun yaratmazken ve melezleşme kavramıyla yeni kültürel ortaklıkların doğmasına vesile olurken, kimi zaman sorun teşkil etmiş ve göç eden toplulukların dışa kapalı bir yapı sergileyerek, gettolaşmalarına yol açmıştır.

Kentleşmenin nüfusa, ekonomiye, toplumsal değişimlere etkisi bulunmaktadır. Günümüzde kentleşme, kırsal alan kökenli nüfus hareketlerinin kentlerde yoğunlaşmasına karşılık gelmektedir. Bu genişleme, kentlerin hem ekonomik hem de sosyal imkânlarına bağlı olarak görülmektedir. Bu imkânlar, göç edenleri değişime tabi tutmaktadır. Keleş, kent kimliğini kişinin birçok yönden değişmesi olarak vurgulamaktadır:

"Kentleşme akımı sonucunda toplumsal değişmenin insanların davranışlarında ve ilişkilerinde, değer yargılarında, tinsel ve özdeksel yaşam biçimlerinde değişiklikler yaratma sürecidir".[52]

Göç, insanların yaşadıkları çevreyi terk ederek bir başka yaşam alanına yerleşmeleridir.[53] Sosyal bilimlerdeki göç konusu, disiplinler arası farklılıklar göstermekle beraber, antropolojide kavram, göçün kültürel değişimi ve kimliğe olan etkisi üzerine kuruludur. Antropolojide göç, bireysel ve bağımsız bir şekilde alınacak bir karar olarak görülmez. Bu sebeple göç, en küçük birimden (aile) en geniş birime (akraba, hemşehri, topluluk) kadar bağımsız incelenebilecek bir konu değildir. Antropoloji, insanların ne zaman ve neden göç ettiklerinden ziyade göç deneyiminin öncesinde ve özellikle sonrasında bireylerde ve topluluklarda yaratılan sosyo-kültürel değişimleri irdeleyerek, bunun etkilerini incelemeye yoğunlaşır.[54] Antropoloji, insan merkezli bir bilim olduğundan, göç

[52] **Keleş,** Ruşen (2006). **Kentleşme Politikası**. Ankara: İmge Yayınları, s. 71.
[53] **Güvenç,** Bozkurt (1996). **İnsan ve Kültür.** İstanbul: Remzi Kitabevi, s. 21.
[54] **Durugönül,** Esma (1997). "Sosyal Değişme, Göç ve Sosyal Hareketler". **II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Toplum ve Göç**. Ankara: D.İ.E, s. 95.

bağlamında kültürün teşekkülüne odaklanmaktadır. Göç, iki mekân arasındaki yer değiştirme, sosyal hareketlilik ve toplumsal değişme sürecidir. Göç hem terk edilen o yer, hem de varılan o noktadır. Bu sebeple, göç durağan değildir. Geçmiş-bugün-yarın arasında, bir mekik dokumadır. Bu açıdan, ulus aşırıcılık özelliğiyle bireyler, her iki mekânda da bağlarını devam ettirmektedirler. Göç, algıdaki değişim ile başlayan, mekânda yer değiştirmeyle devam eden ve varılan yere uyumla tanımlanan bir süreçtir. Bu açıdan göç sürecinin merkezinde konumlanan insan, türlü değişimlerle yeni yere uyum göstermeye çalışır. Göç, yaşanılan yerden ve sosyo-kültürel ortamlardan ayrılıp, belirsiz bir süre için çeşitli ihtiyaçlar sebebiyle gönüllü veya zorunlu olarak gitme ve başka sosyo-kültürel boyut oluşturma durumudur.[55] [56] Buradan da anlaşılacağı üzere göç, aşina olunan toprakların terkini ve yabancı olunan topraklara uyum sağlamayı da beraberinde getirmektedir. Bu süreçte, belli toplumsal hareketler meydana gelmektedir.

Gelişmiş ülkelerde göç hareketleri sınırlıdır. Gelişmekte olan ülkelerde ise, daha yoğun iç göç hareketlerine rastlanmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde kimi şehirler, aldıkları göçler dolayısıyla dinamik bir yapı sergilerken, göç veren yerleşim birimleri durağan bir halde kendisini tekrarlamaktadır.[57] Bu sebeple iç göçler, ülkede yerleşme birimleri arasında ekonomik, sosyal ve eğitim alanlarında farklılaşmalara sebep olmaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere kentler, aldıkları göçler sebebiyle değişmeye ve doğal yapısını yitirmeye başlamıştır. Kentteki sosyal, politik, dinsel, kültürel sınıflaşmalar baş göstermiştir. Zamanla göç edenler, kentin yerlisi durumuna gelmiştir. Melezleşme süreci de böylece vuku bulmuştur.

Melezleşme, modernliğin bir tasarımıdır. Kapalı toplum özelliğinden kent yaşamına geçen bireyler ve gruplar burada, tek bir kültürle değil, kültürlerle karşılaşmaktadır.[58] Bir arada yaşayan kültürlerin, zamanla etkileşim kurmaları sonucunda ortaya çıkan yeni yapıya melezleşme denmektedir. Melezleşme, bugün hayli yaygınlaşmış olan kültürel bir süreci ifade etmektedir. Birbirinden ayrı mekânlarda, farklı tarihsel çizgide

---

[55] Durugönül, 1997, s. 95.

[56] **Tekeli,** İlhan (2006). "Yerleşme Yapıları ve Göç Araştırmaları," **Değişen Mekân,** der. Ayla Eraydın. Ankara: Dost Yayınları, s. 69.

[57] **Giritlioğlu,** Cengiz (1991). "İç göç ve Kentlileşme." **Kentleşme ve Kentlileşme Politikaları.** Der. Hande Suber. İstanbul: TÜSES, ss. 17-18.

[58] **Subaşı,** Necdet. Alevi Modernleşmesi. İstanbul: Timaş Yayınları, 2010.

ilerlemiş ve kültürlenmiş olan toplum ve toplulukların karşılaşma ve karışma süreçlerine atıfta bulunulan bir aşamadır melezleşme. İlkin, birbirlerinden farklı olan toplulukların birbirleriyle etkileşimleri sonucu ortaya çıkan yeni yapıların, zamanla yeni politikalara ihtiyaç duyacağı genel bir manada söylenebilir. Farklılık üzerine inşa edilen hiyerarşilerin duvarları, melezleşmenin gereklilikleriyle kökten bir değişime uğramak durumunda kalmaktadır. Bu tümcelere ilâveten melezleşme, Friedman'ın açıklamasıyla bir tür kültürel karışımdır. Friedman'a göre, kültürel kimliğin melezleşmesi, birbirinden uzak kültürlerin bir araya gelişleriyle melez bir yapının ortaya çıkmasıdır. Melezleşme, saf kültürlerin değil, karışım içindeki kültürlerin yarattığı yeni bir kültürel yapıdır.[59] Kültürel melezleşme farklı kültürlerin birbirini özümsemesi ve asimile olması değildir. Böylece kast edilen, yeni bir yapının ortaya çıkmasıdır.[60] Kültürel melezleşme *"dayatılan kimlikler"* değil, bizzat *"seçilmiş, yaratılmış, benimsenmiş kimliklerdir."* Burada sadece bireysellik ön plâna çıkmamakta, aynı zamanda, kimlik politikaları toplumun motor güçlerinden biri haline de gelmektedir. Sayar'a göre de, var olan kültürel uygulamaların yeni edinimlere dönüşmesiyle melezleşme ortaya çıkmaktadır. Amsterdam'da Thai boks yapan Faslı kız bu kültürel harmanlamaya verilecek bir örnektir.[61] Tüm bu açıklamalarda da görüldüğü üzere küreselleşmenin ortaya çıktığı ilk yıllarda, Batı'nın Doğu kültürleri üzerindeki etkisi fazlaca idi. Ancak, melezleşen kültürle de Batı'nın farklı kültürlerden etkilendiği ve onun da değişime tabi olduğu anlaşılmaktadır. Bu açıdan, melezleşme modern yaşamın bir getirisidir. Öyleyse onu, kırsalda değil, kent kültüründe görmek daha da mümkündür. Bauman, kültürel melezleşmenin yerelleri güçsüzleştirdiği hissini yarattığı kanısındadır. Ona göre, melezleşme, özgürleştirici bir deneyim olmakla beraber, yereller için bu durumun tek anlamı, kültürel güçsüzleşme olarak algılanmaktadır.[62] Melezleşme koşulunda bir kültür, diğerine baskın gelebilecektir.

---

[59] **Friedman,** Jonathan (1995). "Global System Globalization and the Parametres of Modernity." **Global Modernities**, der. Mike Featherstone, Scott Lash, Roland Robertson. London: Sage, pp. 102-104.

[60] **Marshall,** Bermaner (1999). Şey Buharlaşıyor: **Modernite Deneyimi**. Çev., Ümit Altuğ ve Bülent Peker. İstanbul: İletişim Yayınları, s. 406.

[61] **Sayar**, Kemal. **Kültür ve Ruh Sağlığı-Küreselleşme Koşullarında Kültürel Psikiyatri.** İstanbul: Metis Yayınları, 2002.

[62] **Bauman,** Zigmunt (1999). **Küreselleşme Toplumsalın Sonuçları**. Çev., Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, s. 114.

Bu açıklama neticesinde, melezleşmenin, küreselleşme dolayısıyla ortaya atıldığı ve farklı kültürlerin bir araya gelip, birbirleriyle karışarak yeni bir alan ürettikleri görülmektedir. Kültürel kimliğin özüne vurgu yapanlar, melezliğe karşı çıkmaktadırlar. Kültürün, karmaşık bir bütün olduğuna inananlar, melezleşmeyle yeni bir imkân elde edileceğini savunurlar. İmkândan kasıt, ulaşılan kültür sentezinin bütün kültürler için yeni bir kimlik tasarımı olabileceğidir.[63] Yani melezleşmenin bir sonraki evresi, yeni bir kültür biçimini ortaya çıkarmasıdır. Melezlik kavramı, kültürel dinamikler nedeniyle, geçmişte olduğu gibi günümüzde de saf, otantik hiçbir şeyin olmayacağı, saf olandan söz etmenin saf ve bozulmuş arasındaki hiyerarşiyi yeniden üretmek anlamına geldiğini barındırır. Melez kültürler, insanların etkin bir biçimde kendi sentezlerini oluşturma çalışmalarının bir sonucu olarak değerlendirilmektedir. Kültür, sınıf, ulus, cinsiyet, etnik vb. alanlardaki melez formlar arasındaki sınırları ortadan kaldırmakta, bunları tersine çevirmektedir. Bu hususta, kentleşme söz konusu olduğunda, melez kültürlerden rahatça bahsedilebilir.

13.10. Gençlik Hareketleri

Yaşa göre gruplandırma, kişinin toplumdaki yerini belirleyen evrensel bir etmendir. Kurumsal olarak bir yaş grubuna üyelik kendiliğinden gerçekleşir. Yaşın kurumsallaştırılmasında, toplumsal konumu belirlemede kültürel özellikler, biyolojik özelliklerden daha önemlidir. Çünkü toplumlar kültürlerden kültüre değişiklik göstermekle beraber insan, ömrünü belli süreçlere ayırır. Bu süreçler, çeşitli geçiş ritüelleri, tutumlar, yasaklar ve zorunluluklarla belirlenir. Tüm toplumlar insan hayatını çeşitli evrelere ayırır ve bunları cinsiyete, yaşa, ortak ilgi gruplarına ve tabakalaşmış toplumlarda sınıfa göre gruplandırır. Gençlik dönemi bir yaş gruplaşması olarak, her kültürde ve her devirde var olmuştur. Kültürlerde her yaş grubuna özgü tutumlar, yasaklar, zorunluluklar ve çeşitli yapısal özellikler vardır. Diğer yaş grupları gibi gençlik, bireyin davranışlarını kültürel olarak sınırlayan bir özelliktedir. Antropoloji, bir sosyal sınıf olarak ortaya çıkan gençlik hareketlerini yaşın yarattığı toplumsal tabakalaşma açısından ele alır.

Antropologların ilgisini evlilik ve akrabalık gruplaması çekiyor gibi algılansa da, bunun sebebi devletleşmemiş, sanayileşmemiş küçük

---

[63] **Subaşı**, Necdet. (2010). **Alevi Modernleşmesi**. İstanbul: Timaş Yayınları, ss. 58-59.

ölçekli toplumlarda, toplumsal örgütlenmenin bunlar üzerinden yapılanmasıdır. Fakat yaş, cinsiyet, ortak ilgi grupları ve toplumsal tabakalaşma örnekleri de sanayi toplumlarında önemli örgütleyici öğelerdir. Buna bağlı olarak büyük ölçekli toplumlarda akrabalığın yerini karmaşık toplumsal yapılar almaktadır. Bu sebeple, antropoloji için gençlik, ortak çıkarlara dayalı olan bir gruplandırma dönemidir. Antropologlar, bu hususta, iki temel ölçüt kullanırlar: Yaş grubu ve yaş kümesi. Yaş grubu geçici bir evredir. Kişi yaşlandıkça yaş grubu da buna bağlı olarak da değişir. Bu doğrultuda, her birey yaşamı boyunca bir dizi yaş grubundan geçmektedir. Yaş kümesi ise kalıcıdır ve ömür boyu devam eden bir yaptırımı vardır. Dolayısıyla, yaş kümesi belli zaman diliminde doğmuş olanları kapsayan sadakat ve güçlü duygulara bağlı olunan bir "hareket oluşumudur". İdeolojik olabileceği gibi, belli bir dönemin modasının günlük yaşayışı çok etkilemesiyle de oluşan bu küme, genelde, gençlik döneminde yeşeren bir "gençlik hareketidir". Öyle ki, yaş kümesi gruplarının ortak malları, marşları, şarkıları, armaları, kılık kıyafet tercihleri ve özel günleri vardır. Örgüt şeklinde hareket ettikleri için liderleri ve alt grupları da bulunmaktadır.[64] Yaş kümesine Türkiye'den örnek vermek gerekirse, 68 kuşağı gençlik hareketiyle, 1980'lere damgasını vuran Ülkücü Gençliğin Boz kurt Töresi ve Dev-Sol'un ruhu, bir yaş kümesi olarak günümüzde halen devam etmektedir. Üyeleri bugün 50 ile 70 yaşlarında olsalar bile...

Gençlik, bir yaş grubuna üye olmaktır ve ergenlikle birlikte başlayan, biyolojik bir ayrımla (çocukluktan ayrılma) toplumsal olarak belirlenmiş bir konum değişikliğidir. Gençlik konumuyla bireyler, yaş grubu üyeleriyle benzer etkinliklerde bulunurlar, dayanışma içerisinde olurlar, benzer duygulara ve yönelimlere sahip olurlar. İlgili konum değişikliği her kültürde farklı bir yaptırıma sahiptir. Örneğin Yahudilerin geleneksel *mitzvah* (İbranice "on emirden birinin oğlu" demektir) töreninde 13 yaşına erişen bir çocuk, artık gençliğe adım atarak dini sorumluluklarını almak/taşımak zorundadır. Benzer törenler, başka inançlarda da olmakla birlikte, Nusayrilerin Alevi inancında, kendini bilen genç (genellikle 12 yaş alt sınır olarak belirlenmektedir) topluluğun bir üyesi olabilmek için Van Gennep (1960) Turner'ın (1969) "Geçiş Ritüelleri" olarak adlandırdıkları bir törene katılırlar. "Çocuk İkrarı/Çocuk Cemi" adını taşıyan törenin esas amacı, çocuğun bir yıl içinde olgunlaşmasını sağlayarak, onu genç yani inancın sorumluluğunu taşımaya hazır bir hale getirmektedir.

[64] Haviland, vd., 2008, s. 547.

Bunun için, çocuk, ailesinden bir yıl uzaklaşarak amca evine gönderilir. Topluluk için çocuk "ölü sayılmaktadır" ve "dirilmesi", bir yıllık sınav sürecindeki başarısına bağlıdır. Sembolik açıdan ölü kabul edilen çocukla topluluğun iletişim kurması yasaktır. Çünkü ölülerle konuşulamayacağı gibi, topluluğun içine girmek için adaylığını ortaya koyan çocuk henüz dini lider (Mürşit, Dede, Baba, Pir gibi isimlerle anılabilmektedir) ve cemaat üyelerince kabul görülmemiştir. Kabul görülmesi ancak dini bir tören akabinde gerçekleşmektedir.[65] Benzer bir anlayışla Türkiye'deki Alevi gençlik hareketleri de, 12 yaşına gelen Alevi'nin törenlere, semahlara ve diğer topluluk etkinliklerine katılabilmesiyle bir görünürlük sağlar.

Dünyadaki kültürler arasında birçok yaş kümeleri olmakla birlikte, belki de, antropologlar için en ilgi çekici olanı, Kenya'da yaşayan birçok göçebe toplumundan biri olan Tirikilerdir. 105 yıllık bir ömür süresi temel alınarak, ömrü 15 yılı kapsayan yedi kümeye ayırmaları ve her kümeye dâhil olanlara farklı farklı sorumluluklar yüklemeleri, özellikle gençleri kültürel yapı içinde dinamik bir konu taşımaktadır.[66] Örneğin, 1989 ile 2004 yılları arasında doğanlar, bir küme sayılmaktadır. 7 farklı kümenin 4 büyük yaş grubunda toplanmasıyla ilk ikisini gençler temsil etmektedir. Yıllar ilerledikçe 15 yıllık dönem sonunda küme üyeleri, bir üst kümeye geçiş yapmaktadırlar. Dört büyük yaş grubundan ilki "savaşçı" özelliklidir ve ülkeyi korumakla sorumludur. Ne var ki bu grubun geleneksel savaşçı özelliği sömürge dönemiyle, savaşın bitmesi üzerine işlevini yitirmiştir. Halen, üyeler, iş bulmak veya okumak amacıyla, olanakların olduğu başka yerleşim bölgelerine göç etmektedir. İkinci büyük yaş grubu "Büyük Savaşçılardır" ve daha çok yönetimin arka kadrolarında yetişmek üzere yer almaktadırlar. Bir diğeri "Yargıç Büyüklerdir" ve yine yönetimde yer almakla beraber, grup çatışmalarını çözümlemekle görevlidirler. Halen yerel yargı organı olarak görev yapmaktadırlar. "Manevi Büyükler", doğaüstü güçleri olduğuna inanılan yöneticilerdir. Altı ayda bir yapılan dua törenlerini rahip olarak yönetir, gruba üye alabilir, büyü yapma yetisiyle kötü ruhları topluluktan uzak tutabilir ve son söze sahip olan tartışmasız ilahi güç olarak, topluluğun var olma teminatı sayılır. Çağdaşlaşmayla çoğu dini grup gibi Manevi Büyükler de, atalara

---

[65] **Türk,** Hüseyin, ve Mustafa **Çapar** (2011). "Alevilikte Yola Giriş Geleneklerinin Karşılaştırılmalı Olarak İncelenmesi." **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, sayı 60, s. 17-42.

[66] **Sangree**, Walter H. (1965). **The Bantu Tiriki of Western Kenya**, J. L. Gibbs (Ed.), Peoples of Afrika, New York: Holt, Rinehart & Winston.

tapınanların ilgisinin ve inancının azalmasıyla geleneksel otoritelerini nispeten kaybetmişlerdir. Yine de günümüzde büyük törenleri yöneten lider kabulüyle yükümlüklerini devam ettirmektedirler.[67]

13.11. Çevre Sorunları

II. Dünya Savaşıyla birlikte sömürgecilik tasfiye olmuş, yeni ulus-devletler kurulmuş, Batılı toplumlarda iktisadi krizler, enflasyon, enerji krizi, çevre kirliliği, açlık vb. sıkıntılar antropolojinin yeni kurumlar geliştirmesini gerektirmişti. Antropologların, çevre sorunlarına eğilmeleri, grupların günlük hayatlarını etkilemesi bakımından bunun yorumlanması gerektirmiştir. Antropologlar çevre sorunları paralelinde, grupların günlük hayatlarında bunu nasıl deneyimlediklerini ele alarak çevre sorunlarını maddeci değişim kavramlarıyla çözümlemeye çalışırlar. Buna göre, antropolojinin kültürel değişimlere yaklaşımı teknik-çevresel ikiliğiyle ele alınmaya başlanmıştır. Üst sanayi dönemiyle ileri teknolojik evrim aşamasına erişen insan, bu gelişime paralel olarak, doğal çevreyi yani canlı organizmaları, havayı, suyu ve toprağı tahrip ederek çevre sorunlarını doğurmuştur. Makineleşmeyle birlikte, önemli bir gelir kayağı sağlayan tarım sektörü ve endüstriyel fabrikalar, tehlikeli atıklar ve kimyasallarla doğanın dengesine bir tehdit oluşturmuştur. Bu atıkların doğaya bırakılması asit yağmurlarına, iklim değişikliğine (küresel ısınma ve kuraklık), hava kirliliğine sebebiyet vererek havayı ve bitki örtüsünü sağlıklı yaşam olanağından mahrum bırakmaktadır. Bu mahrumiyet, özellikle de az gelişmiş toplumları, bir yapısal şiddet unsuruna maruz bırakmaktadır.

Gordon Childe, tarih öncesi dönemlerdeki kültürel değişimlerin kaynağını, teknik-iktisadi buluşlara bağlıyordu. Ona göre buluşlar, devrimsel teknolojik ve toplumsal dönüşümlere yol açmaktaydı. Aynı doğrultuda termodinamik kuramın sahibi Leslie White, kültürel evrimi "enerji kaynağına" bağlayarak bir ilerleme sıralaması öneriyordu: İnsan bedeni ya da insan gücü, ateş-su-rüzgâr-fosil yakıtlarını denetim altına alarak, birey başına düşen enerji miktarını arttırıyordu. Buna göre daha yüksek miktarda enerji kaynağını denetleyebilen toplumlar ya evrim ya da fetih yoluyla, daha düşük miktarda enerji kullanan toplumların yerini alıyordu. Marksist teori doğrultusunda, tarihsel düzenin teknolojik gelişmeler/maddi üretim güçlerince gelişim gösterdiğini savunan Childe gibi White da, temel düzlemin, teknolojik olduğunu ve toplumun değişim

[67] Haviland, vd., ss. 547-578.

sürecinin bu düzlemde yer aldığını belirtiyordu.[68] Marksizm'in tarihsel maddeciliğine ilaveten, White, toplumsal ve kültürel görüngüleri üç düzlemde ilerletmiştir. İlki, teknolojiktir ve toplumdaki değişim, aletler ve makinelerin doğal ve kültürel çevreyi değiştirmesiyle başlamaktadır. İkincisi teknolojik gelişmelerin kurumlar (aile, hukuk, devlet vb.) üzerinde yarattığı yeni kültürel etkilerdir. Üçüncüsü, teknolojik gelişmenin yenilerini doğurmasıdır.

Günümüz koşullarını incelemede sıkça müracaat edilen ekolojik antropoloji, riskleri ve toplulukların bunlara nasıl tepki verdiğini incelemeyi hedef almıştır. Riskler, endüstri dönemiyle artan toplumsal şiddet unsurlarıdır. Bunların küreselleşmeyle birlikte toplumsal tabakalaşmaları arttırdığı ve teknolojiye sahip olanların daha az enerji kullananlarla azınlık muamelesi gördüğü belirtilmektedir. Günümüzün çevresel riskleri yalnızca deprem, sel, kuraklık gibi doğal afetler değildir. Antropolojinin üzerinde durduğu çevresel riskler kirlilik, kimyasal atıklar, petrol yayılması, açlık, terörizm, savaşlar, cezaevleri, işkence gibi "insan eliyle üretilmiş şiddet" unsurlarıdır. Antropoloji, söz konusu çevresel şiddetlere toplumların nasıl cevap verdiğini, örgütlendiğini ve bunu günlük hayatlarında nasıl deneyim edip, kültürel bir etken olarak uyguladıklarını ele almaktadır.[69]

Dünyayı tehdit eden çevre kirliliği, gelişmiş ülkelerin kontrolsüz ve hesapsız üretim biçimlerine sahip olup, bunu, doğanın dengesi dolayısıyla insanların sağlığını ve geleceğini önemsememelerine dayanmaktadır. Çevre kirliliği, sadece gelişmiş ülkelerdeki dev kuruluşlarca değil, aynı zamanda, insanları tarafından da çoğaltılmaktadır. Örneğin, bir Kuzey Amerikalı, atmosfere 20 ton karbondioksit (sera gazı) salarken, Batı Afrika'da bu 3 tondan azdır. Bunun sebebi, gelişmiş ülkelerdeki insanların elektrikli aletleri çok kullanmaları, aşırı su ve enerji tüketimleri, günlük atıklarını geri dönüşüme uygun ayırmamaları, araç yakıtları ve temizlik kimyasalların doğayı tahrip etmelerine karşın günlük hayatlarından bunu çıkarmamalarıdır. Yüksek gelirli ülkeler sadece daha fazla enerji kullanmakla kalmazlar. Aynı zamanda, tarım toplumlarının ürettiklerinden 100

---

[68] **White,** Leslie (1996). "Cultural Ecology and Neoevolutinary Thought." **Anthropological Theory-An Introductory History** içinde yazan R. Jon, McGee-Richard Lee Warms 244-245. Mountain View. Canada: Mayfield Publishing Comp, ss. 239-247.

[69] **Özbudun**, Sibel, **Şafak**, Balkı, **Altuntek**, N. Serpil (2006). Antropoloji Kuramlar ve Kuramcılar. İstanbul: Dipnot Yayınları, s. 381.

kat fazla mal üretirler. Yüksek gelirli ülkeler, yüksek yaşam standartlarına sahip olarak, gerek duymadıkları halde ürettikleri çoğu şeyi atarlar. Böylece, ihtiyaç fazlalıkları, kirlilik (endüstriyel üretim duman ve zehirli maddeler üretir) problemlerini artırır.[70]

13.12. Obezite Sorunu

Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütünün (OECD) 2011-2012 raporuna göre dünyada obezite artmakla beraber bu durum en önemli halk sağlığı sorunları arasında yer almaktadır. Öyle ki obeziteye bağlı olarak bireylerde hipertansiyon, yüksek kolesterol, diyabet, kalp hastalıkları, astım, kas-iskelet hastalıkları ve bazı kanser türlerinin de aralarında bulunduğu, çok sayıda hastalığın risk faktörünü oluşturduğu bilinir. Obeziteye sebep olan unsurların başında, aşırı kalori tüketimi ve az fiziksel aktivite olsa da, genetik yatkınlık ve endokrin sistemi hastalıklarının da buna yol açtığı ifade edilir. Öte yandan obezite, ilave sağlık harcamalarına da neden olmakla beraber, pahalı hastalıklar grubunun başında yer almaktadır.

Obeziteyi, yani aşırı kilo fazlalığını konu etmemizdeki esas sebep, bunun çeşitli coğrafyalarda ve gelir gruplarında daha fazla görülme sıklığına bağlı olarak, meselenin aslında sağlık sorunu kadar, kültürel bir açıklamaya da dayanıyor oluşudur. Buna göre obezite hem gelişmekte olan, hem de gelişmiş ülkelerin alt gelir gruplarında görülen toplumsal bir sorundur. Örneğin Samoa, Fiji, Naury Adaları'ndaki toplumun %70'e yakını aşırı şişman sınıfına girerken, Japonya'da ve Kore'de bu oran %3'lerdedir. Avrupa'da ise obezite prevelansı düşük olmakla beraber örneğin bu İsviçre'de %8,1'dir. Oranları daha da genişletecek olursak; Amerika'da toplumun %33,8'i, Meksika'da %30'u, Yeni Zelanda'da %26,5'i, Şili'de %25,1'i, Avusturalya'da %24,6'sı, Kanada'da %24,2'si, İngiltere ve İrlanda'da %23'ü, Lüksemburg'da %22,5'i, Estonya'da %20,2'i, İzlanda'da %20,1'i ve Türkiye'de %15,2'i obez yüzdeliğindedir.

---

[70] **Macionis,** John J. (2012). **Sosyoloji**. Çev. Vildan Akan. Ankara: Nobel Yayıncılık, s. 585.

Tüm bu demografik göstergelerin, kültürden kültüre farklılık göstermesinin altında hangi sebepler yatmaktadır? Obezite, teknolojiyle birlikte artan hareketsizlik (fiziksel aktivitelerin azalması) ve sağlıksız beslenmenin (yağların ve karbonhidratların daha çok tüketilmesi) bir ürünüdür. Endüstri dönemi paralelinde kent(li)leşmeyle birlikte, gelişmiş ülkelerdeki alt gelir gruplarında ve gelişmekte olan ülkelerin toplumlarında görülme sıklığı artan obezite, estetik bir unsurdan çok küresel boyutta önemli bir sağlık sorununu teşkil etmektedir. Çünkü dünyada, 1,1 milyar kişi fazla kiloludur ve bunların 300 milyonu obezdir. Büyük Okyanus'taki Naury Adasında erkeklerin %65'ini ve kadınların %70'ini aşırı şişman sınıfında gruplayan ve bunun bir topluluk özelliği olmasını gerektiren etkenleri aşırı yemeğe karşın hareket etmemeye bağlamak eksik bir yaklaşımdır; hormonsal hastalık, genetik miras ve kültürel özellikleri de düşünmek gerekmektedir.[71]

Günümüzde olumsuz bir algı yaratan obezite, 19. yüzyıl ortalarına kadar ekonomik bir unsur göstergesiydi. Öyle ki şişmanlık, zenginliğe ve sağlıklı olmaya; zayıflık ise, fakirlik ve sağlıksız olmaya karşılık geliyordu. Obezitenin olumsuz algıları ise ancak 1940'larla oluşmuştur. İlkin, Fransız modacı Paul Poriet şişmanlığın sıklığa engel teşkil ettiğini belirtmesi ardından tıp alanında obezitenin genetik, hormonsal ve psikolojik bir rahatsızlık olduğu anlaşılmaya başlanmış ve akabinde obeziteye karşı tedaviler geliştirilmeye başlanmıştır.

[71] Haviland, vd., 2008, s. 826.

Yararlanılan Kaynaklar

Abu-Lughod, Lila (2004). **Peçeli Duygular.** Çev., Suat Ertüzün. İstanbul: Epsilon Yayıncılık.

Anderson, Sarah; **Cavanagh,** John; **Thea, Lee** (1999). **Ten Mylhs About Globalization**, Nation, Vol. 269, Issue 19.

Atay, Tayfun (2011). **Din Hayattan Çıkar Antropolojik Denemeler.** İstanbul: İletişim Yayınları.

Augé, Marc (1992). **Non-Lieux: İntroduction A Une Anthropologie De La Surmodernité.** Edition de Seuil.

Aydın, Suavi (1993). **Modernleşme ve Milliyetçilik**. Ankara: Gündoğan Yayınları.

Bahar, Halil İbrahim (2008). **Sosyoloji.** Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu.

Bauman, Zigmunt (1999). **Küreselleşme Toplumsalın Sonuçları**. Çev., Abdullah Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Çatlı Özen, Gökçen (2017). "Nusayrîlerin Kültürel Etkileşim İncelemeleri". **Journal Of Analytic Divinity**. Cilt 1, Sayı 1, ss. 150-166.

Durugönül, Esma (1997). "Sosyal Değişme, Göç ve Sosyal Hareketler". **II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Toplum ve Göç**. Ankara: D.İ.E, 95-101.

Edman, Timuçin Buğra (2018). **Direniş ve Benlik: Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Sodom ve Gomore Romanı ile V.S. Naipaul'un Taklitçiler Romanındaki Kimlik Meselesi Üzerine Mukayeseli Bir Yaklaşım**, Aydın Türklük Bilgisi Dergisi Yıl 4 Sayı 7 Güz-2018 (1-10).

Friedman, Jonathan (1995). "Global System Globalization and the Parametres of Modernity." **Global Modernities**, der. Mike Featherstone, Scott Lash, Roland Robertson. London: Sage, 60-69.

Georgeon, François (2009). **Osmanlı-Türk Modernleşmesi** (1900-1930). Çev., Ali Berktay. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Giddens, Anthony (1998). **Sociology**. Cambridge: Polity Press.

Giritlioğlu, Cengiz (1991). "İç göç ve Kentlileşme." **Kentleşme ve Kentlileşme Politikaları.** Der. Hande Suber. İstanbul: TÜSES, 17-18.

Görmez, Kemal (1997). **Kent ve Siyaset**. Ankara: Gazi Kitabevi.

Gündüz, Şinasi (1998). **Din ve İnanç Sözlüğü**. Ankara: Vadi.

Güvenç, Bozkurt (1996). **İnsan ve Kültür.** İstanbul: Remzi Kitabevi.

Güvenç, Bozkurt (2008). **Türk Kimliği**. İstanbul: Boyut Yayın Grubu.

Haviland, William A., Harald E. L. Prins, Dana Walrath, Bunny McBride (2008). **Kültürel Antropoloji**. Çev. İnan Deniz Erguvan Sarıoğlu. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Judith, Butler (2003). **A Crictical Introduction to Queer Theory**,' "Performance ,Performatiuity, Parody and Politics" yay. haz. Nikki Sullivan,(Endinburg Universitiy Pres). s.79-81.

Keleş, Ruşen (2006). **Kentleşme Politikası**. Ankara: İmge Yayınları

Macionis, John J. (2012). **Sosyoloji**. Çev. Vildan Akan. Ankara: Nobel Yayıncılık.

Marshall, Bermaner (1999). Şey Buharlaşıyor: **Modernite Deneyimi**. Çev., Ümit Altuğ ve Bülent Peker. İstanbul: İletişim Yayınları.

Martin, Hans Peter, **Schumann,** Harald (1997). **Globalleşme Tuzağı**, Çev. Karadem, Kahraman, Ankara: Ümit Yay, s. 106.

Özbudun, Sibel, **Şafak**, Balkı, **Altuntek**, N. Serpil (2006). Antropoloji Kuramlar ve Kuramcılar. İstanbul: Dipnot Yayınları, s. 381.

Robertson, Roland (1999). **Küreselleşme, Toplum Kuramı ve Küresel Kültür** (Çeviri: Ü. H. Yolsal), Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Ortner, Sherry B. 1974. Is female to male as nature is to culture? In M. Z. Rosaldo and L. Lamphere (eds), **Woman, Culture, and Society**. Stanford, CA: Stanford University Press, pp. 68-87.

Tekeli, İlhan (1978). **Yerleşme Yapısının Uyum Süreci Olarak İç Göçler**. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.

Tekeli, İlhan (1998). "Türkiye'de İç Göç Sorunsalı Yeniden Tanımlanma Aşamasına Geldi," **Türkiye'de İç Göç**, der. Ahmet İçduygu. İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, 8-9.

Tekeli, İlhan (2006). "Yerleşme Yapıları ve Göç Araştırmaları," **Değişen Mekân,** der. Ayla Eraydın. Ankara: Dost Yayınları, 69.

Tomlinson, J. (2000). **Kültürel Emperyalizm**, Eleştirel bir Giriş. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Türk, Hüseyin, ve Mustafa **Çapar** (2011). "Alevilikte Yola Giriş Geleneklerinin Karşılaştırılmalı Olarak İncelenmesi." **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, sayı 60, 17-42.

Sangree, Walter H. (1965). **The Bantu Tiriki of Western Kenya**, J. L. Gibbs (Ed.), Peoples of Afrika, New York: Holt, Rinehart & Winston.

Üstün, Çağatay, ve Nevzat **Demirci** (2013). Ege Tıp Dergisi, 52 (4): 230. **Yaşlı İnsanların Sosyal Dışlanmasına Karşı Hukuki Çalışmalar**: Çin Örneği. İzmir:Ege Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı.

Weitner, A.B. (1988). **The Trobrianders of Papua New Guinea**, New York:Holt, Rinehart and Winston

White, Leslie (1996). "Cultural Ecology and Neoevolutinary Thought." **Anthropological Theory-An Introductory History** içinde yazan R. Jon, McGee-Richard Lee Warms 244-245. Mountain View. Canada: Mayfield Publishing Comp.

Yörükoğlu, Yavuz (2012). **Orta Yaş El Kitabı ve Genç Kalmanın Sırları**, Ankara: Bilgi Yayınevi, s.165-173.

Bölüm 14

Seçil Sağır[1]

ANTROPOLOJİ, GIDA VE KİMLİK

14.1. Antropoloji
14.1.1. Kültürel (Sosyal) Antropoloji
14.1.2. Biyolojik Antropoloji
14.2. Besin, Beslenme ve Temel Özellikler
14.3. Tarih Öncesi ve Sonrası Dönemlerde Beslenme
14.3.1. Paleolitik Dönemde Beslenme
14.3.2. Neolitik Dönemde Beslenme
14.3.3. Yerliler ve Beslenme Alışkanlıkları
14.4. Besin Seçimlerini Etkileyen Faktörler
14.5. Dinler ve Beslenme
14.6. Gıda ve Kimlik
Yararlanılan Kaynaklar

[1] Dr. Öğr. Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi

ANTROPOLOJİ, GIDA VE KİMLİK

Tek hücrelilerden çok hücrelilere, tüm canlıların güttükleri temel amaç hayatta kalabilmenin mücadelesini vermektir. İnsan dışındaki canlılar bunu temelde içgüdüyle gerçekleştirirken insan, içgüdülerini büyük ölçüde aşmış ve bu işi tasarlayarak, öğrenerek, öğreterek, konuşarak belirli bir kültürel örüntü içinde zevkli bir uğraş haline getirmiştir. İnsanoğlu beslenmeyi, yarattığı kültürel örüntünün bir parçası haline dönüştürerek beslenme kültürünü oluşturan tek canlı olmayı başarmıştır. İster içgüdüsel olsun ister bilinçli, tüm canlıların verdiği hayatta kalma savaşında hepsinin birincil ortak paydası beslenmedir. Beslenme nefes alıp vermek kadar hayati bir fonksiyondur. Değişen yaşam koşulları, farklılaşan iklimler, canlıların zamanla beslenme stratejilerini de etkilemiş, besinlerini sağlamakta becerikli olanlar soylarının devamını sağlamış; etkin biçimde üreyip çoğalarak başarılı bir evrim sürecinin sonunda bugünlere gelebilmişlerdir[2].

Yemek çeşitleri ve alışkanlıkları her kültürel davranışta olduğu gibi zaman ve mekâna bağlı olarak değişmektedir. Beslenme kültürümüz geçmişten günümüze devamlı bir değişim halinde olmuştur. Toplumların, dini, siyasal, sosyal ve ekonomik yapıları değiştikçe beslenme alışkanlıkları da buna bağlı olarak değişecek ve toplumlar var oldukça bu değişim devam edecektir. Besin, beslenme ve kültür herhangi bir zamanda ve mekânda bir toplumun sağlığı için ayrılmaz bir bütün oluşturmaktadır. Yeme içme alışkanlığı, yaşamın tüm unsurlarının içine işlemiştir. Bundan dolayı toplumlarda besin ve beslenme konuları, sosyoekonomik koşullar, kültür, genetik örüntü ve çevreyi de içine alacak şekilde bütüncül ve geniş bir bakış açısı altında ele alınmalıdır. Beslenme alışkanlığı bir

[2] **Özbek**, Metin (2013). **Beslenme Kültürü ve İnsan**, Alter Yayıncılık Matbaacılık, s. 17-23.

toplumun kimliğini belirler diyebiliriz. Sınıf, cinsiyet, yaş ve etnik unsurlar genelde yeme-içme konusundaki kurallar ve uygulamalarla birbirinden ayırt edilmektedir[3].

14.1. Antropoloji

Antropoloji; insanın ortaya çıkışından günümüze kadarki süreçte biyolojik ve kültürel değişimlerini araştıran, doğrudan insanı inceleme konusu yapan sosyal ve doğa bilimleri arasında yerini almış bir bilim dalıdır[4]. Antropoloji, genel kabul gereği linguistik, arkeoloji, kültürel (sosyal) antropoloji ve biyolojik (fizik) antropoloji olarak dört başlık altında ele alınsa da kültürel ve biyolojik antropoloji olmak üzere iki büyük başlık altında da incelenebilir;

- Sosyal (kültürel) antropoloji ve
- Biyolojik (fiziki) antropoloji olmak üzere iki büyük başlık altında incelenebilir.

14.1.1. Kültürel (Sosyal) Antropoloji

Geçmiş ve günümüzün birbirinden oldukça farklılık gösteren toplumları ve onların kültürleri ile ilgilenmektedir. Bireylerin yaşadıkları toplum içinde nasıl eğitildikleri, beslenme alışkanlıkları, eşlerini nasıl seçtikleri, nasıl evlendikleri, kendi toplumları ya da diğer toplumların üyeleriyle nasıl örgütlü ilişki kurdukları gibi gelenekleri, görenekleri, eşyaları, evlerinin özellikleri gibi konular sosyal antropolojinin içeriğini oluşturmaktadır.

14.1.2. Biyolojik Antropoloji

İnsanın fiziki yapısı, biyolojisi ve davranışlarının evrimiyle geçmiş ve günümüzdeki insan toplumlarının birbirlerinden farklı biyolojik özelliklerini ve bunların kökenini araştırmaktadır. İnsanı biyolojik bir varlık olarak ele alan biyolojik antropoloji

- Paleoantropoloji ve
- Fiziki antropoloji olmak üzere iki alt dala ayrılmaktadır.

---

[3] Özbek, 2013, 25-26.

[4] **Akın**, Galip (2011). **Antropoloji ve Antropoloji Tarihi**, Tiydem Yayıncılık, s. 3.

▪ ***Paleoantropoloji:*** Paleoantropoloji insanın geçmişteki ataları kimlerdir? İnsan bu eski atalarından ne zaman ayrılmıştır? İnsan hangi değişim yollarından geçerek günümüze ulaşmıştır? Gibi sorulara cevap aramaktadır. Fosil kalıntıların değerlendirmelerini yaparak bireylerin tüm demografik bilgilerini, iskelet ve dişlerinden geçirdikleri hastalıkları, , besin elde etme yöntemlerini, beslenme biçimlerini tespit etmeye çalışmaktadır[5].

▪ ***Fiziki antropoloji:*** İnsanı fizyolojik, anatomik ve morfolojik açıdan ele alıp inceleyen fiziki antropoloji, insan ve çeşitliliğinin tarihi ile biyolojik değişimin ilke ve aşamalarını kendisine konu edinmiştir[6]. Ayrıca fiziki antropoloji, iklim, rakım, sosyoekonomik ve eğitim düzeyi, yaşam kalitesi, bitki örtüsü gibi çevresel etmenlerin insan biyolojisine etkilerini araştırmaktadır.

İnsanoğlunun yeryüzünde yaşamaya başladığı zamandan günümüze kadar olan davranışlarını, toplumların ve kültürlerin gelişimini içine alarak inceleyen bir bilim dalı olarak tanımlanan Antropoloji; tanımından da anlaşılacağı gibi çok kapsamlı ve pek çok bilim dalı ile iç içe geçmiş durumdadır. Antropoloji biliminin çok kapsamlı bir bilim dalı olması kendi içinde alt dallara ayrılmasını gerekli kılmıştır. Bu alt dallardan bir tanesi de Beslenme Antropolojisi olarak ortaya çıkmıştır[7].

İnsanoğlu varlığından günümüze kendisine yiyecek bulmak için çok zaman ve emek harcamış, bu uğurda savaşmış ve yiyecek bulmak, saklamak, dağıtmak ve tüketmek için pek çok keşif ve icatlar yapmıştır. Ancak insan yaşamında sağlığın sürdürülebilmesi için temel belirleyici olarak görülen beslenme, fizyolojik etkileri yanında, başta; sosyal, kültürel, ekonomik ve politik olmak üzere pek çok boyutları olan önemli bir kavramdır. Kısacası Beslenme Antropolojisi; temel olarak toplumların besin tüketim ve beslenme durumlarını etkileyen biyolojik, psikolojik, coğrafik, sosyal, ekonomik, teknolojik, geleneksel, eğitimsel, politik ve benzeri faktörleri ortaya çıkarmayı hedefleyen bir bilim dalıdır. Neyin, ne zaman, nasıl yenileceği içgüdüler kadar insanın içinde bulunduğu kültürün etkileri ile oluşur, gelişir[8]. Gıda, beslenme ve kültür herhangi bir

---

[5] Akın, 2011, 58.
[6] **Güvenç**, Bozkurt (1999). **İnsan ve Kültür**, Remzi Kitabevi, s. 69.
[7] **Merdol**, K. Türkan (2012). **Beslenme Antropolojisi-1**, Hatiboğlu Yayınları, s. 1.
[8] Merdol, 2012, 2.

zamanda ve mekânda bir toplumun sağlığı için ayrılmaz bir bütün oluşturur. Kültür besler ama kimin, nerede, ne vakitler, neleri, neyle, nasıl yiyeceğini töreler öğretir[9].

14.2. Besin, Beslenme ve Temel Özellikler

Besin; yenilebilen bitki ve hayvan dokuları,

Besin öğesi; besini oluşturan organik ve inorganik maddeler,

Beslenme; insanın büyüme, gelişme, sağlıklı ve üretken olarak uzun süre yaşaması için gerekli olan öğeleri alıp, vücudunda kullanmasıdır.

Beslenme yaşamın sürdürülmesinde temel unsurdur. İnsanın sağlığını koruması, yaşamını kaliteli olarak sürdürebilmesi, hastalıklardan korunması ve hastalıkların tedavisinin etkin biçimde ve kısa sürede gerçekleştirilebilmesi için beslenmenin sağlıklı, yeterli ve dengeli olması gerekmektedir.

Yenilen gıdalar vücut hücrelerinin yeniden yapılanması ve yenilenmesi için gereken besin maddelerini içermektedir. Bu besin maddeleri; vücuda enerji sağlamada, vücudun büyümesi, gelişmesi ile dokuların tamirinde, vücudun korunması ve organların onarımında görev yapmaktadırlar besin maddeleri; proteinler, karbonhidratlar, yağlar, mineraller, vitaminler ve su olmak üzere 6 temel grup altında incelenmektedir[10].

Proteinler vücudun yapı taşı olarak bilinir ve gereksinimi yetişkinler için kilo başına kabaca 1 gram olarak hesaplanabilir. Protein çocuklarda, adolesanlarda, hamilelikte, emzirme döneminde ve yaşlılıkta büyük önem taşımaktadır. Hayvansal kaynaklı besinlerden et, süt, yumurta vb. bitkisel kaynaklı besinlerden de kurubaklagiller protein bakımından zengindir. Karbonhidratlar enerji sağlayan temel kaynaklardır. En az hayvansal kaynaklı ürünlerde, en çok bitkisel besinlerde bulunur. Yağlar beslenmenin enerji veren önemli bir parçasıdır. Vitaminler suda ve yağda erimelerine göre iki grupta toplanırlar. A, D, E, K vitaminleri yağda erir, C, B_1, B_2, niasin, pridoksin, kobalamin, pantotenik asit, folik asit ve biyotindir. Mineraller ise besinin yakılması sonucu kül olarak geride kalan inorganik elementlerdir. Majör (kalsiyum, fosfor, potasyum, magnezyum, sülfür, sodyum ve klor) ve iz elementler (demir, çinko, selenyum,

---

[9] Güvenç, 1999, 101.

[10] Applegate, Liz (2011). **Sağlıklı ve Yüksek Performans İçin Beslenme ve Diyet Temel İlkeleri**, Çeviri Editörü: Prof. Dr. Haydar Özpınar, İstanbul Kitabevi, s. 2.

molibden, iyot, kobalt, bakır, manganez, flor ve krom olmak üzere 2 grupta incelenir. Vücutta yapıcı ve düzenleyici rol oynarlar. Su ise enerji ve besin öğeleri içermediğinden besin grupları içinde sayılmaz. Yetişkin bir birey günlük yaklaşık 6-8 bardak su tüketmelidir[11].

14.3. Tarih Öncesi ve Sonrası Dönemlerde Beslenme

Tarih öncesi devirler, Taş Devri ve Maden Devri olmak üzere ikiye ayrılır. Taş devri, Yontma Taş Devri ve Cilalı Taş Devri olarak ikiye, Maden Devri de Bakır, Tunç ve Demir Devri olarak üçe ayrılmaktadır. Tarih Devirleri ise İlk, Orta, Yeni ve Yakın Çağ olarak dört bölümde incelenmektedir[12].

Araştırmacılar, beslenme biçimindeki farklılaşmanın, insanın değişiminde önemli bir rol oynadığını düşünmektedirler. İnsanların tek bir beslenme biçimi yerine çok çeşitli besin maddelerini tüketebilen esnek bir yapı geliştirdikleri bilinmektedir. İlk zamanlarda beslenmede karın doyurma hedeflenirken yerleşik düzenle birlikte yemekler öğünlere bölünmüş düzenli aralıklarla yenmeye başlanmıştır. Zamanla yemek yemek karın doyurmaktan çok bir şölene dönüşmüştür.

Avcı toplayıcı geçim ekonomisiyle karşılaştırıldığında besin üretimine geçiş, insanoğlunun yaşamında büyük değişiklikler yaratmıştır. Daha geniş çaplı toplumsal ve siyasi sistemlerin ve sonunda devletlerin kurulmasına olanak sağlamıştır[13].

14.3.1. Paleolitik Dönemde Beslenme

Avcı toplayıcı olarak adlandırılan insanlar 10.000 yıl öncesine kadar besinlerini doğadan temin etmekteydiler. Fakat çevresel şartlardaki farklılıklar, dünya genelindeki avcı toplayıcılar arasında belirgin farkların oluşmasına neden olmuştur. Bu farklılıklara rağmen, geçinmek için bitki ve hayvan üremesini kontrol etmek yerine, mevcut doğal kaynaklara güvenmek tüm avcı toplayıcı toplumların ortak bir özelliğidir[14].

---

[11] Merdol, 2012, 7.
[12] Merdol, 2012, 29.
[13] **Kottak**, P. Conrad (2013). **Antropoloji İnsan Çeşitliliğinin Önemi**, De Ki Basım Yayım LTD., s. 350.
[14] Kottak, 2012, 351.

Altı milyon yıllık zaman içerisinde insan ailesinin beslenme stratejisi,

- Toplayıcılık
- Toplayıcılık-leş yiyicilik
- Toplayıcılık küçük çapta avcılık
- Toplayıcılık-örgütlü ve geniş çapta avcılık
- Tarım-hayvancılık olmak üzere beş aşamadan oluşmaktadır. Beslenme stratejisinin her aşamasında toplayıcılık değişmeyen bir beslenme ekonomisi olarak yerini korumuştur. Atalarımız toplayıcılığa dayalı temel geçim ekonomileri sayesinde kendileri için gerekli olan her tür vitamin, mineral, protein ve karbonhidratı tohum, meyve, yaprak, ağaç kabuğu, toprak altındaki bitki kökleri ve yumrularından sağlamışlardır[15].

Günümüzde birkaç ada, ormanlık bölgeler, bazı kurak araziler ve çok soğuk alanlarla sınırlı olsa da hala avcı toplayıcı yaşam tarzını sürdüren bazı topluluklar vardır. Besin üretimi fikri bu bölgelerde yaşayan çoğu topluluklara dayatılmış olsa da çevreleri çok daha az emekle yeterli ve dengeli bir beslenme imkânı sunduğu için besin üreticiliğine hiç uyum sağlayamamışlardır. Besin üreticiliği yapmaya zorlanan topluluklar da zamanla bu sistemi terk edip avcı toplayıcılığa geri dönmüşlerdir. Günümüzdeki tüm avcı toplayıcılar devlet yardımına bağımlı olup ya besin üreticiliği yapan topluluklarla ya da yabancılarla temas halindedirler. Aynı zamanda bölgesel güçler, ulusal ya da uluslararası siyaset ile dünya sistemindeki siyasi ve ekonomik olayların etkisi altındadırlar. Dünyada, doğa şartlarının besin üretmeyi mümkün kılmadığı yerlerinde avcı toplayıcı yaşam biçimi varlığını sürdürmektedir. Devlet, sömürgecilik ya da modern dünya sistemi şeklindeki besin üreticiliğinin yükselişinden sonra bazı avcı toplayıcılar bu bölgeler sığınmışlardır[16].

14.3.2. Neolitik Dönemde Beslenme

Tarım Devrimi ya da Neolitik Devrim olarak adlandırılan bu dönemin başlangıç tarihi günümüzden 12.000 yıl öncesi olarak düşünülmektedir. Tarıma geçiş gerçekten de insanlık tarihinde çarpıcı bir olay olmuş dünya çapında önemli bir nüfus artışına yol açmıştır. Yerleşik düzene geçiş uzun süre boyunca düşünülenin aksine besin yetiştiriciliğinden

[15] Özbek, 2013, 81-82.
[16] Kottak, 2012, 352.

önce başlamıştır. Nüfus baskısının bir sonucu olarak v e iklimsel değişimin yarattığı sonuç olmak üzere iki şekilde tarıma geçişin nedenleri açıklanmaya çalışılmıştır[17].

Paleolitik dönem boyunca göçebe bir şekilde avcı toplayıcı beslenme biçimiyle yaşamını sürdüren insan yaklaşık 10.000 yıl önce Neolitik dönemle birlikte yerleşik düzene adım atmıştır. Genellikle ekip biçtikleri alanlardan elde ettikleri ürünler ve yetiştirdikleri hayvanlar ile onlardan elde edilen et, süt, yumurta ile beslenmekteydiler. Tarıma geçiş insanlığın beslenme alışkanlığında bir devrim yaratmıştır. Evcilleştirilen buğday, mercimek, yulaf ve çavdar gibi tahılların insan diyetinde bolca yer alması nişastalı yiyecekler çağını başlatmıştır[18]. Yerleşik düzene geçişle birlikte yeme düzeni et ağırlıklı tüketimden ot ağırlıklı tüketime doğru kaymıştır[19]. Tarımsal faaliyetler yeni teknikleri de beraberinde getirmiş çapa, orak, kara saban gibi yeni aletler günlük yaşama girmiştir[20].

Yerleşik düzen getirdiği yenilikler açısından oldukça önemlidir. Bu yenilikler sosyal karmaşıklık, grup içi karmaşıklık, uzun mesafeli ticaret, malzeme ile törensel kültür, evcilleştirme ve popülasyonda artışa sebep olurken gün aralığı ve kaynak çeşitliliğinde azalmalarla sonuçlanmıştır[21]. Neolitik dönemin insanlık tarihine getirmiş olduğu yeniliklerin yanı sıra morfolojisinde yapmış olduğu değişiklikler ise diş aşınmalarında azalmalar, diş çürüklerinde artış, dişlerde küçülmeler, üçüncü molarlarda (büyük azı dişi) kayıplar şeklinde özetlenebilir[22].

14.3.3. Yerliler ve Beslenme Alışkanlıkları

15. Yy'dan itibaren sömürgecilik hareketlerine bağlı olarak Asya, Afrika, Amerika ve Avustralya'daki pek çok geleneksel topluluk sahip oldukları topraklardan kovulmuşlardır. Yerli topluluklardaki her birey, içinde yaşadığı kültürün değer yargılarına göre yetiştirilerek, büyüme ve gelişme çağına geldiğinde ona her türlü kural ve tabular öğretilecektir.

---

[17] **Lewin**. Roger (2015). **Modern İnsanın Kökeni**, Say Yayınları, s. 454.
[18] **Özbek**, 2013, 154.
[19] **Merdol**, 2012, 30-31.
[20] **Özbek**, 2013, 159.
[21] Lewin, 2015, 461.
[22] Güngör, Arzu (1998) "*Neolitik Dönemde Beslenmenin İnsan Morfolojisine Yansımaları*", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, Cilt 38, Sayı:1-2, s. 376.

Avcı toplayıcıların gıdaları yetersiz bir beslenme özelliğine sahip değildir. Genelde besin gereksinimlerini yaşadıkları çevredeki yabani otçul hayvanları avlayarak ve yabani halde yetişen yenilebilir lif içerikli bitkisel ürünleri toplayarak sağlarlar. Yabani hayvanların etlerinin yanı sıra beyin, kemik iliği, jelatin dâhil her şeyini tüketmektedirler ve bu diyetlerindeki doymuş yağ oranı batı tarzı diyettekinden daha azdır. Geleneksel toplulukların diyetlerinin sadece %35'lik bir kısmını karbonhidratlı besinler oluşturmaktadır. Rafine şekerin varlığını bile bilmemekte, şeker ihtiyacını bal ya da meyvelerden karşılamaktadırlar.

Günümüzde özellikle arktik ve tropik iklim bölgelerinde varlıklarını sürdürmekte olan yerli topluluklar, modern topluluklardan uzak ve çoğu kez yaşam koşullarının elverişsiz olduğu yerlerde farklı farklı beslenme alışkanlıkları sergilemektedirler. Sayıları iyice azalan bu topluluklar geçimlerini genelde toplayıcılık ve avcılıkla sağlasalar da beslenme kültürleri, içinde yaşadıkları coğrafyanın gereği olarak birtakım farklılıklar içermektedir. Yapılmış olan sayısız sağlık araştırmalarına göre avcı toplayıcılıkla besinlerini sağlayan toplulukların yerleşik hayata geçen çiftçi topluluklar ya da batı tipi beslenme alışkanlığına sahip topluluklardan daha sağlıklı olduklarını göstermiştir[23].

14.4. Besin Seçimlerini Etkileyen Faktörler

Maddi ve manevi öğelerden oluşan kültürün vazgeçilmez öğelerinden birisi de yiyeceklerdir. Bu her kültürde görülen temel öğedir ve bir kültürde bulunan her öğenin belli bir fonksiyonu vardır. Yiyecekler de insanların çeşitli gereksinimlerini karşılayan araçlardır. Yemeğin biyolojik gereksiniminden kaynaklı bireysel fonksiyonu yanında toplumsal nitelikte olan fonksiyonları da vardır. Kimi zaman yemek bir statü simgesi halinde kimi zaman dostluk, arkadaşlıkta iletişimi sağlamak için bir araç olmuştur. Kimi zaman festivaller, ziyafetlerde karşımıza eğlence aracı olarak çıkarken kimi zaman ailenin yüceltilmesi, üstün tutulmasında bir görev üstlenmiştir. Doğum, ölüm, evlenme gibi yaşamın her aşamasında yiyecekler hayatımızda yer almıştır. İster biyolojik ister sosyal anlamda olsun her kültürde yiyecekler yaşama renk veren öğeler olmuşlardır. Kısacası mutfak kültürü sosyo-kültürel açıdan hem o ulusun hem de onun kültürünün özgün bir yönünü oluşturmuş ayrıca ulusları kaynaştıran bir araç olmuştur.

[23] Özbek, 2013, 197-204, 206-207.

Her toplumda farklı besinler tüketilir. Toplumların besin seçimlerini etkileyen çeşitli faktörler vardır. Yaş, cinsiyet, içilen çay, kahve, yapılan fiziksel aktivite, geçirilen hastalıklar, genetik yapı, besin alımı ile besin öğelerinin miktarı ve bunların vücutta kullanımı bu gibi biyolojik etmenlerin etkisi altındadır. Ayrıca mutluluk, üzüntü gibi duygularla koku, tat algıları ile edinilen deneyimler ve takıntılar da besin alımı ve kullanımını etkilerler. Diğer yandan içinde yaşanılan bölgenin coğrafik yapısı ve iklimi besin kaynaklarını ve bulunabilirliğini etkileyen durumlardır. Bunların yanı sıra bireylerin ve ailelerin beslenmeye ayırdıkları bütçe ekonomik güçleri ile doğru orantılı olacağından geliri düşük aileler bütçelerinin büyük bir kısmını besine harcayacaklardır. Yüksek, orta, düşük gelirlilik besinin satın alınması, hazırlanması, pişirilmesi, saklanması ve servis edilmesi davranışlarına da doğrudan etki etmektedir. Toplumların besinlerle ilgili inanç ve değerleri onların besin seçimlerini etkileyen bir diğer faktördür[24]. Tabu olarak kabul edilen ve yenilmesi sakıncalı olarak görülen yiyecek ve içeceklerin tüketilmemesinin sebepleri etik, ekolojik, ekonomik, sağlık, dinsel nedenler olarak sayılabilir. Bu durum bilinçli olarak hayvan ya da bitki ürünlerinin yenmemesi veya boykot edilmesi şeklinde de olabilir[25]. Bir ülkede besinlerin üretilmesi, işlenmesi, paketlenmesi ve pazarlanması aşamalarında kullanılmış olan teknoloji, besine ulaşma, satın alma, saklama ve kullanma aşamalarında önemli bir etkendir. Yine tarihsel süreçte beslenmede modaların etkisi yadsınamaz derecede önemli olmuştur. Kısacası toplumların besin seçimlerini etkileyen faktörleri; biyolojik, psikolojik, coğrafik, ekonomik, sosyal, geleneksel, politik, teknolojik, medya etkisi, reklamlar, modaların etkisi ve küreselleşme şeklinde sınıflayabiliriz[26].

14.5. Dinler ve Beslenme

İnsan davranışlarının belli alanları ya da belli normlarla ilişkili olarak kutsal veya dokunulmaz olarak tanımlanmış oldukça güçlü sosyal yasaklar olarak tanımlanan tabu kelimesi etnologlar tarafından Polinezya dillerinden alınıp kullanılmaya başlanmıştır. Beslenme davranışıyla ilgili olan tabularda bazı yiyeceklerin yenmesi veya içilmesinde sakınca görülmesinin temelinde davranışsal, ekolojik ya da dinsel nedenler

[24] Merdol, 2012, 17-19.
[25] Özbek, 2013, 67.
[26] Merdol, 2012, 17.

yer alabilmektedir[27]. Bazı toplumlar kimi zaman toplum huzurunu, kimi zamansa toplum sağlığını korumak adına tabular geliştirmişler, ya tüm topluma ya da toplumun belli bir kesimine bazı besinleri yasaklamışlardır[28]. Dinsel kaynaklı besin uygulamalarında yiyecekler her zaman tanrılara sunulan adaklar arasında olmuş bunu bazen şükür bazen de bir isteği iletmek amacıyla gerçekleştirmişlerdir[29].

Beslenme alışkanlıklarıyla ilgili yasakların geçmişi hakkında tam bir bilgi olmamakla birlikte edinilen ilk bilgiler Eski Mısır'a ait yazılı kaynaklarda karşımıza çıkmaktadır. MÖ 5. Yüzyılda Mısırlı rahipler kesilme şeklinden kaynaklı (bir Yunanlının bıçağı ile kesilmiş sığır eti yenmemelidir) sığır etini yememiş halkın da bu tabuya uymasını istemişlerdir. Boğalar kutsal sayılırken yine din adamları kendilerine balık yeme yasağı koymuşlardır. Yenmesi yasak olan bir diğer hayvan da domuzdur. Domuz bazı dönemler farklı bölgelerde baş tacı edilip yetiştirilmesi ve etinin yenilmesi teşvik edilmişken bazı dönemler yasaklanmıştır.

Semavi dinlerde ise yiyeceklerle ilgili kurallar kutsal kitaplarda açıkça belirtilmiş olup bu kuralların en geniş biçimde uygulanmasına Yahudilikte rastlanılmaktadır.

▪ ***Müslümanlık;*** İslam'da yenmesi sakıncalı olan yiyeceklere haram, diğerlerine de helal denilmektedir. Tüm domuzlar, avlarını ağızlarıyla yakalayan dört ayaklı hayvanlar, yırtıcı kuşlar ile kulağı olmayan yılan, kertenkele gibi hayvanların yenmesinin Kuran'da haram olduğu belirtilmiştir. Hayvanlar belli kurallara uygun kesilmemiş, kendi kendine ölmüş ya da bir Müslüman tarafından kesilmemişse o etten kaçınılması gerektiği düşünülür. Müslümanlarca bayram olarak kabul edilen günlerde geleneksel yemekler, hamur işleri ve tatlılar ikram edilir. Doğum, evlilik, sünnet, ölüm ve hasat zamanlarında törenler yapılarak yiyecekler sunulmaktadır[30].

▪ ***Hristiyanlık;*** MS 2. Yüzyılda yaşamış olan Hristiyan topluluklarından bazılarında balık yemek insan yemekle bir tutulmuş hiçbir balığın etinin yenmesine izin verilmemiştir. Hristiyanlık, Roma Katolik, Doğu Ortodoks ve Protestanlık olmak üzere üç mezhebe ayrılmıştır. Bu

---

[27] Özbek, 2013, 60.
[28] Merdol, 2012, 93.
[29] Beşirli, Hayati, (2010) *"Yemek, Kültür ve Kimlik"*, **Milli Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 87, s. 165.
[30] Merdol, 2012, 94.

mezheplerde bazı uygulama farklılıkları vardır. Katolik mezhebinde noel ve paskalya gibi bayram günlerinde beslenmeyle ilgili uygulamalara rastlamaktayız. Noel'de hindi eti yemek ve içki içmek en belirgin özellikken paskalya bayramında ise memleketlere göre yiyecek ve içecekler hazırlanmaktadır[31]. Bazı kesimlerce baharatların tüketilmesi yasakken alkol tüketimine de rastlanmamaktadır. Mormonizm inancına sahip kesimi ise kahve ve çayın yanı sıra kafein içeren tüm içeceklere de yasak koymuşlardır[32].

▪ ***Yahudilik;*** Beslenme konusunda yasaklarla dolu olan Yahudilerin inancına göre yiyecekler temiz ve pis olarak ikiye ayrılmaktadır. Kutsal kitaplarında yenmesine izin verilen ya da yasaklanan yiyecekler açıkça belirtilmiştir. Bu yasalara Kaşrut adı verilmektedir[33]. Hayvan kanı asla besin maddesi olarak kullanılamaz, kanlı bir eti tüketmek asla hoş karşılanmamaktadır. Koyun keçi gibi ayağı yarık olan ve geviş getiren memelilerin etleri yenilip sütleri içilebilirken domuz, etçil hayvanlar ve yırtıcı kuşların tümünün yenmesi yasaktır[34]. Et ve süt ürünlerinin birlikte tüketilmesi yasak olup evlerde bu ürünler için ayrı ayrı buzdolapları olması uygun görülmektedir. Et için kullanılan bir kapta süt ürünü, süt ürünleri için kullanılan bir kapta et ürünlerinin kullanılamaması, et ve süt ürünlerinin değil aynı kapta aynı fırında bile pişirilemeyeceği yasaklar arasındadır. Ayrıca Yahudiler balık, kuş ve tuzlanmış et yemekten kaçınmaktadırlar[35].

Aynı dinin farklı mezheplerinde yenilebilecek ve yenilemeyecek yiyecekler konusunda da farklılıklar görmek mümkündür. Bu farklılıklar dinin temeliyle çelişmeyecek farklılıklar olup mezhep mensuplarının yaşamış oldukları coğrafya ve beslenme alışkanlıkları ile açıklanabilir. Hatta aynı mezhepte yer alan farklı toplumlar arasında da uyumsuzluklar görülebilmekte, aynı mezhep mensupları içindeki bir topluluğun besinleri arasında olmayan bir hayvan kültürel süreçlerin etkisiyle başka bir toplulukta besin olarak düşünülebilmektedir[36].

---

[31] Merdol, 2012, 96.
[32] Özbek, 2013, 63-64.
[33] Beşirli, 2010, 166.
[34] Merdol, 2012, 99.
[35] Özbek, 2013, 63.
[36] Beşirli, 2010, 167.

14.6. Gıda ve Kimlik

Yaşam tarzı, davranış ilişkisi, statü ve güç üzerinde beslenmenin etkileri hakkında pek çok araştırma yapılmış dünyada her mutfağın kendine ait birtakım özelliklere sahip olmasının nedenleri araştırılmıştır. Bu özelliklerin iklim ve arazi şartları, din ve inanışlar ile toplumların sosyo-ekonomik yapılarından ve bu yapıların şekillendirdiği gündelik pratiklerden oluştuğu sonucuna varılmıştır.

Bir topluluğun avcı toplayıcı yaşam tarzına ya da yerleşik düzene sahip bir hayat tarzına sahip olması da o topluluğun kültürünün oluşmasında belirleyici rol oynamaktadır. Afrika'da Kenya ve Tanzanya sınırları içinde yaşayan Massailer geçimini hayvancılıkla sağlamaktadırlar. Geçim ekonomileri sığır çobanlığı üzerine kurulu olan Massailer'de bir çobanın zenginliği sahip olduğu sığır sayısı ile ölçülmektedir[37]. Toplayıcılıkla geçini sağlayan toplulukların en önemli özelliği eşitlikçi olmalarıdır ve onlar tarım toplumlarındaki statü sahibi olmak için yapılan mal biriktirme olaylarından uzaktırlar. Bu tip topluluklarda zenginlik istenen bir özellik olmayıp aksine sapma ve anormalliğin bir işareti olarak görülmektedir. İnsanlar arasındaki işbölümünün temelleri de muhtemelen avlanma dö neminde atılmıştır. Avlanma, toplayıcılık, gündelik faaliyetlerin gerçekleşmesi ve yiyecek paylaşımı gibi durumlarda işbölümü yapılmış bunda yaş ve cinsiyet faktörü belirleyici rol oynamıştır. Erkekler avlanmada rol alırken kadınlar toplayıcılık ve çocuk bakımında görev almışlardır. Grup üyelerinin gıda temini sürecinde edindikleri roller grup içindeki statüsü ve besin paylaşımında belirleyici olacaktır. Hayvanın neresinden ne miktarda pay alınacağı avda yerine getirilen görevle belirlenmektedir. Diğerlerine göre daha zor görevleri yerine getirenlerin payları miktar ve nitelik olarak da diğerlerininkinden farklı olacaktır. Yeme içme tabularında da cinsiyet ve yaş faktörünün etkili olmuştur. Örneğin Brezilya'nın Amazon ormanlarında yaşayan Tapirape kabilesinde çocukların sadece belirli hayvanların etini yemelerine izin verilirken, kadınların da bazı hayvan türlerini yemesi yasaklanmıştır. Erkekler açısından ise herhangi bir tabu söz konusu değildir. Benzer şekilde tarım toplumlarında da yemeğin en güzel yerinin veya hangi parçanın kimin hakkı olduğuna karar verilmesinin de evin erkeğinin hakkı olarak görülmesi de üretimdeki işbölümüne göre şekillenmektedir[38].

---

[37] Özbek, 2013, 46.
[38] Beşirli, 2010, 162.

Birçok kültürde ziyafetler kişinin toplumsal statüsünü göstermektedir. Yiyeceklerin niteliği kadar davet edilen katılımcıların sayısı da toplumsal güç göstergesi olduğu gibi ziyafetin verilme sıklığı da aynı şekilde değerlendirilir. Törensel bir yemekte davetliler sofrada bazen yaş durumlarına bazen de toplumsal konumlarına göre konumlanmaktadırlar.

Geçmişte sadece hayatta kalabilmek, karın doyurabilmekten ibaret olan beslenme günümüze kadar geçirdiği aşamalarla bugün bir şölene dönüşmüş durumdadır. İster masa başında altın tabaklarda sunulsun, ister yerde ellerle yenilsin yemek toplumsallaşma sürecimizde edindiğimiz sosyalleşme kazanımlarımızdan olmuştur. Edinilen tüm kazanımlar bir toplumun kültürel kimliğinin en önemli göstergesidir.

Yararlanılan Kaynaklar

Akın, Galip (2011). **Antropoloji ve Antropoloji Tarihi**, Tiydem Yayıncılık, s. 3.

Applegate, Liz (2011). **Sağlıklı ve Yüksek Performans İçin Beslenme ve Diyet Temel İlkeleri**, Çeviri Editörü: Prof. Dr. Haydar Özpınar, İstanbul Kitabevi, s. 2.

Beşirli, Hayati, (2010). *"Yemek, Kültür ve Kimlik"*, **Milli Folklor Uluslararası Kültür Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 87, s. 162-167.

Güngör, Arzu (1998). "*Neolitik Dönemde Beslenmenin İnsan Morfolojisine Yansımaları*", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi,** Cilt38, Sayı:1-2, s. 376.

Güvenç, Bozkurt (1999). **İnsan ve Kültür**, Remzi Kitabevi, s.69

Kottak, P. Conrad (2013). **Antropoloji İnsan Çeşitliliğinin Önemi**, De Ki Basım Yayım LTD., s. 350.

Lewin. Roger (2015). **Modern İnsanın Kökeni**, Say Yayınları, s. 454

Merdol, K. Türkan (2012). **Beslenme Antropolojisi-1**, Hatiboğlu Yayınları, s. 1.

Özbek, Metin (2013). **Beslenme Kültürü ve İnsan**, Alter Yayıncılık Matbaacılık, s. 2-17.

Lisans Yayıncılık
Tahtakale Mah. Hicret Sokak No: 8/A
Avcılar/ İSTANBUL
e-posta: lisans@lisansyayincilik.com.tr
www.lisansyayincilik.com.tr

